ePublishing
ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

Αντιγόνη: το ερώτημα

Τόμ. 1, Αρ. 1 (2021)

Αντιγόνη: το ερώτημα, Ιούνιος 2021

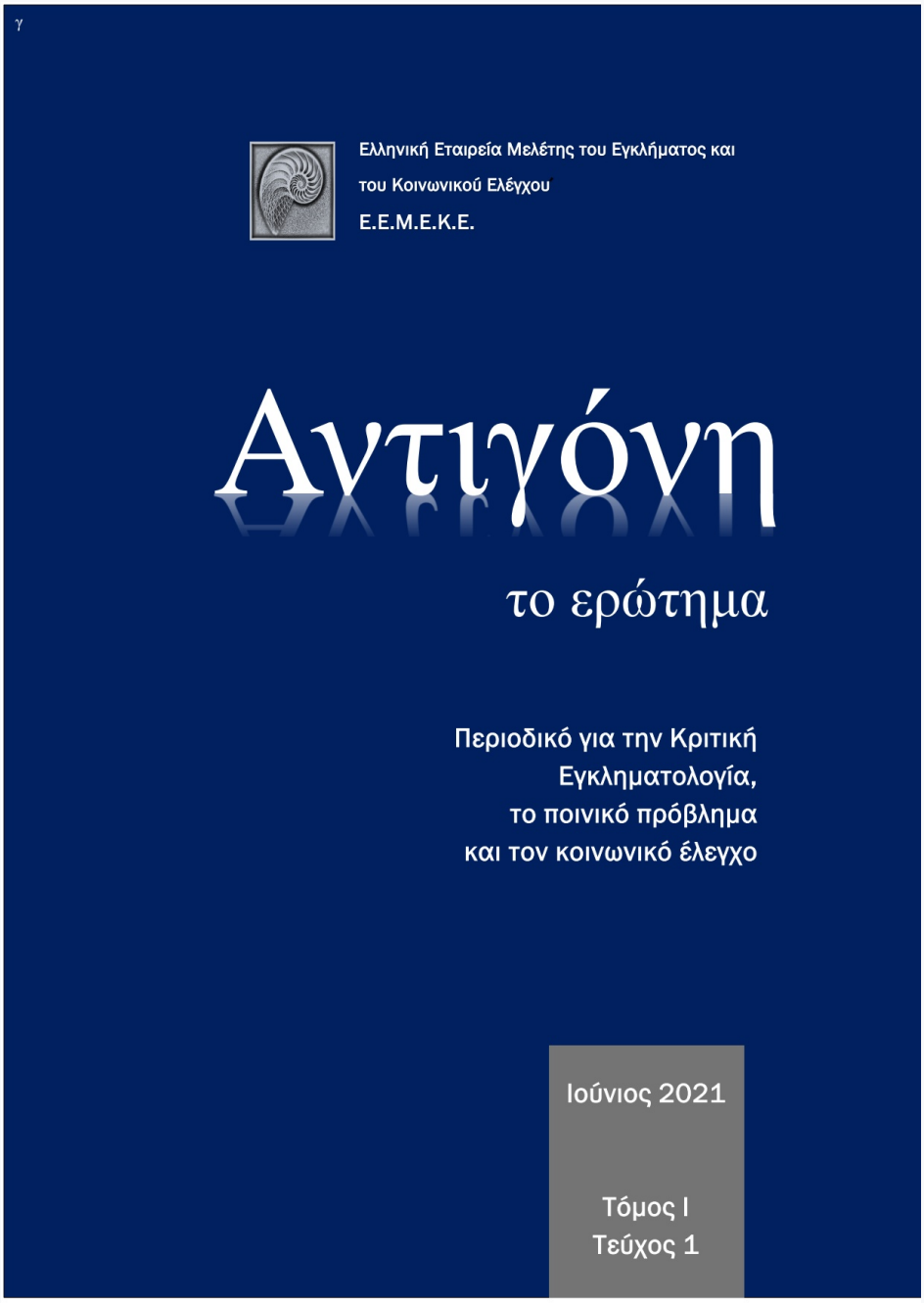

https://epublishing.ekt.gr | **e-Εκδότης:** ΕΚΤ | **Πρόσβαση:** 04/02/2026 15:14:37

Ελληνική Εταιρεία Μελέτης του Εγκλήματος
και του Κοινωνικού Ελέγχου
Ε.Ε.Μ.Ε.Κ.Ε.

Αντιγόνη
το ερώτημα

**Περιοδικό
για την Κριτική Εγκληματολογία,
το Ποινικό Πρόβλημα
και τον Κοινωνικό Έλεγχο**

Ιούνιος
2021
Τόμος **I**
Αρ. **1**

Αντιγόνη, το ερώτημα

Ελληνική Εταιρεία Μελέτης του Εγκλήματος και του Κοινωνικού Ελέγχου (Ε.Ε.Μ.Ε.Κ.Ε.)

Εξαμηνιαία Επιστημονική Επιθεώρηση για την Κριτική Εγκληματολογία,
το Ποινικό Πρόβλημα και τον Κοινωνικό Έλεγχο

Αντιγόνη, the question

Greek Society for the Study of Crime and Social Control (GRSSCSC)

Biannual Scientific Review on Critical Criminology, the Penal Problem and Social Control

Συντακτική Επιτροπή
Σοφία Βιδάλη, Μαργαρίτα Γασπαρινάτου, Στράτος Γεωργούλας, Όλγα Θεμελή,
Νικόλαος Κ. Κουλούρης, Χρήστος Κουρούτζας, Γιώργιος Παπανικολάου, Ειρήνη Σταμούλη

Επιστημονική Επιτροπή
Έφη Αβδελά, Ομ. Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Αθηνά Αθανασίου, Καθηγήτρια, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Βασιλική Αρτινοπούλου, Καθηγήτρια, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αλέξανδρος Κεσσόπουλος, Επίκ. Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Κώστας Κοσμάτος, Επίκ. Καθηγητής, Δ.Π.Θ., Μαρία Κρανιδιώτη, Επίκ. Καθηγήτρια, Ε.Κ.Π.Α., Γιώργος Νικολόπουλος, Καθηγητής, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Χάρης Παπαχαραλάμπους, Αν. Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Κύπρου (CY), Στέφανος Παύλου, Καθηγητής, Δ.Π.Θ., Δήμητρα Σορβατζιώτη, Αν. Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Λευκωσίας (CY), Ελισάβετ Συμεωνίδου-Καστανίδου, Καθηγήτρια, Α.Π.Θ., Τόνια Τζαννετάκη, Επικ. Καθηγήτρια, Ε.Κ.Π.Α., Δημήτρης Χριστόπουλος, Καθηγητής, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Iñaki Rivera Beiras, Professor, University of Barcelona (SP), David Brotherton, Professor, City University of N.Y. (U.S.A.), George Rigakos, Professor, Carleton University (CA), Vincenzo Ruggiero, Professor, Middlesex University (UK), Dina Siegel, Professor, Utrecht University (NL), René Van Swaaningen, Professor, Erasmus University (NL), Valeria Weis, Associate Professor, University of Buenos Aires (AR), Damian Zaitch, Associate Professor, Utrecht University (NL).

Επιστημονικοί συνεργάτες
Βίκυ Βασιλαντωνοπούλου, Άννα Κασάπογλου, Δημήτρης Κόρος, Δημήτρης Παρασκευόπουλος,
Γιάννης Πέτσας, Μαρκέλα Σιταρά, Σοφία Σπυρέα, Αθανάσιος Χουλιάρας.

Επικοινωνία
Ε.Ε.Μ.Ε.Κ.Ε. : grsscsc@gmail.com

Υπεύθυνος επικοινωνίας
Για την ΕΕΜΕΚΕ: Ε. Σταμούλη

Γλωσσική επιμέλεια
Στέλιος Στεμνής

Σχεδιασμός – Επιμέλεια
Μοτίβο εκδοτική Α.Ε.
Πλαπούτα 2 & Καλλιδρομίου, 114 73 Αθήνα, Τηλ. 2108222835, info@motibo.com

Κεντρική διάθεση
Το περιοδικό διατίθεται σε ηλεκτρονική μορφή αρχείων PDF και epub, και διατίθεται από την ηλεκτρονική πλατφόρμα www.toposbooks.gr/contents/books2.php?bid=92&bcid=4

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση μέρους ή όλου του έργου, καθώς και η αναπαραγωγή ή μετάδοσή του με οποιοδήποτε οπτικοακουστικό, γραπτό ή άλλο μέσο χωρίς την έγγραφη άδεια του εκδότη ή του συγγραφέα.

Τιμή τεύχους: 20,00 ευρώ

Τεύχος 1– 2021 • ISSN 2732-8600

1ο Τεύχος
Ιούνιος 2021

ΑΦΙΕΡΩΜΑ:

1821-2021
Διακόσια χρόνια ποινική καταστολή

3 **Εκδοτικό σημείωμα.**

8 **Πηγές της ριζοσπαστικής εγκληματολογικής σκέψης στην Ελλάδα (1830-1975).** Στράτος Γεωργούλας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου.

25 **Το έργο του Κωνσταντίνου Γαρδίκα και οι βιοϊατρικές νοηματοδοτήσεις του: Τα λαϊκά στρώματα ως άμεση αιτία εγκλημάτων**. Χρήστος Κουρούτζας, Δρ. Εγκληματολογίας, ΣΕΠ ΕΑΠ, Δήμητρα Τζανάκη, Δρ. Ιστορίας. ΕΚΠΑ

44 **Η Ελλάδα ως εγκληματολογική πρόκληση: ένα ερευνητικό σχεδίασμα.** Γιώργος Παπανικολάου, Πανεπιστήμιο Teesside.

71 **«Εξαιρετικές νομοθεσίες» και «ανακύκλωση» της ιστορίας στο ελληνικό κράτος.** Ειρήνη Σταμούλη, Δρ. Εγκληματολογίας, ΣΕΠ ΕΑΠ.

102 **Έγκλημα και εξουσίες στο ελληνικό κράτος: Η γκρίζα ζώνη της νομιμότητας.** Μαργαρίτα Γασπαρινάτου, ΔΠΘ.

129 **Από την «άνοψον δίαιταν» στην απεργία πείνας και δίψας: Οι άκρες του νήματος της σωφρονιστικής καταστολής στην Ελλάδα.** Νικόλαος Κουλούρης, ΔΠΘ.

150 **Η ληστεία στην Ελλάδα από το χθές στο σήμερα: κοινωνικές λειτουργίες και μεταμορφώσεις ενός εγκλήματος.** Σοφία Βιδάλη, Πάντειο Πανεπιστήμιο.

Επιστημονικές συνεργασίες

Σε αυτό το τεύχος

177 **Φύλαξη ευπαθών προσώπων: μία διάτρητη διαδικασία, οι όροι της μεταρρύθμισης που εξαγγέλθηκε.** Ιωάννα Δρόσου, Δρ. Κοινωνιολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο.

183 **Η χαμένη τιμή των «Σπιτιών του Παιδιού» και των ανήλικων θυμάτων.** Όλγα Θεμελή, Πανεπιστήμιο Κρήτης.

189 **Οι πρόσφατες εξελίξεις στο πεδίο της ποινικής αντιμετώπισης των ανηλίκων.** Ιωάννης Πέτσας, Δρ. Σωφρονιστικής Πολιτικής.

194 **Από την αυτεπάγγελτη στην κατ' έγκληση διώξη της κακουργηματικής απιστίας κατά τραπεζών: σκέψεις σχετικά με την ποινική εξουσία και την αντεγκληματική πολιτική (με αφορμή και την υπ' αριθ. 158/2021 Αρείου Πάγου σε συμβούλιο).** Αθανάσιος Χουλιάρας, Δρ. Εγκληματολογίας.

ΑΝΤΙΓΟΝΗ: ΤΟ ΕΡΩΤΗΜΑ

Εκδοτικό σημείωμα

Ένα νέο επιστημονικό περιοδικό αποτελεί συνήθως έναν δείκτη ευρωστίας για μια επιστήμη. Μέσα από τις σελίδες του αναδεικνύονται οι θεωρητικές θέσεις και προβληματισμοί, οι αντιθέσεις, οι καινοτομίες και τα πορίσματα ερευνών ενός επιστημονικού κλάδου και το περιοδικό επιτελεί ακριβώς αυτόν τον ρόλο: συμβάλλει στη διάδοση της γνώσης, προβάλλει τις νέες τάσεις, ασκεί κριτική και φέρνει τους επιστήμονες κοντά.

Ένα περιοδικό στον χώρο της Κριτικής Εγκληματολογίας στην Ελλάδα, όμως, μπορεί να αποτελέσει μια τομή για τα ελληνικά επιστημονικά τεκταινόμενα. Για πρώτη φορά στη χώρα μας, μέσω της Ελληνικής Εταιρείας Μελέτης του Εγκλήματος και του Κοινωνικού Ελέγχου, επιχειρείται να αναπτυχθεί ο εγκληματολογικός λόγος από την οπτική της κριτικής θεώρησης του εγκλήματος, ώστε:

- να διανοίξουν νέα πεδία προβληματισμού και επιστημονικής έρευνας για το εγκληματικό ζήτημα και το ποινικό φαινόμενο,
- να αναδειχθούν εγκληματολογικά ζητήματα που βρίσκονται εκτός ύλης της παραδοσιακής εγκληματολογίας,
- να συνδεθεί η ελληνική επιστημονική κοινότητα των εγκληματολόγων με τις σύγχρονες κριτικές προσεγγίσεις του ποινικού φαινομένου και της εγκληματολογικής κοινωνικής έρευνας και να διαδοθεί η κριτική εγκληματολογική σκέψη,
- να ανοίξει ένας ουσιαστικός διάλογος με και για την παραδοσιακή εγκληματολογία και περαιτέρω να αναδειχθούν τα όρια, οι ιδεολογικές διαφορές και οι συνέπειες που έχουν για την προσέγγιση των υπό εξέταση ζητημάτων,
- να δοθούν απαντήσεις σε αστήρικτες απλουστευτικές και συχνά παραμορφωτικές προσεγγίσεις του κριτικού εγκληματολογικού λόγου,
- να αναδειχθεί ο επιστημονικός λαϊκισμός που διέπει πολλές κυρίαρχες τοποθετήσεις και θέσεις για το ποινικό φαινόμενο,
- να αναδειχθούν και να σχολιαστούν κριτικά οι κρατούσες θεωρήσεις και πολιτικές για την αντιμετώπιση του εγκλήματος και για την ποινική καταστολή,
- να αναπτυχθεί ένα βήμα διαλόγου για τα σημαντικά ζητήματα που συνδέουν το εγκληματικό ζήτημα με την κοινωνική πραγματικότητα.

Εκτός από την απομάκρυνση από το αφήγημα «για τον εγκληματία – άνθρωπο» και από την «εγκληματική φύση των χαμηλών τάξεων», οι καταλυτικές συνεισφορές της Κριτικής Εγκληματολογίας στη μελέτη και την έρευνα του εγκληματικού και του

ποινικού φαινομένου περιλαμβάνουν, αφενός, την ανάδειξη της σημασίας που έχουν οι σχέσεις εξουσίας στις ποικίλες εκδοχές τους για την κοινωνική κατασκευή του εγκλήματος και, αφετέρου, την προσήλωση στην έρευνα για τις πολυδιάστατες σχέσεις εξουσιαστών και εξουσιαζομένων, κράτους – πολίτη ως βασικών στοιχείων ανάλυσης του εγκληματικού ζητήματος.

Σε αυτήν ακριβώς τη διάσταση οφείλεται και το όνομα του περιοδικού. Ο μύθος της Αντιγόνης ως ιδεατής φιγούρας πολίτη και γυναίκας δεν θέτει, όπως συχνά λέγεται, το ζήτημα της υπακοής στους ηθικούς νόμους, έναντι των ανθρώπινων. Αυτό το αφήγημα στην Εγκληματολογία έρχεται ως σύνθεση μεταξύ φυσικοδικαϊκής και θετικιστικής προσέγγισης, που δέχεται τους προϋπάρχοντες της κοινωνίας κανόνες, τους οποίους ανάγει σε μέτρο ηθικής διαπαιδαγώγησης και κοινωνικοποίησης.

Ο μύθος της Αντιγόνης θέτει ένα άλλο ερώτημα, θεμελιωδώς πολιτικό, που αφορά τη σχέση ανάμεσα στον *οίκο* και την *πόλη*, ανάμεσα στο κράτος που κυρίαρχος είναι ο *οίκος* και στο κράτος που κυρίαρχος είναι ο *δήμος*. Με τη μεταρρύθμιση του Κλεισθένη, το ζήτημα είχε λυθεί υπέρ του *δήμου*, αλλά η λύση ήταν πρόσφατη και εξακολουθούσε να απασχολεί την Αθηναϊκή Δημοκρατία την περίοδο που ο Σοφοκλής έγραφε το συγκεκριμένο έργο. Η ύπαρξη του τραγικού απαιτεί να υπάρχουν δίκαια αιτήματα και από τις δυο αντιμαχόμενες πλευρές· το επίδικο είναι πότε η μία πλευρά υπερβαίνει τη δικαιοδοσία της. Στην *Αντιγόνη,* η σύγκρουση αφορά, αφενός, τους εθιμικούς κανόνες της οικογένειας, του αίματος, του γένους και, αφετέρου, τους ορθολογικούς νόμους της πόλης, του δήμου. Η Αντιγόνη, θάβοντας τον Πολυνείκη, τον αδελφό που είχε στραφεί κατά της πόλης των Θηβών, υπακούει στους κανόνες του γένους και παραβιάζει τους κανόνες που έχει θέσει η πόλη, την οποία εκπροσωπεί ο Κρέων, ο σωτήρας της. Το ζήτημα που τίθεται, ωστόσο, είναι το κατά πόσον ο ηγεμόνας, που συμβολίζει τον δήμο, υπερβαίνει την εξουσία που του έχει παραχωρηθεί, όταν απαγορεύει στα μέλη του οίκου να πραγματοποιήσουν τις τελετές που οφείλουν στους οικείους τους σύμφωνα με το εθιμικό δίκαιο. Για να το πούμε αλλιώς, μπορεί το δίκαιο του οίκου να υπονομεύει την ενότητα της πόλης, αλλά η κατίσχυση του δικαίου της πόλης επί της δύναμης του οίκου δεν μπορεί να ισοδυναμεί με καταστροφή του τελευταίου. Η δημοκρατία είναι ένα πλέγμα λεπτών ισορροπιών. Η σκέτη επιβολή του νόμου, χωρίς διαβούλευση, χωρίς να ακουστεί ο δήμος, μπορεί να οδηγήσει στην καταστροφή.

Η ισχύς της οικογένειας, η αυταρχική εξουσία και η καταστροφή παραδοσιακών κοινωνικών πρακτικών, η κοινωνική κατασκευή του νόμου και του εγκλήματος, η ισχύς του νόμου του κράτους είναι στοιχεία που βρίσκονται στο κέντρο των κοινωνικών διεργασιών που και σήμερα απασχολούν, όχι μόνο την κοινωνία γενικά, αλλά και το ποινικό φαινόμενο. Η *Αντιγόνη* θέτει επομένως ένα ερώτημα, που είναι ο πυρήνας του προβλήματος της Δημοκρατίας και των θεσμών της: τη σχέση ανάμεσα στο έθιμο και τον νόμο, τον νόμο της Οικογένειας και τον νόμο του Κράτους (ως ορθολογικής οντότητας που οφείλει να συγκροτείται με τη συναίνεση του Δήμου), τα όρια ανάμεσα στην κρατική εξουσία και την αυταρχική εξουσία, αλλά και το έγκλημα ως πολιτικό ζήτημα.

Αυτές οι συζητήσεις, για τις οποίες μεταξύ άλλων ευχαριστούμε τη συνάδελφο Ελένη Περδικούρη, επίκουρη Καθηγήτρια Αρχαίας Φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο Πατρών, οδήγησαν στην ονοματοδοσία του περιοδικού.

Η *Αντιγόνη: το ερώτημα,* λοιπόν, φιλοδοξεί να αποτελέσει ένα παράθυρο στον κόσμο της Κριτικής Εγκληματολογίας διεθνώς και ταυτόχρονα να φέρει στο επίκεντρο του προβληματισμού ζητήματα τα οποία έχουν αποσιωπηθεί και δεν έχουν προκαλέσει το ενδιαφέρον, και τα οποία υπό το πρίσμα της θετικιστικής, της νεοκλασικής και νεοθετικιστικής εγκληματολογίας θεωρούνται «εκτός ύλης». Έτσι, η Συντακτική Επιτροπή του περιοδικού δεν απέφυγε τον πειρασμό να εγκαινιάσουν τα μέλη της το περιοδικό με ένα αφιέρωμα, ακριβώς σε ζητήματα που θεωρούνται εν πολλοίς εκτός ύλης της Θετικιστικής Εγκληματολογίας ή που ορισμένες πτυχές τους θεωρούνται αδιάφορες γι' αυτήν και αφορούν ή συνδέονται με μία εμβληματική επέτειο: την επέτειο της Ελληνικής Επανάστασης του 1821. Το σημείο «0» του Ελληνικού Κράτους που εορτάζει εφέτος τα 200 χρόνια από την Επανάσταση που οδήγησε στη σύστασή του. Δεν πρόκειται επομένως για ένα τεύχος που υποκαθιστά τους ιστοριογράφους –δεν θα μπορούσε άλλωστε–, αλλά που επιχειρεί να εντάξει ζητήματα «εντός ύλης», ώστε να καταστήσει το ποινικό φαινόμενο και το εγκληματικό ζήτημα κοινωνικά κατανοητό.

Η συμβολή του Στράτου Γεωργούλα για τις πηγές της ριζοσπαστικής εγκληματολογικής σκέψης στην Ελλάδα υπό το πρίσμα των μελετών για το σοσιαλιστικό και το εργατικό κίνημα, επιχειρεί να αναδείξει στοιχεία μιας προϊστορίας της ριζοσπαστικής εγκληματολογικής σκέψης στην Ελλάδα, ένα έναυσμα μελλοντικής έρευνας για νέους συναδέλφους.

Η συμβολή του Χρήστου Κουρούτζα και της Δήμητρας Τζανάκη φωτίζει την απαρχή της Θετικιστικής Εγκληματολογίας στην Ελλάδα μέσα από το έργο του Κωνσταντίνου Γαρδίκα, στο οποίο αναπαράγεται ένας πατριαρχικός, αποικιοκρατικός και ταξικός βιοϊατρικός λόγος για την εγγενή εγκληματικότητα των λαϊκών στρωμάτων, διατρέχοντας τις καταστατικές αρχές της επιστημονικής αστυνομίας, από τη θετικιστική σχολή μέχρι τις μέρες μας.

Το άρθρο του Γιώργου Παπανικολάου επιχειρεί μια πρώτη γενική κριτική αποτίμηση των χαρακτηριστικών και των επιπτώσεων της κίνησης της εγκληματικότητας στη μεταψυχροπολεμική συγκυρία και προσφέρει κάποιες σκέψεις σε σχέση με τις άμεσες εμπειρικές και θεωρητικές προκλήσεις για την Κριτική Εγκληματολογία.

Το άρθρο της Ειρήνης Σταμούλη διατρέχει τις «εξαιρετικές» νομοθεσίες από τη σύσταση του ελληνικού κράτους μέχρι και σήμερα. Εκκινεί με τη νομοθεσία για τη δίωξη της ληστείας κατά τον 19ο αιώνα και εκτείνεται μέχρι την ισχύουσα αντιτρομοκρατική νομοθεσία (Ν. 2928/2001), επιχειρώντας να αναδείξει τυχόν ομοιότητες και συνέχειες.

Η Μαργαρίτα Γασπαρινάτου επιχειρεί να αναδείξει τους όρους εκκόλαψης και αναπαραγωγής της εγκληματικότητας των ισχυρών στο σύγχρονο ελληνικό κράτος, με αναφορά στο πλέγμα εξουσίας που καθορίζει τους όρους της νομιμότητας. Μέσω

επιλεγμένων υποθέσεων που απασχόλησαν τον δημόσιο λόγο, υποστηρίζει, μεταξύ άλλων, ότι τα εγκλήματα των ισχυρών, η διαφθορά και το κρατικο-εταιρικό έγκλημα, αποτελούσαν πάντοτε λανθάνουσες μορφές άσκησης εξουσίας και παγίωσης συγκεκριμένων κοινωνικών συσχετισμών.

Ο Νικόλαος Κουλούρης προσεγγίζει το ζήτημα της σωφρονιστικής καταστολής με αφετηρία τα θεσμικά ερείσματα του σωφρονιστικού συστήματος στην ποινική νομοθεσία και με χαρακτηριστικές αναφορές στις κατά γενική παραδοχή θλιβερές συνθήκες λειτουργίας των φυλακών. Περαιτέρω, αναδεικνύει τη σημασία της καταστολής των πολιτικών αντιπάλων και των ιδεών τους στη διαδρομή του ελληνικού κράτους, με την προσφυγή σε σωφρονιστικά μέσα και μεθόδους που βασίζονται στον εγκλεισμό και τον διαχωρισμό.

Τέλος, η Σοφία Βιδάλη εξετάζει την κοινωνική κατασκευή της ληστείας ως κοινωνικού και ποινικού φαινομένου, αναδεικνύει την κοινωνική οργάνωση, την ιδεολογία και τα αποτελέσματα της ποινικής καταστολής που εφαρμόστηκε εδώ και δύο αιώνες στην Ελλάδα και αναδεικνύει τις διπλές κοινωνικές λειτουργίες της ληστείας.

Εκτός από τις μελέτες αυτές, η ύλη πλαισιώνεται από τις συμβολές επικαιρότητας της Ιωάννας Δρόσου για τη φύλαξη ευπαθών στόχων-προσώπων, της Όλγας Θεμελή για τα Σπίτια του Παιδιού και τα ανήλικα θύματα, του Γιάννη Πέτσα για την ποινική αντιμετώπιση ανηλίκων και του Αθανάσιου Χουλιάρα για την τραπεζική απιστία, θέματα που άπτονται της τρέχουσας επικαιρότητας και έχουν προκαλέσει ποικίλες συζητήσεις.

Ελπίζουμε ότι οι συμβολές αυτού του πρώτου τεύχους της *Αντιγόνης: το ερώτημα* θα αποτελέσουν μια αρχή εμβάθυνσης για όλα τα ζητήματα που τέθηκαν στο παρόν εκδοτικό σημείωμα από την πλευρά της Κριτικής Εγκληματολογίας.

Κλείνοντας αυτό το εκδοτικό σημείωμα, θέλουμε να ευχαριστήσουμε όλους όσοι στήριξαν αυτήν την προσπάθεια και δέχθηκαν να συμμετέχουν στην επιστημονική επιτροπή και στους επιστημονικούς συνεργάτες του περιοδικού. Τέλος, ευχαριστούμε ιδιαιτέρως τις εκδόσεις «Τόπος» και κυρίως την κ. Σ. Μπούμπαλου και τους συνεργάτες της για την υποστήριξη και συνδρομή στην προσπάθειά μας αυτή.

Η Συντακτική Επιτροπή

Πηγές της ριζοσπαστικής εγκληματολογικής σκέψης στη σύγχρονη Ελλάδα (1830-1975)

Στράτος Γεωργούλας
Καθηγητής Εγκληματολογίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Περίληψη

Η ριζοσπαστική εγκληματολογική σκέψη έχει πηγές και στην πνευματική δημιουργία Ελλήνων πρωτοπόρων, στις οποίες ο σύγχρονος μελετητής μπορεί να ανατρέξει και σίγουρα, από τον πλούτο και την πολυπλοκότητα των αποτυπωμένων ιδεών, μια τέτοια μελέτη θα είναι επικερδής για το παρόν και το μέλλον της επιστήμης μας. Το παρόν κείμενο επιχειρεί να ανοίξει μια επιστημονική συζήτηση σε ένα θέμα που δεν έχει διευρυνθεί αρκετά μέχρι τώρα.

Abstract

Greek pioneers of the socialist movement in modern Greece (1830-1975) have contributed with the richness and complexity of ideas, that could be a valuable source of modern radical criminological thought. The present article attempts to open a scientific discussion on the above important but understudied topic.

1.

Το παρόν άρθρο δεν διεκδικεί να παίξει τον ρόλο μιας ενδελεχούς μελέτης στο πλαίσιο της ιστορίας των ιδεών. Αντίθετα, επιθυμεί να αποτελέσει ένα έναυσμα για μια ενασχόληση επηρεασμένη από τις ιδιαίτερες μελέτες για το σοσιαλιστικό και το εργατικό κίνημα, με σκοπό να εμπλουτίσει τα στοιχεία μιας προϊστορίας της ριζοσπαστικής εγκληματολογικής σκέψης στην Ελλάδα, ένα έναυσμα μελλοντικής έρευνας για νέους συναδέλφους. Το βασικό επιχείρημα είναι η ιστοριοδιφική τεκμηρίωση μιας σκέψης που διακρίνεται από πολλαπλά επίπεδα, μιας καταγραφής που είναι και αντίστοιχα και αποτύπωση του δέοντος ως προς το έγκλημα και το δίκαιο. Αφενός, της εγκληματογόνου και εγκληματογενούς φύσης της κοινωνικο-οικονομικής κατάστασης που

προσδιορίζεται ως καπιταλισμός, με τις οπτικές και της λουμπενοποίησης που φέρνει έγκλημα και της εγκληματοποιημένης διαμαρτυρίας ως πρωτογενούς εξέγερσης. Αφετέρου, με την κατανόηση των ταξικών μηχανισμών εγκληματοποίησης των επίσημων μηχανισμών κοινωνικού ελέγχου, που λειτουργούν εκφράζοντας τα συμφέροντα της ταξικά κυρίαρχης κοινωνικής ομάδας και καθορίζουν τους νόμους και τους τηρητές ως όργανα έκφρασης αυτών των συμφερόντων. Στον αντίποδα, η ριζοσπαστική σκέψη θέλει και μπορεί να εκφράσει το δέον, τόσο στο πλαίσιο μιας άμεσης αναμόρφωσης σε υπάρχοντα συστήματα νομοθετικής, ποινικής και σωφρονιστικής εξουσίας όσο και ως μελλοντική και τελική προσπάθεια για ένα άλλο δίκαιο που θα εκφράζει τα συμφέροντα των πολλών, της εργατικής τάξης, θα παράγει δικαιοσύνη και δεν θα έχει καμία σχέση με το υπάρχον σύστημα, που είναι άδικο και απάνθρωπο.

Αυτή η πρώιμη φάση που εξετάζουμε, αφενός, δεν περιλαμβάνει εξαντλητικά παραθέματα μιας πλούσιας και πολυπρόσωπης καταγραφής, όπως έχουν εμφανιστεί μέχρι σήμερα, αφετέρου, σταματά στην περίοδο αμέσως μετά τη Χούντα. Στο τελευταίο τέταρτο του 20ού αιώνα, και κυρίως με τη δουλειά του Η. Δασκαλάκη, πρώτα στο ΕΚΚΕ και μετά στην ΠΑΣΠΕ, έχουμε την έναρξη της ιστορίας της ριζοσπαστικής και κριτικής εγκληματολογικής σκέψης, θεματική που χρήζει μια άλλη αυτόνομη μελέτη. Σε σχέση όμως με το συγκεκριμένο αντικείμενο μελέτης μας, μπορούμε να πούμε ότι, από τη μία πλευρά, έχουμε την ανάδυση μιας σκέψης η οποία δεν χαρακτηρίζεται από συνέχεια και συνεκτικότητα, γιατί παράγεται σε αντίθεση και πέρα από μία κρατική ιστορική ενότητα. Από την άλλη πλευρά, είναι μια σκέψη που δέχεται οργανική επίδραση από κινηματικές μορφοποιήσεις του εξωτερικού (όπως η Εργατική Διεθνής και τα συν αυτό ιδεολογικά ρεύματα) και του εσωτερικού (όπως το νέο εργατικό κίνημα, το κίνημα του δημοτικισμού και άλλα, που εκείνη την εποχή ξεκινούν τα πρώτα βήματά τους), αλλά και με αρκετές ιδιαιτερότητες και διαφοροποιήσεις σε σχέση με αυτά όσο και στο εσωτερικό του ίδιου νέου ιδεολογικού ρεύματος. Σαφέστατα βέβαια η κυρίαρχη σύνδεση των πρωταγωνιστών της σοσιαλιστικής σκέψης είναι το εργατικό κίνημα στην Ελλάδα, αλλά το επιχείρημά μας είναι ότι αυτή η σκέψη δεν περιορίζεται μόνο σε ζητήματα εργατικών αγώνων άμεσης παρέμβασης (μισθό, ανεργία, συνθήκες), αλλά σε ευρύτερη ταξική συνειδητοποίηση που περικλείει και θέματα μιας πρώιμης ριζοσπαστικής εγκληματολογικής σκέψης. Δεν είναι σκέψεις και έργα «ταραχοποιών», αλλά μια ευρύτερη κοινωνική διαμαρτυρία που περιλαμβάνει και προτάσεις ριζικής κοινωνικής αλλαγής, και στο θέμα του δικαίου και σ' αυτό του εγκλήματος.

2.

Της συγκροτημένης πρώιμης σοσιαλιστικής σκέψης στην Ελλάδα των τελών του 19ου αιώνα είχαν προηγηθεί διάφορες σκόρπιες αποτυπώσεις μιας ρομαντικής περιόδου, «προανακρούσματα», όπως το αποκαλούσε ο Νούτσος (1995). Ήδη από συγχρόνους

της Ελληνικής Επανάστασης είχαν γραφτεί άρθρα σε εφημερίδες που φανέρωναν την επίδραση του κοινωνιολόγου Sain-Simon, του Fourier και άλλων πρωτοπόρων σοσιαλιστών, στα οποία καταγράφονται και ριζοσπαστικές αντιλήψεις για το έγκλημα και το δίκαιο. Ο Φραγκίσκος Πυλαρινός, καθηγητής της φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, στα άρθρα του «Πολιτικά μαθήματα» στην εφημερίδα *Ήλιος του Ναυπλίου* (29 Αυγούστου 1833), τιτλοφορεί ένα κεφάλαιο με τίτλο «Ο νόμος ως έκφραση της θελήσεως των εργατών της κοινωνίας». Σε αυτό αναφέρει ότι «ο μέλλων νόμος άλλην πολιτικήν αυθεντίαν δεν θέλει δέχεσθαι παρά την έκφρασιν της θελήσεως των εργατών της κοινωνίας». Αυτή η μελλοντική δικαιοσύνη δεν θα πρέπει να «ζητεί πλέον τας κεφαλάς των συμπολιτών και συναγωνιστών των» και, κατά συνέπεια, θα πρέπει να εξαλειφθεί η ποινή του θανάτου «ομού με όλας τας άλλας βασανιστικάς ποινάς». Σε μια τέτοια κατάσταση στο μέλλον, ο ανθρώπινος νόμος πλέον θα είναι ηθικός, γιατί «θα συγχέεται με εκείνον της φύσεως». Ο σύγχρονος του Πυλαρινού, Παναγιώτης Σοφιανόπουλος, στο άρθρο του «Συμπρακτικός βίος», που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Ο Νέος Κόσμος* (25 Ιουνίου 1849), περιγράφει μια κατάσταση στην οποία η κακή διανομή του κέρδους δημιουργεί αδικία και κάνει κλέφτες ή επαναστάτες τους φτωχούς, ενώ και ο Δημοσθένης Παπαθανασίου, στο άρθρο του στο *Φως* (9 Σεπτεμβρίου 1861), ονειρεύεται ένα έθνος δίχως αστυνομία και χωροφύλακες και μιλά για την αναγκαιότητα της αναρχίας. Οι παραπάνω μεμονωμένες –όπως παρουσιάζονται στην ιστορία– περιπτώσεις, προετοιμάζουν το έδαφος για τις συγκροτημένες προσπάθειες των τελευταίων χρόνων του 19ου αιώνα, όταν συναντούν, αφενός, κάποιες σκόρπιες συλλογικές προσπάθειες σε Επτάνησα και Πάτρα και, αφετέρου, τη συγκρότηση του εργατικού κινήματος (Νούτσος, 1995).

Των συγκεκριμένων σκόρπιων «προανακρουσμάτων» είχαν προηγηθεί κείμενα σύγχρονα της Ελληνικής Επανάστασης, στα οποία, μέσω της επιρροής του ριζοσπαστικού διαφωτισμού και κινημάτων αντιαποικιοκρατικής ανεξαρτησίας, εμφανίζονται στοιχεία μιας ριζοσπαστικής σκέψης για το έγκλημα και το δίκαιο. Και ως τέτοια μπορούν να αναφερθούν τα έργα του Ρήγα, η *Ελληνική Νομαρχία*, ο «Ρωσοαγγλογάλλος», στοιχεία στα ελληνικά επαναστατικά συντάγματα, ακόμα και ο φιλελεύθερος διαφωτιστής Κοραής, σε κείμενα και ποιήματά του. Τα παραπάνω, που αφορούν την προεπαναστατική και επαναστατική περίοδο, παρουσιάζουμε αναλυτικότερα σε άλλο κείμενό μας (Γεωργούλας, 2021).

3.

Στο τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα, σε μια σειρά από πόλεις της Ελλάδας όπου είχαν αναπτυχθεί βιομηχανικές μονάδες, αναπτύσσονται οι πρώτοι εργατικοί σύλλογοι, που διοργανώνουν απεργίες, εκδίδουν εφημερίδες και στελεχώνουν και τους πρώτους σοσιαλιστικούς συλλόγους. Στη Σύρα, στην Αθήνα, στον Πειραιά, στην Κέρκυρα,

στην Πάτρα και αλλού, εργάτες οργανώνονται και διεκδικούν, συνομιλούν με νέους αστικών και μικροαστικών στρωμάτων που είχαν εμπνευστεί λίγα χρόνια πριν από την Παρισινή Κομμούνα και συγκροτούν δομές, ομίλους σκέψης. Κυρίως όμως θεωρούν σημαντικό γεγονός την έντυπη διάδοση των ιδεών τους, με την έκδοση αρχικά εφημερίδων όπως της *Ελληνικής Δημοκρατίας*, που εκδόθηκε την Πρωτομαγιά του 1877 στην Πάτρα, με μεταφράσεις άρθρων για την επέτειο της Παρισινής Κομμούνας και των σοσιαλιστικών εξεγέρσεων στην Ιταλία (Κορδάτος, 1956). Τότε το ελληνικό κοινό μαθαίνει και για την ύπαρξη κάποιου Μαρξ, που είναι από τους ιδρυτές της Διεθνούς Εταιρείας των Εργατών. Στην Πάτρα ήταν μαθητής Γυμνασίου ο Πλάτων Δρακούλης, ο οποίος οργανώνεται μαζί με τον Σταύρο Καλλέργη και άλλους στον Σοσιαλιστικό Σύλλογο της Αθήνας. Αυτοί οι δύο έμελλε τα επόμενα χρόνια να κυριαρχήσουν ως πρωτοπόρες μορφές του σοσιαλισμού στην Ελλάδα, καταγράφοντας δύο διαφορετικά ιδεολογικά ρεύματα. Ο Δρακούλης είναι ο πρώτος που συνειδητοποιεί την ανάγκη για έκδοση περιοδικού, το οποίο και εκδίδει το 1885 με το όνομα *Άρδην*, ενώ μεταφράζει και δίνει δωρεάν με κάθε συνδρομή το βιβλίο του Κροπότκιν *Έκκλησις προς τους νέους*. Η σκέψη του συνδυάζει τον ριζοσπαστισμό του 19ου αιώνα με τις χριστιανικές αξίες. Φεύγει όμως για το εξωτερικό για να ολοκληρώσει τις σπουδές του, συμμετέχοντας και σε πολιτικά συνέδρια ως εκπρόσωπος των Ελλήνων σοσιαλιστών. Εκεί γράφει το 1891 το *Εγχειρίδιο του Εργάτου*, το οποίο εκδίδει το 1893 και το οποίο έγινε ανάρπαστο στην Ελλάδα με αλλεπάλληλες εκδόσεις. Γυρνάει στην Ελλάδα το 1894 και σε συνεργασία με τον Σταύρο Καλλέργη, που είχε φτιάξει τότε τον Κεντρικό Σοσιαλιστικό Σύλλογο, συνδιοργανώνουν την πρώτη επίσημη γιορτή της Πρωτομαγιάς στους στύλους του Ολυμπίου Διός. Εκεί, ενώπιον χιλιάδων κόσμου και μετά τις ομιλίες, γράφουν ψήφισμα προς την κυβέρνηση με τον τίτλο «Ψήφισμα των διεθνών σοσιαλιστών και εργατών Αθηνών – Πειραιώς», ζητώντας τέσσερα μέτρα: εξαήμερη εργάσιμη εβδομάδα, οκτάωρο, σύνταξη και κατάργηση της ποινής του θανάτου. Γίνεται κατανοητό ότι η πρώτη αυτή σοσιαλιστική σκέψη έχει απόψεις και για το θέμα του εγκλήματος και του δικαίου, εκτός από εργατικά ζητήματα. Άλλωστε, αυτό ήταν ήδη γνωστό από τους αναγνώστες του πρώτου –ευρύτατης διάδοσης– σοσιαλιστικού εντύπου *Το εγχειρίδιο του Εργάτου* του Δρακούλη, έναν χρόνο πριν. Ο υπότιτλος αυτής της μελέτης ήταν «Οι βάσεις του σοσιαλισμού» και στην αρχή του Κεφαλαίου Γ΄ μάς περιγράφει πώς το νομικό σύστημα εγκληματοποιεί, εκπροσωπώντας τα συμφέροντα της καπιταλιστικής τάξης και όχι των εργατών. «Εκμετάλλευσις συμβαίνει οσάκις τις λαμβάνει περισσότερον ή όσον δίδει. Ένεκα του σημερινού συστήματος της κοινωνίας, η εκμετάλλευσις θεωρείται νόμιμος, αλλά εάν είνε σύμφωνος προς τους νόμους ους θέτουν οι κεφαλαιούχοι, δεν είνε όμως σύμφωνος προς τους αιώνιους νόμους της φύσεως ούτε συμφέρουσα εις τους εργάτες». Με άλλα λόγια, το επαναλαμβάνει και στο Κεφάλαιο Ε΄: «Οι κεφαλαιούχοι... τους νόμους του κράτους κατασκευάζουν προς το συμφέρον των και ληστεύουν τους εργάτας, συμφώνως προς τους νόμους... είναι μια συμφωνία μεταξύ λύκου και προβάτου ή μεταξύ αλώπεκος και όρνιθος»

(Δρακούλης, 2000). Ο νόμος ως ταξικό κατασκεύασμα, ο υπάρχων νόμος ως στήριγμα των συμφερόντων της καπιταλιστικής τάξης και η ανάγκη για έναν άλλο νόμο που θα στηρίζει τα συμφέροντα της εργατικής τάξης, γίνεται κατανοητό ως αίτημα ήδη στα πρώτα σοσιαλιστικά έργα στην Ελλάδα. Αυτό άλλωστε εκλαμβάνεται και από τον αντίπαλο αστικό Τύπο της εποχής, ο οποίος καταγράφει την ανάδυση αυτού του σοσιαλιστικού ρεύματος με τα κάτωθι λόγια. «Νέον δικαίον προκύπτει... το δίκαιον των εργατικών τάξεων». Το σλόγκαν, νόμος είναι το δίκιο του εργάτη, περιλαμβάνει και τα ζητήματα ποινικής δικαιοσύνης και του δικαίου στο σύνολό του.

Ο Δρακούλης τον επόμενο χρόνο κατεβαίνει υποψήφιος βουλευτής στην Πάτρα, μετά όμως φεύγει, καθώς του προσφέρεται θέση καθηγητή στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης. Όταν πια γυρνάει το 1908, συνεχίζει τις εκδοτικές του προσπάθειες και ταυτόχρονα δημιουργεί έναν νέο σοσιαλιστικό σύλλογο, τον Σύνδεσμο των Εργατικών Τάξεων (ΣΤΕΤ) και αργότερα, για να αντιμετωπιστεί η διάσπαση του Νικολάου Γιαννιού, το Ελληνικό Σοσιαλιστικό Κόμμα. Στις προτάσεις του ΣΤΕΤ ήταν η αναδιοργάνωση του ποινικού συστήματος, ώστε να μετατραπεί από στρατιωτικό-ποινικό σε ηθικό-βιομηχανικό (άρθρο 3 παράγραφος 5). Το 1909 εκδίδει το περιοδικό *Έρευνα*, στο οποίο, ήδη από το πρώτο τεύχος, δημοσιεύει ένα άρθρο με τίτλο «Η πολιτεία και ο εγκληματίας». Το 1914, πρώτα σε επόμενο τεύχος του ίδιου περιοδικού και λίγο αργότερα αυτοτελώς, δημοσιεύει τη μελέτη του, «Περί οργάνωσης των εργατικών τάξεων». Στη συγκεκριμένη μελέτη, και συγκεκριμένα στο κεφάλαιο «Ο εργάτης ως βουλευτής», αναφέρει σχετικά ο Δρακούλης: «Η κεφαλαιοκρατία έχει κρίνει σκόπιμο από αιώνων να θεσπίσει νόμους προς το συμφέρον της. Όλοι αυτοί οι νόμοι υπάρχουν μόνο και μόνο για να διατηρείται το καπιταλιστικό σύστημα. Οπωσδήποτε κι αν τροποποιηθούν, ενόσω υπάρχουν, υπάρχει και ο καπιταλισμός. Για τον εργάτη, οι νόμοι αυτοί δεν έχουν κανένα ενδιαφέρον, απεναντίας το συμφέρον του είναι να ξεσαρωθούν για να πέσει ο καπιταλισμός. Δεν έχει λοιπόν ανάγκη ο εργάτης να γνωρίζει νόμους τους οποίους συμφέρον έχει να ξεσαρώσει. Όλοι αυτοί οι νόμοι συγκεφαλαιούνται στον θεσμό της γαιοκτημοσύνης και στην ατομική κτήση του κεφαλαίου. Άπαξ υπάρχει νόμος που επιτρέπει σε άτομα να εξουσιάζουν τις φυσικές και κοινωνικές ευκαιρίες της ανθρώπινης ανάπτυξης, το υπάρχον σύστημα δεν μπορεί να 'ναι άλλο για τους εργάτες πάρα πηγή οδύνης και αθλιότητος. Κάθε μεταρρύθμιση, η οποία δεν αποβλέπει στην εκρίζωση του συστήματος αυτού, είναι παγίδα και εμπαιγμός. Υπό τις συνθήκες του παρόντος συστήματος, ουδεμία βελτίωση μπορεί να γίνει, ουδεμία αρετή μπορεί να επικρατήσει, ουδεμία ηθική αρχή μπορεί να διέπει τη διαγωγή των ανθρώπων. Η φαυλότητα, η εξαχρείωση και η απανθρωπιά θα κυριαρχούν όσο το σύστημά μας δεν ξεσαρώνεται από τις ρίζες του. Η κοινωνία θα εξακολουθήσει να είναι χάος και αγυρμός άγριων θηρίων όσο δεν αναγράφεται ως θεμελιώδης νόμος του κράτους ότι η γη ανήκει στο σύνολο και ότι δεν επιτρέπεται να γίνεται κτήμα ατόμου. Το έργο των σοσιαλιστών είναι να εκριζώσει τον θεσμό της γαιοκτημοσύνης και της ατομικής κτήσεως των κεφαλαίων, ξεσαρώνοντας όλους τους νόμους οι οποίοι επινοήθηκαν

για στήριξη του θεσμού αυτού. Δεν απαιτούνται νομικές γνώσεις για το ξεσάρωμα αυτό. Απαιτείται μόνο απόφαση. ... Το έργο μας δεν είναι να χρονοτριβούμε με τους νόμους και τις εφαρμογές τους, αλλά να συντελέσουμε επανάσταση, αποσπώντας τις ρίζες του τυραννικού συστήματος το οποίο εκφαυλίζει και δηλητηριάζει τη ζωή μας. Αυτό είναι το καθήκον κάθε σοσιαλιστή, ο οποίος θέλει να εκλεγεί ή βουλευτής ή δήμαρχος ή να διοριστεί σε οποιαδήποτε υπεύθυνη θέση. Το καθήκον του είναι να μη σκεφτεί περί συμβιβασμού, ούτε περί δισταγμού, ούτε περί τροπής προς τα πίσω, αλλά να εργάζεται με κάθε τρόπο, συντελώντας στην εκθρόνιση της κεφαλαιοκρατίας. Η δυσκολία μας λοιπόν έγκειται, όχι στο ότι οι εργάτες δεν είναι νομομαθείς, αλλά στο ότι δεν είναι οργανωμένοι. Οι νομομαθείς είναι οι καλύτεροι υποστηρικτές της πλουτοκρατίας, η οποία δεν κινδυνεύει από αυτούς. Κινδυνεύει η πλουτοκρατία από την οργάνωση των εργατών, και το μόνο πράγμα το οποίο φοβάται είναι η ενιαία οργάνωσή τους» (ό.π.).

Η επίδραση της σκέψης του Δρακούλη είναι αρκετά σημαντική και σε άλλους σοσιαλιστές διανοητές της εποχής. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι το 1909 ιδρύεται στη Θεσσαλονίκη ο «Σύνδεσμος συντεχνιών και σωματείων», που αργότερα, το 1914, εμφανίζεται ως «Λαϊκό Κόμμα» και κατεβαίνει αυτοτελώς στις εκλογές. Ο ηγέτης του συνδέσμου είναι ο Περικλής Κράλης, που βρίσκεται σε επαφή με τον Δρακούλη. Στο πρόγραμμα του Λαϊκού Κόμματος, που δημοσιεύεται στην εφημερίδα *Μακεδονία* στις 22.10.1914, αναφέρεται ευκρινώς ότι ζητά νομοθετικά μέτρα για τις επαγγελματικές αγροτικές και εργατικές τάξεις, ενώ στις αρχές του κόμματος και στο πρόγραμμά του αναφέρει ότι θέλει να εξασφαλίσει τα συμφέροντα των τάξεων αυτών, για να επικρατήσει η πραγματική ισότητα και πραγματική δικαιοσύνη (Νούτσος, 1995).

Ο Σταύρος Καλλέργης είναι η ηγετική μορφή του δεύτερου, ανταγωνιστικού στους «δρακουλικούς», ρεύματος του πρώιμου σοσιαλισμού στην Ελλάδα. Η οικογένειά του τίμησε τους αγώνες του κρητικού λαού για ανεξαρτησία τον 19ο αιώνα, όπως άλλωστε και ο ίδιος λίγο πριν και με την έλευση του 20ού αιώνα. Φοιτητής της Αρχιτεκτονικής στην Αθήνα, εμπνέεται από τον σοσιαλισμό της Β΄ Διεθνούς και τις ιταλικές ριζοσπαστικές εξεγέρσεις, οργανώνεται μαζί με τον Δρακούλη και άλλους σοσιαλιστές στον πρώτο σοσιαλιστικό σύλλογο της Αθήνας, ενώ λίγο αργότερα ιδρύει τον Κεντρικό Σοσιαλιστικό Σύλλογο, με μεγάλη συμμετοχή, και εκδίδει και εφημερίδα με τον τίτλο *Σοσιαλιστής*. Ο Καλλέργης, σε γενικές γραμμές, θεωρείται λιγότερο θεωρητικός και περισσότερο συνδεδεμένος και κοινωνικά γειωμένος, και άρα ριζοσπαστικότερος, με το εργατικό κίνημα της εποχής του και τις εξελίξεις στο αντίστοιχο διεθνές, από τον Δρακούλη. Παρ' όλα αυτά όμως, ήδη στα πρώτα χρόνια της έκδοσης του *Σοσιαλιστή*, υπογράφει κείμενα που εμβαθύνουν περισσότερο από τα αντίστοιχα του Δρακούλη τόσο στη σοσιαλιστική θεωρία γενικά όσο και ειδικότερα στη ριζοσπαστική θεωρία για το έγκλημα και το δίκαιο. Στο τεύχος 15 του *Σοσιαλιστή* υπογραφεί ένα κείμενο με τίτλο «Έθνος πτωχών και έθνος πλουσίων». Σ' αυτό το κείμενο, ήδη στη δεύτερη παράγραφο, αναφέρει: «Η μεν τάξη των πλουσίων, ενώ αναφανδόν κλέπτει και δια-

πράττει πάμπολλα εγκλήματα, δεν τιμωρείται. Η δε τάξις των πτωχών, η τάξις μας, ενώ δεν πράττει ουδέν, τιμωρείται αυστηρώς. Εάν δε μικρόν τι πράξη χάρις της υπάρξεώς της, ή ένεκα της ανατροφής της, συλλαμβάνονται σαν άγρια θηρία, δένονται οπισθάγκωνα, δέρνονται ανηλεώς, εξορίζονται» (Καλλέργης, 2000). Εκτός από τη βαθύτερη ανάλυση για το ταξικό σύστημα κοινωνικού ελέγχου, έχουμε την αναφορά για τα κρατικά εγκλήματα και τα εγκλήματα του λευκού κολάρου, πολύ πριν η διεθνής εγκληματολογική σκέψη τα ορίσει ως τέτοια.

Αυτά που περιγράφει ο Καλλέργης θα τα ζήσει ο ίδιος λίγο καιρό αργότερα και προσωπικά, με την κρατική καταστολή των σοσιαλιστικών ιδεών στην εποχή του, με τη φυλάκισή του και τα βασανιστήρια που υπέστη, μετά την ανάγνωση του ψηφίσματος της Πρωτομαγιάς στη Βουλή, την επόμενη μέρα. Ο *Σοσιαλιστής* συνεχίζει να εκδίδεται με διακοπές λόγω κρατικής καταστολής και το 1896 σε πέντε συνέχειες δημοσιεύεται το άρθρο του Καλλέργη με τίτλο «Πρακτικός κοσμοπολιτισμός». Σε αυτό διαβάζουμε τα εξής αποσπάσματα: «Το χρήμα είναι το μόνο μέσον για τα περισσότερα εγκλήματα»... «Οι κατά καιρούς τύραννοι και πλουτοκράτες εδημιούργησαν και έταιρον δίκαιον, το αντιφυσικόν δίκαιον του ισχυροτέρου, ήτοι η ισχύς το δίκαιον. Διά του δικαίου τούτου, οι Γάλλοι κατέλαβον την Μαδαγασκάρην, οι Άγγλοι τας Ινδίας και την Αίγυπτον, οι Αμερικάνοι την Κούβαν, οι Τούρκοι την αρχαία Ελλάδα, οι Ρώσοι απέραντους κτήσεις της Κίνας και οι λοιποί άλλα μέρη. Όπως λοιπόν τα έθνη ούτω και τα άτομα. Οι έχοντες το χρήμα και την ιδιοκτησία έχουν και την ισχύν, διά της οποίας επιβάλλονται εις τους μη έχοντας». Για να συνεχίσει λίγο πιο κάτω, αναφέροντας ότι «και οι μεν πλούσιοι διά της ισχύος των δε κατέχουν δι' εμπίστων προσώπων την εξουσία, ήτοι τα δικαστήρια». Και να ολοκληρώσει με μια γενική διαπίστωση ότι η «αιτία της σημερινής οικτράς καταστάσεως της εκμεταλλεύσεως, δηλονότι των ανθρώπων υπό των ανθρώπων, είναι η ιδιοκτησία, το χρήμα και συνεπώς το δίκαιον του ισχυροτέρου...». Είναι πραγματικά η πιο σημαντική και αναλυτική αναφορά για τη σημασία και τη χρησιμότητα του δικαίου και συνακόλουθα της έννοιας του εγκλήματος, τόσο σε επίπεδο της ταξικής μας κοινωνίας όσο και στο παγκοσμιοποιημένο επίπεδο της αποικιοκρατίας, και ταυτόχρονα μια προσπάθεια αποδόμησής της, που υπάρχει καταγεγραμμένη στα κείμενα της πρώιμης σοσιαλιστικής σκέψης της εποχής αυτής στην Ελλάδα, μια ιδέα που μερικά χρόνια πριν, το 1893, είχε πρωτο-γραφτεί στο βιβλίο του Καλλέργη, *Εγκόλπιον Εργάτου*, απάντηση στο αντίστοιχο σύγγραμμα του Δρακούλη. Στην πρώτη παράγραφο αναφέρει ότι στην αυτοκρατορία υπάρχει ένας απόλυτος άρχοντας που «νόμον έχοντας την ίδια αυτού θέλησιν και όρους της πολιτείας τον χορτασμόν των ίδιων αυτού θελήσεων» (ό.π.).

Ο Καλλέργης οραματίστηκε μια κοινωνία σοσιαλιστική και ανέπτυξε μάλιστα και ένα σοσιαλιστικό πολιτειακό πρόγραμμα που ήθελε να το εφαρμόσει στην Κρήτη, όταν αυτή απελευθερωνόταν. Αυτές οι ιδέες είχαν πρωτογραφτεί στο βιβλίο του *Οδηγός παντός ανθρώπου* το 1892, μετά αναπτύχθηκαν περισσότερο στο *Εγκόλπιον Εργάτου* και, τέλος, συγκεκριμενοποιήθηκαν σε ένα άρθρο του στον *Σοσιαλιστή* το 1896.

Διαβάζουμε συγκεκριμένα στο *Εγκόλπιον Εργάτου* ότι στη σοσιαλιστική Πολιτεία στην Κρήτη «το δημοτικόν συμβούλιον θα εκτελή χρέη δικαστικά, διότι τότε δεν θα χρειάζονται κακουργιοδικεία, πρωτοδικεία, πταισματοδικεία κ.λπ., διότι δεν θα υπάρχουν υποθέσεις οποίαι σήμερον, καθότι οι άνθρωποι θα έχουν εξασφαλίσει την τροφή των, την ενδυμασία των και άπαντα τα χρειώδη και δεν θα αναγκάζονται να παρεκτρέπονται». Επίσης, προτείνει να κλείσουν οι φυλακές και στη θέση τους να γίνουν θεραπευτήρια φρενοκομεία. «Όταν γίνουν αυτά τα οποία γράφομεν, εάν εγκληματήσει τις βεβαίως θα ήνε παράφρων, θα ήνε εκείνος ο οποίος θα παρεκτραπεί ενώ θα έχει όλα τα αγαθά της ζωής του; Επομένως, εις τον τόπον των σημερινών φυλακών θα υπάρχουν τα φρενοκομεία διά να υποβάλλωνται εις θεραπείαν οι τυχόν παρεκτρεπόμενοι, θα δικάζονται δε υπό του δημοτικού συμβουλίου εις ενός μηνός θεραπεία, δύο μηνών, τριών, αναλόγως των πράξεών τους». Στο «Πρόγραμμα σοσιαλιστικόν κοινοκτημονιστικόν», που δημοσιεύτηκε στον *Σοσιαλιστή* το 1896, και στα 20 μέτρα που ζητά επί του παρόντος για βελτίωση της κατάστασης του λαού, περιλαμβάνονται και τρία εγκληματολογικού ενδιαφέροντος. Το να έχουν τα δημοτικά συμβούλια δικαστικά δικαιώματα επί μικροδιαφορών των πολιτών μέχρι του ποσού 100 δρχ. (13ο), η κατάργηση της προσωπικής κράτησης για χρέη (17ο) και η κατάργηση της θανατικής ποινής (18ο) (ό.π.).

Σε αυτή την πρώτη φάση της οργάνωσης της σοσιαλιστικής σκέψης στην Ελλάδα και μέχρι τη συγκρότηση της Φεντερασιόν στη Θεσσαλονίκη, και κυρίως της δημιουργίας του ΣΕΚΕ που επανακαθόρισε την πορεία αυτής της σκέψης, εκτός από τα δύο προαναφερθέντα κύρια πρόσωπα και τις αντίστοιχες οπτικές, υπήρχαν και άλλοι με πρωταγωνιστικό ρόλο και σημαντική επίδραση, όπως κυρίως η σκέψη του Μαρίνου Αντύπα και το ριζοσπαστικό κίνημα των Επτανήσων, και το Σοσιαλιστικό Κέντρο της Αθήνας και ο Νικόλαος Γιαννιός.

Η μήτρα των ιδεών του Αντύπα ήταν ο επτανησιακός ριζοσπαστισμός, με ενεργή δράση ήδη στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα. Ο ίδιος εξέδιδε μια εφημερίδα στην Κεφαλλονιά, την *Ανάσταση*, είχε σύνδεση με το κίνημα του Καλλέργη, ενώ άφησε το στίγμα του για την προσπάθεια να συνδεθεί η σοσιαλιστική σκέψη με το αγροτικό κίνημα, μια προσπάθεια που οδήγησε τους Θεσσαλούς τσιφλικάδες να τον δολοφονήσουν το 1907. Στον τελευταίο του λόγο στο Λασποχώρι Λάρισας, έναν μήνα πριν τη δολοφονία του (23 Φεβρουαρίου 1907), σημείωνε ότι: «Φρονώ ότι το δίκαιον είνε εκεί όπου το συμφέρον των πολλών και όχι των λίγων, επομένως μεταχειρίζομαι τας δυνάμεις μου υπέρ της εξαφανίσεως του τσιφλικιού και της πλήρους ανεξαρτησίας του καλλιεργητού». Στην εφημερίδα του *Ανάσταση*, δημοσιεύει όλα τα προηγούμενα χρόνια άρθρα που καταδεικνύουν την ταξική λειτουργία των μηχανισμών κοινωνικού ελέγχου και την ανάγκη για συγκρότηση μιας ριζοσπαστικής –αντίπαλης στην κυρίαρχη άποψη–πρακτικής για το δίκαιο. Στο κείμενό του «Αλτ! προδόται και λαοπλάνοι» (4 Μαρτίου 1906), μιλά για τους εκτελεστές των νόμων τους «εφαρμόζοντες κατά το δοκούν τας διατάξεις και τα διατάγματα και τας εγκυκλίους και επιβάλλοντες εναλλάξ

πότε εις και ποτέ ο άλλος τας επιθυμίας και τας ορέξεις των. Οι αθώοι καταδιώκονται και οι ένοχοι υπερασπίζονται. Οι τοκογλύφοι ωφελούνται και οι εργάτες απογυμνώνονται». Στο ίδιο φύλλο εφημερίδας (αριθμός 48), ο Αντύπας, στο άρθρο του «Τι θέλομεν», περιγράφει τη λουμπενοποίηση του λαού λέγοντας: «Έρχεται ο Ράλλης και φορολογεί το ψωμί και το στάρι, ο δε λαός, μη έχων να αγοράσει, γίνεται κλέπτης και ράθυμος και τυφλός και κακούργος». Η απάντηση σε αυτό το ζήτημα είναι όπως το περιγράφει ο Αντύπας στην πρώτη φράση του κειμένου: «Θέλομεν η δικαιοσύνη να λειτουργεί απροσκόπτως υπέρ της οικονομικής και ηθικής ευρωστίας του λαού και δη των εργατικών τάξεων... να ασκείται πλήρης έλεγχος παντού, δηλαδή και εις τας πράξεις του Βασιλέως και εις τας πράξεις του Διαδόχου και των Πριγκίπων και εις τας πράξεις της κυβερνήσεως και εις τας πράξεις των Αρχιερέων». Έναν χρόνο πριν, από την ίδια εφημερίδα (23 Απριλίου 1905), στο άρθρο του «Το πρόγραμμά μας», ζητάει νόμους προστασίας της εργατικής τάξης, αλλά και καταδεικνύει ένα άλλο πρόβλημα που κανείς άλλος σοσιαλιστής της εποχής του δεν είχε καταγράψει. «Ζητούμε ίνα τροποποιηθεί το δικηγορικόν σύστημα, ήτοι ο δικηγόρος να είναι δημόσιος υπάλληλος υποκείμενος εις έλεγχον, να παύσωσι αι κλοπαί και το δικηγορικόν γδύσιμον κατά των χωρικών και των εργατών προπάντων» (Αντύπας, 2000).

Τρία χρόνια μετά τη δολοφονία του Αντύπα, οι συνθήκες στη Θεσσαλία έχουν ωριμάσει για τη μεγάλη εξέγερση του Κιλελέρ. Την ίδια χρονιά, ο Νικόλαος Γιαννιός, ιδρυτικό μέλος του Σοσιαλιστικού Κέντρου Τουρκίας στην Κωνσταντινούπολη, δέχεται πρόταση από τον Δρακούλη να έρθει στην Αθήνα, για να βοηθήσει ενεργά στην κίνηση του τελευταίου για τη δημιουργία του ΣΤΕΤ. Σύντομα όμως διαφωνεί, ζητά ριζοσπαστικότερη στάση απέναντι στα κοινωνικά προβλήματα σε σχέση με τη στάση του Δρακούλη και δημιουργεί το 1911 το Σοσιαλιστικό Κέντρο Αθηνών, το οποίο στο πρόγραμμά του ζητούσε, ανάμεσα στα άλλα, κατάργηση στρατοδικείων και ναυτοδικείων εν καιρώ ειρήνης, την κατάργηση της θανατικής ποινής και την αλλαγή των φυλακών σε καταστήματα μορφωτικά. Η παραγωγή και διάδοση των σοσιαλιστικών ιδεών από το Σοσιαλιστικό Κέντρο Αθηνών ήταν σημαντική τα πρώτα χρόνια. Εκτυπώνεται, μεταφρασμένο για πρώτη φορά στην Ελλάδα, το *Κομμουνιστικό Μανιφέστο* των Μαρξ – Ένγκελς (1913), ο Γιαννιός μεταφράζει το κείμενο του Λήμπκνεχτ «Τα κατά και τα υπέρ του σοσιαλισμού» (1912), ενώ το 1914 εκδίδει το βιβλίο του *Ο σοσιαλισμός του κράτους*, σε απάντηση των προσπαθειών του Βενιζέλου να ελέγξει το εργατικό κίνημα.

Όλα θα αλλάξουν τα πρώτα χρόνια του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου. Η Φεντερασιόν και λοιπές σοσιαλιστικές κινήσεις που συγκρότησαν αργότερα το ΣΕΚΕ, ήταν αντίθετες στον πόλεμο. Ο Γιαννιός, παλιότερα πολέμιος της ιδέας του πολέμου, αρχικά υποστήριξε και αυτός την ουδετερότητα της Ελλάδας, αργότερα όμως ακολούθησε τον Δρακούλη στη στήριξη της Αντάντ. Τα επόμενα χρόνια, ο Γιαννιός θα ακολουθήσει το άνοιγμα του Κόμματος των Φιλελεύθερων προς τη σοσιαλδημοκρατία και θα αποξενωθεί από τις εξελίξεις στον χώρο της κυρίαρχης σοσιαλιστικής εργατικής σκέψης. Αυτό όμως δεν ακυρώνει τη σημαντικότητα του έργου του μέχρι εκείνη

την εποχή, που συγκροτημένο μάς κατέθεσε με τον τίτλο *Σοσιαλισμός του κράτους*, στο οποίο δεν λείπουν και οι αναφορές, εμπεριστατωμένες και τεκμηριωμένες, για την ταξική διάσταση του δικαίου. Πιο συγκεκριμένα, στο κεφάλαιο «Οι ψηφισμένοι εργατικοί νόμοι και η αξία τους», ο Γιαννιός μάς αναφέρει ότι ακόμα και ο ειρηνοδίκης στην αστική κοινωνία είναι όργανο του πλουτοκράτη ή του αστού πολιτευτή, υποσημειώνοντας μάλιστα τη συγκεκριμένη αναφορά με μια έκθεση του επιθεωρητή εργασίας Νίκου Σαλιβέρου στις 15.11.1913, ο οποίος αναφέρει ότι «οι εγκαλούμενοι εργοστασιάρχαι είναι απαλλασσόμενοι συνήθως των υπό του νόμου προβλεπόμενων ποινών». Παρακάτω στο ίδιο κεφάλαιο, ο Γιαννιός αναφέρει ότι «ο αστυνόμος, ο δικαστής αύριο κι ο αγνός και φιλάνθρωπος επιθεωρητής, όλοι γίνονται κοπέλια του ταλαρά εργοδότη, όλοι γράφουν στα παπούτσια τους το Τμήμα Πρόνοιας της οδού Σταδίου και δίνουν το χέρι να πνίξουν το δίκιο του φτωχού και δημιουργού παντός αγαθού εργάτη. Πώς καλλίτερα μπορεί να φανή το πόσο η κοινωνία και το Κράτος ανήκουν στον πλουτοκράτη; Ποιον κοροϊδεύει το αστικό κράτος όταν διαλαλή πως φτωχοί και πλούσιοι είναι ίσοι απέναντί του;» (Γιαννιός, 2000).

Την τελική πολιτική προσέγγιση του Γιαννιού με τον βενιζελισμό, θα ακολουθήσουν και άλλοι σοσιαλιστές διανοητές, η σκέψη των οποίων διακρίνεται επίσης από στοιχεία μιας ριζοσπαστικής εγκληματολογικής αντίληψης. Τον Μάρτιο του 1910 ιδρύεται το «Εργατικό Κέντρο Αθήνας» ως ομοσπονδία των εργατικών σωματείων της πρωτεύουσας. Ο νομικός σύμβουλος του Εργατικού Κέντρου, Σπύρος Θεοδωρόπουλος, εκλέγεται βουλευτής Αττικής και Βοιωτίας με τους Φιλελεύθερους. Το 1912, ο Θεοδωρόπουλος δημοσιεύει τη μελέτη του *Η εργατική νομοθεσία της Ελλάδος*. Στο συγκεκριμένο κείμενο, ο Θεοδωρόπουλος περιγράφει το πώς η πολιτεία οφείλει να είναι ένα προνοιακό σύστημα που να προλαμβάνει όσο μπορεί τις αδικίες, για να μη βρίσκεται στην ανάγκη να τις τιμωρεί αφού γίνουν. Λέει συγκεκριμένα ότι «η πολιτεία από χωροφύλαξ άγριος πρέπει να γίνει πατέρας πονετικός και προνοητικός. Να προστατεύει την κοινωνία, δηλαδή το σύνολο των ανθρώπων που την αποτελούν, από τη βία και την εισβολή. Να προστατεύει κάθε μέλος της κοινωνίας από την αδικία και την εκμετάλλευση. Γι' αυτό τον λόγο δημιουργήθηκε η λεγόμενη κοινωνική νομοθεσία, που βασίζεται στην αρχή της κοινωνικής αλληλεγγύης, και μέρος αυτής της νομοθεσίας είναι η εργατική νομοθεσία, η οποία πρέπει να προστατεύει τον εργάτη από την πίεση του εργοδότη και να χτυπά την κοινωνική αδικία, περιορίζοντας την εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο, η οποία είναι αντικοινωνική και εξευτελιστική της ανθρώπινης αξιότητας». Στο συγκεκριμένο υποκεφάλαιο, και αφού χρησιμοποιήσει μια ρήση του Μαρξ για τη νομοθεσία στα βιομηχανικά εργοστάσια, αναφέρει συγκεκριμένα ο Θεοδωρόπουλος: «Το δίκαιο δεν είναι άλλο τίποτα, παρά προστασία σχέσεων και συμφερόντων. Επομένως, οι σχέσεις και τα συμφέροντα που θα διακανονίσει πρέπει να 'ναι πρωτύτερα εκδηλωμένα, να είναι συνειδητά από εκείνους, για τους οποίους θα κανονιστούν. Πρέπει να είναι με μια λέξη πράγμα. Διότι πράγματα ρυθμίζουν οι νόμοι» (Νούτσος, 1995).

Το 1916, με πρωτοβουλία του Αλέξανδρου Παπαναστασίου, ιδρύεται η Εταιρεία των κοινωνικών και πολιτικών επιστημών, η νεότερη γενιά των «κοινωνιολόγων». Τον επόμενο χρόνο συμπράττουν με την κυβέρνηση Εθνικής Άμυνας και αναλαμβάνουν επιτελικές θέσεις στον κρατικό μηχανισμό. Μετά τις εκλογές του 1920 ξεκινούν την πολιτική δουλειά, για να δημιουργήσουν την «άκρα αριστερά» του βενιζελισμού, προετοιμάζοντας το μανιφέστο μιας νέας πολιτικής κίνησης, «της Δημοκρατικής Ένωσης». Σε ένα κείμενο της Δημοκρατικής Ένωσης με τίτλο «Η πολιτική συνεργασία των γεωργών, των εργατών, των υπαλλήλων», καταθέτουν τις δημοκρατικές τους αρχές, η όγδοη από τις οποίες αναφέρει τα εξής: «Η αρχή της εκλαΐκευσης της δικαιοσύνης, αφενός μεν διά της απλοποιήσεως και του συγχρονισμού της δικαστικής νομοθεσίας, της επέκτασης των δικαιωμάτων της υπεράσπισης, του περιορισμού της δικαιοδοσίας των στρατοδικείων και της προς το συμφέρον των πολιτών παροχής μεγαλύτερης ελευθερίας στον δικαστή κατά την έρευνα και εκδίκαση των πολιτικών διαφορών χάριν ουσιαστικής και ταχείας απονομής του δικαίου, αφετέρου δε διά της ευρυτέρας χρησιμοποίησης λαϊκών στοιχείων στη λειτουργία της δικαιοσύνης κατά τα διάφορα στάδια της διαδικασίας. Του περιορισμού του αριθμού των μόνιμων δικαστών και του καθορισμού για τη θέση των δικαστών όρων εξασφαλιζόντων την ανεξαρτησία τους. Και την αυστηρά εκλογή τους μεταξύ των αρίστων, υπό έποψιν όχι μόνο ειδικής μορφώσεως, αλλά και κοινωνικής αντίληψης και αμεροληψίας» (Νούτσος, 1993-94).

4.

Στο τέλος του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου, και κυρίως στην περίοδο της Οκτωβριανής Επανάστασης, επήλθε μια ρήξη της συνέχειας αυτής της σκέψης, ρήξη που σηματοδότησε την επόμενη φάση της σοσιαλιστικής σκέψης στην Ελλάδα, με τον επαναπροσανατολισμό της και οργανωτικά από το ΣΕΚΕ αλλά και την επίδραση του «επιστημονικού σοσιαλισμού». Τα ρεύματα σκέψης που καταγράφονται παραπάνω δεν εξαφανίστηκαν, αλλά είτε ενσωματώθηκαν είτε επανακαθορίστηκαν αντιθετικά σε σχέση με αυτό το νέο και κυρίαρχο πια ρεύμα σκέψης. Ενδεικτική αυτής της μετάβασης είναι η σκέψη του Δημητράτου και της Φεντερασιόν. Ο Παναγής Δημητράτος, αφού πέρασε από τις οργανώσεις του Γιαννιού και του Δρακούλη, δημιουργεί, μαζί με τον ξάδερφό του Νικόλαο Δημητράτο, τον «Σύνδεσμο των εργατικών τάξεων της Ελλάδος» (ΣΤΕΤ), ο οποίος αργότερα θα συνεργαστεί με τη Φεντερασιόν. Στην *Οργάνωση – σοσιαλιστική εφημερίδα*, όργανο του συνδέσμου των εργατικών τάξεων της Ελλάδος, σε ένα από τα πρώτα της τεύχη, τον Οκτώβριο του 1914, στην «Προκήρυξη προς τους εργάτες της Ελλάδας», και στο υποκεφάλαιο «Δημιουργούντες οργάνωση καθαρή και φωτισμένη», σε μια συγκυρία όπου ψηφίζεται ο αντισυνταγματικός νομός με τον οποίο καταπατείται το δικαίωμα της απεργίας από τη Βουλή, αναφέρει σχετικά: «Επομένως, ο σκοπός της προκήρυξης αυτής δεν είναι να ματαίωση την ψήφιση του

νόμου. Έγιναν προς τον σκοπό αυτό ενέργειες. Αλλά αυτά τα πραξικοπήματα κατά της ελευθερίας και της δικαιοσύνης δεν αντικρούονται αποτελεσματικά παρά μόνο με τη βία, με τον εξαναγκασμό που μπορεί ο εργατικός κόσμος να ασκήσει επί του κράτους...». Παρακάτω αναφέρει επίσης ότι «εμείς οι εργάτες δεν έχουμε συνείδηση της τάξης μας, δεν αισθανόμαστε ότι ανήκουμε στην τάξη των αδικημένων, των τυραννημένων, των απόκληρων». Και συμπληρώνει παρακάτω: «Και αν μείνουν εντελώς ανενόχλητοι οι διάφοροι τυραννίσκοι στο εγκληματικό τους έργο, πολύ γρήγορα θα κλαίμε τον τέλειο σκλαβωμό του Έλληνα εργάτη σε μια ολιγάριθμη σπείρα κατεργαραίων. Αδελφοί εργάτες, έχουμε ένα καθήκον. Να χτυπήσουμε κάθε αδικία, κάθε τυραννία, κάθε προσβολή εναντίον του δικαίου και της αλήθειας ακόμα, εναντίον της ανθρώπινης αξιοπρέπειας... Μας πολεμούν με όλα τα μέσα, είναι αλήθεια. Βουλή, Τύπος, εκπαίδευση, δικαιοσύνη, αστυνομία, κλήρος, τα πάντα είναι στη διάθεσή τους, γιατί τα πάντα αγοράζονται ή επηρεάζονται από το χρήμα που από μας σφετερίστηκαν». Και ολοκληρώνει: «Και απέναντι της αδικίας αυτής, ποια μπορεί να είναι η στάση των αδικουμένων, ακόμα δε εκείνων στην καρδιά των οποίων δεν νεκρώθηκε ακόμα η αγάπη της δικαιοσύνης και ο ενθουσιασμός της αλήθειας;» (Νούτσος, 1994α).

Λίγα χρόνια μετά, και συγκεκριμένα στις 27 Σεπτεμβρίου 1920, δημοσιεύεται το αγροτικό πρόγραμμα του ΣΕΚΕ (Κομμουνιστικό). Σ' αυτό αναφέρεται συγκεκριμένα για τον νόμο της απαλλοτρίωσης των τσιφλικιών, που μόλις είχε ψηφιστεί: «Τι είναι όμως αυτός ο νόμος που τόσο ρεκλαμαρίστηκε ως φιλαγροτικός; Απλούστατα, αλλαγή συστήματος δουλείας. Αντί δηλαδή ο κολίγος να πληρώνει γεώμορο, υποχρεώνεται να πληρώνει την αξία της γης με τους τόκους επί 30 χρόνια. Να δουλεύει δηλαδή αυτός και τα παιδιά του για να τρέφουν τον τσιφλικούχο, ο οποίος τι έκαμε; τίποτα. Αυτό θα πει αστική δικαιοσύνη» (Νούτσος, 1994α).

Την ίδια εποχή, στις 24 Ιανουαρίου 1921, δημοσιεύεται στον *Ριζοσπάστη* άρθρο του Α. Βρούτου με τίτλο «Η κουμμουνιστική επανάσταση», το οποίο αναφέρει: «...εξάλλου η εργατική τάξη εδιδάχτηκε από τον πόλεμο ποια ήταν η αξία όλων των αστικών θεσμών. Είδε πλέον ολοφάνερα ότι η αστική Πατρίς δεν ήταν τίποτα άλλο παρά η αστική τάξη και τα συμφέροντά της. Έμαθε ότι η αστική ηθική δεν σεβόταν άλλο νόμο παρά μόνο τα συμφέροντα της αστικής τάξεως, ότι δίκαιον δεν ήτο επίσης τίποτα άλλο παρά η συντήρηση με κάθε τρόπο του αστικού καθεστώτος και θυμήθηκε τώρα την αλήθεια των μεγάλων λόγων του Μαρξ, δίκαιο είναι το συμφέρον της τάξεως υψωμένο σε νόμο... Η νομιμοφροσύνη έπαψε πια να απολαμβάνει εκτίμηση για την εργατική τάξη, η οποία έμαθε ότι η ανάγκη δεν γνωρίζει νόμους και η οποία δεν θα διστάσει να χρησιμοποιήσει τα όπλα, που τόσο καλά έμαθε τη χρήση τους υπηρετώντας την μπουρζουαζία, όταν η ανάγκη της τάξεώς της το επιβάλλει. Η εκτίμηση και ο σεβασμός των αστικών θεσμών εκλονίστηκε και κλονίζεται καθημερινά, παραχωρώντας τη θέση της στο μίσος και στην περιφρόνηση, και η υπακοή στους νόμους του αστικού καθεστώτος υποχώρησε στην αντίληψη ότι η ανάγκη της εργατικής τάξεως δεν μπορεί πλέον να υποτάσσεται στους αστικούς νόμους. Η βία

την οποία η εργατική τάξη συνήθισε να επιβάλει υπό τις διαταγές και για τα συμφέροντα της αστικής τάξεως, δεν θα είναι αύριο, στην κατάλληλη στιγμή, δύσκολο να χρησιμοποιηθεί για το συμφέρον και τις ανάγκες της εργατικής επανάστασης» (ό.π.).

Στον πρόλογο της δεύτερης έκδοσης του *Μανιφέστου του Κομμουνιστικού Κόμματος*, κείμενο που χρονολογείται τον Οκτώβριο του 1921, ο Σιδέρης αναφέρει σχετικά: «Όλες οι επιστήμες στην Ελλάδα έχουν ακόμα τη σκουριά του παρελθόντος. Και προπάντων οι ηθικές (νομικά, πολιτειολογία, οικονομικά, ιστορία κ.λπ.). Ακόμα δεν τις διαπέρασε η δροσιά των νέων ιδεών. Οι φοιτητές μας να ανοίξουν το μανιφέστο, να φιλοσοφήσουν αληθινά, να κρίνουν σωστά για τα οικονομικά φαινόμενα, αφήνοντας τις μεταφυσικές μεθόδους των προκατακλυσμιαίων οικονομολόγων, που διδάσκονται, να καταλάβουν την αξία των νομικών θεσμών, των πολιτικών συστημάτων που εξετάζουν. Ας δουν όλα τα κοινωνικά φαινόμενα με τη σχετικότητα του ιστορικού περιβάλλοντος μέσα στο οποίο κινούνται και ας φιλοσοφήσουν απάνω στη διάπλαση του περιβάλλοντος αυτού. Όλη η ιστορία της ανθρώπινης κοινωνίας έως σήμερα είναι μια ιστορία πάλης τάξεων» (Νούτσος, 1994α).

Την ίδια χρονιά, το 1921, ο Αλέξανδρος Σβώλος, δημοσιεύει τη μελέτη του *Δύο νέα πολιτεύματα: το γερμανικόν και το ρωσσικόν Σύνταγμα*. Για πρώτη φορά έχουμε την παρουσίαση του Συντάγματος και του νομικού συστήματος της νεοσύστατης Σοβιετικής Δημοκρατίας, η οποία παρουσιάζεται με σαφήνεια και θετική οπτική, ενώ αναφέρεται ειδικά ότι είναι πιστό στις θεωρίες του Μαρξ το γεγονός ότι υπερισχύει το δίκιο της εργατικής τάξης και όχι το δίκιο γενικά του λαού. Παρ' όλα αυτά, ο Σβώλος στο κείμενο αυτό ανησυχεί για την πιθανή δημιουργία μιας γραφειοκρατίας και για την αδυναμία του Συντάγματος αυτού να ελέγξει μια κολοσσιαία χώρα όπως είναι η Ρωσία. Όπως αναφέρει σχετικά, θα μπορούσε να λειτουργήσει σε μικρές μονάδες, όπως η αρχαία ελληνική Δημοκρατία και τα ελβετικά καντόνια, αλλά όχι στη Ρωσία, ούτε σε αντίστοιχη σύγχρονη χώρα. Γι' αυτόν τον λόγο προτείνει το μπόλιασμα του σοβιετικού δικαίου με συγκεκριμένες οπτικές της αστικής δικαιοσύνης ως το ιδανικό και για τη χώρα μας. Στην κατακλείδα όμως του κειμένου, ο Σβώλος αναφέρει ότι το σοβιετικό δικαιικό σύστημα αποτελεί ένα πείραμα που δεν μπορεί παρά να ωφελήσει όλους και γι' αυτόν τον λόγο δικαιούται την ευγνωμοσύνη του κόσμου (Νούτσος, 1994α).

Η ενημέρωση για ένα άλλο υπαρκτό και αντιθετικό σύστημα αντεγκληματικής πολιτικής στην υπάρχουσα κατάσταση των αστικών χωρών θα συνεχιστεί και τα επόμενα χρόνια, μέχρι τη μεταξική δικτατορία. Στο πλαίσιο της διαφωτιστικής εργασίας του ΚΚΕ υπάρχει βιβλιοπαραγωγή μη κομματικών εκδοτικών οίκων, ανάμεσα στα οποία είναι και η έκδοση το 1927, σε μετάφραση Ε. Δημητρίου, του *Σοβιετικού Κώδικα των νόμων περί οικογένειας, δικαίου του γάμου και επιτροπείας*. Τον Δεκέμβριο του 1931 εκδίδεται το περιοδικό *Οι πρωτοπόροι*, στο οποίο δημοσιεύονται τα κείμενα του Μ. Πορφυρογένη: «Η θανατική ποινή» (Α΄ τεύχος, σσ. 191-92) και «Σωφρονιστικό σύστημα στη Σοβιετική Ένωση και στον αστικό κόσμο» (Γ΄ τεύχος, σε τρία διαφορετικά φύλλα, σσ. 345-49, 424, 427) (Νούτσος, 1993).

5.

Την περίοδο της αντίστασης και της απελευθέρωσης από τον γερμανικό ζυγό, θα αναγεννηθεί η αντίστοιχη επιστημονική συζήτηση, που είχε τελματώσει στην περίοδο που συμπίπτει με τη δικτατορία του Μεταξά. Από τον Μάιο του 1942 μέχρι και τον Νοέμβριο του 1947 επανεκδίδεται η *Κομμουνιστική Επιθεώρηση*, και σε αυτά τα τεύχη δημοσιεύονται και τα εξής κείμενα: τον Αύγουστο του 1944, το κείμενο του Κ. Δημάκη «Η λαϊκή δικαιοσύνη» (σσ. 890-94), τον Νοέμβριο του 1945, η βιβλιοκριτική του Μ. Πορφυρογένη για το βιβλίο του Ζέππου *Λαϊκή δικαιοσύνη στας ελευθέρας περιοχάς τής υπό κατοχήν Ελλάδας* (σσ. 1.135-37),[1] και το 1947 το κείμενο του Τ. Βουρνά «Η ληστοκρατία σαν πρόβλημα των πρώτων φάσεων του εθνικού ελεύθερού μας βίου» και τα κείμενα του Δ. Λαμποβίτη «Για τις παράνομες προσταγές των δημόσιων αρχών», «Τα πολιτικά εγκλήματα και ποινή του θανάτου» και «Η κατάργηση της ποινής του θανάτου στην ΕΣΣΔ». Στις εκδόσεις Ίκαρος δημοσιεύεται η μελέτη του Γ. Σκουριώτη *Το σοβιετικό Σύνταγμα του 1936* (1945). Είχε προηγηθεί χρονικά η έκδοση του ΕΑΜ, στις εκδόσεις Φλάμπουρο (Θεσσαλία, 1944), *Διατάξεις για την αυτοδιοίκηση και την λαϊκή δικαιοσύνη στην ελεύθερη Ελλάδα*. Ως συμπλήρωμα της *Κομμουνιστικής Επιθεώρησης*, στο πεδίο των μεταφράσεων εκδίδεται, με την ευθύνη της ΚΕ του ΚΚΕ, το περιοδικό *Η Μόρφωση*. Σε αυτό εκδίδεται στον τόμο Β΄, το δεύτερο εξάμηνο του 1946, το κείμενο του Ένγκελς «Ο ρόλος της βίας στην ιστορία». Τα ίδια χρόνια (1945-46) εκδίδονται και διάφορες άλλες περιοδικές εκδόσεις που συμπληρώνουν την ήδη υπάρχουσα επιστημονική συζήτηση. Τον Μάιο του 1945 εκδίδεται το περιοδικό *Ανταίος* για τη μελέτη των προβλημάτων της ανοικοδόμησης και στον πρώτο χρόνο της έκδοσης δημοσιεύεται το άρθρο του Δ. Μέξη «Το πρόβλημα της εγκληματικότητας και η λαϊκή ανοικοδόμηση». Δύο χρόνια μετά, στο ίδιο περιοδικό, ο Δ. Μέξης δημοσιεύει το άρθρο του «Ο Μαξίμ Γκόρκι για την σωφρονιστική στην ΕΣΣΔ» (Β΄–Ιούλιος 1946-Δεκ. 1947, σσ. 25-26). Στο περιοδικό *Ελεύθερα Γράμματα* δημοσιεύονται αντίστοιχα κείμενα, όπως της Ρόζας Ιμβριώτη «Ο παραλογισμός των παιδικών δικαστηρίων» (1946, σ. 221) και το κείμενο της Αικατερίνης Στριφτού-Κριαρά «Το παραστρατημένο παιδί» (31 Αυγούστου 1945, σ. 12). Ο Κωνσταντίνος Δεσποτόπουλος δημοσιεύει στο περιοδικό *Σοσιαλιστικό δίκαιο* (τεύχος Β΄, αρ. 1-3) άρθρο με τίτλο «Το δίκαιο και ο σοσιαλισμός» (σσ. 5-8, Ιανουάριος-Μάρτιος 1947) (Νούτσος, 1993).

Την ίδια περίοδο, μια σειρά από δράσεις και πρακτικές αποτελούν πηγές μιας ριζοσπαστικής σκέψης για το ζήτημα του εγκλήματος. Στη διάρκεια της Κατοχής δημιουργήθηκε η Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης (ΠΕΕΑ), η γνωστή ως Κυβέρνηση του βουνού. Αμέσως μετά την ορκωμοσία της, η ΠΕΕΑ άρχισε να αναπτύσσει δραστηριότητες προς την καλύτερη οργάνωση του εθνικού απελευθερωτικού αγώνα και τη βελτίωση και περαιτέρω ανάπτυξη του θεσμού της αυτοδιοίκησης

1. Για το ίδιο βιβλίο, τον επόμενο χρόνο δημοσιεύεται στο περιοδικό *Σοσιαλιστική Επιθεώρηση* βιβλιοκριτική του Η. Τσιριμώκου (Α΄–Ιούλιος 1945-Ιούνιος 1946, σσ. 212-13).

και της λαϊκής δικαιοσύνης. Με την υπ' αριθμ. 5 πράξη της ΠΕΕΑ, αναστέλλονταν οι ποινές και διώξεις για όλα τα αδικήματα, εκτός από τα αδικήματα προδοσίας και τα εγκλήματα πολέμου. Με την πράξη 8, καθορίζονταν ποινές θανάτου και δήμευση της περιουσίας για τα όργανα των κατακτητών και εκείνους που χαρακτηρίζονται εχθροί της πατρίδας, ενώ η πράξη 12 αναφερόταν στις διατάξεις για τη λαϊκή δικαιοσύνη και ξανάφερνε σε ισχύ το πριν από την Κατοχή ιδιωτικό και ποινικό δίκαιο. Περιοριζόταν και η δικαιοδοσία των λαϊκών δικαστηρίων που λειτουργούσαν ως τότε. Στο πλαίσιο της ΠΕΕΑ, δημιουργήθηκαν λαϊκές επιτροπές για να αντιμετωπιστούν τα άμεσα και ζωτικά προβλήματα. Ανάμεσα σε αυτά ήταν και η πάλη κατά του μαυραγοριτισμού, η συμπαράσταση σε φυλακισμένους και ο αγώνας ενάντια στις εκτελέσεις. Όταν απεστάλη αντιπροσωπεία της ΠΕΕΑ στο Κάιρο για συνομιλίες και διαπραγματεύσεις, ανάμεσα στους όρους που αυτή πρότεινε ήταν ότι το υπουργείο Δικαιοσύνης θα έπρεπε να δοθεί στην ΠΕΕΑ. Επίσης, βασική υποχρέωση ήταν να αναγνωριστούν, ως κατάκτηση του αγωνιζόμενου λαού, οι θεσμοί της λαϊκής αυτοδιοίκησης και λαϊκής δικαιοσύνης και να γίνουν σεβαστές όλες οι πράξεις και αποφάσεις του Εθνικού Συμβουλίου. Ειδική αναφορά στη γραμματεία δικαιοσύνης της ΠΕΕΑ, που εξειδικεύει αυτές τις αποφάσεις, μπορούμε να δούμε στα πρακτικά των συνεδριάσεων του Εθνικού Συμβουλίου, στην έκθεση του γραμματέα της δικαιοσύνης Ηλία Τσιριμώκου. Ο ομιλητής μιλάει για θεμελίωση της λαοκρατίας (Χατζής, 1982). Στις 27 Μαΐου 1944, στις Κορυσχάδες, ψηφίζεται από το Εθνικό Συμβούλιο της ΠΕΕΑ ο καταστατικός χάρτης της λαοκρατικής Ελλάδας. Σύμφωνα με αυτόν, στο άρθρο 2, όλες οι εξουσίες πηγάζουν από τον λαό και ασκούνται από τον λαό. Η αυτοδιοίκηση και λαϊκή δικαιοσύνη είναι θεμελιώδεις θεσμοί του δημόσιου βίου των Ελλήνων. Στο άρθρο 5, όλοι οι Έλληνες, άνδρες και γυναίκες, έχουν ίσα πολιτικά και αστικά δικαιώματα, ενώ στο άρθρο 9 αναφέρεται ότι η ΠΕΕΑ εκδίδει και δημοσιεύει πράξεις που περιέχουν κανόνες δικαίου και αποφάσεις με εκτελεστικό περιεχόμενο. Στο τελευταίο άρθρο (15) αναφέρεται ότι η ΠΕΕΑ αντλεί την εξουσία της και είναι υπόλογη για την αποκατάσταση της λαϊκής κυριαρχίας και την προστασία των λαϊκών ελευθεριών (ό.π.). Ένα παράδειγμα λειτουργίας λαϊκού δικαστηρίου στην απελευθερωμένη από τον ΕΛΑΣ Ελλάδα βρίσκεται στο βιβλίο του Δημήτρη Βέη (1998). Εκεί αναφέρεται ότι «το λαϊκό δικαστήριο συνεδρίασε μερικές φορές στην πλατεία του χωριού και μετά συνεδρίαζε στο κάτω σχολείο. Με τις αποφάσεις του, κατόρθωσε να χτυπηθεί η κλεψιά, ανάσανε ο κόσμος, αλλά και έλυσαν διαφορές χρονών που εκκρεμούσαν, γιατί οι δικαστές ήταν χωριανοί και ήξεραν ποιος έχει δίκιο. Υπήρχε όμως και το αναθεωρητικό και το ακυρωτικό δικαστήριο για προσφυγές. Το σπουδαίο ήταν ότι μετά τη δίκη έδιναν τα χέρια τους και συμφιλιώνονταν».

Στις επόμενες τρεις δεκαετίες, η παραγωγή έντυπων κειμένων, που χαρακτηρίζονται από ριζοσπαστικές αντιλήψεις για το έγκλημα, είναι πολύ φτωχή. Το κέντρο βάρους της υπάρχουσας σοσιαλιστικής και κομμουνιστικής σκέψης πέφτει σε άλλα ζητήματα πολιτικής, οικονομικής και οργανωτικής σκέψης, με εξαίρεση τα εξής κείμενα: Το 1966, ο Γ. Σκουριώτης δημοσιεύει τη μελέτη του «Το νέο ελληνικό δίκαιο

στο φως του μαρξισμού», στη συλλογή κειμένων του Κέντρου Μαρξιστικών Μελετών και Ερευνών (Β΄ τόμος, β΄ βδομάδα, σσ. 463-97), και στο τεύχος 32 (σσ. 39-40) του περιοδικού *Μαρξιστικό Δελτίο*, που εκδίδεται από το Κομμουνιστικό Διεθνιστικό Κόμμα Ελλάδας (από τον Δεκέμβριο του 1959 ως τον Μάρτιο του 1967), ο Σ. Μοντανός δημοσιεύει το σύντομο άρθρο του με τίτλο «Βία και νόμος στην αστική δημοκρατία». Στο ίδιο περιοδικό είναι τακτικός συνεργάτης ο Μ. Λαμπρίδης, ο οποίος εκδίδει το 1975 τη μελέτη με τίτλο *Η σύγκρουση με τον νόμο ως έμπρακτη κριτική του δικαίου και το συναίσθημα ενοχής* (Νούτσος, 1994β).

Είναι η εποχή όπου, απέναντι σε αυτήν τη ριζοσπαστική σκέψη, είχε καθιερωθεί, θεσμοθετηθεί και κυριαρχούσε το πρότυπο που μορφοποιήθηκε αργότερα σε αυτό που σήμερα γνωρίζουμε ως επιστήμη της (συμβατικής) Εγκληματολογίας. Ο επονομαζόμενος πατέρας της ελληνικής εγκληματολογίας, Κ. Γαρδίκας, άφησε ανεξίτηλο το στίγμα του σε δύο γενιές εγκληματολόγων, με ενεργό ρόλο ως ο κυριότερος Έλληνας διδάσκων και ερευνητής της εγκληματολογίας, αλλά και με αποφασιστικό ρόλο στην εφαρμογή της ως επίσημη αντεγκληματική πολιτική, στις χειρότερες και πιο αυταρχικές κοινωνικοπολιτικές συνθήκες που έχει ζήσει αυτή η χώρα (Georgoulas, 2014). Οι σύγχρονοι συνεχιστές του έργου του υπηρετούν τη σύγχρονη διαχειριστική εγκληματολογία, αυτήν που βασίζεται στη θετικιστική αντίληψη της επιστημονικής εξήγησης, αυτήν που δεν ανέχεται, πολεμά, χρησιμοποιώντας κάθε μέσο (τα οποία τής προσφέρονται απλόχερα) μέχρι και αποκλεισμούς και απαγορεύσεις, κάθε εγκληματολογική σκέψη που δεν ακολουθεί τους «τύπους της» (Γεωργούλας, 2020α). Και όμως, μέσα σε αυτήν τη δυστοπική επιστημονική (και όχι μόνο) πραγματικότητα, η ριζοσπαστική εγκληματολογική σκέψη στην Ελλάδα, όχι μόνο συνεχίζει να υπάρχει και να παράγει, αλλά δυναμώνει, αποκτά συνεκτικότητα, μορφοποιείται σε συλλογικότητα, επικοινωνεί με άλλα γνωστικά πεδία τα τελευταία χρόνια του 20ού αιώνα, και ειδικά στις αρχές του 21ου. Και ακολουθεί το ιστορικό νήμα που περιγράψαμε στο παρόν, τηρώντας τις βασικές προϋποθέσεις: Η ριζοσπαστική εγκληματολογία δεν ευχαριστεί την πολιτική και διοικητική ελίτ. Και γι' αυτό έχει κόστος. Δεν αναπαράγει την κατεστημένη γνώση, το ηγεμονικό, το εφήμερο, το σημερινό. Η ριζοσπαστική εγκληματολογία είναι επιστημονικά συνεπής, ειλικρινής, όταν χαρακτηρίζεται από την αμφισβήτησή της στα κυρίαρχα επιστημονικά παραδείγματα, εννοιολογικές κατηγορίες και μεθόδους έρευνας. Όταν αναγνωρίζει τους «μεγάλους εχθρούς» –ο άκρατος θετικισμός, ο ντετερμινισμός, η πραγματοποίηση, η δήθεν «ουδετερότητα» της επιστήμης και η άρνηση της πολιτικής στην επιστήμη– και παλεύει για την αποδόμησή τους. Όταν διεκδικεί μια νέα δομή, η οποία μπορεί να χαρακτηριστεί από τους αντιπάλους ως ρομαντική, ουτοπική και πολιτικά ανεύθυνη, αλλά στην ουσία η ιστορία έχει δείξει ότι, όχι μόνο είναι επιθυμητή, αλλά και δυνατή. Είναι μια επιστήμη με θεωρία και έρευνα, που οφείλει να γίνει κινητήρια δύναμη της Ιστορίας, να είναι ξεκάθαρη στην επαναδιατύπωση της επιστημονικής και της πολιτικής ατζέντας προς όφελος των λαϊκών αναγκών, οδηγός για την επαναστατική πράξη (Γεωργούλας, 2020β).

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Αντύπας, Μ. (2000). *Προς τον Λαόν*. Αθήνα: Κούριερ Εκδοτική.

Βέης, Δ. (1998). *Από ό,τι μπόρεσα να θυμηθώ. Γιατί ο Μανταμάδος έγινε κόκκινος*, Μανταμάδος.

Γεωργούλας, Σ. (2021). «Ριζοσπαστική σκέψη για το έγκλημα και ελληνική επανάσταση». Στο Όμιλος Μαρξιστικών Ερευνών. *Επανάσταση, κρίση, επανάσταση; Η Ελλάδα 1821-2021*. Αθήνα: Τόπος (υπό δημοσίευση).

Γεωργούλας, Σ. (2020α). «Η εγκληματολογία, τα κβάντα και πέρα. Σκιαγραφώντας μια αντίθεση και μια υπέρβαση». *Εγκληματολόγοι*, Μάιος, σσ. 19-23.

Γεωργούλας, Σ. (2020β). *Ζητήματα ιστορικής και συγκριτικής κριτικής εγκληματολογίας*. Αθήνα: ΚΨΜ.

Γιαννιός, Ν. (2000). *Ο Σοσιαλισμός του Κράτους,* 2η έκδοση. Αθήνα: Κούριερ Εκδοτική.

Δρακούλης, Π. (2000). *Το εγχειρίδιον του Εργάτου*, 8η έκδοση. Αθήνα: Κούριερ Εκδοτική.

Καλλέργης, Σ. (2000). *Εγκόλπιον Εργάτου*, 4η έκδοση. Αθήνα: Κούριερ Εκδοτική.

Κορδάτος, Γ. (1956). *Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδας*, τόμος 10. Αθήνα: 20ός αιώνας.

Νούτσος, Π. (1993). *Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα*, τόμος Γ΄, 2η έκδοση. Αθήνα: Γνώση.

Νούτσος, Π. (1993-94). *Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα*, τόμος Β΄, Α΄ μέρος, 2η έκδοση. Αθήνα: Γνώση.

Νούτσος, Π. (1994α). *Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα*, τόμος Β΄, Β΄ μέρος, 2η έκδοση. Αθήνα: Γνώση.

Νούτσος, Π. (1994β). *Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα*, τόμος Δ΄, 2η έκδοση. Αθήνα: Γνώση.

Νούτσος, Π. (1995). *Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα*, τόμος Α΄, 2η έκδοση. Αθήνα: Γνώση.

Χατζής, Θ. (1982). *Η νικηφόρα επανάσταση που χάθηκε*, 2η έκδοση. Αθήνα: Δωρικός.

Ξενόγλωσση

Georgoulas, S. (2014). “Konstantinos Gardikas: German connections of a Greek criminologist and liberal politician in the interwar period”. *Zeitschrift fuer Balkanologie*, 50(1), pp. 1-12.

Το έργο του Κωνσταντίνου Γαρδίκα και οι βιοϊατρικές νοηματοδοτήσεις του: Τα λαϊκά στρώματα ως άμεση αιτία εγκλημάτων

Χρήστος Κουρούτζας
Δρ. Εγκληματολογίας, Πανεπιστημιακός Υπότροφος, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, ΣΕΠ ΕΑΠ

Δήμητρα Τζανάκη
Δρ. Ιστορίας Πανεπιστημίου Οξφόρδης, Μτδρ. Ερευνήτρια, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης, ΕΚΠΑ

Περίληψη

Με στόχο να φωτίσουμε το πώς ο βιοϊατρικός λόγος, που αφορά τις συζητήσεις για τον γεννημένο εγκληματία, αναπαράγεται στο έργο του Κωνσταντίνου Γαρδίκα, θα κινηθούμε σε τρεις άξονες. Στον πρώτο άξονα, θα αναφερθούμε εν συντομία στο πώς η εγκληματικότητα θεωρείται ένα εγγενές στοιχείο του ψυχισμού των λαϊκών στρωμάτων. Στον δεύτερο άξονα, θα αναφερθούμε σε μια σειρά από τεστ «ευφυΐας» που έθεσαν επιστημονικά αξιώματα αλήθειας, διαμορφώνοντας καίριες αντιλήψεις όσον αφορά την ταξινόμηση της ζωής σε εγκληματική και σε μη εγκληματική. Τέλος, στον τρίτο άξονα, θα προσπαθήσουμε να αναδείξουμε ότι οι συνδέσεις ανάμεσα στην ψυχομετρία, την εγκληματολογία και μια πληθώρα άλλων ροών, σχετικά με το αδιάψευστο διακύβευμα της εγκληματικής ανθρώπινης λιβιδινικής φύσης στο πεδίο της πολιτικής, διαμόρφωσαν το πεδίο εντός του οποίου ένα πατριαρχικό, ταξικό, ρατσιστικό καθεστώς αλήθειας της εγκληματικότητας επανανοηματοδοτήθηκε, καθ' όλη τη διάρκεια του μεσοπολέμου. Το καθεστώς αυτό, όπως προτείνουμε, παρέμεινε σε ισχύ και μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Abstract

In order to illuminate the way in which a specific portrait of the criminal life through biomedical discourse is reproduced in the work of Kostaninos Gardikas, we will move in three axes. In the first axis, we will briefly refer to how crime is considered a natural phenomenon of immoral living. A life that is located mainly among the lower social strata. In this context, in the second axis of the present, we will refer to a series of "intelligence'' tests that set scientific axioms of truth around specific notions of the mental nature of criminal human libidinal nature, forming key perceptions of what it means to be an abnormal and a mentally dangerous person as opposed to the normal subject. Finally, in the third axis, we will try to show that the links between psychometry, criminology and a multitude of other sciences, around the undeniable stake of criminal human libidinal nature and not a capitalist market, constitute a patriarchal, class, racist truth regime of criminology but also of the work of Gardikas himself, throughout the interwar period. This regime, as we propose, remained in force after World War II.

1. Ψυχιατρική, εγκληματολογία και η εγκληματική ανθρώπινη λιβιδινική φύση

1.1. Η ταξινόμηση του ανθρώπινου είδους

Ο Γάλλος ψυχίατρος Μπενεντίκτ Ογκουστάν Μορέλ (Bénédict Augustin Morel, 1809-1873), στο βιβλίο του *Traité de dégénérescences physiques, intellectuelles et morales de l' espéce humaine,* το 1857, ανέπτυξε τη θεωρία περί εκφυλισμού. Για τον Μορέλ, αυτό το ανθρώπινο είδος των ιδιωτών, όπως το μεταφράζει πολύ σωστά ο Έλληνας ιατροδικαστής Αχιλλέας Γεωργαντάς (Γεωργαντάς, 1871), είναι η «*αρχική υποβάθμιση της ανθρώπινης φύσης*» (Morel, 1857, σ. 5). Ο εκφυλισμός μπορεί να οφείλεται είτε στο κοινωνικό περιβάλλον είτε στην ηθική υποβάθμιση (moral insanity). Ο Μορέλ διέφερε από τους πρωτεργάτες της ψυχιατρικής Φιλίπ Πινέλ (Philippe Pinel, 1745-1826), Ζαν Ετιέν Εσκιρόλ (Jean Etienne Esquirol, 1772-1840) και τον Άγγλο φυσικό και εθνολόγο Τζέιμς Κόουλς Πρίσαρντ (James Cowles Prichard, 1786-1848). Ο τελευταίος μάλιστα εισήγαγε και επίσημα, το 1835, τον όρο της ηθικής παράνοιας (moral insanity), την ίδια περίοδο που οι κλίμακες του μέσου όρου του Αντόλφ Κετελέ (Adolphe Quetelet, 1796-1874) (Jahoda, 2015),[1] εισήγαγαν την ηθική στατιστική

1. Για τον τρόπο που ο Αντόλφ Κετελέ επηρέασε τις κοινωνικές επιστήμες και το πώς ακριβώς αυτός ο μέσος όρος (home moyen) που επικαλέστηκε, επηρέασε τη σκέψη του Francis Galton, καθώς και προσωπικότητες όπως οι Florence Nightingale, Karl Marx, βλ. Jahoda (2015).

(Γαρδίκας, 1937, σ. 71· Τζανάκη, 2016, σσ. 28-33), προάγοντας έναν γνώμονα ψυχικής διάγνωσης ανάμεσα στην ανθρώπινη και στη μη ανθρώπινη ζωή (Fausto-Sterling, 2011, σσ. 153-197). Η κύρια διαφορά του Μορέλ από τους ως άνω αναφερθέντες ήταν ότι, σύμφωνα με τη θεωρία του, ο εκφυλισμός εντοπιζόταν κυρίως ανάμεσα στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα. Περαιτέρω, ο Μορέλ κατέληξε ότι ο ρόλος των κατεστραμμένων οικογενειών συνδεόταν με την ανάπτυξη του εκφυλισμού (Morel, 1857, σ. 12). Ο εκφυλισμός, με δυο λόγια, είναι ο τόπος όπου το έγκλημα και η ηθική τρέλα συναντιούνται (Cullere, 1888, σσ. 281-293). Είναι μια ένωση τελεσίδικου τύπου, η οποία άνοιγε την πόρτα, αφενός, σε μια πρωτοφανή πίστη του εγκλήματος ως ψυχικό νόσημα και, αφετέρου, έδινε μια αδιαπραγμάτευτη εμπιστοσύνη στα βιοϊατρικά εργαλεία να αναλάβουν το καθήκον του αυστηρού προσδιορισμού των χαρακτηριστικών της εγκληματούσας ζωής, που εντοπιζόταν στον ανήθικο βίο των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων, υπέρθεση που προστίθετο, όχι τυχαία, μετά την Παρισινή Κομμούνα (1871) (Τζανάκη, 2021α). Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, το 1874, ο κοινωνιολόγος Ρίτσαρντ Νταγκντέιλ (Richard L. Dugdale, 1841-1883) μελετά τις φυλακές στην περιφέρεια της Νέας Υόρκης (Rafter, 2009, σσ. 114-119), καταλήγοντας ότι 29 άντρες είχαν «*άμεσες σχέσεις αίματος με τη Μαργαρίτα, τη μητέρα των εγκληματιών*», η οποία μετονομάστηκε σε «Ada». «*Η Ada Juke ήτο ολιγοφρενής, πόρνη, οινόφλυξ, αλήτης. Ο αριθμός των απογόνων της Ada Juke ανήλθεν εις 2.860, υπερδιπλάσιον δηλαδή των Edwards* [μιας οικογένειας αρίστων] [ενώ] *μεταξύ των απογόνων της Juke* [εντοπίζονταν] *οι παντός είδους επιζήμιοι και άχρηστοι διά την κοινωνίαν (επαίται, αλήται, πόρναι, εγκληματίαι παντός είδους)* [χωρίς να σημειωθεί ότι] *διά την περίθαλψιν των αχρήστων απογόνων της Juke διατέθησαν κατά το διάστημα δύο αιώνων υπέρ τα 2 ½ εκατομμύρια δολλάρια*» (Κάτσας, 1954, σσ. 1.818-1.825). Το βιβλίο διαβάστηκε ευρέως τον 19ο αιώνα και προκάλεσε συζήτηση σχετικά με τους ρόλους της κληρονομικότητας και του οικογενειακού περιβάλλοντος, ενώ η Josephine Shaw Lowell (1843-1905), εμπνεόμενη από τη μελέτη αυτή, δημιούργησε ένα «άσυλο» για τις διανοητικά καθυστερημένες γυναίκες, αποκλείοντάς τες ουσιαστικά από το δικαίωμα της αναπαραγωγής, υπό το σκεπτικό ότι, αν αυτές οι γυναίκες αφήνονταν ελεύθερες, θα γεννούσαν αδύναμα και με εγκληματικές τάσεις παιδιά (Rafter, 2009, σσ. 245-249). Το 1876, ο Ιταλός εγκληματολόγος Τσέζαρε Λομπρόζο (Cesare Lombroso, 1835-1909), γράφει τον *Γεννημένο εγκληματία* (*L' Uomo Delinquent*) και αναφέρεται στον πρωτόγονο, γεννημένο εγκληματία, συνδέοντας στην πραγματικότητα την ηθική παράνοια με το στάδιο του αταβισμού και την εγκληματικότητα. «*Ό,τι οι φρενολόγοι* [λέγει ο Λομπρόζο] *καλούσιν ηθικώς φρενοβλαβή, ημείς καλούμεν αυτόν εκ γενετής εγκληματίαν*» (Αποστολίδης, 1889, σ. 323). Περαιτέρω, ο Λομπρόζο δημιουργεί, τη δεκαετία του 1880, την εγκληματολογική ανθρωπολογία, που στηρίζεται πάνω σε πειράματα στα άσυλα και τις φυλακές, με στόχο την κλινική μελέτη «*του σώματος και της ψυχής*» (Γαρδίκας, 1937, σ. 49). Σύμφωνα με τον Γαρδίκα, «*αυτός έστρεψε την προσοχήν των επιστημόνων και ιδία των νομομαθών προς μεγάλην κατηγορίαν εγκλη-*

ματιών, ήτοι την των ανώμαλων και νοσηρών, λίαν δ' επικινδύνων, ήτις μέχρι τούδε ηγνοείτο ή παρημελείτο και ήτις απέβαινε μάστιξ της κοινωνίας» (Γαρδίκας, 1937, σ. 50). Για τον Λομπρόζο, μας θυμίζει ο Έλληνας ψυχίατρος Σίμωνας Αποστολίδης, το 1889, ο γεννημένος εγκληματίας, συνιστά «[...] *αυτό το είδος που* [ζει] *έναν βίον νομαδικόν* [...], *αλληλοτρωγόμενοι, κλέπτοντες, φονεύοντες και αρπάζοντες αλλήλους* [...] [και των οποίων] *ο εγκέφαλος των ανθρώπων εκείνων μετά των ηθικών τάσεων ευρίσκετο εις μίαν βαθμίδα οργανικής εξελίξεως πολύ υποδεεστέραν του εγκεφάλου του νυν πεπολιτισμένου ανθρώπου, και μάλλον επλησίαζε προς των ζώων, και σήμερον δε έτι παρατηρείται εις τας υποδεεστέρας αγρίας φυλάς*» (Αποστολίδης, 1889, σ. 325). Τα ίδια επανέλαβε και ο Νικόλαος Μιχαλακέας, το 1915, σχετικά με το έργο του Λομπρόζο (Μιχαλακέας, 1915, σ. 18). Έτσι, αν μέχρι το 1876 η εγκληματικότητα χαρακτηρίζει ένα ψυχικά άρρωστο ον μέσω της θεωρίας του αταβισμού, μετά τον γεννημένο εγκληματία δεν πρόκειται για μια οργανική ερμηνεία, αλλά για έναν βιολογικό δείκτη που υποδεικνύει την ταξινόμηση της ζωής σε ανθρώπινη και σε εκφυλισμένη. Με δυο λόγια, η εγκληματούσα ζωή εισβάλλει ως φυσικό σύμβολο του εκφυλισμού/εκθηλυσμού μιας ζωής που είναι έρμαιο των ενστίκτων της και καμία δύναμη δεν μπορεί να μεταβάλει αυτήν τη διαπλοκή κληρονομικότητα/έγκλημα.

1.2. Από τον εκφυλισμένο γεννημένο εγκληματία στον γεννητικό (sexuel) εγκληματία

Τη δεκαετία του 1880 συμβαίνει μια αλλαγή σχετικά με την ερμηνεία της εγκληματικής ανθρώπινης φύσης, με αποτέλεσμα να ανοίξει ακόμη ευρύτερα η καταστολή εναντίον του ανήθικου βίου, που εντοπίζεται, όπως σημειώθηκε και ανωτέρω, κυρίως μεταξύ των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων. Προς αυτήν την κατεύθυνση κινούνται ψυχίατροι, όπως ο Γερμανός ψυχίατρος Ρίτσαρντ Βον Κραφτ-Έμπινγκ (Richard von Krafft-Ebing, 1840-1902), ο νευροψυχίατρος Άλμπερτ Μολλ (Albert Moll, 1862-1939) (Oosterhuis, 2012), και κυρίως ο Άγγλος Χάβελοκ Έλλις (Havelock Ellis, 1859-1939). Η σεξουαλικότητα μετά το 1880 συνδέεται εγγενώς με την ιατροδικαστική, που επικεντρώνεται σε εγκληματικές πράξεις, όπως ο βιασμός, η σοδομία και η προσβολή της δημοσίας αιδούς. Ειδικότερα, ο Έλλις, στο έργο του *Studies in the Psychology of Sex,* ανέφερε ότι η ψυχοπάθεια του ενστίκτου (sexual instinct), όπως πλέον ο ίδιος αποδίδει τον όρο, συναντιέται στους εγκληματίες, όπως και στο ζωικό βασίλειο (Έλλις, 1905, σ. 3), μεταξύ των κατώτερων φυλών και των λαϊκών στρωμάτων (Έλλις, 1905, σσ. 13-15), αναδεικνύοντας κοινές συμπεριφορές, υπό το βάρος ενός ψυχοσεξουαλικού ερμαφροδιτισμού (psychosexual hermaphroditism) (Έλλις, 1905, σσ. 15, 17). Τα άτομα έπασχαν από τα εν λόγω ένστικτα, με αποτέλεσμα να οδηγούνται στην παραβατικότητα και το έγκλημα. Με δυο λόγια, το έγκλημα στην ανθρώπινη φύση δεν είναι παρά ένα φυσικό φαινόμενο διαστροφής και ανωμαλίας, κάτι που συγκροτεί την

επικινδυνότητα αυτού του ατόμου, που ενώ έχει συνείδηση, δεν έχει ηθική ευθύνη, μιας και στην ουσία ενεργεί με έναν τελείως αλλοτριωμένο, ανήθικο βίο, υπό το βάρος των γενετήσιων ορμών – άγριων πρωτόγονων ενστίκτων. Αυτό είχε ως συνέπεια η εν λόγω ανήθικη ζωή να μην είναι απλώς επικίνδυνη, αλλά να αποτελεί στην ουσία ένα ανθρώπινο υπο-είδος που ελέγχεται από τα ένστικτά του, «*φαινόμενον φυσικόν, ατομικόν και κοινωνικόν, παραχθέν υπό του ανθρώπου*» (Γαρδίκας, 1937, σ. 50). Υπό το ανωτέρω πρίσμα, ο Έλληνας ψυχίατρος Σίμων Αποστολίδης αναφέρθηκε το 1889 στους «γεννητικούς (sexuels)» εγκληματίες (Αποστολίδης, 1889, σ. 280) που φτάνουν, υπό το βάρος της διαστροφής της «γεννητησίου ορμής», να γίνουν «*νεκρόφιλοι, αιμοβόροι, αφροδισιακοί, ανθρωποφάγοι*» (Αποστολίδης, 1889, σ. 280). Εξάλλου, αυτό ακριβώς αναπαρήγαγε το 1896 ο Λομπρόζο, στην κοινή δημοσίευση με τον γαμπρό του, τον Ιταλό ιστορικό και δημοσιογράφο Γκουλιέλμο Φερέρο (Guglielmo Ferrero, 1871-1942), στη μελέτη τους *Η εγκληματούσα γυναίκα και η πόρνη* (*La femme criminelle et la prostituee,* 1896), τονίζοντας πως ο σαπφισμός, ο τριβαδισμός, ο σοδομισμός κ.λπ. (Lombroso & Ferrero, 1896, pp. 9, 188), ως πρακτικές, συνδέονται με την παρουσία αυτού του απόλυτου εκφυλιστικού/εκθηλυστικού όντος. Εκεί, τόνιζαν ότι η ψυχικά εκθηλυσμένη ζωή, δηλαδή μια ζωή που κινείται υπό το βάρος των ενστίκτων, καταλήγει στο έγκλημα. Η ανωτέρω θέση των Lombroso και Ferrero έδωσε στο κράτος ένα ακράδαντο επιχείρημα ότι έπρεπε να εισαγάγει μια σειρά από μέτρα, με στόχο τον έλεγχο αυτών των ανώμαλων, διαστροφικών, επικίνδυνων και ζωωδών ενστίκτων για την κοινωνία. Σε αυτό κατέληγαν εξάλλου και οι δημοσιεύσεις του Ιταλού εγκληματολόγου Σκίπιο Σίγκελε (Scipio Sighele, 1868-1913) με το *La Folla Deliquente* (1891) (Sigele, 2018), επηρεάζοντας καταλυτικά το έργο του Κωσταντίνου Γαρδίκα (1896-1984), όπως θα δούμε παρακάτω.

Ειδικότερα, το 1891, ο Σίγκελε δημοσίευσε στο *Archivio de Psychiatria* (επιστημονική επιθεώρηση που διεύθυνε ο Λομπρόζο) δύο σημαντικά άρθρα σχετικά με τα εγκληματικά πλήθη. Αυτά τα άρθρα αποτέλεσαν στη συνέχεια το βιβλίο *La Folla Delinquente*, με κεντρική ιδέα το ότι η μάζα αποτελείται από εγκληματικά άτομα/παράφρονες, ενώ λίγα χρόνια αργότερα, και πιο συγκεκριμένα το 1895, ο Γκουστάβ Λε Μπον δημοσίευσε μια αντίστοιχη μελέτη για την ψυχολογία των μαζών *Psychologie des Foules* (1895) (Τζανάκη, 2021β) και ο Gabriel Tarde (1843-1904), την ίδια χρονιά, δημοσίευσε το *Essais et mélanges sociologiques* (Xiao, 2017, σ. 28). Οι δημοσιεύσεις αυτές άνοιγαν σταδιακά τον δρόμο για τη φιλελεύθερη πατριαρχική, αποικιοκρατική, ταξική ερμηνεία της φτώχειας, της ασθένειας, της βίας και του βίαιου θανάτου, ως ένα έμφυτο ελάττωμα των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων λόγω του εκθηλυσμού τους, ενώ η μη μεταστρεψιμότητα της ανθρώπινης ανωμαλίας και διαστροφής αυτών των στρωμάτων προσφέρεται απλόχερα από τον κυρίαρχο βιοϊατρικό λόγο της εποχής για την ερμηνεία των απεργιών, ως οχλοκρατικά εγκλήματα, όπως θα δούμε παρακάτω. Από την άλλη, μέσα σε αυτό το πλαίσιο, από τα τέλη του 19ου αιώνα, η Ευρώπη μάθαινε για τον κίνδυνο (Έλλις, 1905, σ. 24) του εκθηλυσμού από το sexual

instinct (Έλλις, 1905, σ. 29), τόσο ως προς το υποκείμενο και την κοινωνία μέσω της εγκληματικότητας (Έλλις, 1905, σ. 30) όσο και ως προς ολόκληρο το έθνος, κατά τη διάρκεια των πολέμων μέσω της ήττας, όπως το ερμήνευσαν (και) ψυχαναλυτές της περιόδου. Ταυτόχρονα, η ανωτέρω ερμηνεία επηρέασε και τους Έλληνες ειδικούς, όπως τον Κωνσταντίνο Γαρδίκα, όπως σκιαγραφείται παρακάτω, με αναφορές στο έργο του Ένρυ Γκοντάρ (Henry H. Goddard, 1866-1957), αλλά και τις μετρήσεις που έγιναν στα σχολεία από τους Έλληνες παιδαγωγούς Νικόλαο Εξαρχόπουλο και Γεώργιο Σακελλαρίου (Τζανάκη, 2019-2020).

2. Ταξινόμηση του ανήθικου βίου των λαϊκών στρωμάτων

Ειδικότερα, παρόλο που ο Σίγκμουντ Φρόυντ (Sigmund Freud, 1856-1939) δεν ασχολήθηκε ο ίδιος με τη θεματική των νευρώσεων του πολέμου, ήταν τελικά αυτός που υπέγραψε τον πρόλογο στη μελέτη που δημοσιεύτηκε μετά το 5ο Διεθνές Συνέδριο Ψυχανάλυσης στη Βουδαπέστη, με τους Sándor Ferenczi, Karl Abraham, Ernst Simmel και Ernest Jones (Ferenczi et. al., 1921). Ειδικότερα, ο Abraham κατέληγε, μεταξύ άλλων, στο ότι οι «*στρατιώτες που κατέρρεαν και μόνο κάτω από το βάρος της στρατιωτικής πειθαρχίας*» δεν έκαναν κάτι άλλο από το να αναδεικνύουν μια υποσυνείδητη βρεφική εξάρτηση από τη μητέρα, με αποτέλεσμα την ταυτόχρονη ανάγκη ανυπακοής προς τον πατέρα (Ferenczi et. al., 1921, σσ. 22-30). Αντίστοιχα, μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, στρατιωτικοί και κρατικοί ψυχίατροι ισχυρίστηκαν ότι η ψυχολογική κατάρρευση των «υστερικών» στρατιωτών, ιδίως εκείνων των εργατικών τάξεων, έπαιξε καταλυτικό ρόλο στην εθνική κρίση της Γερμανίας, μετά το 1918 (Crouthamel, 2002, σσ. 163-182). Οι ψυχίατροι κατέληξαν σε αυτό το συμπέρασμα, υποστηρίζοντας ότι οι υγιείς άνδρες έμειναν μαχητές και άρα ψυχικά υγιείς καθ' όλη τη διάρκεια του καλοκαιριού, το 1918, ενώ οι εκ γενετής ψυχικά αδύναμοι στρατιώτες, επηρεασμένοι από αριστερές πολιτικές οργανώσεις, έχασαν τη θέλησή τους, τη στιγμή που η Γερμανία βρισκόταν στο χείλος της νίκης. Έτσι, ήταν αυτοί οι εκθηλυσμένοι στρατιώτες που οδήγησαν τη χώρα στην εθνική ήττα και καταστροφή (Crouthamel, 2002, σσ. 163-182). Το ανωτέρω είχε ως αποτέλεσμα να ξεκινήσουν μια σειρά από μελέτες στον στρατό, παράλληλα με μια σειρά από μελέτες στο εσωτερικό των ευρωπαϊκών κοινωνιών, σχετικά με τον ανώμαλο – διαστροφικό βίο. Οι μελέτες αυτές κατέληγαν στο συμπέρασμα ότι η ανομία, η βία και η εγκληματικότητα ήταν απόρροια μιας ψυχικά ευνουχισμένης ζωής. Υπό αυτές τις συνθήκες, στον αμερικανικό στρατό, ο Ρόμπερτ Γερκές (Robert M. Yerkes, 1876-1956), πρόεδρος της Αμερικανικής Ψυχολογικής Εταιρείας και καθηγητής στο Πανεπιστήμιο του Χάρβαρντ, δημιουργεί την Επιτροπή Μεθόδων Ψυχολογικής Εξέτασης για νεοσυλλέκτους, η οποία συμπεριλάμβανε τους Αμερικανούς ψυχολόγους Ένρυ Γκοντάρ και Λιούις Μάντισον

Τέρμαν (Lewis Madison Terman, 1877-1956), εκκινώντας μια ολόκληρη προβληματική τόσο στην Ευρώπη όσο και στην Αμερική, σχετικά με την εισαγωγή των στειρώσεων (Τζανάκη, 2021β). Με αντικείμενο το ανώμαλο/διαστροφικό ον, ο Γκοντάρ εισήγαγε την κλίμακα μέτρησης των ανώμαλων παιδιών, όπως αυτή αναπτύχθηκε από τον Αλφρέντ Μπινέ (Alfred Binet, 1857-1911) και τον Τέοντορ Σιμόν (Théodore Simon, 1873-1961), στη Γαλλία, στις αρχές του 20ού αιώνα (Τζανάκη, 2019-2020). Ο Γκοντάρ ήταν επηρεασμένος από τους νόμους του Gregor Mendel (Γκρέγκορ Μέντελ, 1822-1884). Ο τελευταίος πρότεινε ότι τα χαρακτηριστικά ελέγχονται πάντα από ένα μεμονωμένο γονίδιο, ενώ κατέληξε στην ιατροβιολογική θεωρία εκκρίσεων, που σχετίζονταν με τις παρορμήσεις και τις εκρήξεις πάθους (Γαρδίκας, 1937, σ. 60).[2] Ο Γκοντάρ, ο οποίος ήταν υπέρμαχος του κινήματος ευγονικής στην Αμερική (Siegler, 1992), κατέληξε ότι ο ψυχικός εκφυλισμός και η εκδήλωση εγκληματικότητας οφείλονταν εξ ολοκλήρου στη διαφορετική γενετική συμβολή των γυναικών (Goddard, 1912, σσ. 105-106). Σε αυτό το πλαίσιο, ο Γκοντάρ και οι βοηθοί του μελέτησαν περισσότερες από 300 οικογένειες, με πιο γνωστή την οικογένεια Kallikak (1912), αποκαλύπτοντας ότι η ένωση του ίδιου ανθρώπου με μια ανήθικη γυναίκα αποτέλεσε την αιτία δημιουργίας γενεών με ψυχικά ελαττώματα. Αυτοί οι άνθρωποι μαστίζονταν από την παρανομία, την πορνεία, τον αλκοολισμό, την επιληψία και τη σεξουαλική ασέλγεια. Την ίδια στιγμή, η σύνδεση του Γκοντάρ με μια αξιοσέβαστη Quakeress απέδωσε γενιές από τους καλύτερους πολίτες της κοινωνίας (Σακελλαρίου, 1935, σ. 79· Σακελλαρίου, 1932). Μια τέτοια μελέτη ήγειρε ένα πρωτοφανές αίτημα περί της προστασίας της κοινωνίας από αυτόν τον εκθηλυστικό/εκφυλιστικό παράγοντα, στο όνομα της ασφάλειας, της εξέλιξης και της προόδου του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Περαιτέρω, ο Γκοντάρ χώρισε τους ανθρώπους με «αναπηρίες» σε τρεις ευρείες κατηγορίες: ηλίθιοι, άσημνοι και πνευματικά καθυστερημένοι (moron). Για τον Γκοντάρ, οι moron αποτελούσαν μια σοβαρή απειλή, καθώς υπήρχε σχέση μεταξύ της χαμηλής νοημοσύνης και της εγκληματικής συμπεριφοράς, όπως προσπάθησε να αποδείξει στο βιβλίο του *The Criminal Imbecile: An Analysis of Three Remarkable Murder Cases*, το 1915. Το 1918 δημιούργησε στο Ohio υπηρεσία «*προς διευκρίνησιν των αιτιών της εγκληματικότητος και της προσωπικότητος ανηλίκων εγκληματιών*» (Γαρδίκας, 1937, σ. 69), όπως θα αναφερθεί από τον Γαρδίκα. Σε αυτή την εγκληματικότητα αναφέρθηκε και μετέπειτα ο Γαρδίκας, με εκτενείς αναφορές στις οικογένειες Ada Juke, Zero και Markus, Kallikak, Hill-Folk, Nam κ.λπ. «*Η τοιαύτη αθλιότης δεν οφείλεται μόνον εις την κληρονομικότητα, αλλά και εις το ότι οι επίγονοι κατηγοριών τινών εκπεφυλισμένων ατόμων είναι λίαν επικίνδυνοι εις την κοινωνίαν και θα ήτο λογικόν, αν παρεκωλύετο τεχνητώς η γονιμότης και η τεκνοποιία αυτών*» (Γαρδίκας, 1947, σ.

2. Για την εξέλιξη της θετικιστικής εγκληματολογικής σκέψης συνδυαστικά τού εν λόγω βιοϊατρικού λόγου, τις τροπές που λαμβάνει ο τυπικός κοινωνικός έλεγχος και τις επιδράσεις στο ποινικοκατασταλτικό σύστημα και τις πολιτικές της εγκληματολογίας, από τον «Άνθρωπο εγκληματία» μέχρι τα «Εγκληματικά γονίδια», βλ. αναλυτικά Κουρούτζας (2018).

241). Έτσι, ο Γαρδίκας συμπερασματικά κατέληξε στην πεποίθηση ότι η εγκληματική φύση του εγκληματία εδράζεται σε κάποια «*σωματικήν και ψυχικήν ιδιορρυθμίαν*» του ανθρώπινου είδους, η οποία αποδιδόταν «*εις την εκ γενετής προδιάθεσιν του προσώπου, αλλά και εις την επίδρασιν των εξωτερικών όρων του περιβάλλοντος κατά την διαδρομήν του βίου*» (Γαρδίκας, 1937, σ. 81). Την ίδια περίοδο, ο Σακελλαρίου, έχοντας εκπαιδευτεί στην Αμερική, ήταν αυτός που εφάρμοσε στη Μαράσλειο την κλίμακα Binet-Terman (Τζανάκη, 2019-2020), αφενός, με στόχο τον εντοπισμό των «ανώμαλων» παιδιών, και αφετέρου, σε μια προσπάθεια να προστατευτεί η νεολαία από τον μπολσεβικισμό, όπως ο ίδιος εξηγούσε το 1935 (Σακελλαρίου, 1935).

2.1. Ο Κωνσταντίνος Γαρδίκας, ο βιοϊατρικός λόγος και η επιστημονική αστυνομία

Ο Γαρδίκας ολοκλήρωσε τις σπουδές του στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών και στη συνέχεια στη Γενεύη και τη Ζυρίχη. Μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή είναι αυτός που ανέλαβε τη σύσταση της Διεύθυνσης Αστυνομίας, σε συνεργασία με την οργανωτική επιτροπή που είχε έρθει από τη Βρετανία, με στόχο την «επιστημονική» οργάνωση της Αστυνομίας. Η επιστημονική Αστυνομία, ως όρος, εισάγεται από τον Λομπρόζο το 1879 (Musumeci, 2018, σσ. 83-106). Επιπλέον, στο σημείο αυτό, αξίζει να σημειώσουμε ότι ο αστυνομικός οργανισμός στην Ελλάδα δημιουργείται από τον Ιωάννη Καποδίστρια, το 1829 (Ασπρέας, 1953, σ. 5).[3] Στην πραγματικότητα, όμως, η Αστυνομία Πόλεων (1370/1918) δημιουργείται το 1918 από την κυβέρνηση του Ελευθέριου Βενιζέλου (Ασπρέας, 1953, σ. 199), κάτι που σημαίνει, αφενός, ότι ο αστυνομικός οργανισμός γίνεται από εργαλείο των κομμάτων εργαλείο του κράτους και, αφετέρου, μετατρέπεται σε έναν μηχανισμό που ενσωματώνει στο εσωτερικό του τα κυρίαρχα βιοϊατρικά διακυβεύματα της εποχής σχετικά με την εγκληματούσα ζωή· σε μια προσπάθεια κατανόησης της πραγματικής εκφυλιστικής επίδρασης που ασκούσαν τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα στο ελληνικό έθνος (Βλαβιανός, 1907α, 1907β). Τα δεδομένα αυτά σκιαγραφούσαν το αδιαμφισβήτητο, για τον κυρίαρχο βιοϊατρικό λόγο της εποχής, ότι τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα και οι απεργίες όφειλαν πλέον να γίνουν αντιληπτά με «φυλετικούς όρους», δηλαδή αφορούσαν την κατώτερη/ζωώδη ζωή. Όπως σημειώνεται, το 1923, η αστυνομία ήρθε αντιμέτωπη με εργατικά προβλήματα στον Πειραιά και στράφηκε με «επιστημονικό» τρόπο: «*εναντίον* [της] *αληθικής πληθώρας και* [των] *διεθνών λωποδυτικών φυσιογνωμιών*» (Ασπρέας, 1953, σ. 200) αυτών των στρωμάτων. Μια τέτοια ερμηνεία, από την άλλη, σκιαγραφούσε

3. Για την εξέλιξη του αστυνομικού συστήματος και τη σχέση του με το εγκληματικό φαινόμενο στην Ελλάδα, βλ. αναλυτικά Βιδάλη (2007). Για την ίδρυση της Αστυνομίας Πόλεων, βλ. επίσης Bacharas (2008), καθώς και τη διδακτορική διατριβή του Φωτάκη (2015).

το αδιαμφισβήτητο, για τον κυρίαρχο βιοϊατρικό λόγο, πως ο κομμουνισμός όφειλε πλέον να γίνει αντιληπτός με ψυχικούς και όχι πολιτικούς όρους· εφόσον το μαρξιστικό διακύβευμα αρνιόταν να αποδεχθεί τη φυσικότητα στην ιεράρχηση στο ανθρώπινο είδος, καθώς και την ύπαρξη του γεννημένου εγκληματία. Αυτή η αδυνατότητα είναι που παγίδευε τους κομμουνιστές/τριες, μετατρέποντας τις ζωές τους σε αρμοδιότητα εν τέλει της αστυνομίας. Αυτό εξάλλου επανέλαβε και ο Διευθυντής του Αρσακείου, Δημήτριος Γαρδίκας, το 1927: «[...] [*ο κομμουνισμός είναι πολιτικοκοινωνική αίρεσις. Ολεθριωτάτης διά την ανθρωπότητα μορφής. Ο Marx και οι ακόλουθοί του*, [...] [ήτοι] [*με βάσιν τον ιστορικόν υλισμόν*] *παραδέχεται ότι ο άνθρωπος διά τον άνθρωπον είναι Θεός και όχι λύκος* [...]» (Γαρδίκας, 1927). Ο Οργανισμός (Υπηρεσία Εγκληματολογικής Σήμανσης) μετασχηματίζεται το 1928, βάσει του Ν. 3754/29, σε λειτουργικά αυτόνομο δημόσιο φορέα με την ονομασία Διεύθυνση Εγκληματολογικών Υπηρεσιών. Παράλληλα, το 1930, ο Γαρδίκας εκλέγεται έκτακτος καθηγητής εγκληματολογίας στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, για να γίνει τακτικός καθηγητής το 1939, στην έδρα (με τη μετονομασία της έκτακτης έδρας) Εγκληματολογίας και Σωφρονιστικής, όπου και παρέμεινε μέχρι το 1968. Με αυτά τα αξιώματα, ακολουθώντας το έργο του Σίγκελε για την παράνοια του όχλου, δημοσίευσε, το 1936, το τρίτομο έργο του υπό τον τίτλο *Μαθήματα Εγκληματολογίας*, όπου στον πρώτο τόμο, μεταξύ άλλων, αναφέρθηκε σε αυτό που δημιουργεί τη μαζική ψυχολογία. Σύμφωνα με τον Γαρδίκα, για να δημιουργηθεί η ψυχολογία του όχλου, «*ως σύνολον και ιδίαν ψυχήν*», σημαίνει ότι τα άτομα που τον συνιστούν έχουν τον ίδιο μεταξύ τους «τόπο», δηλαδή τις ίδιες ασχολίες, τον ίδιο χαρακτήρα και την ίδια διάνοια, αλλά [επίσης] κοινή συνείδηση και ένστικτα (Γαρδίκας, 1936 [1948], σ. 382). Γι' αυτό και ο όχλος, σύμφωνα με τον Γαρδίκα, ο οποίος αναφερόταν και στις δημοσιεύσεις του Σίγκελε, συνδέεται είτε μέσω καταγωγής είτε μέσω αγωγής είτε μέσω επαγγέλματος (Γαρδίκας, 1936 [1948], σ. 382). Αυτό τον έκανε να καταλήξει ότι ο όχλος, ως αποτέλεσμα, δεν ήταν άλλος από «*διάφοροι κοινωνικαί τάξεις, μεταξύ δε τούτων μάλιστα η των χειρονάκτων, λόγω της εντελούς ομογενείας και της συντεχνείας αυτών*» (Γαρδίκας, 1936 [1948], σ. 382).

Ο Γαρδίκας τόνισε ότι ο Εμίλ Κρέπελιν (Emil Kraepelin, 1856-1926)[4] ταύτιζε τις πράξεις του όχλου με τις υστερικές κρίσεις. Έτσι, τα συναισθήματα των όχλων και οι πράξεις τους εξαρτώνταν από την υποβολή που υφίστανται οι μάζες (Γαρδίκας, 1936 [1948], σσ. 387-388) από ψευδείς θεωρίες. Τα δεδομένα αυτά σκιαγραφούσαν το αδιαμφισβήτητο για τον Γαρδίκα, ότι οι απεργίες, υπό την κομμουνιστική επιρροή, ήταν οχλοκρατικά εγκλήματα: «...*βιαιότητος, φόνους, τραυματισμούς οργάνων της τάξεως, φθοράν ξένης ή δημοσίας κτήσεως κ.λπ.*» (Γαρδίκας, 1936 [1948], σ. 392). «*Παρ' ημίν είχομεν επανειλημμένα εγκλήματα οχλοκρατικά* [...] *Πολύ πλειότερον εγκληματικαί απέβησαν αι απεργίαι και αι κομμουνιστικαί συναθροίσεις, αίτινες παρεκτρέπονται*

4. Ο Εμίλ Κρέπελιν ήταν ένα από τα κορυφαία ονόματα της γερμανικής ψυχιατρικής, ενώ το έργο του επηρέασε καταλυτικά την ψυχιατρική σκέψη.

εις εγκλήματα βιαιότητος, φόνους, τραυματισμούς οργάνων της τάξεως, φθοράν ξένης ή δημοσίας κτήσεως κ.λπ. Σημειωτέον ότι τα κομμουνιστικά στοιχεία αναμειγνύονται και εις παντοειδείς άλλας συναθροίσεις, εντελώς διαφόρου σκοπού, ως π.χ. εις απεργίας των φοιτητών κ.λπ., ας στρέφουσι προς την ταραχήν και το έγκλημα. Αι απεργίαι πανταχού κατέστησαν πολύ συχναί και μάλιστα μετά τον πόλεμον 1914-18, διττώς δ' απεργάζονται την αύξησιν της εγκληματικότητος, αμέσως και εμμέσως. Εμμέσως μεν διά της οικονομικής καταστάσεως, διότι αι απεργίαι φέρουσιν αναμφισβητήτως οικονομικήν δυσπραγίαν, ήτις αυξάνει την εγκληματικότητα, ιδία εκ της ελαττώσεως των προϊόντων, άτινα θα παρήγοντο, καθ' ας ημέρας της απεργίας δεν διεξήγετο εργασία. Αλλά κυρίως ενδιαφέρει ημάς ότι η απεργία καθίσταται άμεσος αιτία εγκλημάτων. Ο όχλος των απεργών συνήθως υπό το έναυσμα των συναρπαστικών λόγων ενός ρήτορος προβαίνει εις καταστροφάς και βιαιότητας» (Γαρδίκας, 1936 [1948], σ. 392).

Έτσι, παρότι ο Γαρδίκας αναγνώριζε τις οικονομικές και ταξικές συνθήκες, όπως ότι το 85-90% των καταδίκων ανήκε στην τάξη των φτωχών, αυτό δεν τον έκανε να καταλήγει σε μια ερμηνεία της εγκληματικότητας που δημιουργήθηκε μέσω της κεφαλαιοκρατίας, αλλά αντιθέτως θα επέμενε ότι αυτά τα οχλοκρατικά εγκλήματα ήταν αποτέλεσμα του ανήθικου βίου των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων: «*Αλλ' όταν οι γονείς είναι πολύ πένητες, τρέφουσι τα τέκνα αυτών ανεπαρκώς· αναγκαζόμενοι δε να εργάζονται καθ' όλην την ημέραν εις τα εργοστάσια, παραμελούσι την αγωγήν των τέκνων, άτινα άνευ επιβλέψεως αλητεύουσι και πλανώνται εις τας οδούς. Η αλητεία αυτή οδηγεί εις το εγκληματικόν επάγγελμα*» (Γαρδίκας, 1936 [1948], σ. 421).

Έτσι, η απόλυτη απονοηματοδότηση του εγκλήματος έρχεται να περιγράψει ξανά και ξανά το ανθρώπινο τέρας των λαϊκών στρωμάτων, που φτάνει ακόμη και να μετατρέπει μια μητέρα σε δολοφόνο του παιδιού της. Ενδεικτική είναι επίσης η εισήγηση της Δέσποινας Ε. Μαζαράκη «*Το έγκλημα της παιδοκτονίας εν Ελλάδι*» [εκ του Φροντιστ. της Εγκληματολογίας και Σωφρονιστικής του Πανεπιστημ. Αθην. – Καθηγητής κ. Γαρδίκας] στην Ελληνική Ανθρωπολογική Εταιρεία, στην οποία παρουσιάστηκαν οι εγκληματολογικές στατιστικές 1926-1936 και τα καταγραφόμενα εγκλήματα παιδοκτονίας από τα στοιχεία που ήταν συγκεντρωμένα στη Διεύθυνση Εγκληματολογικών Υπηρεσιών κατά τα έτη 1938-39, όπου, αντίστοιχα, η εγκληματούσα ζωή-γυναίκες είναι, μεταξύ άλλων, κατά κανόνα άγαμες· αναλφάβητες, «*συνήθως χωρικαί, εργαζόμεναι εις την οικιακήν συντήρησιν και τας αγροτικάς εργασίας της οικογένειας, μη ασκούσαι συνήθως επαγγελματικήν εργασίαν επί αμοιβή, ολίγαι εξ αυτών ασκούσιν αμειβομένην επαγγελματικήν εργασίαν ως εργάτριαι της γεωργίας. Εκ των εν τη πόλει τινές είναι υπηρέτριαι*» (1940, σσ. 14-15), τελούν τα εγκλήματά τους επειδή «*η κατά το τέλος της ανοίξεως προς τας αρχάς του θέρους έντασις της γενετησίου λειτουργίας εν συνδυασμώ προς την εν τη υπαίθρω υπάρχουσαν κατά την εποχήν ταύτην δίδει μεγαλυτέραν ευχέρειαν προς επικοινωνίαν των φυλών και την εξώγαμον σύλληψιν*» (1940, σ. 17), ενώ παράλληλα, ως προς τα βιολογικά αίτια αναφέρεται ότι οι «*εν ταις φυλακαίς Αβέρωφ κρατούμενες επί παιδοκτονία 9 κατάδικοι, εκ της ειδικής ψυχοβιο-*

λογικής εξετάσεως, γενομένης από κοινού μετά του ψυχιάτρου κ. Μ. Στριγγάρη, δεν διαπιστώθησαν έκδηλα ψυχικά νοσήματα» (1940, σσ. 19-20), τα δε κοινωνικά αίτια οφείλονται «*εν ωρισμένη εποχή και κοινωνία ηθών και της εν γένει αντιλήψεως περί της θέσεως της γυναικός και της ελευθερίας αυτής εν εκάστη φυλή ή εκάστω λαό* [...] *πρόσθετος παράγων, ο οικονομικός»* (1940, σσ. 21-22). Ο Ιωάννης Κούμαρης [Ιδρυτής – Ισόβιος – Γενικός Γραμματεύς στην Ελληνική Ανθρωπολογική Εταιρεία – Καθηγ. της Ανθρωπολογίας] ερμήνευε τα ανωτέρω ως *«είνε σπανιώταται αι περιπτώσεις εμφανίσεως αληθών εκφύλων τύπων εγκληματιών εν τη Ελληνική φυλή* [...] *ενδιαφέρον λοιπόν παρουσιάζει το πρόβλημα των σωματολογικών ζητημάτων δι' άλλας φυλάς και δη μεγάλας, ως είνε η Ανατολική της Ευρώπης»* (1940, σσ. 23-24). Έτσι, ο Γαρδίκας (1936, σ. 79), όπως ο ίδιος εξηγούσε: «[η εγκληματολογία] *θεωρούσε τα εγκλήματα, ως η ιατρική τας νόσους·* [κάτι που] *αντιστοιχεί προς την θεραπευτικήν της νοσολογίας και την υγιεινήν»* (1936, σ. 79).

Περαιτέρω, ο Γαρδίκας, αναπαράγοντας τον αποικιοκρατικό λόγο της εποχής, ανέφερε ότι οι μαύροι παρουσιάζουν πιο υψηλή εγκληματικότητα από τους λευκούς (Γαρδίκας, 1936 [1948], σ. 177). Ενώ για μια ακόμη φορά τόνισε ότι «*η πενία και η απαιδευσία»* δεν αρκούν να εξηγήσουν αυτήν τη διαφορά, παραπέμποντας στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά: «*εις την της φυλής ιδιορρυθμίαν και μειονεξίαν δι' ην η φυλή των μαύρων δεν ηδυνήθη να προσαρμόση εαυτήν εις τον αμερικανικόν πολιτισμόν»* (Γαρδίκας, 1936 [1948], σ. 178). Την ίδια περίοδο, όσον αφορά τα ελληνικά δεδομένα, ο Γαρδίκας κατέληγε ότι η εγκληματικότητα ήταν πιο υψηλή ανάμεσα στους γεωργούς, με το ποσοστό να φτάνει στο 33,8% (Γαρδίκας, 1936 [1948], σ. 225). Χωρίς φυσικά να γίνεται καμία μνεία στις εξαθλιωτικές συνθήκες στα συγκεκριμένα στρώματα. Αντίστοιχα, η πορνεία, τόσο των ανδρών όσο και των γυναικών, γινόταν κομμάτι «*ατομικής ιδιοσυστασίας»* (Γαρδίκας, 1936 [1948], σ. 303), που εντοπιζόταν και πάλι κυρίως μεταξύ των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων (Γαρδίκας, 1936 [1948], σσ. 294-309), ενώ αυτά τα όντα κατέληγαν σε εγκληματικές πράξεις, όπως οι ληστείες (Γαρδίκας, 1936 [1948], σ. 321), υπό το βάρος των ζωωδών ενστίκτων (Γαρδίκας, 1936 [1948], σ. 79). Εξάλλου, οι θεωρίες του Alexandre Lavassagne (1843-1924) ήταν αυτές που εξηγούσαν ότι ο άνθρωπος μετατρεπόταν σε ζώο μέσω του ενστίκτου (Μιχαλακέας, 2015, σ. 13). Έτσι, ήταν φανερό ότι οι «*πράξεις του όχλου»* ρυθμίζονται από τις «*εκρήξεις του θυμικού»* (Γαρδίκας, 1936 [1948], σ. 383), ιδιαίτερα υπό την επιρροή ψευδών θεωριών, όπως η κομμουνιστική επιρροή.

Παρομοίως, η προσκόλλησή του στην εγγενή εγκληματική ανθρώπινη φύση, ως βασικό άξονα ερμηνείας της εγκληματικότητας, θα τον κάνει ν' αναφερθεί και σε ένα καθεστώς τοπικής νοηματοδότησης. Ειδικότερα, στην εισήγηση με θέμα «*Η εγκληματικότης εν Ελλάδι κατά τόπους»* (1936, σ. 21) στην Ελληνική Ανθρωπολογική Εταιρεία, ο Γαρδίκας κατέληγε [ενδεικτικά] ότι ήταν σημαντική «*η συμβολή της ανθρωπολογικής ιδιοσυστασίας επί της ροπής εις το έγκλημα· διαφαίνεται δε αυτή πρώτον μεν εν τη αντιθέσει της Πελοποννήσου προς τας προσκειμένας αυτής Κυκλάδας νήσους· οι μεν*

παρουσιάζουσι ισχυράν την ροπήν προς τα εγκλήματα, τα οφειλόμενα εις την απότομον του θυμικού διερέθισιν, το ευέξαπτον και το θερμόαιμον, την υπερεκχείλισιν της γενετησίου ορμής, εξ ων πάντων η έλλειψη της εγκρατείας και της αυτοκυριαρχίας [...] *Η πολλή χρήσις του οινοπνεύματος και η πενία επαρχιών τινών, ιδία του κέντρου και του νοτιανατολικού μέρους της Πελοποννήσου, επιτείνει τον εκ της ιδιοσυγκρασίας των κατοίκων κίνδυνον των εγκλημάτων της βίας και των ηθών*» (1936, σσ. 28-29). Παράλληλα, σε άλλες περιοχές όπως «*εν Ηπείρω [...] η καθόλου τοπογραφία και ιδία το δασώδες και η παρά τα σύνορα τοποθεσία αυτής, ήτις διευκολύνει την εισβολήν εκ της ξένης ή την φυγήν εις την ξένην των άγριων κακοποιών, υπορριπίζουσι την ανάπτυξιν της ακμαζούσης ληστείας, προς ην διερεθίζει και η πενία και η ταχυτέρα ιδιοσυστασία των κατοίκων*» (1936, σ. 29), καταλήγοντας, μεταξύ άλλων, ότι «*μόνον διά της σπουδής μεμονωμένων τοιούτων εγκλημάτων και της διευκρινίσεως της ψυχολογίας αυτών δύναται να δεχθή ακριβέστερον, διατί οι αγρόται ρέπουσι πλειότερον εις το έγκλημα τούτο* [εγκλήματα ψευδορκίας]» (1936, σ. 41).

Ο Γαρδίκας στην πραγματικότητα, δεν πρωτοπορεί, αλλά αναπαράγει το επιστημονικό πνεύμα της εποχής. Αξίζει να σημειωθεί ότι κατά την περίοδο του μεσοπολέμου, ο Γαρδίκας δημοσίευσε μια σειρά από μελέτες στο γερμανικό περιοδικό *Monatsschrift für Kriminalpsychologie und Strafrechtsreform* και συμμετείχε στην Εταιρεία Εγκληματοβιολογίας (Kriminalbiologische Gesellschaft), που ασπαζόταν την εθνικοσοσιαλιστική ιδεολογία (Georgoulas, 2014). Ταυτόχρονα, ο Γαρδίκας συνεργαζόταν με Έλληνες ιατροδικαστές και ψυχιατροδικαστές της εποχής, αναπαράγοντας έναν βιοϊατρικό λόγο που στην ουσία οδηγούσε στην οριστική έκθεση των λαϊκών στρωμάτων σε συνθήκες ακραίας επισφάλειας, μέσω της οικοδόμησης του βιολογικού υποβάθρου της εγγενούς εγκληματικής ανθρώπινης φύσης, με ενδεικτικά παραδείγματα τις μελέτες *Η ψυχολογική και ψυχιατρική περίπτωσης του εγκληματίου* (1938) και *Η ψυχολογία του γενετησίου εγκλήματος* (1939), παραγωγής από κοινού με τον ψυχιατροδικαστή Μιχαήλ Στριγγάρη, οικοδομώντας το εν λόγω πορτραίτο της εγκληματούσας γυμνής ζωής.

Βρισκόμαστε, λοιπόν, ενώπιον μιας παράδοσης που δημιουργείται γύρω από τον άνθρωπο-τέρας. Η επίκληση του γεννημένου εγκληματία είναι αυτή που ανοίγει τον δρόμο για τη μελέτη του εγκληματία· αυτού που είχε υποτίθεται απολέσει όλες του τις ανθρώπινες ιδιότητες. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, ο Κωνσταντίνος Γαρδίκας, ο Νικόλαος Εξαρχόπουλος, ο Ιωάννης Γεωργιάδης, ο Γρηγόριος Κάτσας κ.ά. αποτέλεσαν μέλη της Ελληνικής Ανθρωπολογικής Εταιρείας, όπως αναδείχθηκε και παραπάνω, στα πρακτικά τής οποίας εντοπίζουμε το «Εγκληματολογικό Τμήμα της Εταιρείας» και τις εισηγήσεις του Γαρδίκα, όπως «Επάγγελμα και Εγκληματικότης» (1934, σσ. 36-47), στην οποία αναζητούσε το τελεσίδικο γεγονός που καταδεικνύει την ειδική σχέση των λαϊκών στρωμάτων με την εγκληματικότητα (1934, σ. 36), ακριβώς μέσω της ιδιορρυθμίας αυτής της τάξης, που παρέμενε αλυσοδεμένη, σύμφωνα με τον Sighele, στον προσηλυτισμό και στην ψευδαίσθηση για τα αναφαίρετα δικαιώματα. Έτσι, ο Γαρδίκας κατέληγε στον ψυχικό παράγοντα και στον ανήθικο βίο των κατώτερων κοινωνικών

στρωμάτων, σε αντιπαράθεση με τη μαρξιστική ερμηνεία, προβάλλοντας ότι αν ίσχυε η ταξική ανισότητα, τότε πώς ερμηνεύεται ότι μόνο το ένα τέκνο πλήττεται: «*Η θεωρία του Bonger περί της επιδράσεως, ην ασκούσι οι οικονομικοί όροι επί τη εγκληματικότητα, νομίζοντες κατά Marx μόνον βάθρον του όλου κοινωνικού βίου και του πολιτισμού το οικονομικόν, αποβαίνει μονομερής· διότι εν τη επιστήμη ημών το ακριβές θέμα είναι: διατί μεταξύ ατόμων ζώντων υπό τους αυτούς οικονομικούς όρους και εν τω αυτώ περιβάλλοντι, συχνάκις δε και λίαν δυσμενείς, το μεν εκ των τέκνων αποβαίνει εγκληματικόν, το δ' έτερον ουχί;*» (Γαρδίκας, 1936 [1948], σ. 438).

Σε αυτό το ερώτημα, θα μπορούσε κάποιος να αντιστρέψει στον Γαρδίκα το επιχείρημα της Αλεξάνδρας Μιχάιλοβνα Κολλοντάι (1872-1952) (Κολλοντάι, 1925) ότι, αν οι πόρνες γεννιούνται με κλίσεις προς τη διαφθορά, τότε όλες οι τάξεις του πληθυσμού, συμπεριλαμβανομένων και των πλουσίων και προνομιούχων, θα έπρεπε να δίνουν ένα ορισμένο ποσοστό διεφθαρμένων γυναικών ανάλογο με εκείνο που δίνουν οι φτωχές τάξεις (Κολλοντάι, 1925, σ. 2). Άρα δεν υπάρχει ανθρώπινη εγκληματική φύση. Σε αυτό το πλαίσιο, το 1923, ο Γαρδίκας ήταν αυτός που οργάνωσε την Υπηρεσία Εγκληματολογικής Σήμανσης. Παράλληλα, η Αστυνομία Πόλεων εγκαθίσταται στην Αθήνα στις 15 Ιανουαρίου 1925 (Ασπρέας, 1953, σ. 200), ενώ οι πρώτοι σπουδαστές της σχολής της Αστυνομίας στην Κέρκυρα, όπως επισημαίνει ο Μπαχάρας (2008, σ. 185), παρακολούθησαν από το 1919 μέχρι το έτος της αποφοίτησής τους, το 1923, ειδικά μαθήματα «*εκπαίδευσης στην παρακολούθηση κομμουνιστών*».[5] Σε αυτό ακριβώς το σημείο, η Αστυνομία έγινε το εργαλείο του Κράτους ως άσκηση στην εξυγίανση της κοινωνίας από τον προσηλυτισμό της ανηθικότητας και του κομμουνισμού. Μια τέτοια ερμηνεία άνοιγε τον δρόμο για την εξόντωση των ανεπιθύμητων για την κυρίαρχη τάξη. Το 1935, 12.000 εργάτες του κλάδου των καπνεργατών στη Θεσσαλονίκη, τον Βόλο και τις Σέρρες κατεβαίνουν σε απεργία, εκ των οποίων οι 7.000 ήταν γυναίκες (Αλεξάτος, 2015). Αυτή η απεργία οδήγησε στην πανεργατική-παλλαϊκή απεργία του 1935. Μια απεργία που θα έχει ως συνέπεια σφοδρές συγκρούσεις με την Αστυνομία, με θύματα 12 νεκρούς και 35 τραυματίες (Αλεξάτος, 2015). Τέτοιες ενέργειες, για τον Γαρδίκα, συγκαταλέγονταν στα εγκλήματα του όχλου.

Ο Γαρδίκας απηχούσε το αποικιοκρατικό, πατριαρχικό, ταξικό επιστημονικό πνεύμα της εποχής του, μέσω μιας κατανόησης δεδομένων που στοιχειοθετούσε ξανά και ξανά τις πρακτικές της παραβατικότητας του ανήθικου βίου των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων ως εφάμιλλες με αυτές των αγρίων.

5. Βλ. αναλυτικά Βιδάλη (2007).

3. Ο εγκληματικός βίος των λαϊκών στρωμάτων ως έκθεμα στο μουσείο εγκληματολογίας

Αυτή η αντίληψη περί του εγκληματία-ζωώδους Άλλου, εξάλλου, έλαβε την «επιστημονική» της μορφή στο Μουσείο της Εγκληματολογίας από τον καθηγητή Ιατροδικαστικής Ιωάννη Γεωργιάδη (1874-1960) το 1932. Ταυτόχρονα, ο Γεωργιάδης είναι αυτός που, όπως εντοπίζουμε σε άρθρα της *Ιατρικής Εφημερίδος* του 1934 (Αρδαβάνης Λυμπεράτος, 1934), ίδρυσε και την Ελληνική Εταιρεία Εγκληματολογικής Βιολογίας στο Ιατροδικαστικό Ινστιτούτο του Πανεπιστημίου Αθηνών, το οποίο έρχεται να μιλήσει για τον άνθρωπο-τέρας. Πλέον, η επιστήμη φαντάζει λυτρωτική για την εξέλιξη του ανθρώπινου είδους. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, ο Θρασύβουλος Βλησίδης (1886-1964), καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, ανέφερε ότι: «*Ο πειραματιστής*» καλείτο να αναλύσει «*επί σειράν γενεών τας κληρονομικάς ιδιότητας,* [να] *προσδιορίζει τας εσωτερικάς κληρονομικάς καταβολάς και* [να] *κατορθώνει διά λεπτού και καταλλήλου χειρισμού των ατόμων, τα οποία αυτός εκλέγει προς σύζευξιν, να παραγάγη απογόνους με ιδιότητας εκ των προτέρων υπολογιζομένας*» (Βλησίδης, 1929). Ειδικότερα, ο Βλησίδης θύμιζε ότι «*μέχρι του 1920 εγένοντο* [εν Καλιφόρνια] *2.558 τοιαύται στειρώσεις*», ενώ την ίδια περίοδο οι ειδικοί έκαναν λόγο για τον σωφρονισμό των ενστίκτων των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων, ως μέτρο ψυχικού ευγονισμού (Τζανάκη, 2021α).

Ο πόλεμος θα έβαζε απλώς μια άνω τελεία, εφόσον ο Γαρδίκας επανέφερε την πρότασή του για τις αναγκαστικές στειρώσεις και στην επαναδημοσίευση του έργου του το 1947. Έργο στο οποίο ο Γαρδίκας κατέληγε ξανά ότι «[αφού] *κινδυνεύει το μέλλον της φυλής, διατί να μην ασκήσωμεν σήμερον την ευγονίαν εις ευρυτάτην κλίμακα, στειρούντες ατέγκως πάντας όσοι φαίνονται ότι είναι παραγωγοί κακών ανθρωπίνων προϊόντων, επιτρέποντες δε την επιγονήν μόνον εις τους αξίους;*» (Γαρδίκας, 1947, σ. 245). Μεταπολεμικά, παρομοίως, ο Κάτσας (1954), σε άρθρο του στα *Αστυνομικά Χρονικά* με τίτλο «Η αναγκαστική στείρωσις ψυχοπαθών εγκληματιών (Sterilisation)», με αναφορά στις έρευνες σε γενεαλογικά δέντρα, πρότεινε τη στείρωση και τον ευνουχισμό σε περιπτώσεις όπως «[...] οι εξ ιδιοπαθούς επιληψίας πάσχοντες [...] πιθανότητα να αποβώσι ψυχικώς ανώμαλοι [...] του αληθούς ευνουχισμού εφαρμοζομένου εις ειδικάς περιπτώσεις και δη επί ανθρώπων ακορέστως και επικινδύνως διά την Κοινωνίαν επιδιδομένων εις γεννετησίους πράξεις (βιασμούς, παρά φύσιν συνουσίας κ.λπ.)», παραπέμποντας, ταυτόχρονα, στην «εξαιρέτω μελέτη του καθηγητού κ. Γαρδίκα» για τη «νομική άποψιν του ζητήματος». Παρομοίως, ο Γαρδίκας (2001 [1968]), στην έκτη έκδοση του έργου *Εγκληματολογία. Τόμος Α΄. Τα γενικά και τα ατομικά αίτια των εγκλημάτων*, και ειδικότερα στο «Κεφάλαιον Λ΄. – Η Στείρωσις και ο ευνουχισμός προς καταπολέμησιν των εγκλημάτων» το 1968, υποστήριξε τον κυρίαρχο βιοϊατρικό λόγο και τις ευγονικές ιδέες της περιόδου. Πιο συγκεκριμένα,

ακολουθώντας τις βιολογικές και ψυχιατρικές ερμηνείες της εγκληματογένεσης συνδυαστικά του «*ανήθικου και εγκληματικού περιβάλλοντος*» των κατώτερων κοινωνικών τάξεων και λαϊκών στρωμάτων, με αναφορά στις έρευνες σε γενεαλογικά δέντρα και ειδικά στην οικογένεια Jukes, επανέφερε τις επικίνδυνες ορμέφυτες τάσεις με όρους κληρονομικότητας και ψυχικής ανωμαλίας, εφόσον «*οι επίγονοι των διανοητικώς και ψυχικώς μειονεκτικών και εκπεφυλισμένων ατόμων είναι λίαν επικίνδυνοι, ο δε κίνδυνος αποβαίνει μείζων, επειδή τοιαύτα κατώτερα άτομα, ακρατή και άκριτα όντα, ελαύνονται υπό της τυφλής φοράς του ορμέφυτου· δι' ο έχουσι μείζονα των κανονικών ανθρώπων αναπαραγωγήν και θνήσιν*» (Γαρδίκας, 2001, σσ. 828-829).

Έτσι, στη σκέψη του Γαρδίκα και της θετικιστικής εγκληματολογίας της περιόδου, «*λογικόν είναι να παρακωλυθή τεχνητώς η γονιμότης και η τεκνοποιία αυτών*» (Γαρδίκας, 2001, σ. 830). Περαιτέρω, ο Γαρδίκας (2001, σ. 833) υποστήριξε ότι οι «*νόμοι απαγορεύοντες τον γάμον εις διανοητικώς νοσούντα άτομα*», όπως εφαρμόστηκαν σε πολιτείες της Αμερικής ή στη Σουηδία κ.α., δεν επαρκούν, προτείνοντας την «*τεχνητήν στείρωσιν*», εφόσον, σύμφωνα με τον Γαρδίκα (2001, σ. 833), πολλοί εγκληματίες είναι «*νόθοι*» και «*εν τοις κύκλοις αυτών ο αριθμός των παράνομων γεννήσεων είναι μέγιστος*». Κάτι που συνιστούσε, σύμφωνα με τον Γαρδίκα, τη στείρωση ως αναγκαία λύση (2001, σ. 833)· «*λυσιτελέστερον άρα θα ήτο να επιτραπή ο γάμος τοιούτων διανοητικώς αναπήρων και μειονεκτικών ατόμων μετά προγενεστέραν τεχνητήν στείρωσιν. Ο άγονος γάμος είναι κοινωνικώς και ηθικώς προτιμοτέρα λύσις*», λύση που υιοθέτησε ο «*γερμ. Νόμος Ehegesudheitsgesetz της 18.10.1935*».

Έτσι, παρόλο που αναφέρεται στα επιβλαβή για τον οργανισμό αποτελέσματα του ευνουχισμού και της στείρωσης τόσο στους άνδρες όσο και στις γυναίκες, «*επί τους νεαρωτέρους είναι λίαν επιβλαβής, άτε συντεμνομένου του βίου προσβαλλομένων των πνευμόνων, των νεφρών, της καρδιάς. Εκ των εν πρεσβυτέρα ηλικία ευνουχηθέντων, πολλοί υπέστησαν μεταβολάς της ψυχικής προσωπικότητος εκδήλως νοσηράς, ένεκεν ενδοκρινών διαταραχών· πολλοί κατέστησαν ιδιόρρυθμοι, δύσπιστοι, ραδιούργοι, ψυχικώς έγκλειστοι, έχοντες έλλειψιν στερεάς ατομικότητος, κατέχονται υπό εσωτερικής ψυχικής αβεβαιότητος, προσβάλλονται υπό κρίσεων ιλίγγων και σπασμών υφ' ων μειούται η προς επαγγελματικήν εργασίαν ικανότης· συνήθως καθίστανται ευερέθιστοι* [...] *μάλιστα δε υπό γυναικών, φέρονται εις εγκλήματα βίας· τινές καθίστανται ευεπίφοροι προς εγκλήματα πάθους*» (Γαρδίκας, 2001, σ. 836), εν τέλει επί της ουσίας αποδεχόταν τις ερμηνείες από τους «*νόμους επιβάλλοντες ή επιτρέποντες τον ευχουχισμό ή την στείρωσιν*», όπως αυτοί εφαρμόστηκαν στο πλαίσιο των ρατσιστικών ευγονικών πολιτικών στις ΗΠΑ, στην Ευρώπη, στην Ιαπωνία κ.α., τους οποίους έκρινε ως σημαντικούς. Για τον Γαρδίκα, η υποχρεωτική στείρωση «*χωρίς τη συναίνεση του κληρονομικά βεβαρημένου ατόμου, αποτελεί σπουδαία πρόοδο.*[...]» (Γαρδίκας, 2001, σσ. 843-844). Από τη στιγμή που το κοινωνικό συμβόλαιο όφειλε να φτάσει σε έναν λόγο μόνο μέσω της επιστημονικής νεωτερικής μορφής της εξουσίας, όπου ο λαός όφειλε να μεριμνά αποκλειστικά «*για τη δημιουργία ωφέλιμων και καλών επιγόνων,*

χωρίς να δικαιούται να δημιουργήσει αχρήστους και επικίνδυνους ανθρώπους» (Γαρδίκας, 2001, σσ. 843-844) (Κουρούτζας, 2018, σσ. 115-118), οι συνθήκες της ύπαρξής τους μετατρέπονταν σε αρμοδιότητα του κράτους και των θεσμών του.

4. Αντί επιλόγου

Το ανωτέρω πορτραίτο της εγκληματούσας ζωής-τέρατος, συνεχίζει να αναπαράγεται μέχρι και σήμερα στους κόλπους της θετικιστικής εγκληματολογίας, τόσο στη δυτικοευρωπαϊκή σκέψη όσο και στην Ελλάδα, αποδίδοντας ακόμη και στις μέρες μας τη φτώχεια, την παραβατικότητα, την ασθένεια και τον βίαιο θάνατο σε ψυχολογικές ερμηνείες παρά σε δυστοπίες του ίδιου του καπιταλισμού. Μέσω της επανακωδικοποίησης του κυρίαρχου βιοϊατρικού λόγου, τον οποίο εγκολπώνουν οι «αλήθειες» του ύστερου θετικισμού, μια «ύστερη» πατριαρχική, αποικιοκρατική, ταξική και ρατσιστική εξιστόρηση διανοίγεται, που εκκινεί από τις βιοκοινωνικές θεωρήσεις[6] και τις προσεγγίσεις της νευροεγκληματολογίας και εκτείνεται στις «θεραπείες» της «ασθένειας» της εγκληματικότητας και στις «νέες άμυνες της κοινωνίας» εναντίον της «εγκληματικής πρωτόγονης, ζωώδους» ανθρώπινης φύσης, προτείνοντας, μεταξύ άλλων, τον χημικό/ψυχικό ευνουχισμό, όπως πρόσφατα ακούστηκε και στο ελληνικό κοινοβούλιο, με στόχο την «εξημέρωση» του όντος στις αξίες του (πατριαρχικού) ευρωπαϊκού πολιτισμού. Ο «ευνουχισμός» δεν είναι παρά μια διαδικασία εξημέρωσης μέσω των τεχνικών φυσικοποίησης της πατριαρχίας, μια και, όπως μας θυμίζει ο Patterson, είναι απαραίτητη για τον καπιταλισμό, εφόσον «*τα άθικτα αρσενικά είναι αναγκαίο κακό: θέλουμε μόνο τόσα όσα χρειάζονται για να δημιουργήσουν μια νέα γενιά σκλάβων*» (Patterson, 2014, σ. 25). Με την ίδια λογική, ο γεννημένος εγκληματίας είναι αναγκαίο κακό σε μια δημοκρατία που εμμένει ότι τα δικαιώματα του ανθρώπου, όπως του αυτοπροσδιορισμού και της απόλυτης ελευθερίας για όλους, δήθεν αναπαλλοτρίωτα, είναι ανεφάρμοστα λόγω του ανθρώπου-τέρατος.

6. Για τα βιοϊατρικά πειράματα σε ανθρώπους στη διάρκεια του 20ού αιώνα, βλ. αναλυτικά Γεωργοπούλου (2020).

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Αποστολίδης, Σ. (1889). *Αι ψυχώσεις. Μελέται ιατρικαί, κοινωνιολογικαί και φιλοσοφικαί περί φρενοπαθειών.* Εν Αθήναις: Εκ της Τυπογραφίας της Β. Αυλής Νικολάου Γ. Ιγγλέση.

Αρδαβάνης Λιμπεράτος, Σ. Ν. (1934). «Εκ του Ιατροδικαστικού Ινστιτούτου του Εθνικού Πανεπιστημίου. Διευθυντής ο Καθηγητής κ. Ι. Γεωργιάδης. Σύστασις Ελλ. Εταιρείας Εγκληματολογικής Βιολογίας». *Ιατρική Εφημερίς,* 16, 21, 28.10.1934 και 4.11.1934).

Ασπρέας, Γ. (1953). «Εξέλιξις του αστυνομικού θεσμού από της απελευθερώσεως της Ελλάδος μέχρι σήμερον». *Αστυνομικά Χρονικά*, 1(5).

Βιδάλη, Σ. (2007). *Εγκληματικότητα και Αστυνομία*. Αθήνα – Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας.

Βλαβιανός, Σ. (1907α). «Η παραφροσύνη εν τη κοινωνία και η θεραπεία αυτής. Μελέτη επί της συγχρόνου κοινωνικής καταστάσεως», Αθήνα: Απόσπασμα *Ψυχιατρικής και Νευρολογικής Επιθεωρήσεως.*

Βλαβιανός, Σ. (1907β). «Παράφρονες, Αρχαί και Ιατρογνώμονες». Αθήνα: Απόσπασμα *Ψυχιατρικής και Νευρολογικής Επιθεωρήσεως*.

Βλησίδης, Θ. (1929). «Εκφυλίζονται οι νεώτεροι πολιτισμένοι λαοί;». Εφημερίδα *Ελεύθερον Βήμα*, αριθμός φύλλου 2.637, 11η Αυγούστου 1929.

Γαρδίκας, Κ. (2001) [1968]. *Εγκληματολογία. Τόμος Α΄. Εισαγωγή και γενικά αίτια των εγκλημάτων.* Αθήνα – Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας.

Γαρδίκας, Κ. και Στριγγάρης, Μ. (1939). «Η ψυχολογία γενετήσιου εγκλήματος» (Περίπτωσις Ν. Μ.)». *Αρχείον Ποινικών Επιστημών,* 4.

Γαρδίκας, Κ. και Στριγγάρης, Μ. (1938). «Η ψυχολογία και ψυχιατρική περίπτωσις του εγκληματίου Κ. Χ.». *Αρχείον Ποινικών Επιστημών,* 2, σσ. 190-195.

Γαρδίκας, Κ. (1936) [1948]. *Εγκληματολογία. Τόμος Α΄. Εισαγωγή και γενικά αίτια των εγκλημάτων*. Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Δημ. Ν. Τζάκα.

Γαρδίκας, Δ. Α. (1927). «Η σημαία μας και ο κομμουνισμός»: Λόγος εκφωνηθείς τη 25 Οκτωβρίου 1927 κατά την εορτήν της Σημαίας εν τω Αρσακείω Λαρίσης, υπό του Διευθυντού του Δημητρίου Αντ. Γαρδίκα. Λάρισα : Τύποις Α. Παναγιωτακοπούλου & Σια.

Γεωργοπούλου, Ο. (2020). «Η χαμένη τιμή της Βιολογίας και της Ιατρικής. Πειράματα σε Ανθρώπους». Στο Κόκκινος, Γ., Κιμουρτζής, Π. και Καρασαρίνης, Μ. (επιμ.). *Ιστορία και Δικαιοσύνη* (σσ. 101-131). Αθήνα: Ασίνη.

Ελληνική Ανθρωπολογική Εταιρεία 1924 (1940). *Πρακτικά Συνεδριών Έτους 1940*. Αθήναι: Γενική Γραμματεία. Ανθρωπολογικών Μουσείων, Πανεπιστημιακά Εργαστήρια Γουδή.

Ελληνική Ανθρωπολογική Εταιρεία 1924 (1936). *Πρακτικά Συνεδριών Έτους 1936.* Αθήναι: Γενική Γραμματεία. Ανθρωπολογικών Μουσείων, Πανεπιστημιακά Εργαστήρια Γουδή.

Ελληνική Ανθρωπολογική Εταιρεία 1924 (1934). *Πρακτικά Συνεδριών Έτους 1934.* Αθήναι: Γενική Γραμματεία. Ανθρωπολογικών Μουσείων, Πανεπιστημιακά Εργαστήρια Γουδή.

Fausto-Sterling, A. (2011). «Φύλο, φυλή και έθνος: Η συγκριτική ανατομία των "Οττεντοτισσών'' στην Ευρώπη, 1815-1817». Στο Αθανασίου, Α. (επιμ.). *Βιοκοινωνικότητες. Θεωρήσεις στην Ανθρωπολογία της Υγείας* (σσ. 153-197). Αθήνα: Νήσος.

Κάτσας, Γ. (1954). «Η αναγκαστική στείρωσις ψυχοπαθών εγκληματιών (Sterilisation)». *Αστυνομικά Χρονικά,* 38, σσ. 1.818-1.825.

Κόκκινος, Γ. (2020). «Όψεις του μεταπολεμικού ευγονισμού στην Ελλάδα». Στο Τσιγάρας, Γ., Ναξίδου, Ε. και Στρατηγόπουλος, Δ. (επιμ.). *Ανδρί Κόσμος. Τιμητικός Τόμος στον καθηγητή*

Κωσταντίνο Κ. Χατζόπουλο (σσ. 213-230). Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος Κ. & Μ. Σταμούλη, Ιωάννης Αρχ. Χαρπαντίδης.
Κολλοντάι, Α. (1925). «Τα Σοβιέτ κατά της διαφθοράς των γυναικών». *Ριζοσπάστης*, Φύλλο: 15.4.1925, σ. 2.
Κουρούτζας, Χ. (2018). *Εγκληματολογία της Γενετικής.* Αθήνα: Πεδίο.
Κωσταντινίδου, Κ. (1935). *Αι ψυχώσεις και η εξέλιξης της ψυχής.* Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Δημήτρη Ν. Τζάκα.
Μιχαλακέας, Ν. (1915). *Εγκληματική ανθρωπολογία και οι νέαι θεωρίαι περί του εγκλήματος*. Αθήνα: Εστία.
Μπαχάρας, Δ. (2008). «Μελετώντας τις απαρχές του αντικομμουνισμού. Τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1920 στην Ελλάδα». *Μνήμων*, 29, σσ. 175-198.
Σακελλαρίου, Γ. (1932). *Πειραματική έρευνα του συναισθηματικού βίου.* Αθήνα.
Σακελλαρίου, Γ. (1935) [(1922)]. *Ψυχολογία του παιδός.* Νέα Υόρκη.
Τζανάκη, Δ. (2021α). «Φύλο, σεξουαλικότητα, τάξη, φυλή και η ενσωμάτωση του δυτικοευρωπαϊκού αποικιοκρατικού-πατριαρχικού, ταξικού βιοϊατρικού λόγου εναντίον του "εγκληματικού'' πάθους της Παρισινής Κομμούνας για Παγκόσμια Δημοκρατία», *Marginalia.*
Τζανάκη, Δ. (επιμ.) (2021β). *Καούλα, Υγεία και Επανάσταση*. Αθήνα: Ασίνη.
Τζανάκη, Δ. (2019-2020). «Ψυχοπάθειαι εν τω Σχολείω (1903-1934)». *Θέματα Ιστορίας της Εκπαίδευσης*, τεύχ. 19-20, σσ. 68-107.
Τζανάκη, Δ. (2016). *Ιστορία της (Μη) Κανονικότητας*. Αθήνα: Ασίνη.
Φωτάκης, Α. (2015). «Η δημιουργία της Αστυνομίας Πόλεων και η Βρετανική Αποστολή (1918-1932)». Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Νεοελληνική Ιστορία. Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Ξενόγλωσση

Bacharas, D. (2008). «L' institution de la police des villes en Grèce un voyage européen». In Nerilere, J-M., Denys, C., Kalifa, D. & Milliot V. (ed.). *Être policier les métiers de police en France et en Europe* (XVIIIe-XXe siècles) (pp. 111-121). Rennes: Presses Universitaires de Rennes.
Georgoulas, S. (2014). "Konstantinos Gardikas: German connections of a Greek criminologists and liberal politician in the interwar period". In Shubert, von H., Dahman, G., Hazai, W. & Lauer, R. (eds.). *Zeitschrift fur Balkanologie* (pp. 1-12). Berlin: Harrassowitz Verlag.
Goddard, H. (1912). *The Kallikak Family: A Study of the Heredity of Feeble-Mindedness.* New York, The Macmillan Company. (Available in: https://readingroom.law.gsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.com/&httpsredir=1&article=1006&context=buckvbell).
Crouthamel, J. (2002). "War Neurosis versus Saving Psychosis: Working-Class politics and Psychological Trauma in Weimar Germany". *Journal of Contemporary History,* 37(2), pp. 163-182.
Cullere, A. (1888). *Les frontieres de la folie.* Paris: ed. J.-B. Bailliere et Fils. (Available in: http://data.decalog.net/enap1/Liens/fonds/T4B22.pdf).
Ellis, H. (1905) [1942]. *Studies in the Psychology of Sex. Complete in two volumes*. London: William Heinemann.
Ferenczi, S., Abraham, K., Simmel, E. & Jones, E. (1921). *Psychoanalysis and the war neuroses* (The International Psychoanalytical Library, No. 2). London: International Psychoanalytical Press.

Jahoda, G. (2015). “Quetelet and the emergence of the behavioral sciences”. *Springerplus*, 4, p. 473. (Available in: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4559562/).
Legrand, S. (2003). “Portraits du degenere en fou, en primitive, en enfant etfinalement en artiste”. *Methodos. Savoirs et textes*, 3. (Available in: https://journals.openedition.org/methodos/107).
Lombroso, C. & Ferrero, G. (1896). *La femme Criminelle et la Prostituée.* Paris: Félix Alcan.
Morel, B. A. (1857). *Traité des dégénérescences physiques, intellectuelles et morales de l’espèce humaine et des causes qui produisent ces variétés maladives: atlas de xii planches.* Paris: J. B. Baillière.
Musumeci, E. (2018). “Against the Rising Tide of Crime: Cesare Lombroso and Control of the ‘Dangerous Classes’ in Italy. 1861-1940”. *Crime, Histoire & Societes*, 22, pp. 83-106.
Oosterhuis, H. (2012). “Sexual modernity in the Works of Richard von Krafft-Ebing and Albert Moll”. *Medical History*, 56(2), pp. 133-155.
Rafter, N. (2009). *The Origins of Criminology. A reader*. London: Routledge.
Siegler, R. S. (1992). “The other Alfred Binet’’. *Developmental Psychology*, 28(2), pp. 179-190.
Sigele, S. (2018). “The Criminal Crowd and Other Writings on Mass Society’’. In Pireddu, N. (ed.). *The Criminal Crowd and Other Writings on Mass Society*. Toronto: University of Toronto Press.
Xiao, T. (2017). *Revolutionary Waves: The Crowd in Modern China*. Massachusetts: Harvard University Press.

Η Ελλάδα ως εγκληματολογική πρόκληση: ένα ερευνητικό σχεδιάσμα

Γιώργος Παπανικολάου
Associate Professor in Criminology, School of Social Sciences,
Humanities and Law Teesside University UK

Περίληψη

Στην Ελλάδα εξελίσσεται σήμερα μια προσπάθεια εγκατάστασης του δόγματος «νόμος και τάξη» στο επίκεντρο της αντεγκληματικής πολιτικής, με αιχμή την επιθετική αστυνόμευση του δημόσιου χώρου. Η ανάλυση, η οποία επιχειρείται στο παρόν άρθρο, έχει σκοπό την κατάδειξη της αναντιστοιχίας της προτεραιότητας αυτής σε σχέση με τα χαρακτηριστικά της κίνησης της εγκληματικότητας, αλλά και σε σχέση με τις υποκειμενικές προσλήψεις του φαινομένου. Οι αιτίες της αναντιστοιχίας αυτής αναζητούνται στους ιστορικούς και πολιτικούς όρους συγκρότησης της λειτουργίας των ποινικοκατασταλτικών μηχανισμών. Επισημαίνεται η υστέρηση της εγκληματολογικής έρευνας σε σχέση με τη διερεύνηση αυτών των όρων και διατυπώνονται ορισμένες αρχικές σκέψεις για την υπέρβαση αυτής της υστέρησης.

Abstract

The “law and order’’ doctrine which currently occupies the centre stage of official crime policy in Greece features a heavy focus on the aggressive policing of public space. This article aims to demonstrate the mismatch of this prioritisation vis-à-vis the characteristics of crime, but also in connection with subjective perceptions of crime. The reasons for such discrepancy are sought in the historical and political terms and conditions of the operation of Greece’s criminal repression apparatuses. The analysis also highlights the lag of criminological research in relation to the investigation of these terms from a social science perspective and concludes with some tentative reflections on the possibility of overcoming this lag.

1. Εισαγωγή

«Κυρίες και κύριοι συνάδελφοι, βασικοί στόχοι της πολιτικής μας είναι: ...[έ]κτον, η ενίσχυση του αισθήματος δημόσιας ασφάλειας των πολιτών. Προωθούμε τη μετεξέλιξη των Σωμάτων Ασφαλείας σε ικανούς, σύγχρονους μηχανισμούς για την αντιμετώπιση της εγκληματικότητας και των νέων μορφών βίας. Θέλουμε τον αστυνομικό να εργάζεται με αίσθημα υπερηφάνειας και αξιοπρέπειας δίπλα στον πολίτη. Προχωρούμε στην αναδιάρθρωση της δομής και της λειτουργίας των αστυνομικών υπηρεσιών και στη ριζική μεταρρύθμιση του σωφρονιστικού συστήματος, στη σύσταση υπηρεσίας αγροτικής ασφάλειας, στην ίδρυση σώματος δικαστικής αστυνομίας, στη δημιουργία πανεπιστημίου αστυνομικών σπουδών, στην αναβάθμιση της εκπαίδευσης και της εργασιακής θέσης των αστυνομικών, στην αύξηση των αποδοχών τους» (Κ. Καραμανλής, Πρόεδρος της Κυβέρνησης, Βουλή των Ελλήνων, 2004, σ. 201).

«Ασφάλεια και σιγουριά σημαίνουν όμως επίσης και μια αστυνομία που προστατεύει δικαιώματα. Ανθρώπινα δικαιώματα, περιουσίες, ζωές. Χτίζουμε από την αρχή δυνάμεις ασφαλείας που σέβονται, αλλά και προστατεύουν αποτελεσματικά τους πολίτες, με αναδιάταξη των δυνάμεων και του ανθρώπινου δυναμικού. Τέρμα στην κομματοκρατία. Τέρμα στους αστυνομικούς-οικιακούς βοηθούς και στις αποσπάσεις σε μη μάχιμες υπηρεσίες... Λαμβάνουμε αποφασιστικά μέτρα κατά της αστυνομικής βίας. Καμία ανοχή σε περιστατικά κατάχρησης εξουσίας. Τιμωρία για τους παραβάτες, αλλά και επιβράβευση των πολλών αστυνομικών που τιμούν το λειτούργημά τους. Βάζουμε τέλος στην αστυνομοκεντρική προσέγγιση της λαθρομετανάστευσης, που μας κληροδότησε η προηγούμενη κυβέρνηση... Με αξιοπρεπείς συνθήκες διαμονής των αιτούντων άσυλο. Ειδικό σχέδιο για ενίσχυση της φύλαξης των συνόρων από την ΕΛΑΣ και το Λιμενικό, και πολιτική πρωτοβουλία της Ελλάδας για να επιτευχθεί η ισότιμη ανάληψη ευθύνης από όλα τα κράτη-μέλη... Και θα εφαρμοστεί μια νέα ολοκληρωμένη μεταναστευτική πολιτική... Θέλουμε μια Δικαιοσύνη που λειτουργεί ως πραγματικά ανεξάρτητος πυλώνας της Δημοκρατίας μας... ευρεία αποποινικοποίηση των ήσσονος σημασίας αδικημάτων. Με φυλακές που δεν περιθωριοποιούν, αλλά βοηθούν στην επανένταξη στην κοινωνία» (Γ. Παπανδρέου, Πρόεδρος της Κυβέρνησης, Βουλή των Ελλήνων, 2009, σσ. 30-31).

«Δεν μπορεί στη σημερινή Ελλάδα οι συμπολίτες μας να μη νιώθουν ασφαλείς, να ζουν με τον φόβο της εγκληματικότητας, που έχει γίνει πια ανεξέλεγκτη και για την έξαρση της οποίας φταίει πρωτίστως ένα σύστημα τυφλό, που δεν ήθελε να δει το πρόβλημα γύρω του και έκανε ό,τι μπορούσε για να το τροφοδοτεί, αντί να κάνει ό,τι μπορεί για να το αναχαιτίσει... Κυρίες και κύριοι συνάδελφοι, υπάρχουν δύο τελευταία σημαντικά κεφάλαια στην προγραμματική σύγκλιση της Κυβέρνησής μας. Το πρώτο αφορά στην εγκληματικότητα, που βρίσκεται σήμερα σε έξαρση, στην ασφάλεια του πολίτη και στην αντιμετώπιση της παράνομης μετανάστευσης... θα ξεκινήσει άμεσα ο κοινοβουλευτικός διάλογος μεταξύ όλων των κομμάτων για να υπάρξει αλλαγή

του νομικού πλαισίου για την απόδοση ιθαγένειας και μαζί για ολόκληρο το νομικό πλαίσιο της μεταναστευτικής πολιτικής... ταυτόχρονα να χτυπήσουμε το παραεμπόριο, που αποτελεί πλέον αληθινή μάστιγα για την αγορά στην Αθήνα, αλλά και στην περιφέρεια. Τέλος, ύψιστη κυβερνητική προτεραιότητα είναι η ασφάλεια του πολίτη. Απαιτούνται απαραίτητες προσαρμογές νομικού, επιχειρησιακού και σωφρονιστικού πλαισίου ώστε να ελεγχθεί η εγκληματικότητα... Η εποχή της ανοχής του εγκλήματος και της ατιμωρησίας των παρανόμων έχει περάσει ανεπιστρεπτί και θα περάσει ανεπιστρεπτί» (Α. Σαμαράς, Πρόεδρος της Κυβέρνησης, Βουλή των Ελλήνων, 2012, σσ. 47, 49-50).

«Κυρίες και κύριοι Βουλευτές, ο πραγματικά μεγάλος αγώνας μας, η πραγματικά αδυσώπητη μάχη που αυτή η Κυβέρνηση είναι έτοιμη να δώσει με κάθε κόστος, είναι η μάχη ενάντια στην υψηλή διαφθορά, ενάντια σ' αυτό το σύστημα διαπλοκής πολιτικής και οικονομικής εξουσίας, που καταδυναστεύει χρόνια τον τόπο μας, ένα σύστημα που δηλητηρίασε τη δημόσια ζωή, απαξίωσε το πολιτικό σύστημα και τους θεσμούς... κινητοποιήσαμε άμεσα το Σώμα Δίωξης Οικονομικού Εγκλήματος, ώστε να ελεγχθούν κατά προτεραιότητα οι λίστες των μεγαλοκαταθετών... κινητοποιούμε όλες τις αρμόδιες υπηρεσίες και Σώματα για την πάταξη του λαθρεμπορίου καπνού και πετρελαίου... Εισάγουμε νέο δόγμα για την ασφάλεια, τις ελευθερίες, τα δικαιώματα, τις σχέσεις Αστυνομίας-πολίτη. Η Αστυνομία δεν θα έχει τον ρόλο της καταστολής των λαϊκών κινητοποιήσεων. Η Αστυνομία θα εγγυάται την ασφάλεια του πολίτη από το έγκλημα... επαναφέρουμε τον θεσμό του "αστυνομικού της γειτονιάς''. Αναβαθμίζουμε και εκσυγχρονίζουμε την εκπαίδευση των αστυνομικών, του status και των συνθηκών εργασίας τους» (Α. Τσίπρας, Πρόεδρος της Κυβέρνησης, Βουλή των Ελλήνων, 2015, σσ. 56-57).

«Αλήθεια τέταρτη... Το άσυλο της ανομίας και της παραβατικότητας καταργείται! Το πρώτο μας νομοσχέδιο! Τα πανεπιστήμια αδειάζουν από μολότοφ, από "μπαχαλάκηδες'', από εμπόρους ναρκωτικών και επιστρέφουν στους φοιτητές, στους καθηγητές και στους εργαζόμενούς τους, εκεί που πραγματικά ανήκουν... Αλήθεια πέμπτη. Η ασφάλεια, αυτό το βασικό δημοκρατικό δικαίωμα, επιστρέφει και πάλι στις γειτονιές. Η κυβέρνηση έβγαλε ήδη πολλούς αστυνομικούς από τα γραφεία στον δρόμο. Και ο νόμος, το καταφύγιο του πιο αδυνάτου, επιβάλλεται παντού. Αίρονται αμέσως προβληματικές διατάξεις του Ποινικού Κώδικα. Αποτρέπεται η αποφυλάκιση δολοφόνων, ισοβιτών και τρομοκρατών. Αλλάζει το καθεστώς των αδειών και ιδρύονται φυλακές υψίστης ασφάλειας τύπου Γ΄. Μέχρι το τέλος του έτους θα έχουν προσληφθεί χίλιοι πεντακόσιοι νέοι αστυνομικοί. Θα στελεχώσουν την Ομάδα "ΔΙΑΣ'' και την Ομάδα "ΔΕΛΤΑ'', την οποία θα επανασυστήσουμε και εντός εξαμήνου θα αντικατασταθούν ο εξοπλισμός και τα αλεξίσφαιρα γιλέκα της Ελληνικής Αστυνομίας, ενώ μέσα στο 2003 θα εξασφαλίσουμε νέα περιπολικά και νέες μηχανές. [Χειροκροτήματα από την πτέρυγα της Νέας Δημοκρατίας]. Εντατικοποιούνται στα σύνορα αλλά και στο εσωτερικό οι έλεγχοι της παράνομης μετανάστευσης. Η διαδικασία παροχής ασύλου

αλλάζει και θα ολοκληρώνεται πια με μεγάλη ταχύτητα, πάντα όμως με σεβασμό στα ανθρώπινα δικαιώματα» (Κ. Μητσοτάκης, Πρόεδρος της Κυβέρνησης, Βουλή των Ελλήνων, 2019, σσ. 1.227-28).

Πέντε πρωθυπουργοί, πέντε αποσπάσματα από την ανάγνωση των προγραμματικών δηλώσεων των κυβερνήσεών τους με απόσταση χρονικών διαστημάτων όχι τελείως άνισων μεταξύ τους σε μια δεκαπενταετία. Και στις πέντε περιπτώσεις, τα αποσπάσματα εξαντλούν το περιεχόμενο των προγραμματικών δηλώσεών τους για τα ζητήματα της ασφάλειας και της εγκληματικότητας. Στο σύνολό τους, μας δίνουν το χρονικό μιας από τις σημαντικότερες ιδεολογικές μάχες οι οποίες έχουν δοθεί στη σύγχρονη Ελλάδα: *να φορτιστεί πολιτικά το πρόβλημα της εγκληματικότητας*. Τι μεσολάβησε μεταξύ της αταραξίας του Κ. Καραμανλή το 2004, την παροχή γενικόλογων διαβεβαιώσεων, εν πολλοίς σε συνέχεια των σχετικών δηλώσεων προηγούμενων κυβερνήσεων (π.χ. τις προγραμματικές δηλώσεις του Κ. Σημίτη, Βουλή των Ελλήνων, 2000, σ. 20) και της συγκεκριμένης εκδοχής του επιθετικού δόγματος εσωτερικής ασφάλειας από τον Κ. Μητσοτάκη το 2019; Πώς συνδέεται το χρονικό αυτού του μετασχηματισμού με τα όσα γνωρίζουμε για τη μορφή και την κίνηση της εγκληματικότητας στη χώρα μας; – με τα όσα γνωρίζουμε για το πώς αντιλαμβάνονται οι πολίτες το πρόβλημα της εγκληματικότητας; – με τη μορφή και τις προτεραιότητες του κρατικού λόγου για το έγκλημα; – με τους όρους συγκρότησης και λειτουργίας των ποινικοκατασταλτικών μηχανισμών στη σύγχρονη Ελλάδα;

Και τελικά, τι μπορεί να σημαίνουν όλα αυτά για την εγκληματολογική θεωρία και πράξη; Οι αναπτύξεις που ακολουθούν επιχειρούν να ιχνηλατήσουν κάποιες απαντήσεις, σε προσωρινές, αδρές γραμμές, για όλα αυτά τα ερωτήματα.

2. Τώρα

Η εγκατάσταση του δόγματος «νόμος και τάξη» στην καρδιά της κεντρικής πολιτικής σκηνής, σε απάντηση του προβλήματος της εγκληματικότητας, δεν αποτελεί ελληνική πρωτοτυπία. Στις δυτικές κοινωνίες, μεταξύ των οποίων μπορεί κατ' αρχάς να συγκαταλεχθεί και με τις οποίες συνεπώς μπορεί να συγκριθεί η σημερινή Ελλάδα (Βούλγαρης, 2019· Δερτιλής, 2019), η εξέλιξη αυτή δρομολογήθηκε από τη Δεξιά ήδη από τη δεκαετία του 1970, τόσο στο επίπεδο της διαμόρφωσης κατάλληλων διανοητικών σχημάτων (Wilson, 1985· Peyrefitte, 1977· Clarke & Hough, 1980) όσο και σε επίπεδο εφαρμοσμένης πολιτικής (Platt, 1987· Terrill, 1989). Κοινό αποφασιστικό στοιχείο αυτών των σχημάτων και πολιτικών υπήρξε η έμφαση στον φόβο του εγκλήματος και το αίσθημα ανασφάλειας των πολιτών, κάτι το οποίο μεταφράστηκε σε εκλογικά κέρδη και στην πολιτική επικράτηση της Δεξιάς. Αυτός όμως ο μετασχηματισμός της αντεγκληματικής σκέψης και πολιτικής δεν συντελέστηκε απλώς σε συνθήκες πραγματικής (και προσλαμβανόμενης από τους πολίτες) αύξησης της

εγκληματικότητας, αλλά στο πλαίσιο ενός δομικού μετασχηματισμού των κοινωνιών αυτών (Brenner, 2006· Duménil & Lévy, 2004). Αναδύθηκε έτσι μια νέα «κουλτούρα ελέγχου» (Garland, 2001), μια «νέα τιμωρητικότητα» (Pratt et al., 2005), η οποία δεν είναι απλώς μια ιδεολογική απόκριση στο πρόβλημα της αυξανόμενης εγκληματικότητας και της ανασφάλειας, αλλά απηχεί και ανατροφοδοτεί έναν συνολικό μετασχηματισμό των υλικών/θεσμικών και των ιδεολογικών μορφών διαχείρισης της συρρικνούμενης ευημερίας, της περιθωριοποίησης, της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού στις οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες τις οποίες διαμορφώνει η ηγεμονία του νεοφιλελευθερισμού (Wacquant, 2009).

Η ελληνική ιδιαιτερότητα είναι ότι, παρά το γεγονός πως οι ευρύτερες συνθήκες οι οποίες προκάλεσαν αυτόν τον μετασχηματισμό έγιναν ασφαλώς αισθητές ήδη από τη δεκαετία του 1970 (Καραμπελιάς, 1989· Σακελλαρόπουλος, 2001), και εντατικοποιήθηκαν από τη δεκαετία του 1990 (Σακελλαρόπουλος και Σωτήρης, 2004), και παρά το γεγονός ότι αυτό μεταφράστηκε επίσης σε αλλαγές στην κίνηση της εγκληματικότητας (Lambropoulou, 2005), δεν σημειώθηκε ανάλογη μετατόπιση στο επίπεδο του πολιτικού λόγου, τουλάχιστον στην κεντρική πολιτική σκηνή και στον εδραιωμένο δικομματισμό, παρά μόνο μετά τα τέλη της δεκαετίας του 2000. Αυτή η εκτίμηση δεν έχει το νόημα της υποτίμησης ούτε της έντασης των πρακτικών των ποινικοκατασταλτικών μηχανισμών κατά τις προηγούμενες περιόδους ούτε της έκτασης των αλλαγών στο εσωτερικό των μηχανισμών αυτών (Βιδάλη, 2007· Παπανικολάου, 2018). Ωστόσο, η διαφορά μεταξύ της «νηφαλιότητας» του πολιτικού συστήματος στις προηγούμενες περιόδους (π.χ. Ρωμαίος, 1999) σε σχέση με τον σημερινό λόγο που εκφέρεται από το κράτος είναι αξιοπρόσεκτη.

Οι προγραμματικές δηλώσεις του Α. Σαμαρά ενσωμάτωναν, για πρώτη ίσως φορά, στον κρατικό λόγο και μια θεωρία για την εγκληματικότητα, εν πολλοίς την ιδέα ότι η αυξητική κίνηση της εγκληματικότητας οφειλόταν στις μεταναστευτικές εισροές – αυτό, είκοσι χρόνια μετά τη μετάβαση της Ελλάδας από χώρα αποστολής σε χώρα υποδοχής– και ότι η αντεγκληματική πολιτική συναρτάται ουσιωδώς με τη μεταναστευτική. Η εμπέδωση της θεωρίας αυτής είχε προετοιμαστεί συστηματικά από τις αναπαραστάσεις του εγκλήματος στα ΜΜΕ καθ' όλη την προηγούμενη περίοδο (βλ., π.χ., Κουκουτσάκη, 2000· Αντωνόπουλος και Παπανικολάου, 2020). Η Νέα Δημοκρατία πραγματοποίησε έτσι μια αποφασιστικής σημασίας πολιτική επένδυση στο δόγμα «νόμος και τάξη», μάλιστα με την παρότρυνση φιλικών προς αυτή διανοουμένων (π.χ. Καλύβας, 2013). Ιδίως από το 2016 και μετά, η επικοινωνιακή στρατηγική της εστίαζε συστηματικά στα ζητήματα της εγκληματικότητας, της «ανομίας»[1] και του αισθήματος ανασφάλειας των πολιτών (Efsyn.gr, 2016· Skai.gr, 2018· Γκάτσιος, 2017). Αναδεί-

1. Η χρήση του όρου «ανομία» στο πλαίσιο της ελληνικής συζήτησης, της πολιτικής ιδίως, δεν έχει καμία απολύτως σχέση με την έννοια που αναπτύσσεται στο γνωστό άρθρο του Robert Merton (1938).

κνυε επανειλημμένα ως τις εκλογές του 2019 το ζήτημα της εγκληματικότητας ως αιτία της γενικευμένης ανασφάλειας και του φόβου των πολιτών, τοποθετώντας το και στο επίκεντρο της κοινοβουλευτικής αντιπαράθεσης (π.χ. Βουλή των Ελλήνων, 2017, 2018, 2020).

Η ουσιαστική μετατόπιση σχετίζεται με τον σχηματισμό ενός συγκεκριμένου αφηγήματος, το οποίο αποδίδει το πρόβλημα της ανασφάλειας και της ανομίας όχι μόνο στους συνήθεις ύποπτους, αλλά και σε κοινωνικές ομάδες, πολιτικούς χώρους και πρακτικές κοινωνικής και πολιτικής έκφρασης, τις οποίες στοχοποιεί με νομοθετικές και πολιτικές πρωτοβουλίες. Σε αυτές περιλαμβάνονται μέχρι στιγμής η μεταφορά, υπό την υψηλή αιγίδα του Υπουργείου Προστασίας του Πολίτη, της σωφρονιστικής και της μεταναστευτικής πολιτικής, ομογενοποιώντας συμβολικά τους διαμαρτυρόμενους πολίτες, τους εγκληματίες, τους κρατούμενους, και τους μετανάστες ως μέρος του ίδιου προβλήματος, σύμφωνα με το ιδεολόγημα της «ανομίας». Επίσης, η κυβέρνηση προώθησε τους Ν. 4703/2020 για τις συναθροίσεις και Ν. 4777/2021 για την ασφάλεια και την αστυνομία στα πανεπιστήμια, οι οποίοι έχουν μεγάλη συμβολική σημασία και επιδιώκουν να τροποποιήσουν τους όρους επιβολής της δημόσιας τάξης στην καθημερινή ζωή. Στα παραπάνω πρέπει να προστεθεί το πλαίσιο της αντιμετώπισης της πανδημίας Covid-19, το οποίο, με τις απαγορεύσεις συναθροίσεων, τους περιορισμούς της κίνησης των πολιτών (το SMS των έξι κωδικών) και το lockdown μπορεί να υποτεθεί βάσιμα ότι επιδρά στην Ελλάδα, όπως και αλλού, σε βάρος των ασθενέστερων οικονομικά και πιο ευάλωτων κοινωνικά (νέοι, γυναίκες, μετανάστες) ομάδων (π.χ. Chu et al., 2020).

Κύριο χαρακτηριστικό αυτής της πολιτικής είναι η εμφανής υπερεπένδυση στην αστυνομία δημόσιας τάξης, πρώτα με την επέκταση τμημάτων πρώτης γραμμής με προσωπικό «δεύτερης ταχύτητας», διαμορφωμένο ήδη με στρατιωτικού τύπου εκπαίδευση και νοοτροπία (Rigakos & Papanicolaou, 2003). Η πολιτική ηγεσία του Υπουργείου Προστασίας του Πολίτη επιμένει, ακόμη και με την πρόσφατη «Λευκή Βίβλο» (Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη, 2021), στο ιδεολόγημα της «εμφανούς αστυνόμευσης». Η ίδια πολιτική επενδύει φανερά στην ανάπτυξη των κατασταλτικών δυνατοτήτων της αστυνομίας τάξης, με γενικό εξοπλισμό (*Έθνος*, 2020), αλλά και ειδικότερο, ο οποίος ενισχύει τη δυνατότητα επιτήρησης δημόσιου χώρου, για παράδειγμα, σταθερά, φορητά και εναέρια μέσα, με τα οποία θα καταγράφονται εικόνες, και ήχοι ακόμη, και θα αναγνωρίζονται πρόσωπα (Λαμπρόπουλος, 2021). Συνεπώς, η κυβερνητική απάντηση στο ζήτημα της «ανομίας» και της ανασφάλειας στοχεύει φανερά στο πεδίο της δημόσιας τάξης (βλ. και Papanicolaou & Rigakos, 2021).

Μπορεί να θεωρηθεί η πολιτική της κυβέρνησης ως προσχώρηση στο δόγμα της «μηδενικής ανοχής» (Giuliani & Bratton, 1995· NYPD, 1994); Πιστεύει δηλαδή η κυβέρνηση ότι εξαπολύοντας την αστυνομία στον δημόσιο χώρο θα επιτύχει μείωση της εγκληματικότητας και συνεπώς περιορισμό ή εξάλειψη των φαινομένων της «ανομίας», του αισθήματος ανασφάλειας και φόβου του εγκλήματος; Και όμως, υπάρχουν

αποφασιστικής σημασίας ερευνητικά ευρήματα τόσο για τα αρνητικά αποτελέσματα της «μηδενικής ανοχής» όσο και για τα σοβαρότατα προβλήματα της [ψευδο-]θεωρίας των «σπασμένων παραθύρων» (Wilson & Kelling, 1982), της ιδέας δηλαδή ότι η αταξία και η μικροεγκληματικότητα είναι πρόδρομος της βαριάς εγκληματικότητας (π.χ. Greene, 1999· Harcourt, 2001· Harcourt & Ludwig, 2006· Parenti, 2008). Ποιες είναι οι συνθήκες στις οποίες προκρίθηκε ένα τέτοιο επιθετικό δόγμα εσωτερικής ασφάλειας; Γιατί *τώρα*;

3. Η εγκληματικότητα στην Ελλάδα: μια αποτίμηση

Στην Ελλάδα, η εγκληματικότητα ιστορικά ήταν χαμηλή και παραμένει χαμηλή σε σύγκριση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Τα διαθέσιμα στοιχεία για την κίνηση της εγκληματικότητας δείχνουν ότι, παρά τη σχετική αυξητική τάση που έχει καταγραφεί από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 και έπειτα (Lambropoulou, 2005), η εγκληματικότητα στην Ελλάδα παρουσιάζει διαχρονικά περιόδους αύξησης, μείωσης ή στασιμότητας, παραμένοντας ωστόσο σε συγκριτικά χαμηλά επίπεδα. Επίσης, η σύγκριση με άλλες χώρες στις οποίες υπήρξε σημαντική αύξηση της εγκληματικότητας συνηγορεί στο ότι το ζήτημα της αυξητικής τάσης είναι υπαρκτό, αλλά σε καμία περίπτωση δεν δικαιολογεί τους δραματικούς τόνους, οι οποίοι πολλές φορές διακρίνουν είτε την κάλυψη του θέματος από τα ΜΜΕ είτε τη σχετική πολιτική συζήτηση. Για παράδειγμα, ο αριθμός των ανθρωποκτονιών στις ΗΠΑ, τον οποίο ο Zimring (2007) θεωρεί ικανοποιητικό δείκτη, υπερδιπλασιάστηκε το έτος 1974 σε σύγκριση με το 1964 ακολουθώντας αυξητική πορεία καθ' όλη εκείνη τη δεκαετία: στην Ελλάδα, σημείωσε αύξηση στο πρώτο μισό της δεκαετίας του 1990 και υπήρξε σημαντική μείωση στο δεύτερο μισό, και πάντως στην ελληνική περίπτωση είναι δύσκολο να γίνει λόγος για συγκρίσιμη αυξομείωση.

Βασική ελληνική στατιστική σειρά σε σχέση με την κίνηση και τα χαρακτηριστικά της εγκληματικότητας παραμένει η *Στατιστική Επετηρίδα της Ελληνικής Αστυνομίας* (εφεξής: ΣτατΕπετ), η οποία συγκεντρώνει τα σχετικά περιστατικά που επιλαμβάνεται η Ελληνική Αστυνομία και τα κατηγοριοποιεί σύμφωνα με τα κεφάλαια του Ποινικού Κώδικα ή κατά ειδικότερα κατονομαζόμενα αδικήματα, και αυτά περαιτέρω κατά γεωγραφικές ενότητες ή χαρακτηριστικά (ηλικιακά κ.λπ.) των δραστών. Από το 2013 και έπειτα η συγκέντρωση των δεδομένων γίνεται μέσω ειδικών εφαρμογών πληροφορικής, σύστημα το οποίο αντικατέστησε την παλαιότερη συγκέντρωση των σχετικών στοιχείων με βάση τα Βιβλία Ατυχημάτων, Αδικημάτων και Συμβάντων της Αστυνομίας. Πρόβλημα βέβαια και με το νέο σύστημα είναι ότι, επειδή η σχετική πρακτική ρυθμίζεται με εσωτερικό κανονισμό (Κανονιστική Διαταγή) της Ελληνικής Αστυνομίας, δεν είναι δημόσια γνωστοί οι κανόνες μέτρησης των αδικημάτων, ούτε το σύστημα καταγραφής έχει γίνει αντικείμενο ανοιχτού επιστημονικού διαλόγου, έτσι ώστε τα σχετικά

στοιχεία να αποτελούν συμφωνημένη μέτρηση της κίνησης της εγκληματικότητας. Συνολικά, υπάρχουν σοβαρότατες ελλείψεις στην καταγραφή σημαντικών στοιχείων από εγκληματολογική άποψη, όπως επίσης προβληματική είναι και η κατάσταση με τη δημοσιοποίησή τους (βλ. και Βιδάλη, 2010· Spinellis & Kranidioti, 1995· Τσίγκανου, 2018). Επιπλέον πηγή σχετικής πληροφόρησης αποτελεί η Eurostat, η οποία όμως δεν δημοσιεύει πλήρεις σειρές δεδομένων. Τέλος, αξιόλογη πρωτοβουλία σε ευρωπαϊκό επίπεδο υπήρξε το *European Sourcebook of Crime and Criminal Justice Statistics* (Διαθέσιμο στο: https://wp.unil.ch/europeansourcebook/) στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης. Το *European Sourcebook* όμως συγκεντρώνει στατιστικά στοιχεία μέσω ανταποκριτών από τις διάφορες χώρες και συνεπώς η πληρότητά του εξαρτάται από την πληρότητα των διαθέσιμων στοιχείων στις χώρες αυτές.

Με τις παραπάνω επιφυλάξεις, η συγκριτική θέση της Ελλάδας σε σχέση με άλλες επτά ευρωπαϊκές χώρες παρουσιάζεται στα γραφήματα 1 ως 6. Το γράφημα 1 παρουσιάζει τη συνολική κίνηση της εγκληματικότητας (συνολικό αριθμό εγκλημάτων) ανά 100 χιλιάδες πληθυσμού στη Γερμανία, τη Γαλλία, την Ελλάδα, το Ηνωμένο Βασίλειο, την Ισπανία, την Ιταλία, την Ολλανδία και τη Σουηδία από το 1980 ως το 2016. Οι χρονοσειρές προέρχονται από τον συνδυασμό των δεδομένων που διαθέτει

Γράφημα 1: Συνολικό έγκλημα ανα 100 χιλιάδες πληθυσμού σε 8 ευρωπαϊκές χώρες 1980-2016

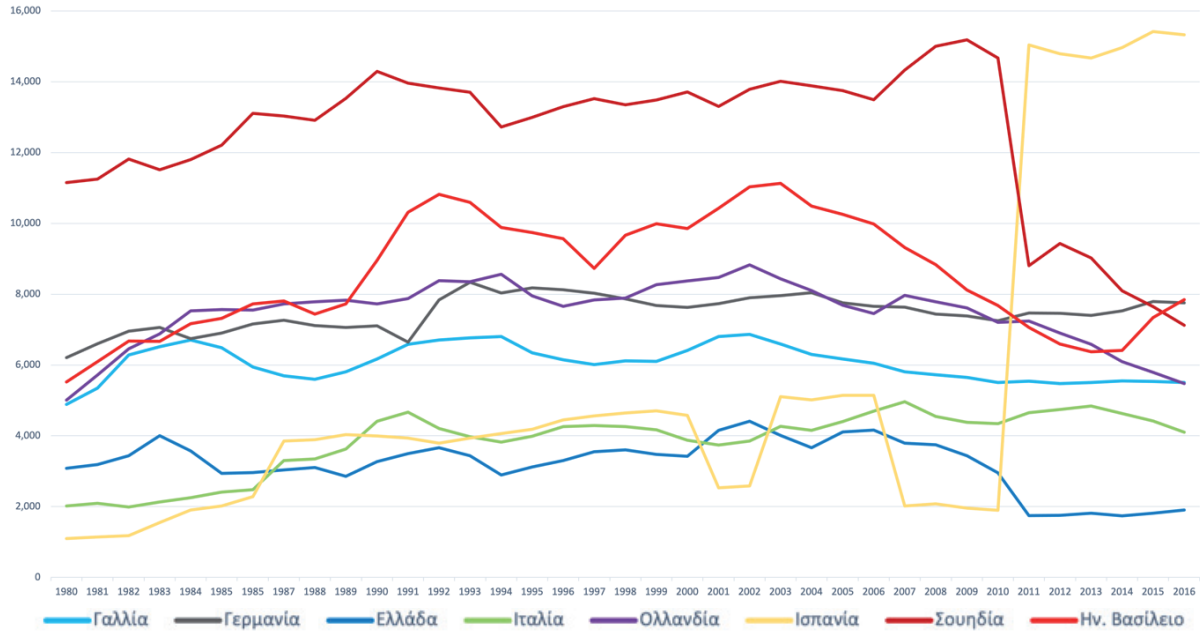

Πηγές: Eurostat (https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/crim_hist/default/table?lang=en), European Sourcebook of Crime and Criminal Justice Statistics (εγκληματολογικά δεδομένα). World Bank (πληθυσμιακά δεδομένα)

από την ιστοσελίδα της η Eurostat με τα δεδομένα των έξι εκδόσεων του *European Sourcebook*. Στις χρονοσειρές απεικονίζονται μερικές φορές νομοθετικές εξελίξεις, όπως, για παράδειγμα, η τροποποίηση του ΚΟΚ στην Ελλάδα με τον Ν. 3904/2010, η οποία είχε σημαντική επίδραση στον αριθμό των σχετικών πλημμελημάτων και έτσι στη συνολική εικόνα της κίνησης της εγκληματικότητας. Άλλες διαφορές επίσης οφείλονται στο τι δεδομένα αναφέρει κάθε κράτος στην Eurostat, καθώς ενδεχομέ-

νως και στην πληρότητα των δεδομένων του *European Sourcebook* λόγω της διαδικασίας συλλογής. Το γράφημα 2 απεικονίζει μια υποπερίοδο του γραφήματος 1 με δεδομένα τα οποία προέρχονται αποκλειστικά από την Eurostat, με σκοπό να είναι ασφαλέστερη η σύγκριση.

Γράφημα 2: Συνολικό έγκλημα ανα 100000 πληθυσμού σε οκτώ ευρωπαϊκές χώρες 1993-2007

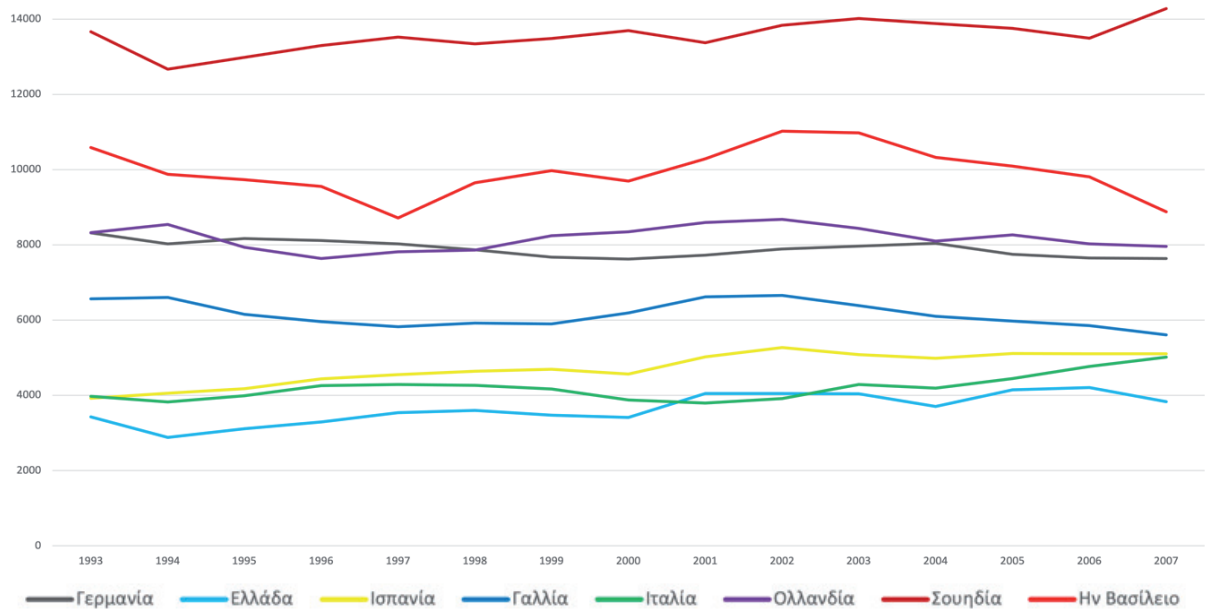

Πηγές: Eurostat https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/crim_off_cat/default/table?lang=en (εγκληματολογικά δεδομένα), Παγκόσμια Τράπεζα (πληθυσμιακά δεδομένα)

Από τα γραφήματα 1 και 2 προκύπτει πως η συνολική κίνηση της εγκληματικότητας στην Ελλάδα, δηλαδή το σύνολο των καταγεγραμμένων κακουργημάτων και πλημμελημάτων, είναι συγκριτικά από τις χαμηλότερες, ενώ είναι φανερό ότι οι τρεις περιλαμβανόμενες χώρες του ευρωπαϊκού νότου είναι δυνατόν να θεωρηθούν ως διακριτή συστάδα. Η διαπίστωση αυτή επαρκεί για να υπογραμμιστεί η ανάγκη ανάλυσης της εγκληματικότητας τόσο υπό το πρίσμα άλλων κοινωνιολογικών/πολιτικών δεδομένων, όσο επίσης και από τη σκοπιά της κοινωνιολογίας του δικαίου.

Με σκοπό έναν μεγαλύτερο βαθμό λεπτομέρειας, στα γραφήματα 3-6 παρουσιάζεται, με αποκλειστική βάση τα εγκληματολογικά δεδομένα της Eurostat, η συγκριτική κίνηση ανά 100 χιλιάδες πληθυσμού των ανθρωποκτονιών με πρόθεση (γράφημα 3), του συνολικού βίαιου εγκλήματος, κατηγορία την οποία η Eurostat ορίζει στη σχετική βάση δεδομένων (CRIM_GEN) ως πράξεις οι οποίες προκαλούν βλάβη ή τελούνται με πρόθεση πρόκλησης βλάβης σε κάποιο πρόσωπο, επιβλαβείς πράξεις σεξουαλικής φύσης και πράξεις κατά της ιδιοκτησίας με χρήση βίας ή απειλής κατά προσώπου ("acts causing harm or intending to cause harm to the person, injurious acts of a sexual nature and acts against property involving violence or threat against a person'') (γράφημα 4), των ληστειών (γράφημα 5) και των κλοπών με διάρρηξη σε κατοικία (residential burglary) (γράφημα 6). Από αυτά προκύπτει ότι παρά το γεγονός ότι οι ανθρωποκτονίες στην Ελλάδα κινήθηκαν αυξητικά στο πρώτο μισό της δεκαε-

τίας του 1990, κινήθηκαν πτωτικά αμέσως μετά και πάντως σε χαμηλότερα επίπεδα συγκριτικά. Το επίπεδο της κίνησης του βίαιου εγκλήματος συνολικά ήταν από τα χαμηλότερα μεταξύ των συγκρινόμενων χωρών. Στην ίδια περίοδο 1993-2007, η κίνηση των ληστειών, αν και παρουσίασε αυξητικές τάσεις, ήταν η χαμηλότερη μεταξύ των συγκρινόμενων χωρών. Η κίνηση των διαρρήξεων μετά την αρχική άνοδο στο πρώτο μισό της δεκαετίας του 1990 παρουσίασε πτωτική τάση με χαμηλότερο το έτος 2004 και αυξητική τάση από το 2005 και μετά (1993: 314 ανά 100χιλ., 1995: 401 ανά 100χιλ., 2004: 242 ανά 100χιλ., 2007: 452 ανά 100χιλ.).

Γράφημα 3: Ανθρωποκτονίες εκ προθέσεως ανα 100000 πληθυσμού σε οκτώ ευρωπαϊκές χώρες 1993–2007

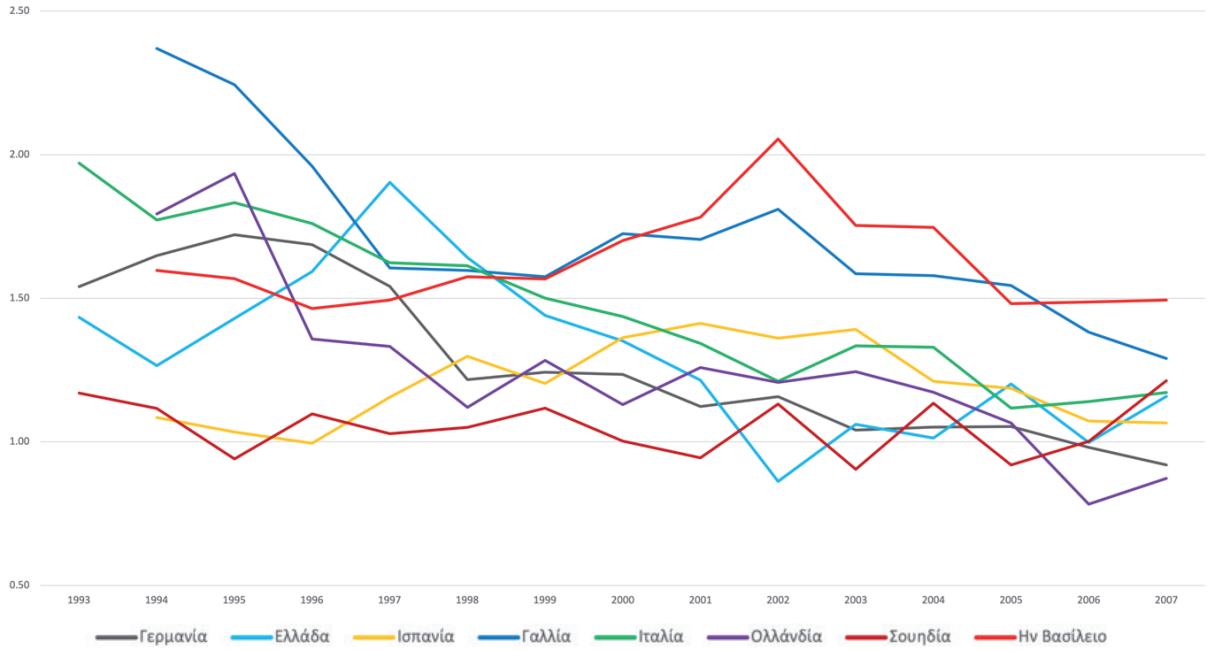

Πηγές: Eurostat https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/crim_off_cat/default/table?lang=en (εγκληματολογικά δεδομένα), Παγκόσμια Τράπεζα (πληθυσμιακά δεδομένα)

Γράφημα 4: Συνολικό βίαιο έγκλημα ανα 100000 πληθυσμού σε οκτώ ευρωπαϊκές χώρες 1993-2007

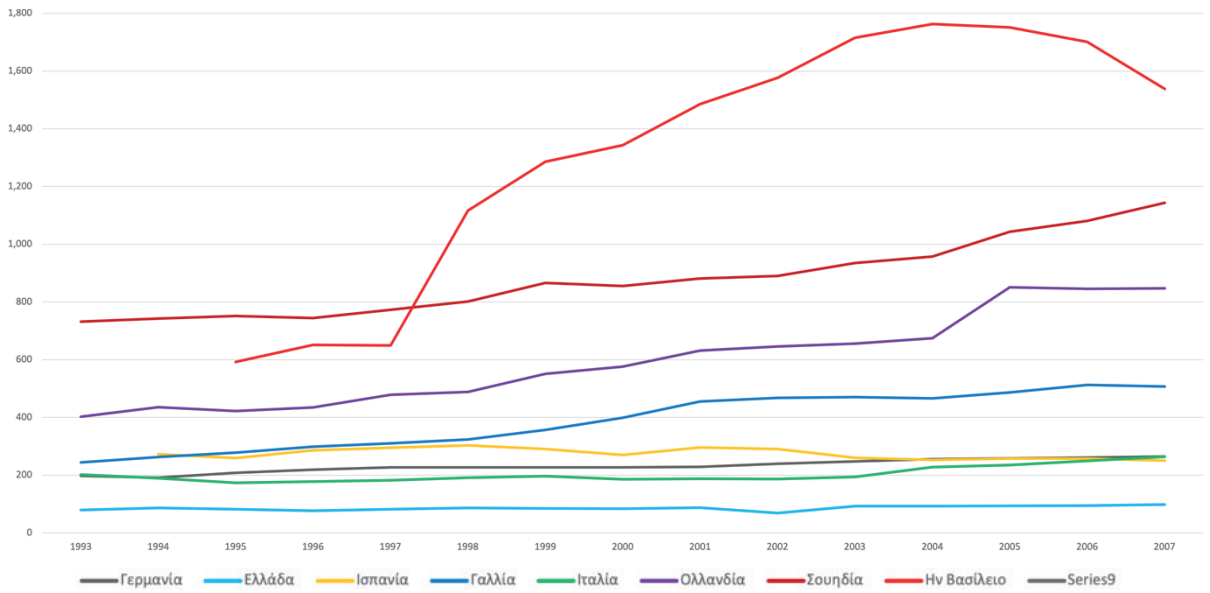

Πηγές: Eurostat https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/crim_off_cat/default/table?lang=en (εγκληματολογικά δεδομένα),
Παγκόσμια Τράπεζα (πληθυσμιακά δεδομένα)
ΠΡΟΣΟΧΗ: Η Eurostat όριζε την κατηγορία αυτή ως "Πράξεις που προκαλούν βλάβη ή σκοπεύουν να προκαλέσουν βλάβη στο πρόσωπο, επιβλαβείς πράξεις σεξουαλικής φύσεως και πράξεις κατά της ιδιοκτησία με βία ή απειλή κατά προσώπου" ("Acts causing harm or intending to cause harm to the person, injurious acts of a sexual nature and acts against property involving violence or threat against a person").

Γράφημα 5: Ληστείες ανα 100000 πληθυσμού σε οκτώ ευρωπαϊκές χώρες 1993–2007

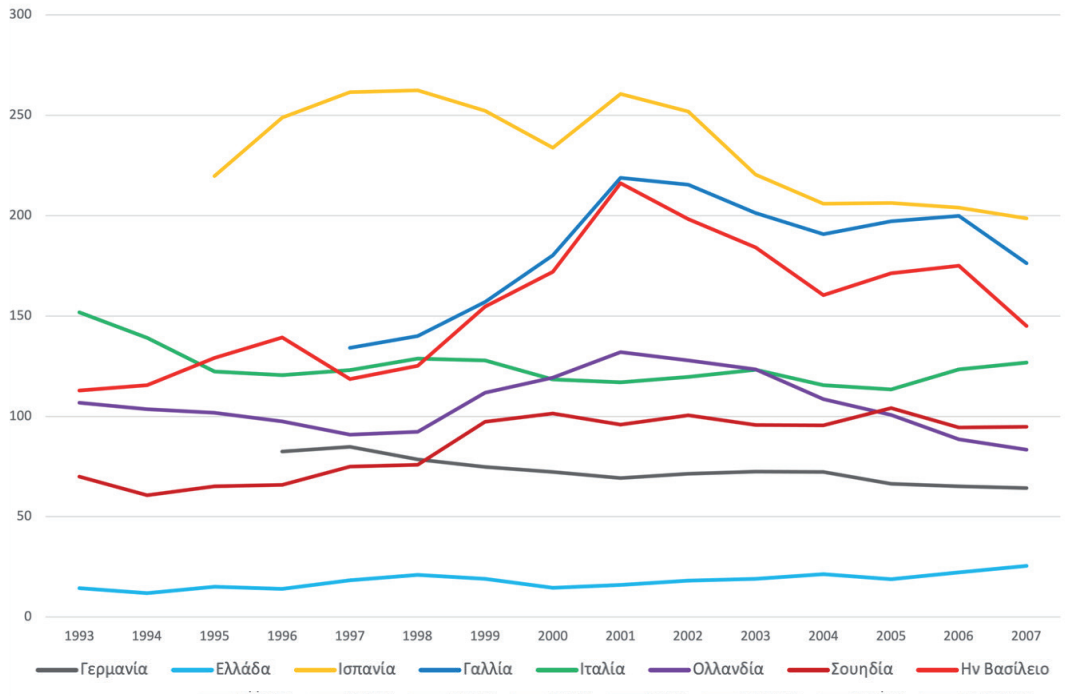

Πηγές: Eurostat https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/crim_off_cat/default/table?lang=en (εγκληματολογικά δεδομένα), Παγκόσμια Τράπεζα (πληθυσμιακά δεδομένα)

Γράφημα 6: Κλοπές με διάρρηξη κατοικίας ανα 100000 πληθυσμού σε οκτώ ευρωπαϊκές χώρες 1993–2007

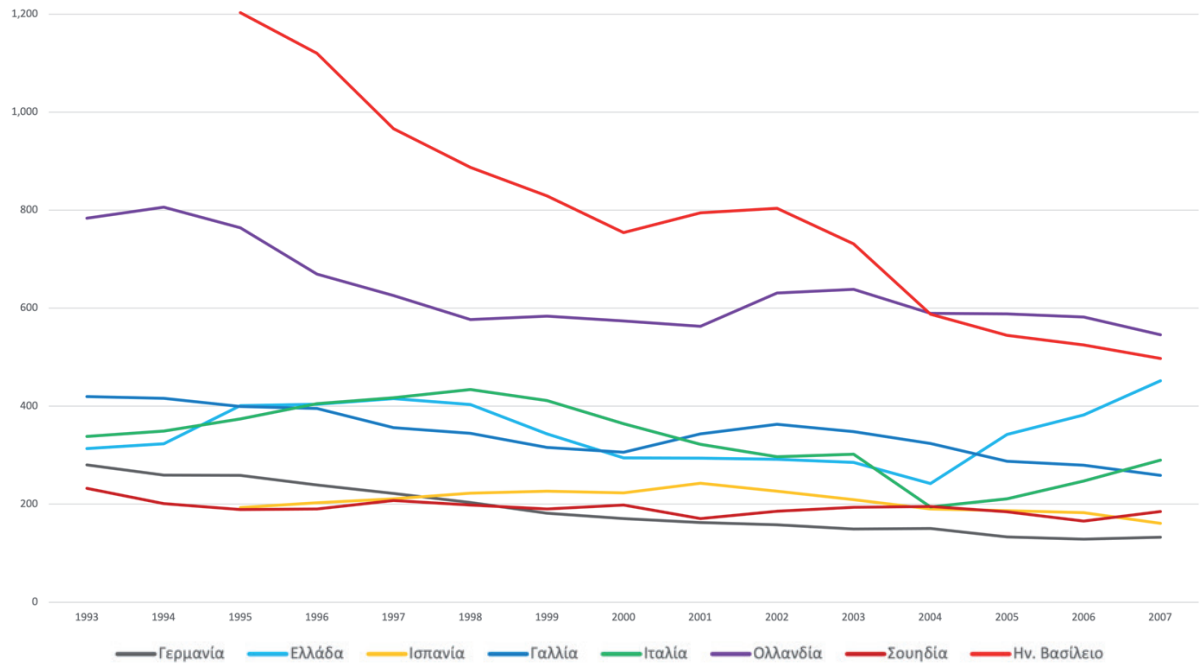

Πηγές: Eurostat https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/crim_off_cat/default/table?lang=en (εγκληματολογικά δεδομένα), Παγκόσμια Τράπεζα (πληθυσμιακά δεδομένα)

Συνολικά λοιπόν φαίνεται ότι μεταξύ των συγκρινόμενων χωρών η κίνηση της εγκληματικότητας, τόσο γενικά όσο και σε ό,τι αφορά σε επιλεγμένους δείκτες, βρίσκεται σε χαμηλά επίπεδα, εμφανίζει όμως τάσεις οι οποίες χρειάζεται να διερευνηθούν περισσότερο, ιδίως σε σχέση με τα εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας. Για τον σκοπό αυτό, το γράφημα 7 παρουσιάζει με βάση τα δεδομένα της ΣτατΕπετ την κίνηση εννέα εγκλημάτων ανά 100 χιλιάδες πληθυσμού για την περίοδο 1996-2018 (περιλαμβάνονται οι τιμές). Βοηθητικά, οι αναγνώστες μπορούν να ανατρέξουν στις αναλύσεις των Lambropoulou (2005) και Κουράκη (1998). Τα εννέα εγκλήματα είναι: 1) οι ανθρωποκτονίες, 2) οι σωματικές βλάβες, 3) οι βιασμοί, 4) οι ληστείες, 5) οι κλοπές, 6) οι απάτες, 7) οι εκβιάσεις, 8) οι εμπρησμοί και 9) οι πλαστογραφίες.

Γράφημα 7: Κίνηση επιλεγμένων εγκλημάτων ανα 100000 πληθυσμού στην Ελλάδα 1996–2018

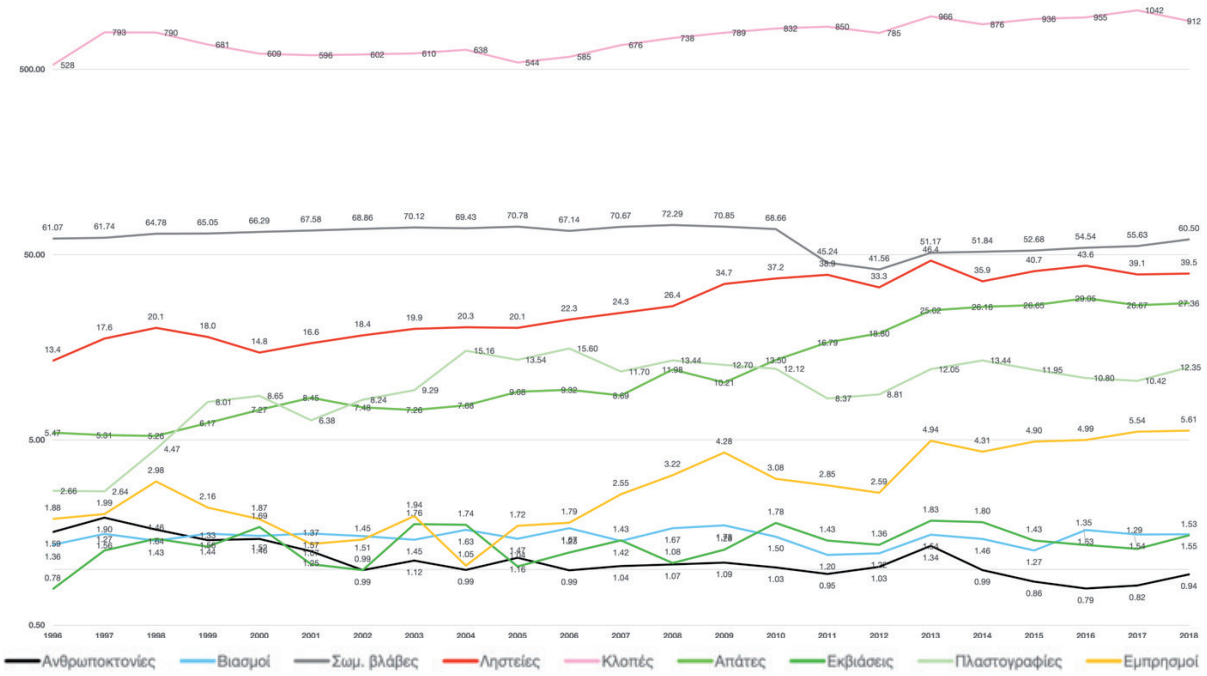

Πηγές: Στατιστική Επετηρίδα της Ελληνικής Αστυνομίας (εγκληματολογικά δεδομένα), Παγκόσμια Τράπεζα (πληθυσμιακά δεδομένα)

Από την επισκόπηση της περιόδου 1996-2018 προκύπτει η σχετική στασιμότητα των εγκλημάτων βίας, δηλαδή των ανθρωποκτονιών, των σωματικών βλαβών και των βιασμών (ο λόγος του μεγέθους του 2018 προς το μέγεθος του 1996 είναι 0,6:1, 0,99:1 και 1,14:1, αντίστοιχα), ενώ είναι σημαντική η αύξηση των ληστειών, των κλοπών, των απατών, των εκβιάσεων, των πλαστογραφιών και των εμπρησμών (ο λόγος του μεγέθους του 2018 προς το μέγεθος του 1996 είναι 2,96:1, 1,73:1 και 5:1, 1,95:1, 4,6:1 και 3:1, αντίστοιχα). Με πολύ απλά λόγια, μεταξύ 1996 και 2018 τριπλασιάστηκε ο αριθμός των ληστειών, κάτι λιγότερο από διπλασιάστηκε ο αριθμός των κλοπών, πενταπλασιάστηκε ο αριθμός των απατών, διπλασιάστηκε ο αριθμός των εκβιάσεων, υπερτετραπλασιάστηκε ο αριθμός των πλαστογραφιών και τριπλασιάστηκε ο αριθμός των εμπρησμών. Είναι φανερό λοιπόν ότι, με την επιφύλαξη μιας λεπτομερέστερης εμπειρικής ανάλυσης του ζητήματος της ληστείας, προκειμένου να

διερευνηθεί συγκεκριμένα το στοιχείο της βίας ή της απειλής της βίας, το υπαρκτό πρόβλημα της αύξησης της εγκληματικότητας στην Ελλάδα δεν σχετίζεται κυρίως με τη βίαιη όψη του εγκλήματος, αλλά με την οικονομική του όψη, δηλαδή την επίτευξη του σκοπούμενου παράνομου περιουσιακού οφέλους. Αυτό μπορεί κατ' αρχάς να υποτεθεί εύλογα και για τις πλαστογραφίες και τους εμπρησμούς, με την επιφύλαξη, πάλι, της συγκεκριμένης εμπειρικής διερεύνησης των εγκλημάτων αυτών.

Έχει έτσι ενδιαφέρον η εστίαση στο έτος του τελευταίου μεγάλου ανοδικού άλματος των εγκλημάτων κατά ιδιοκτησίας και περιουσίας (των οποίων η οικονομική όψη είναι αναμφισβήτητη), δηλαδή μια συγκριτική διερεύνηση των δεδομένων του 2012 και του 2013. Στον Πίνακα 1 παρουσιάζονται τα δεδομένα με βάση τους σχετικούς πίνακες της ΣτατΕπετ των ετών 2012 και 2013 για έξι από τα προηγούμενα αδικήματα, από τα οποία προκύπτει η συνολική αύξηση και των έξι αυτών αδικημάτων (κατά 25% περίπου), με ιδιαίτερα εμφατική την αύξηση στην κατηγορία «άλλη κλοπή χωρίς διάρρηξη» (του Πίνακα 3 ΣτατΕπετ). Σε αυτήν την κατηγορία παρουσιάζει επίσης ενδιαφέρον η μεταβολή της αναλογίας των δραστών, με μεγαλύτερη συμμετοχή των «ημεδαπών», όπως και ο διπλασιασμός σχεδόν (16% το 2012 έναντι 27% το 2013) του αριθμού των γυναικών στο σύνολο των δραστών. Τα δεδομένα της ΣτατΕπετ δεν συμπεριλαμβάνουν πληροφορίες και συνεπώς δεν επιτρέπουν την εξαγωγή συμπερασμάτων για τη μορφολογία αυτών των αδικημάτων, έτσι ώστε να μπορούν να αποδοθούν χωρίς άλλο αυτές οι αυξήσεις στην περιβόητη «εγκληματικότητα του δρόμου». Ωστόσο, ένα συμπέρασμα από τη γενική σύγκριση των ετών 2012 και 2013 είναι ότι ιδίως τα αδικήματα που εξετάζονται εδώ είναι αυτά που συνέβαλαν στην αύξηση της συνολικής εγκληματικότητας σε απόλυτο αριθμό.

Πίνακας 1: Επιλεγμένα αδικήματα 2012-13 κατά βαρύτητα αδικήματος και φύλο, ιθαγένεια και ηλικιακή τάξη δραστών

	Αδικήματα	Βαρύτητα			Φύλο		Ιθαγένεια		Ηλικιακή τάξη				
		Σύνολο	Κακουργ	Πλημμ	Άνδρες	Γυναίκες	Ημεδαποί	Αλλοδαποί	**7–17**	**18–24**	**25–44**	**45-59**	**60+**
2012													
	Διακ Διαρρ	1073	1073	0	434	23	287	170	23	102	276	44	4
	Άλλη διακεκρ	527	526	1	306	41	213	134	35	86	181	40	3
	Αρπαγή τσάντας	436	0	436	32	9	38	3	1	7	21	3	3
	Κλοπή χρ μετ μ	15734	0	15734	1105	43	914	234	162	298	598	68	6
	Άλλη κλ διαρρ	49147	0	49146	5555	510	3921	2144	429	1508	3565	426	81
	Άλλη κλοπή χ δ	23949	0	23949	4137	837	3309	1665	538	1066	2606	571	106
	Ευτελούς αξίας	104	0	104	29	5	20	14	1	8	18	4	3
	Ληστεία με αρπν	422	422	0	102	1	69	34	7	39	50	4	0
	Άλλη ληστεία	3482	3482	0	1196	68	805	459	112	358	659	63	6
	Απάτη	2190	88	2102	626	154	714	66	10	81	415	188	28
	Εκβίαση	164	31	133	163	17	130	50	3	22	90	35	11
	Πλαστογραφία	973	11	962	1104	144	302	946	51	308	760	96	24
	Εμπρησμός	86	41	278	66	12	87	10	5	15	51	16	8
	Σύνολο	**98287**	**5674**	**92845**	**14855**	**1864**	**10809**	**5929**	**1377**	**3898**	**9290**	**1558**	**283**
2013													
	Διακ κλ διαρρ	1061	947	114	1722	541	1339	924	415	621	1151	47	29
	Άλλη διακεκρ	1851	1502	349	2559	1400	2162	1797	478	1109	2190	137	45
	Αρπαγή τσάντας	1261	1	1260	203	40	187	56	46	50	135	8	4
	Κλοπή χρ μετ μ	50	1	49	34	19	41	12	6	16	30	0	1
	Άλλη κλ διαρρ	22196	38	22158	3271	801	2574	1498	406	1054	2299	254	59
	Άλλη κλοπή χ δ	86565	178	86387	11817	4540	10996	5361	2018	3566	8405	1859	509
	Ευτελούς αξίας	37	0	37	14	9	18	5	0	4	9	7	3
	Ληστεία με αρπν	200	173	27	45	12	52	8	2	8	43	7	0
	Άλλη ληστεία	5314	4916	398	2191	747	1702	1236	327	915	1476	159	61
	Απάτη	3058	194	2864	1919	356	2101	174	24	184	1247	686	134
	Εκβίαση	258	107	151	303	71	303	71	13	47	218	68	28
	Πλαστογραφία	1321	37	1284	1333	327	680	980	33	220	1041	298	68
	Εμπρησμός	542	117	425	307	72	289	91	13	114	205	34	14
	Σύνολο	**123714**	**8211**	**115503**	**25718**	**8935**	**22444**	**12213**	**3781**	**7908**	**18449**	**3564**	**955**

Πηγή: Στατιστική Επετηρίδα Ελληνικής Αστυνομίας 2012, 2013, πίνακες 2-3, 26-27, 32-33

Συνολικά, η παραπάνω εικόνα μπορεί αμέσως να συσχετιστεί με τη συνολική οικονομική, κοινωνική και πολιτική εικόνα και εμπειρία της Ελλάδας. Ιδίως μπορεί να ενταχθεί στο οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο της περιόδου 1996-2018, μια περίοδος της οποίας *κυρίαρχα στοιχεία* υπήρξαν ο νεοφιλελεύθερος μετασχηματισμός της ελληνικής κοινωνίας, ήδη από την εποχή του «εκσυγχρονισμού» (Σακελλαρόπουλος και Σωτήρης, 2004) και με εντατικότερους ρυθμούς από την εφαρμογή, από το 2010 και μετά, των προγραμμάτων δημοσιονομικής προσαρμογής της Ελλάδας, και οι συνέπειες αυτού του μετασχηματισμού για τις οικονομικά και κοινωνικά πιο ευάλωτες ομάδες του πληθυσμού (Κουζής, 2015· Σερεμέτης, 2020). Ενώ λοιπόν το στοιχείο της μετάβασης της Ελλάδας από χώρα αποστολής σε χώρα υποδοχής μεταναστευτικών πληθυσμών είναι αυτό που κατά κόρον προβάλλεται στη δημόσια συζήτηση και αποτελεί κορωνίδα του δόγματος «νόμος και τάξη» με τον συμφυρμό της αντεγκληματικής με τη μεταναστευτική πολιτική, το μείζον στοιχείο, ο συνολικός μετασχηματισμός της ελληνικής κοινωνίας, αποσιωπάται ως η πιθανότατη κινητήρια δύναμη των μεταβολών της εγκληματικότητας.

4. Το φάντασμα της ανασφάλειας

Η πληρότητα της ανάλυσης απαιτεί και την εξέταση της αντανάκλασης της εγκληματικότητας στα αισθήματα ασφάλειας και φόβου των πολιτών. Σε σχέση με αυτά, πέρα από την ένδειξη την οποία προσφέρει η αδιαμφισβήτητη πολιτική επιτυχία του δόγματος «νόμος και τάξη», δεν γνωρίζουμε πολλά, σε αντίθεση με άλλες χώρες, στις οποίες αυτές οι όψεις διερευνώνται από έρευνες στάσεων του κοινού και ιδίως στο πλαίσιο της εγκληματολογικής έρευνας από τις εθνικές έρευνες θυματοποίησης. Τέτοιες εθνικές έρευνες δεν διεξάγονται στην Ελλάδα, και θα πρέπει να υπογραμμιστεί αμέσως ότι αυτές ιστορικά υπήρξαν η κυριότερη επίσημη κρατική ερευνητική αντίδραση σε σχέση με το ζήτημα της αύξησης της εγκληματικότητας και του αισθήματος ανασφάλειας των πολιτών (Hindelang, 1976· Hough & Mayhew, 1983, σ. 4 κ.ε.· President's Commission, 1967). Αποτελούν δηλαδή αποφασιστικής σημασίας εργαλείο στη χάραξη αντεγκληματικής πολιτικής.

Στην Ελλάδα, μια σχετική ερευνητική δραστηριότητα και βιβλιογραφία έχει αναπτυχθεί σχετικά με το φαινόμενο του φόβου του εγκλήματος (π.χ. Ζαραφωνίτου, 2002, 2010, 2012· Ζαραφωνίτου και Κοντοπούλου, 2020· Ζαραφωνίτου και Κουράκης, 2009). Από τις έρευνες αυτές, οι οποίες είναι μικρής κλίμακας και εστιάζουν σε συγκεκριμένες περιοχές του πολεοδομικού συγκροτήματος της Αθήνας προκύπτουν ως ευρήματα αυξημένα επίπεδα φόβου του εγκλήματος, καθώς και ευρήματα σχετικά με την αντίληψη των συμμετεχόντων για το πρόβλημα της εγκληματικότητας και ευρύτερα τη στάση τους απέναντι σε ζητήματα αντεγκληματικής πολιτικής (ιδίως Ζαραφωνίτου και Κουράκης, 2009). Δεν είναι εδώ ο χώρος για μια διεξοδική αποτίμηση, από μεθοδολογική και ουσιαστική άποψη, των ερευνών αυτών από τη σκοπιά

των ερευνών θυματοποίησης (Hindelang, 1976· Hindelang, Gottfredson & Garofalo, 1978· Schneider, 1981· Sparks, Genn & Dodd, 1977), και πάντως ως έρευνα είναι ευπρόσδεκτες. Δεν μπορεί όμως κάποιος να μην προβληματιστεί σοβαρά για την παντελή έλλειψη επίσημης υποδομής και την περιφρόνηση ουσιαστικά της πολιτείας για την εγκληματολογική έρευνα: για παράδειγμα, ο πρώτος γύρος της British Crime Survey διεξήχθη με απόφαση και στήριξη του Υπουργείου Εσωτερικών της Μ. Βρετανίας και το δείγμα της ήταν 11.000 νοικοκυριά (Hough & Mayhew, 1983).

Ενδείξεις για την εξέλιξη του αισθήματος της ανασφάλειας εισφέρουν και τα δεδομένα της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας, η οποία είναι δειγματοληπτική έρευνα στάσεων, καλύπτει γεωγραφικά το σύνολο των ευρωπαϊκών χωρών και διεξάγεται ανά διετία από το 2002 (ESS, 2017). Δυστυχώς, η Ελλάδα έχει συμμετάσχει μόνο σε τέσσερις γύρους της έρευνας κατά τη δεκαετία του 2000. Το ερωτηματολόγιο της ΕΚΕ περιλαμβάνει σε σταθερή βάση μια ερώτηση για το ζήτημα της ανασφάλειας («Πόσο ασφαλής νιώθετε –ή θα νιώθατε– περπατώντας μόνος/η σας σε αυτή την περιοχή όταν νυχτώσει;»), καθώς και μία ερώτηση για θυματοποίηση από ληστεία ή επίθεση τα τελευταία πέντε χρόνια, η οποία από τη σκοπιά της θυματολογικής έρευνας είναι ανεπαρκής (Sparks, Genn & Dodd, 1977). Επίσης, η Ελλάδα συμμετείχε σε έναν μόνο γύρο, ο οποίος περιλάμβανε λεπτομερέστερες (εξίσου προβληματικές) ερωτήσεις σχετικά με τη θυματοποίηση και την ανασφάλεια. Πάντως, από τα δεδομένα προκύπτει σαφώς η κλιμάκωση του αισθήματος της ανασφάλειας (τη νύχτα), αφού μεταξύ του 2002 και του 2010 το ποσοστό των ερωτηθέντων που απάντησε «ανασφαλής» ή «πολύ ανασφαλής» ανήλθε από 30,6% σε 46,7%, αντίστοιχα (ESS, 2002, 2010).

Το πρόβλημα, ιδίως στην ελληνική περίπτωση, είναι ότι τέτοιου είδους έρευνες για το φαινόμενο του φόβου του εγκλήματος μας φέρνουν αντιμέτωπους με την κατάσταση ενός σώματος πολιτών, οι οποίοι στερούνται επίσημης και υπεύθυνης πληροφόρησης για τα ζητήματα της εγκληματικότητας, και διαμορφώνουν τη στάση τους μέσω των δραματοποιημένων αναπαραστάσεων της εγκληματικότητας στα ΜΜΕ. Δεν είναι παρά αναμενόμενο, όταν ερωτώνται για την αντίληψή τους για τα σχετικά ζητήματα, να μεγεθύνεται η σημασία των τελευταίων στις απαντήσεις τους. Αυτό συμβαίνει ιδίως μέσα σε ένα γενικότερο κλίμα οικονομικής, κοινωνικής και προσωπικής ανασφάλειας, στο πλαίσιο της οποίας το διάχυτο αυτό άγχος μεταφράζεται σε φόβο του εγκλήματος και μεγεθυμένη πρόσληψη της πιθανότητας θυματοποίησης (π.χ. Britto, 2011· Caliso et al., 2019· Garcia et al., 2017).

Η εγκληματολογική ανάγνωση ερευνών των στάσεων του κοινού αποκτά περισσότερο ενδιαφέρον όταν κάποιος στρέφει την προσοχή στην ευρύτερη σειρά των αντιλήψεων και των προβλημάτων τα οποία αναδεικνύονται από τις απαντήσεις. Η ΕΚΚ, για παράδειγμα, με το σώμα των σταθερών ερωτήσεών της καταγράφει τη δραματική φθορά της εμπιστοσύνης των πολιτών προς την πολιτική και τους θεσμούς: μεταξύ του 2002 και του 2010, η έλλειψη εμπιστοσύνης προς το κοινοβούλιο εκτινάχθηκε από το 40,1% στο 80,1%, η έλλειψη εμπιστοσύνης προς το νομικό σύστημα

από το 23,6% στο 52,0%, η δυσαρέσκεια απέναντι στην κυβέρνηση από το 52,5% στο 86%, η δυσαρέσκεια με τη λειτουργία της δημοκρατίας από το 28% στο 71,3% (ESS, 2002, 2010). Στις ειδικές ερωτήσεις της ΕΚΕ του 2010, στην οποία έλαβε μέρος και η Ελλάδα, τα δεδομένα του ελληνικού δείγματος αναδεικνύουν μια βαθιά δυσπιστία προς τους θεσμούς – για παράδειγμα, 25% των ερωτηθέντων θεωρούσαν πως τα δικαστήρια δεν λαμβάνουν σωστές και αμερόληπτες αποφάσεις (απαντήσεις «ποτέ»-4, με 28,7% των απαντήσεων να τοποθετούνται στο 5, δηλαδή στο μέσο του «ποτέ» και «πάντα»), πως οι φτωχοί οι οποίοι κατηγορούνται για ένα έγκλημα που δεν έχουν διαπράξει είναι πιθανότερο να κριθούν ένοχοι (72,3%), όπως επίσης και οι άνθρωποι διαφορετικής φυλής ή εθνικής ομάδας (58,1%). Το 47,5% των ερωτηθέντων θεωρούσε πως οι δικαστές δωροδοκούνται, ότι τα δικαστήρια προστατεύουν τα συμφέροντα των πλουσίων και ισχυρών περισσότερο από τα συμφέροντα των απλών ανθρώπων (72,8%) και ότι οι αποφάσεις και ενέργειες των δικαστηρίων επηρεάζονται σε υπερβολικό βαθμό από πιέσεις πολιτικών κομμάτων και πολιτικών προσώπων (71,8%) (ESS, 2010).

Τα ευρήματα αυτά επιβεβαιώνονται και από νεότερες έρευνες στάσεων: για παράδειγμα, η τακτική έρευνα της Διανέοσις «Τι πιστεύουν οι Έλληνες» αναδεικνύει την ίδια εικόνα στη δεκαετία του 2010. Η έρευνα αυτή επιβεβαιώνει τη γενική αίσθηση ανασφάλειας («δεν ισχύει πως οι πολίτες ζουν σε ασφαλές περιβάλλον» 2015: 55,4%, 2018: 69,3%, 2020: 64,7%) (Διανέοσις, 2016, 2018, 2020) και τη σχετική μονιμότητά της: το 2020, η συχνότερη απάντηση στο ερώτημα «ποια συναισθήματα σας διακατέχουν πιο έντονα σήμερα» ήταν η «ανασφάλεια» (38%, 28,3% ως πρώτη επιλογή) (Διανέοσις, 2020). Το 2020, στο ερώτημα «ποιες είναι οι δύο μεγαλύτερες απειλές για το μέλλον των Ελλήνων», η απάντηση «η μετανάστευση» ήταν η δεύτερη συχνότερη (41,7%), ενώ η εγκληματικότητα δεν περιλαμβανόταν στις οκτώ συχνότερες απαντήσεις, αν και το 74,4% συμφώνησε ότι «ο αριθμός των μεταναστών στη χώρα μας αυξάνει την εγκληματικότητα» (Διανέοσις, 2020). Ωστόσο, οι ερωτηθέντες απαντούν επίσης ότι δεν ισχύει πως οι πολίτες είναι ίσοι απέναντι στον νόμο (2015: 71%), και ότι το δικαστικό σύστημα δεν αντιμετωπίζει ως ίσους όλους τους πολίτες (2015: 71,4%, 2018: 62,3%, 2020: 71,5%). Το 2018 απαντούσαν πως «μάλλον» και «σίγουρα» έχουν χειροτερεύσει η διαφάνεια στη λειτουργία του Δημοσίου και των θεσμών (59,4%), το νομικό πλαίσιο και η δικαιοσύνη (60,6%) και η δημόσια ασφάλεια (75,4%) (Διανέοσις, 2018). Στην ερώτηση ποιο θεωρούν «το μεγαλύτερο πρόβλημα για τη δημοκρατία στη σημερινή Ελλάδα», οι δύο συχνότερες απαντήσεις ήταν η διαφθορά και η διαπλοκή (2015: 51,3%), και το κομματικό/πελατειακό κράτος (2015: 24,2%) (Διανέοσις, 2016).

Όλα αυτά δείχνουν μια σύνθετη πραγματικότητα, με υπερκείμενο όμως χαρακτηριστικό τη διάχυτη δυσπιστία στους θεσμούς και τη λειτουργία τους στην Ελλάδα. Το πρόβλημα είναι διπλό: αφενός μεν, δείχνει τη μονομέρεια μιας ενασχόλησης με το φαινόμενο του φόβου του εγκλήματος χωρίς ταυτόχρονη διερεύνηση των πηγών του «διάχυτου άγχους»,

και μάλιστα τη λειτουργία ενός τέτοιου λόγου ως μεγεθυντικού φακού μιας αυθόρμητης ιδεολογίας του Άλλου (π.χ. Lee, 2007, ιδίως σσ. 151 κ.ε.· Lee & Farrall, 2008). Από την άλλη, μας φέρνει ενώπιον μιας κραυγαλέας αντίφασης σε σχέση με τον (εγκληματολογικό και όχι μόνο) λόγο για τη μορφολογία της εγκληματικότητας και την πρόσληψή της από τους πολίτες: το πρόβλημα για το οποίο «όλοι μιλούν» είναι ακριβώς το πρόβλημα το οποίο *δεν* κυριαρχεί στη δημόσια συζήτηση, και όταν γίνεται δημόσια συζήτηση, αυτή καταλήγει σε πολιτικούς διαξιφισμούς και τελικά σε πρακτικό αδιέξοδο.

Για τα προβλήματα της διαφθοράς, της κατάχρησης και της διαστροφής της εξουσίας, για τα συγκοινωνούντα δοχεία της κρατικής και εταιρικής εξουσίας –των πολύ πλουσίων, των πολιτικά ισχυρών, των αξιωματούχων, των σελέμπριτι, των «νονών»– και τις απολήξεις τους στους υλικούς αρμούς και τις μικροπρακτικές της εξουσίας που συγκροτούν την ελληνική πραγματικότητα ως καθημερινές παραστάσεις, βιώματα και στρατηγικές επιβίωσης, στην καθημερινότητα δεν υπάρχουν πολλές απαντήσεις σε επίπεδο συγκροτημένης εγκληματολογικής έρευνας: μόλις πρόσφατα η εγκληματολογική έρευνα άρχισε να αντιμετωπίζει τα εγκλήματα των ισχυρών και του «οργανωμένου εγκλήματος» ως ένα μη καθαρά θεωρητικό πρόβλημα και ως κεντρικό ζήτημα στην αποτίμηση της μορφολογίας της εγκληματικότητας στη χώρα μας (π.χ. Γεωργούλας, 2018· Βιδάλη, Κουλούρης και Παπαχαραλάμπους, 2019, συνολικά ο τόμος· Antonopoulos & Papanicolaou, 2014). Αυτό γίνεται σε πείσμα της έλλειψης ερευνητικής υποδομής και πρόσβασης σε πηγές, της ανυπαρξίας δεδομένων, ακόμη της αδιαφορίας, ιδίως εκείνων που επωφελούνται από τη συντήρηση της κατάστασης με όχημα την εύκολη δαιμονοποίηση του Άλλου.

5. Το ελληνικό παράδοξο

Με την περιήγηση στο τοπίο της εγκληματικότητας στην Ελλάδα να καταλήγει στα εγκλήματα των ισχυρών, στη διαφθορά και στο «οργανωμένο έγκλημα», όχι με την έννοια της συνωμοσίας του Άλλου, αλλά με την έννοια της συμβιωτικής σχέσης επίσημης και υπόγειας εξουσίας (Antonopoulos & Papanicolaou, 2018· Αντωνόπουλος και Παπανικολάου, 2016· Σταμούλη, 2019), επανερχόμαστε στην αρχική απορία: ποιο είναι το νόημα της υιοθέτησης από τη σημερινή κυβέρνηση ενός επιθετικού δόγματος εσωτερικής ασφάλειας με έμφαση στον δημόσιο χώρο; Γιατί υιοθετείται τώρα;

Τα συστατικά της συνταγής εγγυώνται την αποτυχία της, αν κριτήριο της επιτυχίας είναι η μείωση της εγκληματικότητας, της ανασφάλειας και του φόβου του εγκλήματος: γνωρίζουμε ήδη ότι η έμφαση στην αστυνόμευση με μέτρα όπως η αύξηση του αριθμού των αστυνομικών, οι γενικές περιπολίες, η αύξηση της ταχύτητας απόκρισης (με την αύξηση των μηχανοκίνητων μονάδων), η γενική εντατικοποίηση της αστυνόμευσης και τα μέτρα καταναγκασμού (π.χ. προσαγωγές, κρατήσεις) και γενικότερα η εντατικοποίηση του είδους της αστυνόμευσης την οποία προκρίνει το δόγμα της μηδενικής

ανοχής δεν μειώνουν την εγκληματικότητα (Skogan & Frydl, 2004). Η επιστημονική έρευνα έχει δείξει πως επιθετικές στρατηγικές αστυνόμευσης που στοχεύουν την ατομική συμπεριφορά «αταξίας» δεν οδηγούν σε μείωση της εγκληματικότητας γενικά (Braga et al., 2015), αλλά ούτε και υπάρχουν ικανοποιητικές αποδείξεις σε σχέση με την αποτελεσματικότητα της μηδενικής ανοχής ως προς τη μείωση του βίαιου εγκλήματος (Eck & Maguire, 2006). Ακόμη και η αυστηροποίηση των ποινών, με σκοπό τη γενική πρόληψη, δεν έχει στέρεη επιστημονική βάση (βλ., αντί άλλων, Nagin, 2013).

Από την άλλη πλευρά, αν η πρωταρχική κινητήρια δύναμη της αύξησης της εγκληματικότητας είναι η οικονομική όψη του εγκλήματος, τότε είναι φανερό πως οι γενικότερες κοινωνικές εξελίξεις, ιδίως από τη δεκαετία του 1990 και μετά, οδηγούν ολοένα και περισσότερο μερίδες του πληθυσμού σε μια ανομική κατάσταση, με την κλασική έννοια του Merton (1938). Η ουσιώδης διαφορά είναι πως το κυνήγι του «ελληνικού ονείρου» της δεκαετίας του 1990 έχει μεταβληθεί για ακόμη περισσότερους σε αγώνα επιβίωσης στη (μετα-)μνημονιακή εποχή. Ο νεοφιλελεύθερος μετασχηματισμός της ελληνικής κοινωνίας αποκλείει, οριστικά, την προοπτική μιας πολιτικής βασισμένης σε αναδιανεμητική λογική, στην κοινωνική πρόνοια, στην κοινωνική ένταξη, στη συμπερίληψη και την προστασία του κοινωνικού ιστού. Η νεοφιλελεύθερη βαρβαρότητα έχει υλικές και ηθικές επιπτώσεις, και αυτές επηρεάζουν και το ζήτημα της έκτασης και της μορφής της εγκληματικότητας.

Αυτά δεν σημαίνουν ότι υπήρχε κάποτε μια χρυσή εποχή στην Ελλάδα που εφαρμοζόταν μια κοινωνική/αντεγκληματική πολιτική, στην οποία θα μπορούσαν να αποδοθούν τα σχετικά χαμηλά επίπεδα της εγκληματικότητας συγκριτικά με άλλες χώρες, ιδίως αυτές του αναπτυγμένου καπιταλισμού στη Δύση. Η ιστορική κίνηση της εγκληματικότητας στην Ελλάδα είναι ένα ερευνητικό ερώτημα ανοιχτό, το οποίο θα πρέπει να προσεγγιστεί μέσω του πρίσματος των συγκεκριμένων ιστορικών συνθηκών της νεοελληνικής κοινωνίας και της άρθρωσης των κοινωνικών σχέσεων σε αυτήν. Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του κάθε κοινωνικού σχηματισμού και η συγκρότηση του συγκεκριμένου «πλέγματος εξουσίας» (Δερτιλής, 2019) έχουν τη συνέπεια ότι η ανάλυση του φαινομένου της εγκληματικότητας και της λειτουργίας των ποινικοκατασταλτικών μηχανισμών δεν μπορεί να γίνει με αυτούσια μεταφορά γενικών αναλυτικών σχημάτων, ιδίως αυτών τα οποία έχουν διαμορφωθεί σε κοινωνικούς σχηματισμούς στους οποίους η στρατηγική της εγκληματοποίησης και η σημασία του εγκλήματος στις κοινωνικές διαιρέσεις εμφανίζεται με μεγαλύτερη καθαρότητα (π.χ. Emsley, 2007, 2005).

Εάν κάποιος ξεφυλλίσει τις σελίδες της γενικής ιστοριογραφίας, αλλά και μια ολόκληρη σειρά εργασιών οι οποίες καταστρώνονται στη βάση ενός ιστορικού αφηγήματος για τη σύγχρονη Ελλάδα, με σκοπό να διαπιστώσει πώς και πότε κάνουν σε αυτές την εμφάνισή τους οι ποινικοκατασταλτικοί μηχανισμοί του κράτους, η αστυνομία, τα ποινικά δικαστήρια, οι φυλακές, βρίσκεται αντιμέτωπος με ένα παράδοξο. Απουσιάζει εν πολλοίς μια προσέγγιση των ποινικοκατασταλτικών μηχανισμών στη βάση της ονομαστικής τους αξίας, δηλαδή του ρόλου τους ως μηχανισμών επίση-

μου κοινωνικού ελέγχου σε σχέση με την πρόληψη, τη σύλληψη και την τιμωρία του εγκλήματος ως συμπεριφοράς που καθορίζεται από το ποινικό δίκαιο ως ιδιαίτερα βλαπτική και αντικοινωνική τόσο, ώστε να δικαιολογεί την άσκηση ειδικής –αστυνομικής, δικαστικής, σωφρονιστικής– κρατικής βίας. Σε αυτή την απουσία αντιστοιχεί η απουσία της προσέγγισης του εγκλήματος ως κοινωνικού προβλήματος, ακόμη και σε ιστορικά έργα τα οποία είναι θεματικά οργανωμένα (π.χ. Χατζηιωσήφ, 2002, 2003), ή καλύπτουν και την εντελώς σύγχρονη περίοδο (π.χ. Δερτιλής, 2019· Λιάκος, 2019).

Αντίθετα, οι ποινικοκατασταλτικοί μηχανισμοί σχετίζονται με την πολιτική καταστολή, στοιχείο που τους τοποθετεί απέναντι σε μεγάλα τμήματα του λαού, με διακύβευμα τη συντήρηση των όρων της συγκρότησης της κρατικής εξουσίας και την αποτροπή μιας κοινωνικής ανατροπής. Από την καταστολή της ληστείας, την καταστολή των εξεγέρσεων και την ειρήνευση της υπαίθρου τον 19ο αιώνα, την καταστολή της ριζοσπαστικοποίησης του μεσοπολέμου υπό την ιδεολογική αιγίδα του αντικομμουνισμού, τον αποκλεισμό και την επιτήρηση των ηττημένων του Εμφυλίου, ως την καταστολή του ριζοσπαστισμού της πρώτης μεταπολιτευτικής περιόδου (τα ΜΑΤ ήταν «καινοτομία» εκείνης της εποχής), η κατασταλτική δύναμη του κράτους είχε έναν μόνιμο πολιτικό χρωματισμό, με υποκείμενο ερώτημα τη διαχείριση της κοινωνικής και πολιτικής ενσωμάτωσης (ή του αποκλεισμού) των πληθυσμών αυτών. Αντίστοιχα, κάθε αναδιοργάνωση του αστυνομικού μηχανισμού, από τη συγκρότηση της Χωροφυλακής το 1833, τις διαδοχικές αναδιατάξεις της Αστυνομίας κατά τον 19ο αιώνα, την εισαγωγή της Αστυνομίας Πόλεων το 1918 και τη μετέπειτα ενσωμάτωσή της από το τέλος της δεκαετίας του 1920 στην ηγεμονική ιδεολογία του αντικομμουνισμού, ως ακόμη και την ενοποίηση των σωμάτων ασφαλείας του 1984 και την αναδιάταξη των τελών της δεκαετίας του 1990 (Papanicolaou, 2006· Rigakos & Papanicolaou, 2003· Βιδάλη, 2007), προετοίμαζε και ανήγγειλε μια νέα φάση στο πεδίο της κοινωνικής πάλης.

Στα χαρακτηριστικά της συγκρότησης του ελληνικού πλέγματος εξουσίας ασφαλώς θα πρέπει να αναζητηθούν οι παράγοντες που κατέστησαν την εγκληματικότητα ως φαινόμενο και ως πρόβλημα λιγότερο σημαντικό ιστορικά. Είναι οι ίδιοι παράγοντες οι οποίοι βαραίνουν στην ιδιομορφία της ανάπτυξης της Ελλάδας ως κοινωνικού σχηματισμού της ημιπεριφέρειας (βάρος των μικροαστικών στρωμάτων, μικροϊδιοκτησία, δημόσια εργοδοσία). Αυτοί οι παράγοντες επίσης βάρυναν ιδιαίτερα στη διαμόρφωση του κοινωνικού ριζοσπαστισμού στην Ελλάδα και έτσι και στον πολιτικό χρωματισμό της παρέμβασης των κατασταλτικών μηχανισμών. Η αξία τους όμως για τη διαμόρφωση της στρατηγικής του πυρήνα της κοινωνικής εξουσίας στην Ελλάδα ουσιαστικά ακυρώθηκε από τις κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις των πρώτων δεκαετιών της μεταπολίτευσης (Ασημακόπουλος, 2017· Σακελλαρόπουλος, 2001).

Στη δεκαετία του 1990 τέθηκαν προβλήματα διακυβέρνησης παρόμοια με εκείνα προηγούμενων εποχών, αλλά αυτή τη φορά με τη μοναδική ευκαιρία που προσέφερε η μαζική εισροή μεταναστευτικών πληθυσμών. Έτσι, βρέθηκαν τα αδιέξοδα, ο εκνευρισμός και το διάχυτο άγχος των μη προνομιούχων τού σήμερα να λιμνάζουν

στον μπανάλ εθνικισμό της μεταπολιτευτικής Δεξιάς, τη δολοφονική τοξικότητα της Χρυσής Αυγής (Ellinas, 2015· Georgiadou, 2013) και την ανερχόμενη σύμμειξη των δύο σε κάτι που απομένει να το δούμε. Η αξία χρήσης της πλειοδοσίας στην ξενοφοβία, η οποία εποικίζει και την αντεγκληματική/(αντι)μεταναστευτική πολιτική, έγκειται στο ότι επενεργεί στο κοινωνικό σώμα ως στρατηγική απόσπασης της προσοχής και κατασκευής συναίνεσης με τρόπο πιο οργανικό (Εμμανουηλίδης και Κουκουτσάκη, 2013) σε σύγκριση με το κλασικό κουπλέ εθνικοφροσύνης και αντικομμουνισμού.

Αυτό όμως δεν παύει να συμβαίνει επάνω στον καμβά της εντατικοποίησης της νεοφιλελεύθερης αναδιάρθρωσης της ελληνικής κοινωνίας. Η διεργασία αυτή δεν είναι αυτό που αφηρημένα ορίζεται ως «μεταρρυθμίσεις»: σχετίζεται με πραγματική επιδείνωση των υλικών όρων της κοινωνικής ζωής, όπως μείωση αμοιβών και των εισοδημάτων, γενίκευση της μερικής απασχόλησης, μεγέθυνση των έμφυλων ανισοτήτων στην αγορά εργασίας, εργασιακή επισφάλεια, ανεργία, φτώχεια, με ταυτόχρονη αποψίλωση της κοινωνικής προστασίας, απόσυρση ή αγοραιοποίηση προνοιακών υπηρεσιών, εξελίξεις οι οποίες έχουν συνολικά καταστροφικές επιπτώσεις στην ποιότητα ζωής, την ανθρώπινη ανάπτυξη και την υποκειμενική ευδαιμονία[2] όσων δεν κερδίζουν από αυτές (ΙΝΕ, 2020· Παναγιωτόπουλος, Lebaron & Perosa, 2021· Παπαθεοδώρου, Μισσός και Παπαναστασίου, 2020). Η μεγέθυνση των αδιεξόδων των πολλών σηματοδοτεί κινδύνους για τον πυρήνα της κοινωνικής εξουσίας, οι οποίοι μπορούν να αντιμετωπιστούν μόνο με μια γενναία επένδυση στην επιθετική αστυνόμευση του δημόσιου χώρου. Εν τω μεταξύ, ο επόμενος γύρος των εγκλημάτων των ισχυρών θα υφαίνεται πάνω στο πέπλο σιωπής που καλύπτει τον προηγούμενο (Vidali, 2013), όπως και αυτός ο τελευταίος αποτελούσε τη συνέχεια πολλών προηγούμενων (βλ. Γασπαρινάτου, σε αυτό το τεύχος).

6. Τι να κάνουμε;

Πού μας φέρνουν οι παραπάνω αναλύσεις; Κάποιοι από εμάς έχουν αντιληφθεί ήδη πως, από τη σκοπιά της «ακαδημαϊκής» εγκληματολογίας, η Ελλάδα είναι ένα ζωντανό εγκληματολογικό εργαστήριο, μια εμπειρική πρόκληση η οποία είναι εξίσου ανοιχτή θεωρητικά σε μια σειρά παραδειγμάτων τα οποία διατρέχουν τον σύγχρονο εγκληματολογικό λόγο (Antonopoulos & Papanicolaou, 2014· Αρτινοπούλου et al., 2018· Βιδάλη, Κουλούρης και Παπαχαραλάμπους, 2019). Η «φυσική» επιλογή για τους εγκληματολόγους, επιλογή της οποίας τα θέλγητρα δεν είναι καθόλου ευκαταφρόντα, είναι να αποδεχθούν τον οργανικό τους ρόλο στην παραγωγή ενός λόγου, ο οποίος διατρέχει την οργάνωση και την άσκηση της εξουσίας στη σύγχρονη κοινω-

2. Η σημασία του «υποκειμενικού ευ ζην» σε σχέση με την αντεγκληματική πολιτική έχει επισημανθεί εγκαίρως (Σπινέλλη, 2018). Παρά το γεγονός ότι η ιδέα αυτή θα μπορούσε να προκαλέσει τομή και μέσα στο πλαίσιο του κυρίαρχου εγκληματολογικού λόγου στην Ελλάδα, δυστυχώς δεν έχει υπάρξει περαιτέρω συζήτησή της.

νία (Foucault, 1991, σ. 254). Από τη σκοπιά αυτής της «φυσικής» επιλογής, η άλλη επιλογή φαντάζει εξωτική, ύποπτη, αξιόμεμπτη, και επίσης είναι αμφίβολο αν στην Ελλάδα υπάρχουν οι «αντικειμενικοί» όροι μιας τέτοιας επιλογής, και όχι μόνο για τους εγκληματολόγους που θα ήθελαν να την κάνουν (Platt, 1991).

Οι (προσωρινές, σε αδρές γραμμές) αναλύσεις που προηγήθηκαν επιχείρησαν να καταδείξουν ότι τα φαινόμενα που μας απασχολούν δεν αποτελούν «παθολογία», αλλά *κανονικότητα*, η οποία αντανακλά τους όρους της κοινωνικής ανάπτυξης και την ίδια στιγμή εξυφαίνεται από τους ίδιους μηχανισμούς οι οποίοι υποτίθεται ότι ασχολούνται με την εξάλειψη της «παθολογίας» (Neocleous, 2000). Η συνείδηση αυτού του γεγονότος υπογραμμίζει την επείγουσα ανάγκη μιας εντατικής προσπάθειας δημιουργίας αναλυτικών εργαλείων προσαρμοσμένων στην ιστορία του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού και στις ιδιαίτερες συνθήκες της κοινωνικής ανάπτυξης στην Ελλάδα. Υπογραμμίζεται έτσι και η ανάγκη ενός εξίσου εντατικού διαλόγου της εγκληματολογίας με τους όμορους επιστημονικούς κλάδους της κοινωνιολογίας, της πολιτικής επιστήμης, της ιστορίας, αλλά και αντίστροφα, κάτι το οποίο μόνο εντελώς αποσπασματικά συμβαίνει ως τώρα (Παπανικολάου, 2021).

Ο στόχος δεν μπορεί παρά να είναι η συγκεκριμένη κατάδειξη και των συγκεκριμένων δομικών όρων της παραγωγής της κοινωνικής βλάβης, η οποία διατρέχει τα φαινόμενα που μας απασχολούν, από την έξαρση της εγκληματικότητας ως την έξαρση της αστυνομικής αυθαιρεσίας και της βίας. Οι λογικές κακοποίησης και εκβαρβαρισμού που οργανώνουν το σύμπλεγμα εξουσίας αφορούν εξίσου τον νέο άνθρωπο που καθόλου δεν ονειρεύεται να επιβιώνει κλέβοντας από τα ράφια των σούπερ μάρκετ, αλλά και εκείνον που δεν συμπληρώνει το μηχανογραφικό των πανελλαδικών εξετάσεων με τη φιλοδοξία να γίνει επαγγελματίας της βίας. Η επιδίωξη του στόχου αυτού είναι το ελάχιστο διανοητικό, επιστημονικό και ανθρώπινο καθήκον στην Ελλάδα σήμερα.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Efsyn.gr. (2016). «Εμμένει στο δόγμα "νόμος και τάξη'' ο Κυριάκος Μητσοτάκης», *Efsyn.gr*. (Ανακτήθηκε από: https://www.efsyn.gr/politiki/78774_emmenei-sto-dogma-nomos-kai-taxi-o-kyriakos-mitsotakis).

Skai.gr. (2018). «Μητσοτάκης: η κυβέρνηση ανέχεται να απειλούνται ζωές Ελλήνων», *Skai.gr*. (Ανακτήθηκε από: https://www.skai.gr/news/politics/mitsotakis-i-kyvernisi-anexetai-na-apeilountai-zoes-ellinon).

Αντωνόπουλος, Γ. Α. και Παπανικολάου, Γ. (2016). «"Καπιταλισμός χωρίς άδεια": η ελληνική περίπτωση». Στο Γασπαρινάτου, Μ. (επιμ.). *Έγκλημα και ποινική καταστολή σε εποχή κρίσης: τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Νέστωρα Κουράκη* (σσ. 654-976). Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλας.

Αντωνόπουλος, Γ. Α. και Παπανικολάου, Γ. (2020). «Μετανάστευση και "οργανωμένο έγκλημα": αναπαραστάσεις στον ελληνικό Τύπο κατά την πρώτη εικοσαετία της Ελλάδας ως χώρας υποδοχής μεταναστών». Στο Τσουραμάνης, Χ., Χιόνης, Δ., Σπυρόπουλος, Φ., Χαλκιά, Α. Ε. και Λεμπέση, Μ. (επιμ.). *Εγκληματολογία: περίβλεπτον αλεξίφωτον; Τιμητικός τόμος για τον ομότιμο καθηγητή Γιάννη Πανούση* (σσ. 103-118). Αθήνα: Ι. Σιδέρης.

Αρτινοπούλου, Β., Βιδάλη, Σ., Γεωργούλας, Σ., Θεμελή, Ο., Κουλούρης, Ν. Κ. και Παπανικολάου, Γ. (επιμ.) (2018). *Εξουσίες, επιστημονική ουδετερότητα και εγκληματολογικός λόγος: 50 χρόνια Howard Becker "Whose side are we on?" Συμβολές στο πρώτο συνέδριο της Ελληνικής Εταιρείας Μελέτης του Εγκλήματος και του Κοινωνικού Ελέγχου*. Αθήνα: Ελληνική Εταιρεία Μελέτης του Εγκλήματος και του Κοινωνικού Ελέγχου.

Ασημακόπουλος, Β. (2017). *Πρώτη φορά Αριστερά: αντιθέσεις, αντιφάσεις, ιστορικές συγκρούσεις στο ΠΑΣΟΚ την περίοδο 1974-1990 και οι βάσεις του πολιτικού μεταμορφισμού του*. Αθήνα: Andy's Publishers.

Βιδάλη, Σ. (2007). *Έλεγχος του εγκλήματος και δημόσια αστυνομία. Τομές και συνέχειες στην αντεγκληματική πολιτική (τόμ. Β΄)*. Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλας.

Βιδάλη, Σ. (2010). «Μέτρηση του εγκλήματος και αντεγκληματική πολιτική». Στο Γαλανού, Μ. (επιμ.). *Τιμητικός τόμος Καλλιόπης Δ. Σπινέλλη: εγκληματολογικές διεπιστημονικές προσεγγίσεις* (σσ. 559-580). Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλας.

Βιδάλη, Σ., Κουλούρης, Ν. Κ. και Παπαχαραλάμπους, Χ. (επιμ.) (2019). *Εγκλήματα των ισχυρών: διαφθορά, οικονομικό και οργανωμένο έγκλημα*. Αθήνα: ΕΑΠ.

Βούλγαρης, Γ. (2019). *Ελλάδα: μια χώρα παραδόξως νεωτερική*. Αθήνα: Πόλις.

Βουλή των Ελλήνων (2000). *Πρακτικά Βουλής, Ι΄ περίοδος Προεδρευομένης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, Σύνοδος Α΄, Συνεδρίαση Δ΄, Σάββατο 22 Απριλίου 2000*. Αθήνα: Βουλή των Ελλήνων.

Βουλή των Ελλήνων (2004). *Πρακτικά Βουλής, ΙΑ΄ περίοδος Προεδρευομένης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, Σύνοδος Α΄, Συνεδρίαση Δ΄, Σάββατο 20 Μαρτίου 2004*. Αθήνα: Βουλή των Ελλήνων.

Βουλή των Ελλήνων (2009). *Πρακτικά Βουλής, ΙΓ΄ περίοδος Προεδρευομένης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, Σύνοδος Α΄, Συνεδρίαση Δ΄, Παρασκευή 16 Οκτωβρίου 2009*. Αθήνα: Βουλή των Ελλήνων.

Βουλή των Ελλήνων (2012). *Πρακτικά Βουλής, ΙΕ΄ περίοδος Προεδρευομένης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, Σύνοδος Α΄, Συνεδρίαση Δ΄, Παρασκευή 6 Ιουλίου 2019*. Αθήνα: Βουλή των Ελλήνων.

Βουλή των Ελλήνων (2015). *Πρακτικά Βουλής, ΙΣΤ΄ περίοδος Προεδρευομένης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, Σύνοδος Α΄, Συνεδρίαση Δ΄, Κυριακή 8 Φεβρουαρίου 2015*. Αθήνα: Βουλή των Ελλήνων.

Βουλή των Ελλήνων (2017). *Πρακτικά Βουλής, ΙΖ΄ περίοδος Προεδρευομένης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, Σύνοδος Γ΄, Συνεδρίαση ΚΒ΄, Παρασκευή 3 Νοεμβρίου 2017*. Αθήνα: Βουλή των Ελλήνων.

Βουλή των Ελλήνων (2018). *Πρακτικά Βουλής, ΙΖ΄ περίοδος Προεδρευομένης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, Σύνοδος Γ΄, Συνεδρίαση ϛΘ΄, Παρασκευή 19 Απριλίου 2018*. Αθήνα: Βουλή των Ελλήνων.

Βουλή των Ελλήνων (2019). *Πρακτικά Βουλής, ΙΗ΄ περίοδος Προεδρευομένης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, Σύνοδος Α΄ Συνεδρίαση Δ΄, Σάββατο 20 Ιουλίου 2019*. Αθήνα: Βουλή των Ελλήνων.

Βουλή των Ελλήνων (2020). *Πρακτικά Βουλής, ΙΗ΄ περίοδος Προεδρευομένης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, Σύνοδος Α΄, Συνεδρίαση ϛΣΤ΄, Παρασκευή 10 Φεβρουαρίου 2020*. Αθήνα: Βουλή των Ελλήνων.

Γεωργούλας, Σ. (2018). «Κρατικό-εταιρικό έγκλημα: παραδείγματα στη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα». Στο Αρτινοπούλου, Β., Βιδάλη, Σ., Γεωργούλας, Σ., Θεμελή, Ο, Κουλούρης, Ν. Κ. & Παπανικολάου, Γ. (επιμ.). *Εξουσίες, επιστημονική ουδετερότητα και εγκληματολογικός λόγος: 50 χρόνια Howard Becker "Whose side are we on?" Συμβολές στο πρώτο συνέδριο της Ελληνικής Εταιρείας Μελέτης του Εγκλήματος και του Κοινωνικού Ελέγχου* (σσ. 295-305). Αθήνα: Ελληνική Εταιρεία Μελέτης του Εγκλήματος και του Κοινωνικού Ελέγχου.

Γκάτσιος, Δ. (2017). «Δόγμα "νόμος και τάξη" από τον Κ. Μητσοτάκη», *Capital.gr*. (Ανακτήθηκε από: https://www.capital.gr/politiki/3218801/dogma-nomos-kai-taxi-apo-ton-k-mitsotaki).

Δερτιλής, Γ. Β. (2019). *Ιστορία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας 1750-2015*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

Διανέοσις (2016). «Τι πιστεύουν οι Έλληνες»: πανελλαδική έρευνα – έκθεση αποτελεσμάτων Απρίλιος 2015. Δ. Θεσμοί, πολίτευμα, πολιτικό σύστημα. (Ανακτήθηκε 3 Μαΐου, 2021 από: https://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2016/02/ti_pistevoun_oi_ellines_spreads_D.pdf).

Διανέοσις (2018). «Τι πιστεύουν οι Έλληνες»: πανελλαδική έρευνα – έκθεση αποτελεσμάτων Ιανουάριος – Φεβρουάριος 2018. (Ανακτήθηκε 3 Μαΐου, 2021 από: https://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2019/09/tpe_2018_AB_v7-4.9.2019.pdf).

Διανέοσις (2020). «Τι πιστεύουν οι Έλληνες»: πανελλαδική έρευνα – έκθεση αποτελεσμάτων Νοέμβριος-Δεκέμβριος 2019. (Ανακτήθηκε 3 Μαΐου, 2021 από: https://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2020/03/tpe_2020_final.pdf).

Έθνος (2020). «Αυτό είναι το εξοπλιστικό πρόγραμμα-μαμούθ της ΕΛ.ΑΣ ύψους 31 εκατ. ευρώ», *Έθνος*. (Ανακτήθηκε από: https://www.ethnos.gr/ellada/137229_ayto-einai-exoplistiko-programma-mamoyth-tis-elas-ypsoys-31-ekat-eyro).

Εμμανουηλίδης, Μ. & Κουκουτσάκη, Α. (2013). *Χρυσή Αυγή και στρατηγικές διαχείρισης της κρίσης*. Αθήνα: futura.

Ζαραφωνίτου, Χ. (2002). *Ο φόβος του εγκλήματος: εγκληματολογικές προσεγγίσεις και προβληματισμοί με βάση την εμπειρική διερεύνηση του φαινομένου στο εσωτερικό της Αθήνας*. Αθήνα: Αντ. Ν Σάκκουλας.

Ζαραφωνίτου, Χ. (2010). «Ο φόβος του εγκλήματος: ένα ελληνικό "παράδοξο''». Στο Γαλανού, Μ. (επιμ.). *Τιμητικός τόμος Καλλιόπης Δ. Σπινέλλη: εγκληματολογικές διεπιστημονικές προσεγγίσεις* (σσ. 125-150). Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλας.

Ζαραφωνίτου, Χ. (2012). «Υπάρχουν ghettos στο κέντρο της Αθήνας; Μια εγκληματολογική αναδόμηση των κοινωνικών αναπαραστάσεων των κατοίκων της περιοχής». (Ανακτήθηκε 24 Οκτωβρίου, 2012 από: http://www.theartofcrime.gr/index.php?pgtp=1&aid=1342278075).

Ζαραφωνίτου, Χ. και Κοντοπούλου, Ε. (2020). «Στοιχεία περιβαλλοντικής υποβάθμισης και φόβος του εγκλήματος: η περίπτωση των graffiti στο κέντρο της Αθήνας». Στο Τσουραμάνης, Χ., Χιόνης, Δ., Σπυρόπουλος, Φ., Χαλκιά, Α. Ε. και Λεμπέση, Μ. (επιμ.). *Εγκληματολογία: περίβλεπτον αλεξίφωτον; Τιμητικός τόμος για τον ομότιμο καθηγητή Γιάννη Πανούση* (σσ. 151-177). Αθήνα: Ι. Σιδέρης.

Ζαραφωνίτου, Χ. και Κουράκης, Ν. Α. (επιμ.) (2009). *(Αν)ασφάλεια, τιμωρητικότητα και αντεγκληματική πολιτική: πορουσίαση και πορίσματα έρευνας*. Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλας.

ΙΝΕ. (2020). *Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση: ετήσια έκθεση 2020*. Αθήνα: Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.

Καλύβας, Σ. (2013). «Η δημόσια τάξη ως πολιτικό πλεονέκτημα», *Η Καθημερινή*. (Ανακτήθηκε από: https://www.kathimerini.gr/opinion/733567/i-dimosia-taxi-os-politiko-pleonektima/).

Καραμπελιάς, Γ. (1989). *Κράτος και κοινωνία στη μεταπολίτευση (1974-1988)*. Αθήνα: Εξάντας.

Κουζής, Γ. (2015). «Η εργασία στο απόσπασμα κατά την περίοδο της κρίσης και των μνημονίων», *Κοινωνική Πολιτική*, 3, σσ. 7-18.

Κουράκης, Ν. Α. (1998). «Έκθεση για την εξέλιξη της εγκληματικότητας στη σημερινή Ελλάδα», *Ποινική Δικαιοσύνη*, 1(3), σσ. 239-248.

Κουκουτσάκη, Α. (επιμ.) (2000). *Κοινωνικές αναπαραστάσεις του εγκλήματος: η εγκληματικότητα των Αλβανών μεταναστών στον αθηναϊκό Τύπο* (Τόμ. «Εικόνες εγκλήματος»). Αθήνα: Πλέθρον.

Λαμπρόπουλος, Β. Γ. (2021). «Η ΕΥΠ θα μπορεί να παρακολουθεί Viber και WhatsApp», *In.gr*. (Ανακτήθηκε από: https://www.in.gr/2021/02/22/b-science/technology/eyp-tha-mporei-na-parakolouthei-viber-kai-whatsapp/).

Λιάκος, Α. (2019). *Ο ελληνικός 20ός αιώνας*. Αθήνα: Πόλις.

Παναγιωτόπουλος, Ν., Lebaron, F. και Perosa, G. (2021). *Η Ελλάδα δέκα χρόνια μετά: η ευδαιμονία στην Ελλάδα το 2020 μέσα απο τις διεθνείς στατιστικές εκθέσεις*. Αθήνα: Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.

Παπαθεοδώρου, Χ., Μισσός, Β. και Παπαναστασίου, Σ. (2020). *Κοινωνικές επιπτώσεις της κρίσης και των πολιτικών λιτότητας στην Ελλάδα*. Αθήνα: Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.

Παπανικολάου, Γ. (2018). «Από την αλλαγή στον εκσυγχρονισμό: το ΠΑΣΟΚ και το πεδίο της δημόσιας τάξης». Στο Ασημακόπουλος, Β. και Τάσσης, Χ. Δ. (επιμ.). *ΠΑΣΟΚ 1974-2018: πολιτική οργάνωση, ιδεολογικές μετατοπίσεις, κυβερνητικές πολιτικές* (σσ. 557-582). Αθήνα: Gutenberg.

Παπανικολάου, Γ. (2021). «Τι εγκληματολογία (να) κάνουμε;». Στο *[Εισηγήσεις του 2ου Συνεδρίου της ΕΕΜΕΚΕ, Αθήνα 24-27 Νοεμβρίου 2020]*.

Ρωμαίος, Γ. Θ. (1999). *Δύο χρόνια στο Υπουργείο Δημόσιας Τάξης: χτίζοντας τη νέα αστυνομία*. Αθήνα.

Σακελλαρόπουλος, Σ. (2001). *Η Ελλάδα στη μεταπολίτευση: πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις 1974-1988*. Αθήνα: Α. Α. Λιβάνης.

Σακελλαρόπουλος, Σ. και Σωτήρης, Π. (2004). *Αναδιάρθρωση και εκσυγχρονισμός: κοινωνικοί και πολιτικοί μετασχηματισμοί στην Ελλάδα της δεκαετίας του 1990*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Σερεμέτης, Δ. Β. (2020). *Οι μνημονιακές μεταρρυθμίσεις: διαρθρωτικές αλλαγές 2010-2018, εργασία, επιχειρηματικότητα, κράτος*. Αθήνα: Gutenberg.

Σπινέλλη, Κ. Δ. (2018). «"Ευ ζην" και αντεγκληματική πολιτική». Στο Λαμπροπούλου, Ε., Παπαμιχαήλ, Σ. και Σχίζας, Π. (επιμ.). *Σύγχρονες τάσεις αντεγκληματικής πολιτικής: προς τιμήν του ομότιμου καθηγητή εγκληματολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών κ. Αντώνη Δ. Μαγγανά* (σσ. 92-104). Αθήνα: Παπαζήσης.

Σταμούλη, Ε. (2019). «Οργανωμένο έγκλημα, παράνομες αγορές και διαφθορά στην Ελλάδα». Στο Βιδάλη, Σ., Κουλούρης, Ν. Κ. και Παπαχαραλάμπους, Χ. (επιμ.). *Εγκλήματα των ισχυρών: διαφθορά, οικονομικό και οργανωμένο έγκλημα* (σσ. 213-237). Αθήνα: ΕΑΠ.

Τσίγκανου, Ι. (2018). «Η συμβολή των στατιστικών δεδομένων για το έγκλημα στη χάραξη και την άσκηση αποτελεσματικής αντεγκληματικής πολιτικής». Στο Λαμπροπούλου, Ε., Παπαμιχαήλ, Σ. και Σχίζας, Π. (επιμ.). *Σύγχρονες τάσεις αντεγκληματικής πολιτικής: προς τιμήν του ομότιμου καθηγητή εγκληματολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών κ. Αντώνη Δ. Μαγγανά* (σσ. 105-122). Αθήνα: Παπαζήσης.

Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη. (2021). *Λευκή Βίβλος για την Προστασία του Πολίτη*. Αθήνα: Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη. (Ανακτήθηκε από: http://www.minocp.gov.gr/images/stories//2021/18032021_leuki_vivlos.pdf).

Χατζηιωσήφ, Χ. (επιμ.) (2002). *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα: ο Μεσοπόλεμος 1922-1940* (Τόμ. Β1). Αθήνα: Βιβλιόραμα.

Χατζηιωσήφ, Χ. (επιμ.) (2003). *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα: ο Μεσοπόλεμος 1922-1940* (Τόμ. Β2). Αθήνα: Βιβλιόραμα.

Ξενόγλωσση

Antonopoulos, G. A. & Papanicolaou, G. (2018). *Organised crime: a very short introduction*. Oxford: Oxford University Press.

Antonopoulos, G. A. & Papanicolaou, G. (2014). *Unlicensed capitalism, Greek style: illegal markets and "organised crime'' in Greece*. Nijmegen: Wolf Legal Publishers.

Braga, A. A., Welsh, B. C. & Schnell, C. (2015). "Can policing disorder reduce crime? A systematic review and meta-analysis'', *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 52(4), pp. 567-588.

Brenner, R. (2006). *The economics of global turbulence. The advanced capitalist economies from long boom to long downturn, 1945-2005*. London: Verso.

Britto, S. (2011). "'Diffuse anxiety': the role of economic insecurity in predicting fear of crime'', *Journal of Crime and Justice*, 36(1), σσ. 18-34.

Caliso, R. A. C., Francisco, J. P. & Garcia, E. (2019). "Broad insecurity and perceived victimisation risk'', *Journal of Interdisciplinary Economics*, 32(2), pp. 160-179.

Chu, I. Y.-H., Alam, P., Larson, H. J. & Lin, L. (2020). "Social consequences of mass quarantine during epidemics: a systematic review with implications for the COVID-19 response'', *Journal of Travel Medicine*, 27(7). (Available in: https://doi.org/10.1093/jtm/taaa192).

Clarke, R. V. & Hough, M. J. (eds.) (1980). *The effectiveness of policing*. Gower: Farnborough.

Duménil, G. & Lévy, D. (2004). *Capital resurgent: roots of the neoliberal revolution*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Eck, J. E. & Maguire, E. R. (2006). "Have changes in policing reduced violent crime? An assessment of evidence''. In Blumstein, A. & Wallman, J. (eds.). *The crime drop in America* (pp. 207-265). Cambridge: Cambridge University Press.

Ellinas, A. A. (2015). "Neo-nazism in an established democracy: the persistence of Golden Dawn in Greece'', *South European Society and Politics*, 20(1), pp. 1-20.

Emsley, C. (2005). *Crime and society in England 1750-1900* (3rd ed.). Harlow: Pearson Longman.

Emsley, C. (2007). *Crime, police and penal policy. European experiences 1750–1940*. Oxford: Oxford University Press.

ESS (2002). *ESS Round 2: European Social Survey Round 2 Data. Data file edition 3.6.* NSD – Norwegian Centre for Research Data. – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC.

ESS (2010). *ESS Round 5: European Social Survey Round 5 Data. Data file edition 3.4.* NSD – Norwegian Centre for Research Data. – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC.

ESS (2017). *Prospectus: European Social Survey – European Research Infrastructure Consortium*. London: ESS ERIC, City University of London.

Foucault, M. (1991). *Discipline and punish: the birth of the prison*. London: Penguin.

Garcia, E., Francisco, J. P. & Caliso, R. A. C. (2017). "Reassessing fear of crime: the role of broad insecurities'', *RSN-PCC Working Paper*, *17-001*.

Garland, D. (2001). *The culture of control. Crime and social order in contemporary society*. Oxford: Oxford University Press.

Georgiadou, V. (2013). "Right-wing populism and extremism: the rapid rise of Golden Dawn in crisis-ridden Greece''. In Melzer, R. & Serafin, S. (eds.). *Right-wing extremism in Europe: country analyses, counter-strategies and labour-market oriented exit strategies* (pp. 75-101). Berlin: Friedrich Ebert Foundation.

Giuliani, R. W. & Bratton, W. J. (1995). *The year of change: the NYPD agenda for 1995 and beyond*. New York: New York City Police Department.
Greene, J. A. (1999). "Zero tolerance: a case study of police policies and practices in New York City'', *Crime and Delinquency*, 45(2), pp. 171-187.
Harcourt, B. E. (2001). *Illusion of order: the false promise of broken windows policing*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
Harcourt, B. E. & Ludwig, J. (2006). "Broken windows: new evidence from New York City and a five-city social experiment'', *The University of Chicago Law Review*, 73(1), pp. 271-320.
Hindelang, M. J. (1976). *Criminal victimization in eight American cities: a descriptive analysis of common theft and assault*. Cambridge, Mass: Ballinger.
Hindelang, M. J., Gottfredson, M. R. & Garofalo, J. (1978). *Victims of personal crime: an empirical foundation for a theory of personal victimization*. Cambridge, Mass: Ballinger.
Hough, M. & Mayhew, P. (1983). *The British Crime Survey: first report*. London: HMSO.
Lambropoulou, E. (2005). "Crime, criminal justice and criminology in Greece'', *European Journal of Criminology*, 2(2), pp. 211-247.
Lee, M. (2007). *Inventing fear of crime. Criminology and the politics of anxiety*. Cullompton: WIllan Publishing.
Lee, M. & Farrall, S. (eds.) (2008). *Fear of crime: critical voices in an age of anxiety*. Abingdon: Routledge-Cavendish.
Merton, R. K. (1938). "Social structure and anomie'', *American Sociological Review*, 3(5), pp. 672-682.
Neocleous, M. (2000). *The fabrication of social order. A critical theory of police power*. London: Pluto Press.
Nagin, D. S. (2013). "Deterrence in the twenty-first century'', *Crime and Justice*, 42(1), pp. 199-263.
NYPD (1994). *Reclaiming the public spaces of New York*. New York: New York City Police Department.
Papanicolaou, G. (2006). "Greece''. In Jones, T. & Newburn, T. (eds.). *Plural policing: a comparative perspective* (pp. 77-97). London: Routledge.
Papanicolaou, G. & Rigakos, G. S. (2021). "Greece's right-wing government Is massively expanding police powers'', *Jacobin*. (Ανακτήθηκε από: https://jacobinmag.com/2021/04/greece-special-forces-police-university-nd).
Parenti, C. (2008). *Lockdown America. Police and prison in the age of crisis* (new ed.). London: Verso.
Peyrefitte, A. (1977). *Réponses à la violence. Rapport à M. le Président de la République présenté par le comité d'études sur la violence, la criminalité et la délinquance*. Paris: La documentation française.
Platt, A. M. (1987). "US criminal justice in the Reagan era: an assessment'', *Social Justice*, 29, pp. 58-69.
Platt, A. M. (1991). "'If we know, then we must fight': the origins of radical criminology in the United States''. In Oppenheimer, M., Murray, M. J. & Levine, R. F. (eds.). *Radical sociologists and the movement: experiences, lessons, and legacies* (pp. 219-232). Philadelphia: Temple University Press.
Pratt, J., Brown, D., Brown, M., Hallsworth, Simon & Morrison, W. (eds.) (2005). *The new punitiveness: trends, theories, perspectives*. Cullompton: Willan Publishing.
President's Commission (1967). *The challenge of crime in a free society: a report by the President's Commission on law enforcement and administration of justice*. Washington D.C.: US Government Printing Office.

Rigakos, G. S. & Papanicolaou, G. (2003). "The political economy of Greek policing: between neoliberalism and the sovereign State'', *Policing and Society*, 13(3), pp. 271-304.
Schneider, A. L. (1981). "Methodological problems in victim surveys and their implications for research in victimology'', *Journal of Criminal Law and Criminology*, 72(2), pp. 818-838.
Skogan, W. & Frydl, K. (eds.) (2004). *Fairness and effectiveness in policing: the evidence*. Washington DC: National Academies Press.
Sparks, R. F., Genn, H. G. & Dodd, D. J. (1977). *Surveying victims. A study of the measurement of criminal victimisation, perceptions of crime and attitudes to criminal justice*. Chichester: John Wiley and Sons.
Spinellis, C. D. & Kranidioti, M. (1995). "Greek crime statistics''. In Jehle, J. M. & Lewis, C. (eds.). *Improving criminal justice statistics. National criminal justice perspectives* (pp. 67-88). Wiesbaden: KrimZ.
Terrill, R. J. (1989). "Margaret Thatcher's law and order agenda", *American Journal of Comparative Law*, 37(3), pp. 429-456.
Vidali, S. (2013). "Greece 'for sale': casino economy and state corporate crime". In S. Will, S. Handelman & D. C. Brotherton (eds.). *How they got away with it: white collar criminals and the financial meltdown* (pp. 278-295). New York: Columbia Universiity Press.
Wacquant, L. (2009). *Punishing the poor: the neoliberal government of social insecurity*. Durham, NC: Duke University Press.
Wilson, J. Q. (1985). *Thinking about crime* (Revised ed.). New York: Vintage Books.
Wilson, J. Q. & Kelling, G. L. (1982). "Broken windows", *Altlantic Monthly*, 249(3), pp. 29-38.
Zimring, F. E. (2007). *The great American crime decline*. Oxford: Oxford University Press.

«Εξαιρετικές» νομοθεσίες και «ανακύκλωση» της ιστορίας στο ελληνικό κράτος

Ειρήνη Σταμούλη
Δρ. Εγκληματολογίας, Μτδρ. Ερευνήτρια, ΔΠΘ

Περίληψη

Η μελέτη διατρέχει τις «εξαιρετικές» νομοθεσίες από τη σύσταση του ελληνικού κράτους μέχρι και σήμερα και επιδιώκει να αναδείξει τυχόν ομοιότητες και συνέχειες. Η ευρύτητα των ποινικών ορισμών, οι αυστηρές ποινές, η εισαγωγή συλλογικής ευθύνης και η μετάθεση του αξιοποίνου σε προστάδιο της πράξης, φαίνεται ότι αποτελούν πάγια και σταθερά γνωρίσματα των έκτακτων νομοθεσιών. Οι τελευταίες αποδεικνύεται ότι επαναλαμβάνονται στη διάρκεια της ιστορίας με διάφορες παραλλαγές (και άρα αποκτούν και μια κανονικότητα), με στόχο να διαχειριστούν και να ελέγξουν τις εκάστοτε «επικίνδυνες» ομάδες

Abstract

This article runs through the “exceptional’’ laws from the establishment of the Greek state until today in order to highlight their common features. The vagueness of criminal act definitions, the severe punishments, the introduction of collective responsibility and the transfer of the criminalization to a stage before the act, seem to be constant features of the exceptional legislations. The latter seem to be repetitious throughout history in various forms (and therefore acquire a regularity) in order to control the «dangerous» groups of every period.

1. Εισαγωγή

«Επικίνδυνο θεωρείται αυτό που κρίνεται ως επικίνδυνο από το κράτος» (Μπάτλερ, 2009, σ. 137).

Οι εξαιρετικές ή έκτακτες νομοθεσίες υπήρξαν τουλάχιστον στον 19ο και τον 20ό αιώνα βασικό μέσο για τον έλεγχο ομάδων αντιφρονούντων, που αναδείχθηκαν σε κίνδυνο για ένα πολιτικό σύστημα και προσδιορίστηκαν ως εσωτερικός εχθρός, στο πλαίσιο αυταρχικών ή ολοκληρωτικών καθεστώτων και πάντως ελλειμματικής λειτουργίας του Κοινοβουλευτισμού. Το ποιος κάθε φορά είναι ο εσωτερικός εχθρός καθορίζεται από την εκάστοτε εξουσία. Σύμφωνα με τον Σμιτ, η ιδιότητα του εχθρού δεν καθορίζεται βάσει ηθικών κρίσεων, αλλά βάσει της *hostis,* της δύναμής του να απειλεί την εξουσία του κράτους (Σμιτ, 1988). Πρόκειται για τον πολιτικό και ιδεολογικό αντίπαλο, όχι τον ιδιωτικό εχθρό (inimicus), αλλά τον πολέμιο (hostis) (Σμιτ, 1988). Είναι εκείνος που αμφισβητεί πολιτικά το σύστημα και τις δομές του: ο αξιακός αντίπαλος της κρατικής εξουσίας (της αστικής εξουσίας σύμφωνα με Μπελαντή, 2004α, σσ. 128-129) που θεωρείται ότι μπορεί να εμποδίσει ή να ανατρέψει τη λειτουργία τους. Διαφοροποιείται από τον εξωτερικό εχθρό, διότι είναι αυτός που αποτάσσεται το δίκαιο εκ των έσω και μάλιστα διαρκώς και με αποφασιστικό τρόπο (Jakobs, 2005, σ. 873). Αυτή η διαρκής απειλή (ο κίνδυνος) έχει ως επακόλουθο να μην παρέχεται η *«ελάχιστη γνωστική εγγύηση που είναι αναγκαία για να αντιμετωπιστεί ως πρόσωπο»* (ό.π). Η έννοια του εσωτερικού εχθρού είναι πολύπλευρη και μεταλλάσσεται ανάλογα με την κάθε ιστορική στιγμή, την κοινωνικο-πολιτική πραγματικότητα αλλά και τις σκοπιμότητες της εκάστοτε εξουσίας. Σύμφωνα με τον Μάνεση, *«το κρατούν σύστημα φοβάται, αλλά και χρειάζεται τον εσωτερικό εχθρό. Και εν ανάγκη τον εφευρίσκει, για να τονώσει τη συνοχή του...»* (Μάνεσης, 1980, σ. 556).

Στο πλαίσιο της αντιμετώπισης του εκάστοτε εσωτερικού εχθρού θεσπίζονται νομοθεσίες που αποκλίνουν (αναιρώντας ή υπονομεύοντας) το ισχύον κάθε φορά γενικό συνταγματικό πλαίσιο κοινωνικών, πολιτικών ή και οικονομικών ελευθεριών (ισχύουν δηλαδή κατ' εξαίρεση) και εφαρμόζονται για ομάδες πληθυσμού με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά ή συμπεριφορές. Οι νομοθεσίες αυτές περιβάλλονται με έναν «εξαιρετικό» χαρακτήρα είτε υπό την έννοια της λήψης συγκεκριμένων μέτρων ενόψει συγκεκριμένων παροδικών καταστάσεων είτε υπό την έννοια ότι εισάγουν ένα καθεστώς ειδικής (εξαιρετικής) μεταχείρισης για τον εγκληματία, υποβαθμίζοντας τις δικονομικές εγγυήσεις και τον δικαιοκρατικό χαρακτήρα του ποινικού δικαίου (ενδεικτικά για τις εξαιρετικές νομοθεσίες, βλ. Bergalli και Sumner, 1997· Φεραγιόλι, 1985· Φουντεδάκη, 2007). Η θέσπιση εξαιρετικών νομοθεσιών φαίνεται να επαναλαμβάνεται σε διάφορες ιστορικές φάσεις, οι οποίες συνδέονται με μεταβολές στην οικονομία και το πολιτικό σύστημα μέσω της θωράκισης του κράτους και διεύρυνσης της ποινικής του εξουσίας. Συνήθως, θεσπίζονται στο πλαίσιο ενός καθεστώτος που επικαλεί-

ται «έκτακτη ανάγκη» για την προστασία της κοινωνίας και του κράτους (Αγκάμπεν, 2013) και θέτουν ζητήματα απόκλισης από τις συνταγματικά κατοχυρωμένες αρχές. Σύμφωνα με τον Σμιτ (1988), αυτή η κατάσταση εξαίρεσης εδράζεται στον ίδιο τον νόμο, δηλαδή είναι ο ίδιος ο νόμος που περιλαμβάνει την εξαίρεση. Αντίθετα, ο Αγκάμπεν θεωρεί ότι η κατάσταση εξαίρεσης συνιστά έναν *«κενό χώρο δικαίου, μια ζώνη ανομίας στην οποία όλοι οι νομικοί ορισμοί και κατ' αρχάς η ίδια η διάκριση μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού στοιχείου έχουν αδρανοποιηθεί»* (Αγκάμπεν, 2013, σ. 87). Δεν πρόκειται για κατάσταση δικαίου, αλλά για έναν χώρο που απουσιάζει το δίκαιο. Ο χώρος αυτός φαίνεται να είναι ουσιαστικός για την έννομη τάξη και τη λειτουργία της. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Αγκάμπεν, είναι σαν η έννομη τάξη να πρέπει *«με κάθε τρόπο να εξασφαλίσει μια σχέση μαζί του... θαρρείς και, για να δημιουργηθεί, έπρεπε αναγκαστικά να διατηρήσει κάποια σχέση με την ανομία»* (2013, σ. 88). Στις σύγχρονες κοινωνικο-πολιτικές συνθήκες, το καθεστώς έκτακτης ανάγκης αναδύεται με νέες μορφές, χωρίς επί της ουσίας να κηρύσσεται επίσημα, μέσω της σταδιακής διάχυσής του στις στρατηγικές της σύγχρονης διακυβέρνησης και της αντικατάστασης του κράτους δικαίου από το κράτος ασφάλειας (Αγκάμπεν, 2013).

Χαρακτηριστικό των «εξαιρετικών» μέτρων που θεσπίζονται για να αντιμετωπιστεί ο εκάστοτε «εσωτερικός εχθρός» είναι η υπερίσχυση της σκοπιμότητας έναντι της νομιμότητας, δηλαδή η αυθαιρεσία – συστατικό γνώρισμα του αστυνομικού κράτους, σύμφωνα με τον Μάνεση (1978, σ. 13). Πρόκειται για νόμους που, όπως υποστηρίζεται, επί της ουσίας στερούνται νομιμοποίησης ή έχουν νόθα νομιμοποίηση (Αλιβιζάτος, 1985· Μάνεσης σε Κούνδουρο 1978, σ. 12). Τέτοιοι νόμοι θεσπίζονται επειδή το κράτος αναγνωρίζει *«το γεγονός ότι δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς τον νόμο»,* ακόμα και αν πρόκειται για νόμο *«προσχηματικό», «εξαρθρωμένο»* και *«διπρόσωπο»* (Πανουργιά, 2013, σ. 60). Το κρίσιμο είναι ότι σε κάθε ιστορική περίοδο υπάρχουν πληθυσμοί που διώκονται ανεξέλεγκτα, με βάση τις νομοθεσίες αυτές και ανεξαρτήτως του αν όντως εμπλέκονται σε πράξεις ανατροπής ενός καθεστώτος ή απειλής της Δημοκρατίας. Ταυτόχρονα, αυτές οι διώξεις πλαισιώνονται από καταστάσεις που υπό καθεστώς νομιμότητας αποτελούν συστηματική κατάχρηση εξουσίας. Μια πιο πρόσφατη εκδοχή της «ανακύκλωσης» είναι τα μέτρα κατά της διεθνούς τρομοκρατίας και του διεθνικού εγκλήματος (βλ. ενδεικτ. Μπελαντής, 2004α), που επανέφεραν στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος «εξαιρετικές» καταστάσεις στις πρακτικές των κατασταλτικών μηχανισμών (βλ. ενδεικτ. την Έκθεση Διεθνούς Αμνηστίας, 2006 σχετικά με τα βασανιστήρια και την επ' αόριστον κράτηση υπόπτων στις φυλακές του Αμπού Γκράιμπ).

Η παρούσα μελέτη θα διερευνήσει τις λειτουργίες των εξαιρετικών νομοθεσιών στην Ελλάδα, όπως εφαρμόστηκαν σε διαφορετικές περιόδους, με στόχο να αναδείξει θεμελιώδη κοινά χαρακτηριστικά. Ειδικότερα, διατρέχει τις εξαιρετικές νομοθεσίες στη διάρκεια δύο αιώνων, από τη σύσταση του ελληνικού κράτους μέχρι τις ημέρες μας. Με αφετηρία τη νομοθεσία για τη ληστεία κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα, η μελέτη εκτείνεται μέχρι την ισχύουσα αντιτρομοκρατική νομοθεσία. Τα χρονικά δια-

στήματα που χωρίζουν τις υπό εξέταση νομοθεσίες είναι μεγάλα και οι κοινωνικές πραγματικότητες μέσα στις οποίες δημιουργήθηκαν, αντίστοιχα, τόσο διαφορετικές, ώστε ενδεχόμενοι συσχετισμοί και συγκρίσεις δεν είναι εύκολο να γίνουν. Όμως, αναδύονται σημαντικά κοινά χαρακτηριστικά, όπως η ευρύτητα των ποινικών ορισμών, οι αυστηρές ποινές, η εισαγωγή συλλογικής ευθύνης και η τιμωρία του φρονήματος, τα οποία φαίνεται να συνιστούν σταθερά γνωρίσματα της εξαιρετικής νομοθεσίας. Η τελευταία φαίνεται να επαναλαμβάνεται στη διάρκεια της ιστορίας με διάφορες παραλλαγές (και άρα αποκτά και μια κανονικότητα), με στόχο κάθε φορά να διαχειριστεί και να ελέγξει τους επικίνδυνους πληθυσμούς, δηλαδή όσους διαταράσσουν ή είναι σε θέση να διαταράξουν την ασφάλεια του κράτους και να αμφισβητήσουν την εξουσία του. Αυτοί συνιστούν κάθε φορά τον εσωτερικό εχθρό του κράτους (Βιδάλη, 2007, τόμ. Α΄, σ. 307).

Η ύλη της μελέτης διαρθρώνεται σε τρεις βασικές ενότητες. Στην πρώτη ενότητα εξετάζεται η αντιμετώπιση του φαινομένου της ληστείας τον 19ο αιώνα. Στη δεύτερη ενότητα προσεγγίζονται οι κυριότερες νομοθεσίες που θεσπίστηκαν κατά του κουμμουνισμού από τις αρχές του 20ού μέχρι και την πτώση της δικτατορίας του 1967. Στην τρίτη ενότητα μελετώνται οι αντιτρομοκρατικές νομοθεσίες από τη μεταπολίτευση μέχρι σήμερα.

2. Οι ληστές των ορέων και έκτακτη νομοθεσία στον 19ο αιώνα: ο Ν. ΤΟΔ΄/1871

2.1. Το ληστρικό φαινόμενο

Η ληστεία στον ελλαδικό χώρο (19ος και αρχές 20ού αιώνα) αποτελούσε μια κληρονομημένη πρακτική και παράδοση από τους κλεφταρματολούς, η οποία χαρακτηριζόταν από ιδιαίτερη προσαρμοστικότητα στην εκάστοτε κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα. Το ληστρικό φαινόμενο είχε κάνει την εμφάνισή του από τον 15ο αιώνα σε αγροτικές περιοχές και σε πόλεις της κεντρικής Ευρώπης (Hobsbawm, 2000). Οι ληστρικές ομάδες, κυρίως στη βορειοδυτική Ευρώπη, αποτελούνταν από άτομα περιθωριοποιημένα κοινωνικά και οικονομικά, στα οποία παρείχαν ένα μέσο οικονομικής επιβίωσης και προστασίας (Block, 2001, σ. 24). Οι ομάδες χαρακτηρίζονταν από ιεραρχική δομή και εσωτερική κατανομή ρόλων, διέθεταν δίκτυα πληροφοριοδοτών, κανονισμό εσωτερικών ποινών, ειδική διαδικασία μύησης-υποδοχής των νέων μελών, κοινή υποκουλτούρα και ειδικό λεξιλόγιο, συνδέσεις με τα δίκτυα των τοπικών «μαύρων» οικονομιών, στα οποία διοχέτευαν τα κλοπιμαία (Fijnaunt 2014, σσ. 62-64). Βασικοί παράγοντες που συνετέλεσαν στη δημιουργία του ληστρικού φαινομένου ήταν η φτώχεια, οι πόλεμοι και ο κοινωνικός αποκλεισμός ολόκληρων

πληθυσμιακών ομάδων (Fijnaunt, 2014, σ. 64). Το φαινόμενο άρχισε να εκλείπει λόγω των αλλαγών που συντελέστηκαν στα συστήματα δικαιοσύνης κατά τη Γαλλική Επανάσταση και τη ναπολεόντεια περίοδο, καθώς και λόγω υιοθέτησης πολιτικών αντιμετώπισης της φτώχειας (ό.π., σ. 66).

Σύμφωνα με τον Hobsbawm, οι ανάγκες και οι δραστηριότητες της ληστείας προϋπόθεταν επαφές με το οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό σύστημα. Η νομισματική οικονομία που αναπτυσσόταν γύρω από τους ληστές και τις δραστηριότητές τους συνδεόταν άμεσα με τη νόμιμη οικονομία και την τοπική κοινωνία (Hobsbawm, 2000, σ. 121). Είχαν ανάγκη από μεσάζοντες και ένα δίκτυο διοχέτευσης των παράνομων αγαθών που να συνδέεται με τα ευρύτερα δίκτυα του εμπορίου. Συνέβαλαν με αυτόν τον τρόπο στη συσσώρευση του τοπικού κεφαλαίου, ενώ ταυτόχρονα αποτελούσαν «πυρήνα ένοπλης δύναμης» και δεν είναι τυχαίο ότι η δράση τους άκμαζε όπου απουσίαζε «τακτικός ή αποτελεσματικός μηχανισμός για την τήρηση της δημόσιας τάξης» (ό.π., σ. 125). Η επίδραση των ληστών στο πολιτικό γίγνεσθαι διάφορων κοινωνιών, από την Κορσική και την Ελλάδα έως τη Ρωσία, παρουσιάζουν κάποια βασικά κοινά χαρακτηριστικά, π.χ. στην περίπτωση του ληστρικού φαινομένου στην Κορσική κατά τον 19ο αιώνα, ο Wilson (1988) αναφέρει ότι οι ληστές είχαν διασυνδέσεις με τις ελίτ, πολιτική υποστήριξη, τη δυνατότητα να ασκούν πίεση στις δημόσιες υπηρεσίες, και να παρεμβαίνουν στις δικαστικές υποθέσεις καθώς και να επιλύουν προβλήματα και διαφωνίες μεταξύ των ιδιοκτητών της γης και των χωρικών-αγροτών.

Στην Ελλάδα, οι οικονομικές κρίσεις, οι πόλεμοι και η μετάβαση από τον ένα τύπο οικονομίας (αγροτική) σε άλλον (εκβιομηχάνιση) επέδρασαν στη δημιουργία του ληστρικού φαινομένου. Αποτέλεσαν τις κύριες συνθήκες εγκατάλειψης της υπαίθρου και δημιουργίας ενός πλεονάζοντος ανειδίκευτου προσωπικού (κυρίως νέοι σε παραγωγική ηλικία), που βρήκε στην παρανομία τη «μοναδική λύση» επιβίωσης (Βιδάλη, 2007, τόμ. Α΄, σ. 308). Είτε λόγω της απουσίας του κράτους είτε λόγω της περιστασιακής παρουσίας του ιδιαίτερα στην ύπαιθρο, η ληστεία κατέστη ένας τρόπος όχι μόνο επιβίωσης, αλλά και αντίδρασης. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Κολιόπουλος, αποτέλεσε μια από τις *«μορφές που έπαιρνε η βίαιη αλλά σπασμωδική αντίδραση του παραδοσιακού κόσμου της υπαίθρου στις προσπάθειες του κράτους να τον εντάξει στο νέο οικονομικό και πολιτικό σύστημα, με μεθόδους μάλιστα και μέσα που όξυναν τις αντιθέσεις και όξυναν τις προστριβές»* (2005, σ. 21). Τα αίτια της ανάπτυξης ληστρικών κυκλωμάτων εντοπίζονται στον έλεγχο του κράτους στην παραδοσιακή κτηνοτροφική – αγροτική κοινωνία και στην προσπάθειά του να εντάξει την ύπαιθρο σε ένα νέο οικονομικό και πολιτικό σύστημα, μέσω της δημιουργίας δομών ξένων με τον μέχρι τότε παραδοσιακό τρόπο ζωής και της ανατροπής των κοινωνικών ρόλων (Κολιόπουλος, 2005, σ. 21). Ειδικότερα, η ανάπτυξη της στατικής κτηνοτροφίας και η σταδιακή αποδιάρθρωση της νομαδικής οδήγησε στην παραγωγή ενός «άχρηστου» δυναμικού, το οποίο αδυνατούσε λόγω του υποπολιτισμού του να *«μετατραπεί σε στατικό αγρότη (να αποκηρύξει τη νομαδική ζωή), σε βιομηχανικό ή βιοτεχνικό εργάτη* (Βιδάλη, 2007,

τόμ. Α΄, σ. 314). Στους οικονομικούς μετασχηματισμούς και στις αναδιατάξεις της παραγωγικής διαδικασίας εκείνης της ιστορικής περιόδου εδράζεται και το βασικό διακύβευμα της σύγκρουσης ανάμεσα στους ληστές και το κράτος.

2.2. Οι ληστές ως «εσωτερικός» εχθρός και η «έκτακτη» νομοθεσία του Ν. ΤΟΔ΄/1871

Από τη δεκαετία του 1850 διαπιστώνεται μια μορφολογική μετεξέλιξη του φαινομένου, κυρίως λόγω της άμεσης σύνδεσής του με το πολιτικό και κομματικό σύστημα (χρήση των ληστρικών συμμοριών από τα τοπικά κέντρα εξουσίας ως φορέας παροχής προστασίας). Επίσης, είναι η εποχή που σημειώνονται προσπάθειες για την καταστολή και τον έλεγχο των ληστρικών συμμοριών και υιοθετούνται δρακόντεια μέτρα. Σύμφωνα με τη Βιδάλη, «ο αριθμός και *μόνο των συλλήψεων και καταδίκων που έγιναν το διάστημα της δεκαετίας του 1850 δείχνει ότι το φαινόμενο είχε, όχι μόνο βαθιές κοινωνικές ρίζες του φαινομένου, αλλά και ότι απέκτησε διαστάσεις εμφυλίου πολέμου*» (2007, σ. 320). Το κράτος είχε επιστρατεύσει όλα τα μέσα, θεμιτά και αθέμιτα (π.χ. κατασκευή ψευδών ειδήσεων, δωροδοκίες κ.λπ.), στην προσπάθεια να μετατρέψει τον ληστή – αρματολό στον νεωτερικό ληστή – καταδιωκόμενο (Κοταρίδης, 1993, σ. 293). Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται και ο περιβόητος Ν. ΤΟΔ΄/1871, ο οποίος θα συμβάλει στην ύφεση του φαινομένου της ληστείας, στον εξαναγκασμό μετακίνησης ολόκληρων πληθυσμών (μέσω της επιβολής της ποινής του διοικητικού εκτοπισμού), αλλά και στη δημιουργία ενός παράλληλου «εξαιρετικού» ποινικού δικαίου. Πρόκειται για ένα νομοθέτημα που διεπόταν από αρχές ξένες προς *«τις αντιλήψεις του παραδοσιακού κόσμου περί δικαίου και τιμωρίας»* (Κολιόπουλος, 2005, σ. 21).

Οι ληστές αποτέλεσαν μία εχθρική ομάδα, έναν πληθυσμό που παραλειπόταν να συμπεριληφθεί στα νέα δεδομένα που προέκυπταν από την αλλαγή των τρόπων κοινωνικής και οικονομικής αναπαραγωγής (Βιδάλη, 2007, τόμ. Α΄, σ. 312). Οι ληστρικές συμμορίες, ως οργανωμένες ένοπλες δυνάμεις, *«αμφισβητούσαν έμπρακτα την ίδια την ύπαρξη των αρχών και του κράτους»,* το μονοπωλιακό δικαίωμά του να οργανώνεται και να ασκεί βία (Hobsbawm, 2000, σ. 219). Λειτουργούσαν ως «φορείς κοινωνικής διαμαρτυρίας» και γι' αυτό έβρισκαν και υποστήριξη από εκτοπισμένους πληθυσμούς, κοινωνικά και οικονομικά παρείσακτους (ό.π., σ. 219). Υπό αυτήν την οπτική, αποτέλεσαν τον εσωτερικό εχθρό εκείνο το διάστημα.

Το ληστρικό φαινόμενο, αν και αποτελεί την πρώτη μορφή οργανωμένου εγκλήματος στην Ελλάδα με την τυπολογία της συμμορίας, δεν μετεξελίχθηκε σε πραγματοπαγές οργανωμένο έγκλημα, όπως σε άλλες χώρες του ανεπτυγμένου καπιταλισμού (Βιδάλη, 2007, τόμ. Α΄, σ. 476). Σε αυτή την εξέλιξη συνέβαλε ο μετασχηματισμός των τοπικών ηθών και παραδόσεων και κυρίως η σταδιακή απώλεια της εξουσιαστικής δύναμης των ληστρικών δικτύων λόγω του ότι το κράτος υιοθέτησε τις πελατειακές

σχέσεις και κατέστη ο μεγαλύτερος πάτρωνας (Batalas, 2003, σ. 152). Υπηρεσίες και συμφέροντα που κατά κανόνα προωθεί το οργανωμένο έγκλημα *«παρέχονταν στους ενδιαφερομένους μέσω της δομικής ιδιαιτερότητας του ελληνικού πολιτικού συστήματος και της κομματικής πελατείας»* (Βιδάλη, 2014, σ. 178).

Η αντιστοιχία μεταξύ των ληστρικών συμμοριών και του οργανωμένου εγκλήματος, με τις όποιες μεταξύ τους διαφοροποιήσεις, αντανακλάται και στο θεσμικό πλαίσιο αντιμετώπισης των δύο φαινομένων. Δεν θα ήταν υπερβολικό να υποστηρίξουμε ότι η σημερινή νομοθεσία για τις εγκληματικές οργανώσεις έχει τις «καταβολές» της στην έκτακτη και εξαιρετική ποινική νομοθεσία για τη δίωξη του φαινομένου της ληστείας του 19ου αιώνα. Εάν ανατρέξει κανείς στον Ν. ΤΟΔ΄/1871 «Περί καταδίωξης της ληστείας», θα εντοπίσει τις ομοιότητες που εμφανίζουν με το σημερινό Ν. 2928/2001 για τις εγκληματικές οργανώσεις, όπως είναι η διακρατική συνεργασία, η θέσπιση της συλλογικής ευθύνης για μέλη της ληστρικής ομάδας, η συνεργασία με τις αρχές, κατάργηση της αναλογίας του ύψους της ποινής και της βλάβης του εγκλήματος.

2.2.1. Διακρατική συνεργασία

Η ανάγκη αντιμετώπισης του οργανωμένου εγκλήματος και της τρομοκρατίας διαμόρφωσε σταδιακά τη βάση για τη θεμελίωση και ενίσχυση της διακρατικής συνεργασίας σε ευρωπαϊκό επίπεδο ήδη από τη δεκαετία του ’90. Τα πρώτα στίγματα όμως αυτής της διακρατικής συνεργασίας τα εντοπίζουμε στο μέσον του 19ου αιώνα (δεκαετία του 1850), με αφορμή τη δίωξη και αντιμετώπιση του φαινομένου της ληστείας. Η έξαρση του φαινομένου τη δεκαετία του 1850 είχε ως αποτέλεσμα την αναμόρφωση του πλαισίου καταστολής, με την *«ενίσχυση των κατασταλτικών μέτρων, την αναδιοργάνωση των υπηρεσιών και τη διακρατική συνεργασία, υπό την πίεση και την εποπτεία των Άγγλων»* (Βιδάλη, 2007, τόμ. Α΄, σ. 322). Η ελληνοτουρκική σύμβαση του Απριλίου του 1856 αποτέλεσε το επιστέγασμα προσπαθειών κοινής αντιμετώπισης του φαινομένου της ληστείας. Δυνάμει της σύμβασης αυτής, τα δύο συμβαλλόμενα μέρη αναλάμβαναν την από κοινού αποτροπή του σχηματισμού των ληστρικών συμμοριών στην επικράτειά τους, τη συνεργασία τακτικών στρατευμάτων τους για τη φύλαξη κοινών συνόρων και τον συντονισμό τους για την από κοινού καταδίωξη συμμοριών. Επίσης, σε περίπτωση καταδίωξης, επιτρεπόταν στα αποσπάσματα η είσοδος στην επικράτεια του γειτονικού κράτους (Κολιόπουλος, 2005, σσ. 167-168).

2.2.2. Εισαγωγή συλλογικής ευθύνης

Μία χαρακτηριστική αντιστοιχία που φαίνεται να επαναλαμβάνεται συνολικά στις ειδικές νομοθεσίες είναι η θέσπιση της συλλογικής ευθύνης. Στην προκειμένη περίπτωση, στον Ν. ΤΟΔ΄/1871 (ΦΕΚ αριθμ. 5/01.03.1871) διαπιστώνονται διατάξεις σχετικές με τη συλλογική ευθύνη που αφορούν τον ορισμό της ληστρικής ένωσης, την ποινική ευθύνη των συγγενών των ληστών και την ευθύνη των δήμων, αλλά και λοιπών υπαλλήλων (διοικητικών, δικαστικών κ.λπ.). Πρώτον, ο ορισμός της ληστρικής ένωσης στον Ν.

ΤΟΔ΄/1871 δεν προέβλεπε διαφοροποίηση του καταλογισμού του δράστη ανάλογα με τον βαθμό συμμετοχής σε ληστεία (άρθρο 2, βλ. και Βιδάλη, 2007, τόμ. Α΄, σ. 334). Δεύτερον, ο νόμος του 1871 ενέπλεκε στο πεδίο της ποινικής καταστολής άτομα που δεν είχαν σχέση με τα εγκλήματα ληστείας, με μόνο κριτήριο τον οικογενειακό δεσμό με τον ληστή (άρθρο 21) και με δικαιολογητική βάση την υπόνοια της ληστοποδοχής. Συγκριμένα, διευρύνοντας σε ακραίο βαθμό το αξιόποινο, ο νόμος εγκληματοποίησε ουσιαστικά τη συγγένεια, και μάλιστα μέχρι τέταρτου βαθμού εξ αίματος και δεύτερου εξ αγχιστείας και εισήγαγε την ποινή της αναγκαστικής εκτόπισης (άρθρα 25-28). Οι εκτοπισμένοι συγγενείς δεν είχαν τη δυνατότητα να επιστρέψουν παρά μόνο μετά τον θάνατο ή τη σύλληψη του ληστή. Στην εισηγητική έκθεση του νομοσχεδίου, οι συγγενείς των ληστών χαρακτηρίζονται ως οι «*δραστηριότεροι σύμμαχοί» τους,* και οι ληστές ως *«δημόσιας ασφάλειας εχθρός»* (Κολιόπουλος, 2005, σ. 252). Σύμφωνα με την Πανουργιά (2013, σ. 53), η συγγένεια αντιμετωπίζεται ως *«ταυτότητα ουσίας, ένα εννοιολογικό και αναλυτικό DNA, το οποίο παράγει αποκλίνουσα, εγκληματική, επικίνδυνη και αντικοινωνική συμπεριφορά»*). Αρχικός σκοπός του νόμου ήταν να διασπάσει και να αποκόψει τα δίκτυα υποστήριξης των ληστών, *«όμως με τον τρόπο που παραλήφθηκε και χρησιμοποιήθηκε στο μετέπειτα νομοθετικό πλέγμα, κατέληξε μάλλον να επενδύσει τη συγγένεια με σχεδόν μεταφυσικές διαστάσεις παρά να λειτουργήσει πραγματιστικά ως μέσο αναχαίτισης του εγκλήματος»* (Πανουργιά, 2013, σ. 53).

Εκτός από τους συγγενείς των ληστών, ευθύνη αναγνωριζόταν και στις τοπικές δημοτικές αρχές, αλλά και σε λοιπούς δημόσιους υπαλλήλους (διοικητικούς, δικαστικούς κ.λπ.), με δικαιολογητική βάση τη μη λήψη διωκτικών μέτρων ή την ολιγωρία ως προς την εκτέλεση των καθηκόντων τους για την αντιμετώπιση των ληστρικών περιστατικών (άρθρα 9 και 10). Η προϊστορία τών εν λόγω διατάξεων εντοπίζεται στον νόμο του 1836 *«Περί ευθύνης των Δήμων ως προς τας πραττομένας ληστείας εντός της περιφερείας των»*, σύμφωνα με τον οποίο οι δήμοι είχαν ευθύνη για τις ληστείες που διαπράττονται στα χωρικά τους όρια (ΦΕΚ 64/13.11.1836, διάταγμα της 10ης Νοεμβρίου 1836). Οι δήμοι υποχρεούνταν στην καταβολή αποζημίωσης στα θύματα ληστειών (άρθρο 1), ενώ ταυτόχρονα προβλέπονταν και ποινές σε εκπροσώπους των δημοτικών αρχών αλλά και σε δημότες. Οι τελευταίοι ήταν υποχρεωμένοι να συμμετέχουν στην ένοπλη αντιμετώπιση των ληστών που εμφανίζονταν στα όρια της περιφέρειας του δήμου τους, ύστερα από πρόκλησή του (άρθρο 6, διάταγμα της 10ης Νοεμβρίου 1836, σε Κολιόπουλος, 2005, σ. 50). Η ευθύνη των διοικητικών αρχών διευρύνθηκε το 1840 (ΦΕΚ 4/12.2.1840) και συμπεριέλαβε ως συνυπόχρεους ως προς την καταβολή της αποζημίωσης και τους δήμους *«από τους οποίους είχαν εξορμήσει οι ληστές»*, καθώς και εκείνους *«στους οποίους είχαν καταφύγει μετά τη ληστεία»* (Κολιόπουλος, 2005, σ. 52).

2.2.3. Ευρύτητα ορισμού, εγκληματοποίηση του φρονήματος και αυστηρές ποινές

Ο ορισμός της ληστρικής συμμορίας βάσει του Ν. ΤΟΔ΄/1871 έχει αρκετές αντιστοιχίες με το σημερινό άρθρο 187 ΠΚ, που τυποποιεί ποινικά την εγκληματική οργάνωση. Στο άρθρο 2, οριζόταν με ιδιαίτερη ευρύτητα ότι *«πάσα ένωσις δύο ή πλειόνων προς εκτέλεσιν ληστρικών πράξεων» συνιστά ληστρική συμμορία. Ο νόμος καταργούσε την αντιστοιχία ύψους ποινής και βαθμού ολοκλήρωσης της πράξης ή συμμετοχής σε αυτήν και επέκτεινε το αξιόποινο τετελεσμένης πράξης και στην απλή συμμετοχή και στο στάδιο της πρόθεσης* (Βιδάλη, 2007, τόμ. Α΄, σ. 334). Για τα αρχηγικά στελέχη προβλεπόταν αυστηρότερη ποινή (ποινή θανάτου), στοιχείο που παραπέμπει στην αντίστοιχη σημερινή πρόβλεψη περί διεύθυνσης της εγκληματικής οργάνωσης.[1]

2.2.4. Συνεργασία πολιτών – αστυνομίας

Ο Ν. ΤΟΔ΄/1871 καθιέρωνε μια πολιτική αναγκαστικής συνεργασίας πολιτών – αστυνομίας (Βιδάλη, 2007, τόμ. Α΄, σ. 335). Ειδικότερα, προέβλεπε πλημμελληματική τιμωρία για εκείνους που ενώ είχαν πληροφορίες σχετικά με τον τόπο διαμονής του ληστή, δεν τον κατέδιδαν στις διωκτικές αρχές ή έρχονταν σε επαφή μαζί του. Επίσης, ο νόμος θέσπιζε αυστηρές ποινές για όποιον παρείχε με οποιονδήποτε τρόπο υποστήριξη στους ληστές, πρακτική που παραπέμπει στις αντίστοιχες σημερινές διατάξεις (άρθρο 187 ΠΚ παρ. 4) που ποινικοποιούν τις πράξεις διευκόλυνσης και υποστήριξης των δραστηριοτήτων των εγκληματικών οργανώσεων. Ένας ακόμη τρόπος ενίσχυσης της συνεργασίας με τις αρχές ήταν η επικήρυξη των ληστών και ο προσδιορισμός χρηματικής αμοιβής (άρθρο 12). Επί της ουσίας, ο νόμος προωθούσε την αποδιάρθωση της ενότητας των ληστών. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Βιδάλη, *«η διάταξη αυτή στάθηκε αιτία πολλών παρεκκλίσεων στη διωκτική πρακτική των ανδρών της χωροφυλακής, αλλά ήταν και ο κύριος λόγος για τον αποκεφαλισμό των ληστών»,* καθώς σε αρκετές περιπτώσεις (π.χ. εξόντωση του ληστή σε δύσβατες περιοχές), η κεφαλή αποτελούσε για τον καταδότη τη μοναδική απόδειξη θανάτωσης του ληστή και το μέσο είσπραξης της αμοιβής του (2007, τόμ. Α΄, σ. 337). Στις 14 Νοεμβρίου 1925, με το περίφημο διάταγμα του στρατηγού Πάγκαλου, προβλέπεται ότι *«απαλλάσσεται πάσης ποινής ο ληστής ή φυγόδικος ή υπόδικος όστις μόνος ή μετά πολιτών... συνέλαβε και προσήγαγεν ή εφόνευσε ληστήν επικεκηρυγμένον...».* Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση των αδελφών Ρετζαίων, ληστών που δρούσαν στην Ήπειρο, οι οποίοι και φόνευσαν τους συντρόφους Σιντόρη και Κοντογιώργη, προκειμένου να τους χορηγηθεί αμνηστία από το ελληνικό κράτος. Μάλιστα, μετά την αμνήστευσή τους, οι Ρετζαίοι προσελήφθησαν και στη χωροφυλακή (Τζανακάρης, 2002).

1. Σύμφωνα με την παρ. 2 του άρθρου 187 ΠΚ, «αυτός που διευθύνει την εγκληματική οργάνωση τιμωρείται με κάθειρξη».

Η συνεργασία αστυνομίας και πολιτών, υπό τις συνταγματικές εγγυήσεις πλέον της σημερινής θεσμικής τάξης, θεσπίζεται στις σύγχρονες δημοκρατίες με την τυπική διάσταση της προστασίας μαρτύρων. Επίσης, αντιστοιχία εντοπίζεται και στις ευεργετικές διατάξεις του άρθρου 187Γ ΠΚ για τα μέτρα επιείκειας (π.χ. απαλλαγή από την ποινή, μειωμένη ποινή, αναστολή ποινικής δίωξης, αναστολή απέλασης) για τις περιπτώσεις εκείνες που κάποιος εμπλεκόμενος συνεργάζεται με τις αρχές, παρέχει πληροφορίες και συντελεί στην εξάρθρωση της εγκληματικής οργάνωσης. Η υποχρεωτική συνεργασία με τις αρχές θεσπίζεται επιπλέον με τον νόμο για το «ξέπλυμα βρόμικου χρήματος», ο οποίος καθιερώνει την υποχρέωση αναγγελίας ύποπτων συναλλαγών ή δραστηριοτήτων σε έναν ευρύτατο κύκλο προσώπων, δημιουργώντας έτσι ένα δίκτυο παν-κοινωνικής παρακολούθησης και ελέγχου.

2.3. Η εξαίρεση που έγινε κανόνας

Ο Ν. ΤΟΔ΄/1871 προβλέφθηκε ότι θα ισχύει για τέσσερα χρόνια, χαρακτηριστικό της «έκτακτης» μορφής που ήθελε το κράτος να του προσδώσει. Τελικά, όμως, αποτέλεσε έναν νόμο, ένα δίκαιο εξαίρεσης που έγινε κανόνας, και ίσχυσε για πολύ μεγαλύτερο από το προβλεπόμενο χρονικό διάστημα. Μέσω συνεχών παρατάσεων και ανανεώσεων της ισχύος του (Ν. 121/1913 και 755/1917 και Ν.Δ. της 19/21 Απριλίου 1924), συνδέθηκε με τις εκτοπίσεις γενικά και στη συνέχεια διευρύνθηκε το πεδίο εφαρμογής του και σε άλλες πράξεις που αντίκεινται στη δημόσια τάξη και ασφάλεια, ιδίως επί δικτατορίας, με αποτέλεσμα να εφαρμόζεται στη δίωξη των κομμουνιστών (ενδεικτ. Πανουργιά, 2013, σσ. 53-54).

Όπως θα δούμε και στη συνέχεια, το στοιχείο που επαναλαμβάνεται στις αντικομμουνιστικές νομοθεσίες (ιδιώνυμο του 1929, ο Α.Ν. 117/1936 επί δικτατορίας Μεταξά και ο Α.Ν. 509/1947) και έχει τις ρίζες του στη νομοθεσία για τη δίωξη της ληστείας του 1871 είναι η μετάθεση του αξιοποίνου σε προστάδιο της πράξης. Κοινό τους γνώρισμα η ποινή του εκτοπισμού. Ο νόμος του 1871 προέβλεπε την ποινή του εκτοπισμού και στους συγγενείς των ληστών. Δεν τιμωρούσε την πράξη, αλλά τη συγγένεια, τους δεσμούς αίματος. Η αντικομμουνιστική νομοθεσία στο σύνολό της προέβλεπε την ποινή του εκτοπισμού ως «προληπτική δίωξη» και εγκληματοποιούσε το φρόνημα. Η εκτόπιση πλαισιωνόταν συχνά και από την επ' αόριστον κράτηση. Πρόκειται για πρακτικές και μέτρα που αναβίωσαν στο πλαίσιο της αντιμετώπισης της τρομοκρατίας (ενδεικτ. βλ. φυλακή του Γκουαντάναμο). Η επ' αόριστον κράτηση δεν συνιστά μια νομική καινοτομία, η οποία εμφανίστηκε επί κυβερνήσεως Μπους μετά την επίθεση στους Δίδυμους Πύργους στη Νέα Υόρκη, αλλά φαίνεται να *«έχει προϊστορία που ανάγεται σε έναν χώρο και έναν χρόνο, ο οποίος χρησιμοποιήθηκε ως εργαστήριο δομικών νεοαποικιακών πρακτικών»,* και ειδικότερα τα άγονα νησιά της Ελλάδος, που μετατράπηκαν στα πρώτα χρόνια του 20ού αιώνα σε *«αυστηρά πει-*

θαρχημένους χώρους ύπαρξης» (Πανουργιά, 2013, σ. 61). Η ενότητα που ακολουθεί επιχειρεί να προσεγγίσει το συγκεκριμένο ζήτημα μέσω της αναδρομής στις έκτακτες νομοθεσίες του 20ού αιώνα.

3. Έκτακτες νομοθεσίες από τις αρχές του 20ού αιώνα μέχρι τη μεταπολίτευση: ο «κομμουνιστικός κίνδυνος»

Στις αρχές του 20ού αιώνα, η Ελλάδα βρισκόταν σε κατάσταση γενικευμένης πολιτικής και οικονομικής κρίσης. Ο εθνικός διχασμός (1915) ως εσωτερική σύγκρουση της αστικής τάξης (αντιπαράθεση φιλελευθέρων και φιλομοναρχικών) θα σημαδέψει τη δεκαετία του 1910 και θα επηρεάσει τις πολιτικές εξελίξεις για τις επόμενες δεκαετίες (Αλιβιζάτος, 1983, σ. 33). Αφορμή στάθηκε η διαφωνία Βενιζέλου – θρόνου για την είσοδο της Ελλάδας στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο (Μαυρογορδάτος, 2015). Η πολεμική δεκαετία 1912-1992 (Βαλκανικοί πόλεμοι, Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, μικρασιατική εκστρατεία) οδήγησε στη διάσπαση και ανασυγκρότηση του κράτους και, όπως είναι γνωστό, άλλαξαν τα όρια της επικράτειας και βέβαια καταλυτική τομή αποτέλεσε η Μικρασιατική Καταστροφή και το προσφυγικό ζήτημα (Λιάκος, 2019, σ. 119· Mazower, 2009, σ. 67).

Η δεκαετία του 1910 χαρακτηρίζεται παράλληλα από την ενίσχυση του εργατικού κινήματος, την ανάπτυξη του συνδικαλισμού και τη θέσπιση νόμων για τη βελτίωση των εργασιακών σχέσεων και του βιοτικού επιπέδου των εργατών (Σεφέρης, 1975, σ. 34). Το 1914 επίσης θεσπίστηκε ένα νομοθετικό πλαίσιο που έδωσε ώθηση στις συνδικαλιστικές ενώσεις και στην οργάνωση των μέσων διεκδίκησης των συμφερόντων της εργατικής τάξης. Είναι η εποχή που οι βενιζελικοί ενισχύουν τον συνδικαλισμό, με σκοπό να καθορίσουν οι ίδιοι το πλαίσιο ανάπτυξης και να ελέγξουν την εργατική τάξη (Μαυρογορδάτος και Χατζηιωσήφ, 1988, σσ. 9-19).

3.1. Η αρχή του κακού

Την ίδια περίοδο, παράλληλα με την ενίσχυση του εργατικού κινήματος και του συνδικαλισμού, αρχίζουν να πραγματοποιούνται και οι πρώτες εκτοπίσεις για πολιτικούς λόγους. Ο εθνικός διχασμός καθόρισε και την πολιτική που ακολούθησαν οι βενιζελικοί στο ζήτημα της δίωξης του «νέου» εσωτερικού εχθρού, των κομμουνιστών. Σύμφωνα με τον Λιάκο, *«εκείνο που γεφύρωνε τον διχασμό του πολιτικού κόσμου ήταν ένας διάχυτος πανικός κοινωνικής ανατροπής και ο φόβος του κομμουνισμού»* (1985, σ. 179), ο οποίος θα μπορούσε να αλλοιώσει τις κατευθύνσεις του αστικού δημοκρατικού κράτους. Οι πρώτοι διοικητικοί εκτοπισμοί για πολιτικούς λόγους στην Ελλάδα

διατάχθηκαν στις αρχές του καλοκαιριού του 1914. Πρόκειται για τον εκτοπισμό του Αβραάμ Μπεναρόγια, γραμματέα της Σοσιαλιστικής Εργατικής Ομοσπονδίας (Φεντερασιόν) και του Σαμουέλ Γιονά, γραμματέα του καπνεργατικού συνδικάτου, οι οποίοι συνελήφθησαν στη Θεσσαλονίκη και εκτοπίστηκαν επ' αόριστον στη Νάξο χωρίς να δικαστούν, «*ως επικίνδυνοι για την δημόσιαν ασφάλειαν*». Είχε προηγηθεί, την άνοιξη του 1914, η εικοσαήμερη απεργία των καπνεργατών της Μακεδονίας, η οποία συνιστούσε την *«πρώτη σημαντική δραστηριότητα της Φεντερασιόν μετά την προσάρτηση της Μακεδονίας στο ελληνικό κράτος και τη σοβαρότερη καπνεργατική κινητοποίηση που είχε γίνει ως τότε στον χώρο αυτό»* (Φουντανόπουλος, 2005, σ. 183). Όπως αναφέρει η Αβδελά (1993, σ. 180), πρόκειται για την πρώτη μαζική ταξική σύγκρουση με πολυεθνικό χαρακτήρα (Έλληνες και Εβραίοι καπνεργάτες ανέπτυξαν κοινή δράση) στην περιοχή και αυτό αποτέλεσε την απαρχή της κατασταλτικής πολιτικής για τον περιορισμό των εργατικών διεκδικήσεων.

Η εκτόπιση των Μπεναρόγια και Γιονά στηρίχθηκε στον Ν. ΤΟΔ΄/1871 για τη δίωξη της ληστείας. Ο Βενιζέλος, λίγο πριν τη νομοθεσία υπέρ συνδικάτων, είχε φροντίσει να επεκτείνει το πεδίο εφαρμογής του Ν. ΤΟΔ΄/1871 στις νεοπροσαρτηθείσες χώρες (Βιδάλη, 2007, τόμ. Α΄, σ. 421). Ο Ν. 121/1913 ταυτόχρονα διεύρυνε το πεδίο εφαρμογής της διοικητικής εκτόπισης στην ευρύτερη οικογένεια των ληστών, καθώς και σε «εκ διαγωγής» υπόπτους για διατάραξη της δημόσιας ασφάλειας ύστερα από γνωμοδότηση της αρμόδιας εισαγγελικής και αστυνομικής αρχής, όπως και έγινε και στην περίπτωση Μπεναρόγια και Γιονά (Κορδάτος, 1972, σ. 262 και Λιάκος, 1985).

Η υπόθεση των Μπεναρόγια και Γιονά έχει ιδιαίτερη σημασία, επειδή αποτελεί την απαρχή της εφαρμογής της πρακτικής του διοικητικού εκτοπισμού σε κοινωνικές ομάδες άλλες από αυτές των ληστών – μία πρακτική που διήρκησε μέχρι και το 1974. Συνιστά ένα τυπικό παράδειγμα της κανονικοποίησης της «εξαιρετικής» νομοθεσίας που οδηγεί στην εγκληματοποίηση των εκάστοτε κοινωνικών και πολιτικών αντιπάλων, που ανάγονται σε εθνικούς. Η επίκληση του εθνικού κινδύνου αναδεικνύεται από σχετικό δημοσίευμα εκείνων των ημερών: *«Οι ηγέτες της απεργίας επιδιώκουν να παρασύρουν Έλληνας αδελφούς μας εις τον διεθνισμόν, δηλαδή να μην προσκυνούν τον Σταυρόν και να μην χαιρετούν την γλυκείαν Γαλανόλευκον, αλλά να έχουν ως έμβλημά τους την κόκκινη σημαία του σοσιαλισμού, όστις ως απεδείχθη τουλάχιστον εν Θεσσαλονίκη, είναι απλούστατα μία οργάνωσις στρεφομένη κατά του Ελληνισμού»* (*Νέα Αλήθεια*, 20.4.14, στον Ιό της *Ελευθεροτυπίας*, 29.04.2001). Ο Λιάκος συνδέει την επίθεση του Τύπου και την επίκληση των εθνικών λόγων με την ανάσχεση των κοινωνικών αγώνων (βλ. Λιάκος, 1985, όπως αναφέρεται σε Αβδελά, 1993, σ. 182).

Θα πρέπει επίσης να επισημανθεί ότι στην υπόθεση των συνδικαλιστών Μπεναρόγια και Γιονά, η αστυνομική έρευνα διεξήχθη μέσα σε κλίμα «κατεπείγοντος» για *«την πραγματοποίησιν της εκτοπίσεως το ταχύτερον, επιβαλλομένης ως εκ των περιστάσεων»*, *ενώ* αφαιρέθηκε το δικαίωμα πρόσβασης στη δικογραφία, και αυτό αναφέρεται στο υπόμνημα της Φεντερασιόν προς τον Βενιζέλο: *«εις μάτην οι πληρεξούσιοι δικηγό-*

ροι εζήτησαν την δικογραφίαν, ίνα λάβωσι γνώσιν της γνωμοδοτήσεως των αρμοδίων αρχών και των εν αυτή αναφερομένων λόγων, εφ' ων εβασίζετο το "ύποπτον διά την δημοσίαν ασφάλειαν" των πελατών των. Η Γεν. Διοίκησις ηρνήθη την παράδοσιν της δικογραφίας» (βλ. Λιάκος, 1985, σ. 134). Η δυνατότητα άρνησης στην πρόσβαση της ποινικής δικογραφίας (θεμελιώδες δικονομικό δικαίωμα του κατηγορουμένου) φαίνεται να επαναλαμβάνεται ακριβώς έναν αιώνα αργότερα με το άρθρο 12 του Ν. 4236/2014 (ΦΕΚ 33/Α/11.2.2014), με το οποίο καθίσταται δυνατή η αναστολή τού εν λόγω δικαιώματος, όταν κριθεί απαραίτητη για την προστασία σημαντικού δημόσιου συμφέροντος.

3.2. Ενός κακού μύρια έπονται

Η επέκταση της εφαρμογής του διοικητικού εκτοπισμού συνεχίστηκε με τον Ν. 755/1917 «Περί αδικημάτων τινών κατά της ασφαλείας της χώρας και της κοινής ησυχίας». Η εκτόπιση διατασσόταν από τον νομάρχη και μπορούσε πλέον να επιβληθεί *σε οποιονδήποτε παρακωλύει με οποιονδήποτε τρόπο την άμυνα της χώρας.* Το 1924 εκδίδεται το περίφημο Ν.Δ. της 23ης Απριλίου «Περί κατοχυρώσεως του δημοκρατικού πολιτεύματος» (ΦΕΚ 93/23.4.1924), το οποίο ποινικοποιούσε κάθε προσβολή και αμφισβήτηση του δημοκρατικού πολιτεύματος. (Αλιβιζάτος, 2011, σ. 269). Ακολούθησε μια σειρά νόμων που περιόριζαν το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι, συρρίκνωναν τα υπερασπιστικά δικαιώματα στις δίκες περί Τύπου και διευκόλυναν την πειθαρχική δίωξη για πολιτικούς λόγους (ό.π., σ. 269).

Επί διδακτορίας Πάγκαλου τίθενται τα θεμέλια ενός μηχανισμού ασφάλειας, ο οποίος στη συνέχεια αξιοποιήθηκε για τη δίωξη του κομμουνισμού κατά αποκλειστικότητα. Ειδικότερα, συστήθηκε η Υπηρεσία Ειδικής Ασφάλειας (ΦΕΚ Α΄ 265/23.09.1925), *με προορισμόν την παρακολούθησιν πάσης υπόπτου εις την ασφάλειαν του Κράτους οργανώσεως, την καταδίωξιν της κατασκοπείας και την αστυνομίαν επί των ξένων»* (Λαζαρής, 2003· Αλιβιζάτος, 1985, σσ. 380-381). Το θεσμικό πλαίσιο όμως που έμελλε να *«σημαδέψει τη δημόσια ζωή του τόπου συνεχώς και αδιαλείπτως για τα επόμενα 50 χρόνια»* επήλθε με το Ν.Δ. της 2ας Ιουνίου 1926 επί δικτατορίας Θ. Πάγκαλου (Αλιβιζάτος, 2011, σ. 269). Επρόκειτο για τη διοικητική εκτόπιση «υπόπτων» και όχι ενόχων για πράξεις αντίθετες *«εις την δημόσιαν τάξιν και ασφάλειαν της χώρας».*

Τον Ιούλιο του 1929 ψηφίζεται από τη Βουλή το νομοσχέδιο με τον τίτλο «Περί μέτρων ασφαλείας του κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των ελευθεριών των πολιτών», ΦΕΚ 245/Α΄/25.7.1929), το λεγόμενο «Ιδιώνυμο», το οποίο αποτελούσε τον πρώτο ευθέως αντικομμουνιστικό νόμο (Αλιβιζάτος, 2011, σ. 270). Στο άρθρο 1 προβλεπόταν ποινή φυλάκισης τουλάχιστον έξι μηνών και διοικητικός εκτοπισμός μέχρι δύο ετών για όποιον *«επιδιώκει την εφαρμογήν ιδεών εχουσών ως έκδηλον σκοπόν την διά βιαίων μέσων ανατροπήν του κρατούντος κοινωνικού συστήματος ή την*

απόσπασιν μέρους εκ του όλου της επικρατείας, ή ενεργεί υπέρ της εφαρμογής αυτών προσηλυτισμόν». Αν τα παραπάνω «αδικήματα» τελούνταν διά του Τύπου, προβλεπόταν η δυνατότητα απαγόρευσης άσκησης επαγγέλματος στον δημοσιογράφο, τον διευθυντή, τον τυπογράφο ή τον εκδότη του εντύπου για έξι μήνες. Με το Ιδιώνυμο, κάθε κοινωνική αναταραχή, κάθε κινητοποίηση και απεργία «*είχε νομιμοποιημένη την πιθανότητα να θεωρηθεί μια πράγματι ή τουλάχιστον δυνάμει κομμουνιστική ιδέα»* (Κούνδουρος, 1978, σ. 79). Όπως αναφέρει ο Αλιβιζάτος, *«αυτό το έκτακτο νομοθετικό οπλοστάσιο στράφηκε, κατά πρώτο λόγο, κατά της επέκτασης του εργατικού κινήματος... Πάνω από το 60% των ατόμων που καταδικάστηκαν από το 1929 ως το 1937 για εγκλήματα κατά της ασφάλειας του κράτους και με το "Ιδιώνυμο" ανήκε στην εργατική τάξη»* (Αλιβιζάτος, 1983, σ. 359). Αποτέλεσε τη βάση της νομοθεσίας για την ασφάλεια του κράτους και του κοινωνικού καθεστώτος μέχρι και τη μεταπολίτευση (Αλιβιζάτος, 2011, σ. 271). Στα χρόνια που ακολούθησαν ενισχύθηκε περισσότερο η κατασταλτική δυνατότητα του Ιδιωνύμου μέσω μίας σειράς νόμων.

Το 1936, επί δικτατορίας Μεταξά, το «Ιδιώνυμο» αντικαταστάθηκε με τον Α.Ν. 117 «Περί μέτρων προς καταπολέμησιν του κομμουνισμού και των εκ τούτου συνεπειών. Επί της ουσίας δεν το καταργούσε, αλλά αυστηροποιούσε τις ήδη υπάρχουσες διατάξεις και εγκληματοποιούσε και νέες «επικίνδυνες» για το κράτος συμπεριφορές. Στον νέο νόμο προβλεπόταν ποινή φυλάκισης μέχρι πέντε ετών και ποινή εκτόπισης από έξι μήνες μέχρι δύο έτη για τους «εχθρούς» του πολιτεύματος. Η ίδια ποινή προβλεπόταν και για οποιονδήποτε συμμετείχε σε απεργία ή εξωθούσε τους εργάτες σε κήρυξη απεργίας. Επίσης, η ανατροπή του κοινωνικού καθεστώτος δεν απαιτείτο πλέον να γίνει με βίαια μέσα, όπως απαιτείτο στον προηγούμενο ποινικό νόμο, αλλά με κάθε τρόπο (Αλιβιζάτος, 2011, σ. 308). Αρκεί κάποιος «*να προσπαθούσε να ανατρέψει, έστω και ειρηνικά, εκείνο που η δικτατορία όριζε σαν κοινωνικό καθεστώς»* (Κούνδουρος, 1978, σ. 104).

Η δικτατορία του Μεταξά, μεταξύ άλλων, κατέλυσε τις βασικές ατομικές ελευθερίες, ίδρυσε στρατόπεδα συγκέντρωσης για τον εγκλεισμό των εκτοπιζομένων υπό καθεστώς «πειθαρχικής διαβιώσεως», καθιέρωσε τα «πιστοποιητικά κοινωνικών φρονημάτων», γενίκευσε την πρακτική των λεγόμενων «δηλώσεων μετάνοιας» (Αλιβιζάτος, 2011, σσ. 308-309) και ποινικοποίησε την έκδοση και κυκλοφορία βιβλίων με ανατρεπτικό χαρακτήρα (άρθρο 10 του Α.Ν. 117/1936), οδηγώντας στην κατάσχεση και στη συνέχεια στην πυρά χιλιάδες βιβλία, διεύρυνε τις αρμοδιότητες της αστυνομίας και θεσμοθέτησε άτυπα τα βασανιστήρια ως πρακτική ανάκρισης (Βιδάλη, 2007, τόμ. Α΄, σ. 464). Σύμφωνα με τον Κορωνάκη, *«υπέρ τα 80.000 άτομα εβασανίσθησαν επί μήνας ολοκλήρους εις τα κρατητήρια των Ασφαλειών και των παραρτημάτων των, εις τας μονίμους φυλακάς του κράτους και τας ερημονήσους του Αιγαίου»* (Κορωνάκης, 1950, σ. 45).

3.3. Έκτακτες νομοθεσίες μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο: η συνέχεια της βίας

Τα περισσότερα από τα παραπάνω ειδικά μέτρα για τη δίωξη των κομμουνιστών διατηρήθηκαν σε ισχύ κατά την περίοδο της Κατοχής. Η μεταξική δικτατορία είχε θεσπίσει και τον Α.Ν. 375/1936 «Περί τιμωρίας των εγκλημάτων κατασκοπείας και των εγκληματικών ενεργειών των απειλουσών την εξωτερικήν ασφάλειαν της χώρας», ο οποίος αποτέλεσε ένα από τα βασικά εργαλεία δίωξης του κομμουνισμού και στη μετεμφυλιακή περίοδο. Στη διάρκεια του Εμφυλίου (1946-1949), επιβλήθηκε καθεστώς έκτακτης ανάγκης και ψηφίστηκαν μια σειρά από νόμοι με τους οποίους το κράτος *«απέκτησε έκτακτες και διευρυμένες εξουσίες έναντι των πολιτικών αντιπάλων του»* (Βόγλης, 2014, σ. 179). Η δαιδαλώδης αυτή νομοθεσία διακρίνεται σε δύο κατηγορίες: αφενός, σε εκείνες τις διατάξεις που είχαν σχέση με τη δημόσια ασφάλεια και τάξη και, αφετέρου, σε εκείνες που είχαν σχέση με τον θεσμό του εκτοπισμού (Κορδάτος, 1978, σ. 129). Ορόσημο για την εν λόγω έκτακτη νομοθεσία αποτελεί το Γ΄ Ψήφισμα «Περί εκτάκτων μέτρων κατά των επιβουλευομένων την δημοσίαν τάξιν και την ακεραιότητα του κράτους» (ΦΕΚ 97, 18 Ιουνίου 1946), το οποίο προέβλεπε την ποινή του θανάτου για οποιονδήποτε είχε σκοπό *«να αποσπάση εν μέρος εκ του όλου της Επικρατείας ή να ευκολύνη τα προς τούτο το τέλος τείνοντα σχέδια, συνώμοσεν ή διήγειρε εις στάσιν ή συνεννοήθη με ξένους ή κατήρτισεν ενόπλους ομάδας ή έλαβε μετοχήν εις τοιαύτας προδοτικάς ενώσεις».* Στο εν λόγω νομοθέτημα *«δόθηκε μια επίφαση νομιμότητας και επιχειρήθηκε να χαρακτηριστεί ο αντίπαλος ως αντεθνικός»* (Αλβιζάτος, 2011, σ. 347*).* Παράλληλα, εγκαινίασε μία περίοδο αδυσώπητων διώξεων κατά των υποστηρικτών του ΕΑΜ (Αλιβιζάτος, 1983, σ. 496).

Με τον Α.Ν. 453/1945, είχε ήδη επανέλθει σε ισχύ ο Ν. ΤΟΔ΄/1871 «Περί καταδιώξεως της ληστείας», με βάση τον οποίο υπήρχε η δυνατότητα να επιβάλλεται η εκτόπιση και σε άτομα που δεν ήταν απαραίτητα ληστές, αλλά *«επικίνδυνα για την δημοσίαν τάξιν».* Η νομοθεσία κατά των κομμουνιστών ενισχύθηκε όμως ιδιαίτερα με τον Α.Ν. 509 του 1947 *«Περί μέτρων ασφαλείας του κράτους, του πολιτεύματος, του κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των ελευθεριών των πολιτών»,* βάσει του οποίου και τέθηκαν εκτός νόμου το ΚΚΕ, το ΕΑΜ και η Εθνική Αλληλεγγύη (οργάνωση αλληλοβοήθειας ιδρυθείσα από το ΚΚΕ στην κατοχική περίοδο). Τα ειδικά μέτρα εφαρμόστηκαν αμέσως από έκτακτα στρατοδικεία που συστήθηκαν σε εφαρμογή του Γ΄ Ψηφίσματος και στα οποία δόθηκε απόλυτη εξουσία να επιβάλουν την ποινή του εκτοπισμού *«σε όποια περίπτωση το έκριναν αναγκαίο»,* ενώ το άρθρο 7 παρ. 2 του Α.Ν. 509/1947 τους παρείχε τη δυνατότητα μετατροπής μιας ποινής φυλάκισης σε ποινή εκτοπισμού ισόχρονης διάρκειας (Βιδάλη, 2007, τόμ. Β΄, σ. 598· Πανουργιά, 2011, σ. 56). Όσοι κρίνονταν *«μη νομιμόφρονες»,* έχαναν το δικαίωμα εργασίας στο Δημόσιο, δυνάμει του Α.Ν. 516/1948. Οι στρατιωτικοί που θεωρούνταν ότι δρούσαν *«αντεθνικώς»* έχαναν τον βαθμό, τις διακρίσεις και τη σύνταξή τους (Ψήφισμα

ΜΑ΄/1948). Επίσης, δημεύονταν οι κλήροι των αγροτών που συμμετείχαν στον ΔΣΕ ή θεωρούνταν συμπαθούντες των ανταρτών (Ψήφισμα Ν΄/1948 και Μ΄/1948).

Υπολογίζεται ότι από το 1946 μέχρι και το 1951 επιβλήθησαν συνολικά 7.500 θανατικές καταδίκες, από τις οποίες εκτελέστηκαν 4.000-5.000, ενώ τον Οκτώβριο του 1951 ο αριθμός των φυλακισμένων βάσει του Γ΄ Ψηφίσματος και τον Α.Ν. 509/1947 ανερχόταν σε 10.966 (Αλιβιζάτος, 2011, σ. 350). Αν και η αρχική πρόβλεψη για τον Α.Ν. 509/1947 ήταν να ισχύσει για τη διάρκεια του Εμφυλίου, *«διαρκούσης της ανταρσίας»,* εντούτοις κατέστη η νομοθετική βάση για τη δίωξη των αριστερών και στη μετεμφυλιακή περίοδο. Με το ψήφισμα της 29ης Απριλίου 1952, τα παραπάνω έκτακτα μέτρα διατηρούνται σε ισχύ παρά την αναθεώρηση του Συντάγματος το 1952, που προέβλεπε την κατοχύρωση και προστασία των ατομικών δικαιωμάτων. Πρόκειται για έναν συνταγματικό δυϊσμό που είχε ως συνέπεια *«την επ' αόριστον παράταση του δισυπόστατου καθεστώτος των ελευθεριών»:* από τη μία, ίσχυε το σύνταγμα για τους εθνικόφρονες και, από την άλλη, το *«παρασύνταγμα»* για τους μη εθνικόφρονες (κομμουνιστές, υπόπτους εν δυνάμει αντιπάλους του καθεστώτος) (Αλιβιζάτος, 2011, σ. 387).

Η δικτατορία του 1967 αξιοποίησε το προαναφερθέν νομοθετικό πλαίσιο για τη δίωξη των πολιτικών της αντιπάλων. Ο Α.Ν. 509/1957 εφαρμοζόταν συχνότερα κατά των αντιστασιακών, ενώ οι κομμουνιστές διώκονταν με βάση τον Α.Ν. 375/1936 για την κατασκοπεία, αλλά και μια σειρά άλλων διατάξεων του κοινού ποινικού δικαίου (π.χ. σύσταση και συμμορία – άρθρο 187 ΠΚ, κατοχή εκρηκτικών υλών – άρθρο 272 ΠΚ) κ.λπ., οι οποίες είχαν διευρυνθεί ως προς την αντικειμενική τους υπόσταση και αυστηροποιηθεί (Αλιβιζάτος, 2011, σ. 419). Μία σημαντική διαφορά σε σχέση με το παρελθόν ήταν ότι η δικτατορία δεν επέβαλε διοικητικά μέτρα με συνοπτικές διαδικασίες και χωρίς να έχει προηγηθεί δίκη. Η παραπομπή των πολιτικών της αντιπάλων στη δικαιοσύνη εντασσόταν στο πλαίσιο της προσπάθειας να δημιουργήσει μια κατ' επίφαση νομιμότητα των ενεργειών της, αφενός, για να διασφαλίσει έστω και προσωρινά την ανοχή των Ευρωπαίων (Αλιβιζάτος, 2011, σ. 420). Ένα ακόμα επιχείρημα για την προσχηματική νομιμότητα που αξιοποιούσε η δικτατορία ήταν ότι τα νομοθετήματα που εφάρμοζε για τη δίωξη, τον εκτοπισμό και τον βασανισμό χιλιάδων αριστερών προϋπήρχαν – της είχαν κληροδοτηθεί ήδη από τον Εμφύλιο και τη μεταπολεμική «συνέχειά» του (Αλιβιζάτος, 2011, σ. 421) και οι προκάτοχοί της τα είχαν αντίστοιχα κληρονομήσει, όπως προέκυψε από την παρούσα ιστορική αναδρομή. Αναζητώντας τις ρίζες αυτής της «κληρονομιάς», επιστρέφουμε στον Ν. ΤΟΔ΄/1871 για τη δίωξη της ληστείας: μία έκτακτη νομοθεσία που κανονικοποιήθηκε αποδεικνύοντας ότι αυτός ο *«κενός χώρος δικαίου, η κατάσταση ανομίας»* (Αγκάμπεν, 2013, σ. 87) είναι ζωτικής σημασίας για τη θωράκιση του αυταρχικού κράτους Λεβιάθαν απέναντι σε όσους το αμφισβητούν.

Με την πτώση της δικτατορίας, οι «εξαιρετικές» νομοθεσίες πέφτουν σε αχρησία. Η αποκατάσταση της δημοκρατίας και η νομιμοποίηση του ΚΚΕ επανέφερε το σύστημα στην ολότητά του. Ο «κομμουνιστικός κίνδυνος», ο οποίος κατασκευάστηκε και προβλήθηκε ως ο εσωτερικός εχθρός στη μεγαλύτερη διάρκεια του 20ού αιώνα

(Τσάτσος, 1994, σ. 245), δεν εξυπηρετούσε πλέον το πολιτικό σύστημα, όπως σε προηγούμενες περιόδους. Ο Κούνδουρος (1978, σ. 82) επισημαίνει ότι τους βαθύτερους λόγους της κατασκευής του κομμουνιστικού κινδύνου μέχρι τη δεκαετία του '30 θα πρέπει να τους αναζητήσουμε *«στην εντατικοποίηση του ταξικού ανταγωνισμού και των κοινωνικών διεκδικήσεων»* εκείνης της περιόδου. Ο κομμουνισμός δεν συνιστούσε κίνδυνο υπαρκτό και ικανό να ανατρέψει το κοινωνικό καθεστώς. Ο κίνδυνος ήταν η οικονομική και κοινωνική δυσαρέσκεια της εργατικής τάξης εκείνης της περιόδου, η οποία μαστιζόταν από υψηλούς δείκτες ανεργίας. Δεν ήταν κίνδυνος ανατροπής, αλλά *«κίνδυνος οικονομικών και κοινωνικών παραχωρήσεων προς τους εργαζομένους»* (βλ. για όλα Κούνδουρος, 1978, σ. 82).

Στη διάρκεια του Εμφυλίου, ο κίνδυνος του κομμουνισμού αποτέλεσε κεντρικό επιχείρημα των κυβερνήσεων της περιόδου αυτής λόγω της ένοπλης σύγκρουσης. Από τις αρχές της δεκαετίας του 1950, αν και ο κίνδυνος μιας κομμουνιστικής απειλής στην Ελλάδα είχε εξαλειφθεί, εξακολούθησε να πλαισιώνεται από ηθικό πανικό και να αναπαριστάται ως ο εσωτερικός εχθρός. Η δε ανάδειξή του ως υπαρκτού κινδύνου για την ασφάλεια του κράτους οδήγησε στη διατήρηση των έκτακτων μέτρων, καθιερώνοντας *«μια αστυνομευόμενη και ρηχή δημοκρατία»* (Κούνδουρος, 1978, σ. 153). Ο αντι-κουμμουνισμός αυτής της περιόδου συνδέεται περισσότερο με τις σχέσεις εξάρτησης με τις ΗΠΑ και τις πολιτικές ανάγκες των ελληνικών κυβερνήσεων παρά με τον ταξικό ανταγωνισμό όπως ήταν στον μεσοπόλεμο (Κούνδουρος, 1978, σ. 153).

Η κατάσταση ανάγκης που διαμορφωνόταν σε κάθε περίοδο, με την επίκληση του κομμουνιστικού κινδύνου «συνδέεται με το Κράτος Ασφάλειας ή Αστυνομικό Κράτος» (Βιδάλη, 2007, τόμ. Β΄, σ. 902). Από την Κατοχή και έπειτα *«οι όροι και οι προϋποθέσεις κοινωνικής ενσωμάτωσης αλλά και ο έλεγχος του εγκλήματος υπήχθησαν συστηματικά σε κριτήρια φρονηματικού ιδεολογικού χαρακτήρα».* (Βιδάλη, 2007, τόμ. Α΄, 486). Αυτό είχε ως αποτέλεσμα μέχρι και το 1974 (τουλάχιστον) η δημόσια ασφάλεια να ταυτίζεται με την ασφάλεια του κράτους και παρέμεινε ιδεολογικά συνδεδεμένη με τις κρίσεις των θεσμών της κυρίαρχης πολιτικής τάξης. Το θεσμικό αυτό πλαίσιο επηρέασε το υποπολιτισμικό σύστημα στο εσωτερικό των Σωμάτων Ασφάλειας, το οποίο *«νομιμοποιήθηκε και ηθικά και αναπαράχθηκε περαιτέρω με το ιδεολόγημα και την κοινωνική κατασκευή του εσωτερικού εχθρού»* (Βιδάλη, 2007, τόμ. Β΄, σ. 601). Οι παραβιάσεις των ατομικών δικαιωμάτων, οι διώξεις, οι εκτοπίσεις και συνολικά η κρατική και παρακρατική βία περιβάλλονταν με ένα θεσμικό περίβλημα, το οποίο φαίνεται να επηρέασε βαθιά και μακροπρόσθεσμα τη λειτουργία της αστυνόμευσης του εγκλήματος και την επαγγελματική νοοτροπία των σωμάτων ασφαλείας. Έτσι, αν και οι πολιτικές συνθήκες που παρήγαγαν τις νομοθεσίες που εξετάσαμε ανατράπηκαν με την πτώση της δικτατορίας, η θεσμοποίηση των καταστάσεων ανάγκης συνέβαλε στη μακροπρόθεσμη ενσωμάτωση πολλών «εξαιρετικών» χαρακτηριστικών στη λειτουργία του συστήματος κοινωνικού ελέγχου (Βιδάλη, 2007, τόμ. Β΄, σ. 601· Σαράντη, 2011, σ. 146).

4. Η ιδέα του εσωτερικού εχθρού και οι μεταμορφώσεις της: από τη μεταπολίτευση μέχρι σήμερα

4.1. Ειδικές νομοθεσίες για «επικίνδυνες» ομάδες

Μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας, η περίοδος της μεταπολίτευσης αποδείχθηκε η σταθερότερη περίοδος της ιστορίας μας (Αλιβιζάτος, 2011, σ. 529). Νέα κοινωνικά και πολιτικά ζητήματα και τάσεις συνέβαλαν ώστε να επανακάμψει η ιδέα του εσωτερικού εχθρού στην Ελλάδα, με άξονα διαφορετικά κάθε φορά κοινωνικά φαινόμενα, όπως λ.χ. το μεταναστευτικό, το οργανωμένο έγκλημα και κυρίως η τρομοκρατία. Η τελευταία, σύμφωνα με τον Μπελαντή, αποτελεί και την πιο συγκεκριμένη και ενιαία μορφή μέσω της οποίας αποκρυσταλλώνονται οι αναπαραστάσεις του εσωτερικού εχθρού μετά τη μεταπολίτευση (2004β, σ. 375). Ειδικά μετά το τρομοκρατικό χτύπημα στη Νέα Υόρκη, το φαινόμενο αναδείχθηκε σε ζήτημα μείζονος ασφάλειας και διαμορφώθηκε ένα διεθνές περιβάλλον «έκτακτης ανάγκης». Το τελευταίο είχε καταλυτική επίδραση στον προσανατολισμό του συστήματος εσωτερικής ασφάλειας, μεταξύ άλλων, και στη χώρα μας (Βιδάλη, 2007, τόμ. Β΄, σ. 904).

Το φαινόμενο της τρομοκρατίας είχε ήδη αρχίσει να αναδεικνύεται ως απειλή στην Ευρώπη και στις ΗΠΑ μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου. Κατά μία άποψη, το ζήτημα της διεθνικής οργανωμένης εγκληματικότητας αντικατέστησε τον κίνδυνο που αντιπροσώπευε ο Ψυχρός Πόλεμος (σε Hobbs & Antonopoulos, 2014, σ. 97). Η ανάδειξη του οργανωμένου εγκλήματος ως μια «ξένη», «επικίνδυνη» και «ενοποιημένη» οντότητα ήταν τόσο καθοριστική στη διαμόρφωση των πολιτικών ποινικής καταστολής όσο και ο κομμουνιστικός κίνδυνος στη διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής και των πολιτικών διαχείρισης της πληροφορίας (Schmid & Jongman, 1984, σ. 13). Σύμφωνα με την Paoli, αναδείχθηκε ως ο νέος λαϊκός σατανάς «folk devil» και λειτούργησε ως «δούρειος ίππος» για την υιοθέτηση και τη διεθνοποίηση νέων πολιτικών ελέγχου του εγκλήματος (Fijnaut & Paoli, 2002, σ. 38), οι οποίες επέφεραν ενίσχυση του ρόλου της αστυνομίας και υποβάθμιση βασικών αρχών του ποινικού δικαίου, και κατά μία άποψη συνέβαλαν στη μετάβαση προς το κράτος ασφάλειας (Hallsworth & Lea, 2011). Η Ελλάδα σε αυτές τις συνθήκες προσαρμόστηκε στη νέα εσωτερική και διεθνή πραγματικότητα. Έτσι, από το τέλος της δεκαετίας του ’70 διαμορφώθηκε σταδιακά ένα θεσμικό πλαίσιο για την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας, το οποίο αρχικά πήρε τη μορφή ειδικών νόμων που ίσχυσαν για μικρά χρονικά διαστήματα, ενώ από το 2001 και ύστερα το εν λόγω πλαίσιο έχει παγιωθεί και ενισχύεται διαρκώς μέχρι και σήμερα.

Μία βασική διαφοροποίηση που αναδεικνύεται σε σχέση με τα νομοθετήματα που εξετάσαμε στις προηγούμενες ιστορικές περιόδους είναι ότι η προστασία του δημοκρατικού πολιτεύματος γίνεται μέσω των συνταγματικών διατάξεων. Δεν εισάγονται πλέον εξαιρετικές ποινικές νομοθεσίες υπό την έννοια της λήψης συγκεκρι-

μένων μέτρων ενόψει συγκεκριμένων παροδικών καταστάσεων, αλλά νομοθεσίες που θεσπίζουν ένα καθεστώς ειδικής (εξαιρετικής) μεταχείρισης για συγκεκριμένες κατηγορίες δραστών-«εχθρών» (Jakobs, 2005), το οποίο είναι ενσωματωμένο στον κορμό του ποινικού δικαίου.

Οι διάφορες μορφές που προσλαμβάνει ο εσωτερικός εχθρός μετά τη μεταπολίτευση είναι *«κατά πολύ διαφοροποιημένες από τη μονοσήμαντη φιγούρα του μετεμφυλιακού «κομμουνιστικού εχθρού»* (Μπελαντής, 2004, σ. 128). Με τις αντικομμουνιστικές ποινικές νομοθεσίες ευθέως προστατευόταν *«το κρατούν κοινωνικό σύστημα»,* ενώ οι εγκληματικές πράξεις που εντάσσονται σήμερα στην έννοια της «τρομοκρατίας» *«δεν αναγνωρίζονται ως πολιτικές και διώκονται από κοινού με άλλες κατηγορίες οργανωμένου εγκλήματος»* (Παπαδάκης, 2006). Η έννοια του πολιτικού εγκληματία υποχωρεί και αντικαθίσταται με τον εχθρό *«της κρατούσης εσωτερικής και διεθνούς τάξεως»,* ο οποίος αντιμετωπίζεται με ένα «νέο αυταρχικό ποινικό δίκαιο» (Παπαχαραλάμπους, 2002, σ. 195) που υποβαθμίζει τις δικαιοκρατικές εγγυήσεις. Στο πλαίσιο αυτό, το πολιτικό έγκλημα φαίνεται να συνιστά πλέον μια *«ειδική ιδεολογική κατασκευή του ποινικού νόμου»* (Βιδάλη, 1997, σ. 45) σε πλήρη αχρησία (βλ. για όλα Πανούσης και Σταμούλη, 2018, σσ. 320 κ.ε.).

Η αποϊδεολογικοποίηση της τρομοκρατίας ανακλάται και στο θεσμικό πλαίσιο της αντιμετώπισής της. Ειδικότερα, το ισχύον νομοθετικό πλαίσιο, ο Ν. 2928/2001 (όπως τροποποιήθηκε με τον Ν. 3251/2004 αλλά και με τον Ν. 4619/2019), στην αρχική του τουλάχιστον μορφή (μέχρι και το 2004) αντιμετώπιζε από κοινού το οργανωμένο έγκλημα και την τρομοκρατία. Η ταύτιση αυτή χαρακτηρίζεται από μια ιστορικότητα, εάν λάβει κανείς υπόψη του ότι είχε επαναληφθεί και στα νομοθετήματα των δεκαετιών ’70 και ’90 (Ν. 774/1978 και 1916/1990) και συνέβαλε στην κατάργηση της διάκρισης μεταξύ πολιτικού, οργανωμένου και κοινού εγκλήματος. Η εν λόγω εξομοίωση είχε ως αποτέλεσμα σε αρκετές περιπτώσεις να εντάσσονται στο πεδίο εφαρμογής της ποινικής αντιμετώπισης της τρομοκρατίας και άλλες μορφές (ομαδικής) εγκληματικής δράσης (Μανωλεδάκης, 2002, σ. 1).

Στις ενότητες που ακολουθούν εξετάζονται τα βασικά χαρακτηριστικά του θεσμικού πλαισίου κατά της τρομοκρατίας που υιοθετήθηκε από το τέλος της δεκαετίας του ’70 έως σήμερα και η επίδρασή του στη διαμόρφωση του συστήματος κοινωνικού ελέγχου, με στόχο να αναδειχθούν τα χαρακτηριστικά εκείνα που εισάγουν ένα ειδικό καθεστώς μεταχείρισης, το οποίο διακρίνεται από α) την εισαγωγή αυστηρών ποινών, β) τη συρρίκνωση δικονομικών εγγυήσεων και δικαιωμάτων και γ) την εγκληματοποίηση προπαρασκευαστικών πράξεων (Jakobs, 2005· Γασπαρινάτου, 2020, σ. 192). Και οι τρεις νομοθεσίες συγκεντρώνουν *«ορισμένα ενιαία και σταθερά νομιμοποιητικά χαρακτηριστικά, καθοριστικά για το περιεχόμενο και τη λειτουργία τους»,* τα οποία συνδέονται άμεσα με τις ιστορικές συγκυρίες των θεσμοθετήσεών τους και είναι αποκαλυπτικά *«για τον βαθμό εμφάνισης του κινδύνου που επιδιώκουν να αποτρέψουν»* (Μπελαντής, 2004α, σ. 298).

4.2. Αντιτρομοκρατικός νούμερο 1

Ο νόμος του 1978 για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας έθεσε για πρώτη φορά το ζήτημα του ορισμού της τρομοκρατίας. Τυποποιούσε τις «τρομοκρατικές οργανώσεις» ως ιδιώνυμο έγκλημα της σύστασης και συμμορίας του άρθρου 187 ΠΚ, χωρίς όμως να ορίζονται με σαφήνεια τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους, ούτε στο κείμενο του νόμου ούτε στην εισηγητική έκθεσή του. Η έννοια αυτή θα έπρεπε να διευκρινιστεί από τους δικαστές κατά την εφαρμογή του Ν. 774/1978, το οποίο τελικά δεν επιτεύχθηκε μέσω της νομολογίας μέχρι την κατάργηση του νόμου το 1983 (Μπελάντης, 2011). Επί της ουσίας, ο εν λόγω νόμος αναφερόταν ειδικά στο φαινόμενο της τρομοκρατίας, χωρίς να κάνει ειδική μνεία στο οργανωμένο έγκλημα και αποτελεί το πρώτο κείμενο νόμου που έθετε ρητά ως στόχο την καταπολέμηση της τρομοκρατίας (Μπελαντής, 1998).

Ο νόμος του 1978 διεύρυνε την έννοια της τρομοκρατίας, της τρομοκρατικής ομάδας και της συμμετοχής σε αυτήν *«κατά τρόπο που να δύναται να εφαρμοστεί και σε άτομα που συμμετείχαν σε σοβαρές αξιόποινες πράξεις, αλλά δεν είχαν πραγματικά σχέση με την τρομοκρατία»* (Μανωλεδάκης, 2002, σ. 2). Ειδικότερα, ως τρομοκρατική οργάνωση (άρθρο 1 παρ. 3) οριζόταν η σύμπραξη δύο τουλάχιστον προσώπων, τα οποία, έχοντας προμηθευτεί όπλα ή εκρηκτικές ύλες ή εκρηκτικά μηχανήματα, είχαν σκοπό να διαπράξουν ή διέπραξαν σοβαρά αδικήματα με αυτά τα μέσα. Στα πέντε χρόνια της ισχύος του, ο νόμος εφαρμόστηκε *«σε αναρχικούς διαδηλωτές και περιστασιακούς χρήστες αυτοσχέδιων εκρηκτικών μηχανισμών μικρής εμβέλειας και εντελώς ακίνδυνων για τη ζωή και τη σωματική ακεραιότητα ανθρώπων»* (Μπελαντής, 2004α, σσ. 310-311). Επίσης, το άρθρο διεύρυνε το πεδίο εφαρμογής του νόμου και σε εκείνες τις περιπτώσεις που τα οριζόμενα από τον νόμο εγκλήματα διαπράττονταν και από ένα άτομο, εισάγοντας ουσιαστικά την ποινικοποίηση της ατομικής τρομοκρατίας, η οποία και επανήλθε με τον Ν. 3251/2004, κατά επιταγή της Απόφασης – Πλαίσιο για το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης και την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας (ΑΠ 2002/584/ΔΕΥ/13.6.2002). Όσον αφορά τις προβλεπόμενες ποινές, ο νόμος όριζε κάθειρξη για όποιον μετείχε στην προετοιμασία για τη δημιουργία της τρομοκρατικής οργάνωσης, ισόβια κάθειρξη για την περίπτωση της τέλεσης της πράξης και την ποινή του θανάτου σε περίπτωση που επερχόταν θάνατος προσώπου από την τέλεση της εγκληματικής πράξης.

Το κενό που δημιουργήθηκε από την κατάργηση του πρώτου αντιτρομοκρατικού νόμου και το οποίο καλύφθηκε στη συνέχεια με τον Ν. 1916/1990, επί της ουσίας ήταν φαινομενικό, υπό την έννοια ότι ο όρος τρομοκρατία δεν είχε τίποτα να προσθέσει ή να αφαιρέσει στην αντικειμενική ή υποκειμενική υπόσταση των εγκλημάτων που περιγράφονταν ήδη στον ποινικό κώδικα και στους ειδικούς ποινικούς νόμους (Λοβέρδος, 1987, σσ. 54-55). Ο νόμος στηριζόταν στην αντίληψη ότι *«κάθε δυναμικός αντίπαλος της εξουσίας είναι τρομοκράτης»* και συντελούσε σε αυταρχοποίηση της κοινωνικής ζωής και σε προφανή περιορισμό των ατομικών δικαιωμάτων (Μανωλεδάκης, 1982, σ. 41).

4.3. Αντιτρομοκρατικός νούμερο 2

Με τον δεύτερο αντιτρομοκρατικό νόμο, ο οποίος θεσπίστηκε το 1990 (Ν. 1916/1990), διευρύνθηκε ο ορισμός της εγκληματικής οργάνωσης, υπό την έννοια ότι ενοποιήθηκε η πολιτική τρομοκρατία με τη δράση των συμμοριών του κοινού οργανωμένου εγκλήματος (Μπελαντής, 2011). Το άρθρο 1 παρ. 1 του Ν. 1916/1990 είχε την ίδια δομή με το άρθρο 1 του προϊσχύοντος νόμου του 1978, όμως δεν αναφερόταν στον όρο τρομοκρατική, αλλά στο αδίκημα της συγκρότησης ή συμμετοχής σε οργάνωση ή ομάδα δύο ή περισσότερων προσώπων, με σκοπό τη διάπραξη κατ' εξακολούθηση ή σωρευτικά ορισμένων αξιόποινων πράξεων, οι οποίες απαριθμούνταν αναλυτικά. Ενδεικτικό του ψευδεπίγραφου τίτλου ήταν η απουσία οικονομικών εγκλημάτων. Η εγκληματική οργάνωση που οριζόταν στο παραπάνω άρθρο συμπεριλάμβανε και την πολιτικά υποκινούμενη τρομοκρατική οργάνωση και την οργάνωση τύπου μαφίας. Καθοριστικό στοιχείο υπήρξε η σύμπραξη ατόμων για τη διάπραξη συγκεκριμένων κακουργημάτων και όχι η ύπαρξη ή μη πολιτικού κινήτρου. Ουσιαστικά, ο Ν. 1619/1990 αποτελεί την απαρχή της σύμπτυξης των δύο φαινομένων, τρομοκρατίας και οργανωμένου εγκλήματος, η οποία στη συνέχεια επισφραγίστηκε σχεδόν 11 χρόνια μετά με τον Ν. 2928/2001.

Η πιο αμφιλεγόμενη όμως διάταξη του εν λόγω νόμου, η οποία προκάλεσε αντιδράσεις και έντονη συζήτηση, υπήρξε το άρθρο 6, το οποίο ποινικοποιούσε τη δημοσίευση στον Τύπο των προκηρύξεων των τρομοκρατικών οργανώσεων, μία *«αφελής και εκτός τόπου και χρόνου»... «πραγματική νομοθετική γκάφα»* (Μανωλεδάκη, 2002, σ. 5). Η ρύθμιση κατακρίθηκε ως περιοριστική της ελευθερίας του Τύπου και της ενημέρωσης των πολιτών και κατ' επέκταση ως αντισυνταγματική, ερχόμενη σε αντίθεση με τη διάταξη του άρθρου 14 παρ. 1 και παρ. 2 του Σ. για την ελεύθερη διακίνηση ιδεών και την απαγόρευση της λογοκρισίας, καθώς και με τη διάταξη του άρθρου 7 παρ. 1 εδ. α΄ του Σ. (Μανωλεδάκη, 2002, σσ. 4-6). Τα ποινικά δικαστήρια, που κλήθηκαν να εξετάσουν το θέμα της αντισυνταγματικότητας της εν λόγω διάταξης, αποφάνθηκαν ότι δεν αντίκειται σε συνταγματικές διατάξεις. Η λογική πίσω από τη διάταξη ήταν η αναχαίτιση της διάδοσης των ιδεών των ένοπλων οργανώσεων και ο κατ' επέκταση περιορισμός της δράσης τους. Αυτό που επιδιωκόταν ήταν η αποσύνδεση της κάθε τρομοκρατικής ενέργειας από το κοινωνικό και πολιτικό γίγνεσθαι. Βασική αιτία της θέσπισης του συγκεκριμένου άρθρου και γενικότερα του συνόλου του νομοθετήματος ήταν η δολοφονία του βουλευτή Παύλου Μπακογιάννη από την οργάνωση 17 Ν στις 26.9.1989 (Μπόση, 1996, σ. 154), η οποία και αποτέλεσε *«ορόσημο για τη μεταστροφή των συναινέσεων, ανοχών ή συμπάθειας που σε έναν βαθμό απολάμβανε η οργάνωση από την κοινή γνώμη»* (Βιδάλη, 2007, τόμ. Β΄, σ. 822· Μπελαντής, 2004β, σ. 376).

Μια βασική διαφοροποίηση του δεύτερου αντιτρομοκρατικού νόμου σε σχέση με τον πρώτο ήταν ότι περιελάμβανε ένα *«εκτεταμένο πλέγμα δικονομικών διατάξεων, διαμορφώνοντας ουσιαστικά μια ειδική δικονομική διαδικασία για τα εγκλήματα, τα*

οποία προέβλεψαν οι ουσιαστικές του διατάξεις» (Μπελαντής, 2006, σ. 162). Ειδικότερα, ο νόμος α) απέκλειε τα μεικτά ορκωτά δικαστήρια και ανέθετε την εκδίκαση των προβλεπόμενων κακουργημάτων στο Εφετείο Αθηνών – σε πρώτο βαθμό σε Πενταμελές Εφετείο των Αθηνών και σε δεύτερο σε Επταμελές Εφετείο των Αθηνών, β) επέκτεινε τη χρονική διάρκεια του αυτοφώρου, γ) προέβλεπε την προστασία των δικαστικών λειτουργών και των μαρτύρων, δ) αποδέσμευε το απόρρητο των επιστολών, των τηλεγραφημάτων και των τηλετυπικών μηνυμάτων και της με κάθε άλλο μέσο ανταπόκρισης, ε) προέβλεπε την άρση του απορρήτου των τραπεζικών καταθέσεων υπό προϋποθέσεις, στ) προέβλεπε διατάξεις σχετικές με την επιμέτρηση ή την εκτέλεση της ποινής καθώς και την επιβολή της προσωρινής κράτησης, όπως ήταν ο αποκλεισμός του ευεργετήματος της υπό όρον απόλυσης και του ευεργετικού υπολογισμού ημερών εργασίας στις φυλακές για τους καταδικασθέντες για τα αδικήματα που προέβλεπε ο νόμος, ο αποκλεισμός της αντικατάστασης της προσωρινής κράτησης με περιοριστικούς όρους, η) τέλος, εισήγαγε ευεργετικές διατάξεις για τους δράστες που συνεργάζονταν με τις διωκτικές αρχές και για όσους παρείχαν πληροφορίες για τον εντοπισμό και την εξάρθρωση των οργανώσεων.

Στα τρία χρόνια της ισχύος του Ν. 1916/1990, κανένας από τους επίσημα χαρακτηριζόμενους ως τρομοκράτες δεν συνελήφθη. Αντίθετα, οδηγήθηκαν στη δικαιοσύνη και καταδικάστηκαν επτά εκδότες και διευθυντές εφημερίδων. Επίσης, όσοι από τους συνήθεις υπόπτους κατηγορήθηκαν βάσει του νόμου, εν τέλει δεν καταδικάστηκαν (Μπελαντής, 2004, σ. 311). Και ο δεύτερος αντιτρομοκρατικός νόμος της μεταπολιτευτικής εποχής υπήρξε κλασικό παράδειγμα συμβολικής ποινικής νομοθεσίας, η οποία συνοδεύτηκε από υπέρογκες ποινές, περιορισμό των δικαιωμάτων των κατηγορουμένων και δικονομικές παρεκκλίσεις (Μανωλεδάκης, 2002, σ. 7).

4.4. Αντιτρομοκρατικός νούμερο 3

Ο τρίτος αντιτρομοκρατικός νόμος της μεταπολιτευτικής εποχής (Ν. 2928/2001) εισήγαγε παρόμοιες διατάξεις με τους προϊσχύοντές του, όπως είναι α) ο αποκλεισμός των μεικτών ορκωτών δικαστηρίων και η εκδίκαση των συναφών εγκλημάτων από τα Τριμελή Εφετεία Κακουργημάτων, β) η προστασία μαρτύρων, γ) οι ευεργετικές διατάξεις για τους δράστες που συνεργάζονταν με τις διωκτικές αρχές, δ) η νομιμοποίηση της άσκησης ειδικών ανακριτικών μέσων, ενώ ταυτόχρονα χαρακτηρίζεται από αντίστοιχα χαρακτηριστικά, όπως η ευρύτητα και η ασάφεια των ορισμών και η εξομοίωση της ενοχής των δραστών, ανεξάρτητα από τον βαθμό συμμετοχής στις εγκληματικές οργανώσεις. Η έννοια της εγκληματικής οργάνωσης, σύμφωνα με τον νέο ποινικό κώδικα (Ν. 4619/2019), διαμορφώθηκε ως εξής: *«Όποιος συγκροτεί ή εντάσσεται ως μέλος σε επιχειρησιακά δομημένη και με διαρκή εγκληματική δράση οργάνωση τριών ή περισσότερων προσώπων, που επιδιώκει την τέλεση περισσότερων*

κακουργημάτων τιμωρείται με κάθειρξη έως δέκα έτη και χρηματική ποινή» (άρθρο 187 ΠΚ παρ. 1). Ο ορισμός διατυπώθηκε με βάση τις επιταγές της Σύμβασης του Παλέρμο, χωρίς να περιλαμβάνει το στοιχείο του προσπορισμού οικονομικού οφέλους ως επιδιωκόμενο στόχο της εγκληματικής οργάνωσης. Η παράλειψη αυτή ήταν απαραίτητη, προκειμένου να εντάσσονται και οι τρομοκρατικές οργανώσεις στο πεδίο εφαρμογής του νόμου. Η διάκριση εγκληματικής και τρομοκρατικής οργάνωσης επήλθε με την τυποποίηση της τελευταίας σε αυτοτελές έγκλημα (άρθρο 187Α ΠΚ), με τη θέσπιση του Ν. 3251/2004. Ο τελευταίος αποτελεί την *«εκπλήρωση υποχρέωσης»* να ενσωματωθεί η Απόφαση-Πλαίσιο του Συμβουλίου του 2002 στην ελληνική νομοθεσία, θεσμοθετώντας, αφενός, το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης και εισάγοντας, αφετέρου, μια σειρά από ρυθμίσεις σχετικά με την εννοιολογική οριοθέτηση των τρομοκρατικών πράξεων και την αντιμετώπισή τους (Συμεωνίδου – Καστανίδου, 2002).

Η τυποποίηση του τρομοκρατικού εγκλήματος στο άρθρο 187Α συνίσταται στην απαρίθμηση μιας σειράς κοινών εγκλημάτων, η τέλεση των οποίων θα πρέπει να χαρακτηρίζεται από δύο επιμέρους στοιχεία, ένα αντικειμενικό (που αφορά τον τρόπο τέλεσης των πράξεων) και ένα υποκειμενικό στοιχείο (που αφορά τα κίνητρα και τους στόχους των δραστών). Στην αρχική μορφή του, το άρθρο 187Α του ΠΚ περιελάμβανε έναν κατάλογο αδικημάτων (από κοινά εγκλήματα κατά της ζωής, της σωματικής ακεραιότητας, της ξένης ιδιοκτησίας), τα οποία ανάγονταν σε τρομοκρατικές πράξεις, όταν τελούνταν με *«τρόπο, σε έκταση ή υπό συνθήκες που είναι δυνατό να βλάψουν σοβαρά μια χώρα ή έναν διεθνή οργανισμό»* και *«με σκοπό να εκφοβίσουν έναν πληθυσμό, να εξαναγκάσουν παράνομα δημόσια αρχή ή διεθνή οργανισμό να εκτελέσει οποιαδήποτε πράξη ή να απόσχει από αυτήν ή να βλάψουν σοβαρά ή να καταστρέψουν τις θεμελιώδεις συνταγματικές, πολιτικές, οικονομικές δομές μιας χώρας ή ενός διεθνούς οργανισμού».* Με την ψήφιση του νέου ποινικού κώδικα αντικαταστάθηκε η δυνατότητα να προκληθεί από το τελούμενο έγκλημα σοβαρή βλάβη για τη χώρα ή διεθνή οργανισμό με την πρόκληση σοβαρού κινδύνου (Καϊάφα – Γκμπάντι, 2020).

Η εν λόγω διάταξη έχει επικριθεί για την ευρύτητα και την ασάφεια του ορισμού που εισάγει, ενώ ανακύπτουν εύλογα ζητήματα σχετικά με την εξειδίκευση του αντικειμενικού στοιχείου για τη στοιχειοθέτηση της τρομοκρατικής πράξης, δηλαδή τη δυνατότητα μιας πράξης να βλάψει σοβαρά μια χώρα ή έναν διεθνή οργανισμό, καθώς και ότι εισάγει συλλογική ευθύνη και εκτροπή από την αρχή της ενοχής (μέσω της εξομοίωσης του βαθμού ευθύνης, ανεξάρτητα από την ένταση της εμπλοκής με την εγκληματική οργάνωση ή τη συμμετοχή στα επιμέρους αδικήματα). Ταυτόχρονα, ως έγκλημα αφηρημένης διακινδύνευσης μεταθέτει το αξιόποινο στο προστάδιο της βλάβης των έννομων αγαθών (ποινικοποίηση των προπαρασκευαστικών πράξεων) (Μανωλεδάκης, 2002, σ. 105). Περαιτέρω, με τον Ν. 3251/2004 τυποποιήθηκε μια νέα έννοια για την ελληνική νομική πραγματικότητα, αυτή του ατομικού τρομοκράτη και επεκτάθηκε το χρονικό όριο της παραγραφής των τρομοκρατικών πράξεων στα τριάντα χρόνια, κατ' εξαίρεση του προβλεπόμενου από τον ΠΚ ανώτατου ορίου των

είκοσι χρόνων. Με την πρόσφατη τροποποίηση του άρθρου 187Α (Ν. 4619/2019), διευρύνθηκε το πεδίο εφαρμογής της διάταξης και με οποιοδήποτε έγκλημα (και όχι μόνο κακούργημα) γενικής διακινδύνευσης, όπως και με οποιοδήποτε έγκλημα κατά της δημόσιας τάξης, καθιστώντας εντονότερο το πρόβλημα της αοριστίας της διάταξης, διότι *ο πολίτης δεν είναι σε θέση να προβλέψει με στοιχειώδη βεβαιότητα πότε η τέλεση ενός εγκλήματος από τα αναφερόμενα στο άρθρο 187Α μπορεί να χαρακτηριστεί αντικειμενικά τρομοκρατική πράξη»* (Καϊάφα – Γκμπάντι, 2020).

Ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον σημείο είναι ότι με τον Ν. 3251/2004 είχε εισαχθεί και η παρ. 8 του άρθρου 187Α του ΠΚ, το οποίο περιόριζε το πεδίο εφαρμογής του τρομοκρατικού εγκλήματος. Η εν λόγω διάταξη θέσπιζε έναν λόγο αποκλεισμού του αδίκου, μια δικλείδα ασφαλείας που εξαιρούσε από τις τρομοκρατικές πράξεις την άσκηση θεμελιώδους ατομικής, πολιτικής ή συνδικαλιστικής ελευθερίας ή άλλου δικαιώματος. Η διάταξη καταργήθηκε με τον Ν. 3875/2010, στην αιτιολογική έκθεση του οποίου ο νομοθέτης παραλείπει εντελώς να αναφερθεί στους λόγους που δικαιολογούν την παραπάνω κατάργηση.

Ένα ακόμη στοιχείο του ανωτέρω θεσμικού πλαισίου είναι η αναβάθμιση των επιχειρησιακών και κατασταλτικών δυνατοτήτων της αστυνομίας (άρθρο 253Α ΚΠΔ). Η ενίσχυση της «*ευελιξίας στη δράση των διωκτικών αρχών και στην εφαρμογή του νόμου εκ μέρους των δικαστικών αρχών προς την ενισχυμένη προληπτικότητα του ποινικού νόμου*» φαίνεται να αποτελεί πάγιο χαρακτηριστικό των ειδικών αντιτρομοκρατικών νομοθεσιών (Μπελαντής, 2007, σ. 902). Ενώ αυτή η προληπτικότητα στο πεδίο του ποινικού δικαίου εκφράζεται μέσω της μετάθεσης του αξιοποίνου σε προπαρασκευαστικές πράξεις, στο πεδίο των δικονομικών διατάξεων εκφράζεται μέσω της προληπτικότητας και της ευελιξίας της κρατικής δράσης (ό.π.). Οι ειδικές ανακριτικές πράξεις αρχικά είχαν ως στόχο τους πολίτες που έχουν την ιδιότητα του κατηγορουμένου, όπως επισημαίνει ο Παρασκευόπουλος. Το όριο αυτό έχει ξεπεραστεί και η ανακριτική δραστηριότητα έχει επεκταθεί στον ύποπτο για την τέλεση μιας πράξης (Παρασκευόπουλος, 2003, σ. 38).

5. Αντί επιλόγου: η ανακύκλωση της ιστορίας

Η εξέταση των «εξαιρετικών» νομοθεσιών στην παρούσα μελέτη έδειξε ότι η οι έκτακτες νομοθεσίες διακρίνονται από μια τάση απώλειας εκείνων των χαρακτηριστικών που λειτουργούν ως ένας σχετικός φραγμός της κατασταλτικής λειτουργίας του κράτους (Καλτσώνης, 2010, σ. 36), όπως είναι η κάμψη του τεκμηρίου της αθωότητας, η αοριστία των ποινικών διατάξεων, η παραβίαση των αρχών της νομιμότητας και αναλογικότητας, η τιμώρηση του φρονήματος, η εισαγωγή συλλογικής ευθύνης και η κάμψη των δικονομικών εγγυήσεων. Η επίκληση της έκτακτης ανάγκης, του εκάστοτε κινδύνου, επιχειρεί κάθε φορά να νομιμοποιήσει δικαιοπολιτικά τις παραπάνω δικαιικές εκτροπές.

Διαπιστώθηκε ότι τη στρατηγική πολιτική για την αντιμετώπιση της ληστείας κατά τον 19ο αιώνα (με τον Ν. ΤΟΔ΄/1871) και τους στόχους της, τους *«ξαναβρίσκουμε στην πλειονότητά τους σε κάθε νομοθεσία κατά της τρομοκρατίας και του οργανωμένου εγκλήματος»* (Βιδάλη, 2007, τόμ. Α΄, σ. 334). Η δε κατασταλτική αξία της συγκεκριμένης νομοθεσίας αναδείχθηκε μέσω της αναδρομής στις αρχές του 20ού αιώνα και στην περίοδο του μεσοπολέμου, αφού κατά κύριο λόγο αποτέλεσε τη βάση για την επέκταση της εφαρμογής της διοικητικής εκτόπισης στους πολιτικούς αντιπάλους της εκάστοτε εξουσίας. Πρόκειται για το «καθεστώς έκτακτης ανάγκης», το οποίο περιέπιπτε σε αδράνεια όταν αμβλύνονταν οι κοινωνικές συγκρούσεις και εξέλειπαν οι λόγοι που καθιστούσαν αναγκαία τη χρήση του (Φουντεδάκη, 2007, σσ. 1.149 κ.ε.)

Μέσω της ιστορικής αναδρομής, είδαμε ότι οι τρεις αντιτρομοκρατικοί νόμοι της αντιπολίτευσης θεσπίστηκαν σε διαφορετικές ιστορικές συγκυρίες. Ο νόμος του 1978 συμπίπτει χρονικά με την περίοδο της πρώτης ανάδυσης του τρομοκρατικού φαινομένου. Ο Ν. 1916/1990 ακολούθησε μια συνεχή δωδεκαετή περίοδο έντονης ένοπλης τρομοκρατικής δράσης, η οποία όμως εμφάνιζε *«κλειστό και μη μαζικό χαρακτήρα»* (Μπελαντής, 2004α, σ. 300). Ο δε Ν. 2928/2001 θεσπίστηκε κάτω από διαφορετικές κοινωνικές και πολιτικές συγκυρίες, εν συγκρίσει με τους δύο προηγούμενους αντιτρομοκρατικούς νόμους. Οι κοινωνικές και πολιτικές του σκοπιμότητες γίνονται αντιληπτές μόνο εάν ληφθεί υπόψη το γενικότερο πλαίσιο μέσα στο οποίο προωθήθηκαν οι πολιτικές ασφάλειας για την τρομοκρατία και το οργανωμένο έγκλημα. Και τα δύο αυτά φαινόμενα αποτέλεσαν τα βασικά παραδείγματα, για τα οποία προτάθηκε πλέον ανοιχτά η αναγκαιότητα ενός εξαιρετικού ποινικού δικαίου, ενός δικαίου του εχθρού *«που θα αντιμετωπίζει τον δράστη, όχι ως πρόσωπο επανεντάξιμο στην κοινωνία μέσω της ποινής, αλλά ως εχθρό που έχει δείξει ότι αντιμάχεται σταθερά στις αξίες της και πρέπει γι' αυτό να "καταπολεμηθεί", προφανώς στη βάση διαφορετικών αρχών από αυτές που συνοδεύουν μέχρι σήμερα την ποινική καταστολή»* (Καϊάφα – Γκμπάντι, 2007, σ. 267). Ένα τέτοιο δίκαιο προτείνει τη διάκριση του κοινωνικού σώματος σε πρόσωπα πολίτες με δικαιώματα και άτομα μη πολίτες χωρίς δικαιώματα και εγγυήσεις (Γασπαρινάτου, 2020, σ. 190). Όπως αναφέρει ο Μπελαντής, πρόκειται για ένα *«πρότυπο κρατικής θωράκισης βορειοαμερικανικής έμπνευσης και καθοδήγησης, με κεντρική ιδέα αναφοράς την τρομοκρατία και το οργανωμένο έγκλημα»,* το οποίο σωρεύει σαφέστατα στην ιδέα της τρομοκρατίας συμπεριφορές συλλογικής πολιτικής αμφισβήτησης της νεοφιλελεύθερης τάξης πραγμάτων. Ένα πρότυπο που εντάσσεται στη γενικότερη *«κυβερνητική της ασφάλειας»,* στη λογική της διεύρυνσης της ποινικοποίησης του κοινωνικού χώρου και την ευρύτερη αποδοχή ενός νεοφιλελεύθερου παραδείγματος αντεγκληματικής πολιτικής (Μπελαντής, 2004α, σ. 312).

Οι διεθνείς κοινωνικο-πολιτικές συγκυρίες (Νικολόπουλος, 2007, σ. 1.129) μέσα στις οποίες θεσπίστηκε ο Ν. 2928/2001 και ακολούθησαν οι τροποποιήσεις του (Ν. 3251/2004, Ν. 3875/2010 και Ν. 4619/2019), δικαιολογούν τόσο την ευρύτερη συναίνεση των κομμάτων εξουσίας για μια ειδική νομοθεσία σχετικά με τις εγκλημα-

τικές οργανώσεις και κατ' επέκταση και τη μακροημέρευσή της, καθώς και τη συνεχή ενίσχυσή της. Ειδικότερα, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι η συγκεκριμένη νομοθεσία συνδέθηκε δικαιοπολιτικά με το διεθνές και ευρωπαϊκό πλαίσιο της εντατικοποίησης των προσπαθειών για την αντιμετώπιση της οργανωμένης εγκληματικότητας και την ανάγκη για διατύπωση κοινών ορισμών και διεθνούς συνεργασίας. Πρόκειται για πολιτικές που εντάσσονται σε ένα ευρύτερο πλαίσιο διακυβέρνησης που προωθεί την ασφάλεια μέσω υπερκρατικών και διακρατικών δομών, και σχετικοποιεί τα όρια ανάμεσα στην εσωτερική και εξωτερική ασφάλεια (Νικολόπουλος, 2007, σ. 1.139), Βασικά χαρακτηριστικά τους είναι η τάση «αποκρατικοποίησης» του κοινωνικού ελέγχου και η ενίσχυση των κατασταλτικών μηχανισμών (Νικολόπουλος, 2007, σ. 1.140).

Επίσης, η εξάρθρωση των τρομοκρατικών οργανώσεων 17 Ν και ΕΛΑ επαλήθευσε την αναγκαιότητα της ύπαρξης ειδικής αντιτρομοκρατικής νομοθεσίας, ενώ η περιορισμένη εφαρμογή των δύο προηγούμενων νομοθετημάτων συνέβαλε στο να αναχθούν περισσότερο σε ποινική συμβολική νομοθεσία (Παπαχαραλάμπους, 1992, σ. 1.368). Σε αντίθεση, ο Ν. 2928/2001, εκτός από τις δίκες για υποθέσεις τρομοκρατικών οργανώσεων, εφαρμόστηκε και εφαρμόζεται σε μεγάλη συχνότητα, όχι μόνο σε υποθέσεις εγκληματικών οργανώσεων, αλλά και κοινού εγκλήματος. Έχει τεκμηριωθεί ερευνητικά ότι η καταχρηστική άσκηση του άρθρου 187 ΠΚ μέσω της καταστρατήγησης των όρων του από τα αρμόδια όργανα, έχει οδηγήσει σε υπερ- εφαρμογή της διάταξης και σε διευρυμένες, στα όρια της νομιμότητας, ερμηνείες της (Σταμούλη, 2018). Ο Μανωλεδάκης είχε προβλέψει ότι «*μια ειδική νομοθεσία για το οργανωμένο έγκλημα, προφανώς λόγω των σκληρών και θεωρητικά αποτελεσματικών της ρυθμίσεων, θα γεννήσει την όρεξη του νομοθέτη να την επεκτείνει πέρα από το οργανωμένο έγκλημα και σε άλλα πεδία εγκληματικότητας..., έτσι όμως από "εξαιρετική" αρχικά ρύθμιση, όπου οι αποκλίσεις από βασικές αρχές του ανθρωπιστικού ποινικού δικαίου θα δικαιολογούνταν λόγω "ιδιαίτερων και εξαιρετικών περιστάσεων", θα εξελιχθεί σε μια πάγια ρύθμιση, η οποία αργά ή γρήγορα θα αποτελέσει τον κανόνα...*» (Μανωλεδάκης, 2002, σ. 13).

Η νομοθετική αυτή «βουλιμία» είδαμε ότι επαναλαμβάνεται στην ιστορία του ελληνικού κράτους. Ακόμα και ο Ν. 2928/2001 που δεν έχει «εξαιρετικό χαρακτήρα, υπό την έννοια της λήψης συγκεκριμένων μέτρων ενόψει συγκεκριμένων παροδικών καταστάσεων, εντούτοις διαμορφώνει μια διαρκή, "εξαιρετική" ποινική νομοθεσία, μέσω της δημιουργίας ενός πλέγματος ποινικών διατάξεων που ρυθμίζουν τα ίδια αδικήματα με διαφορετικό τρόπο» (Σαραφιανός, Τσαϊτουρίδης, 2004, σ. 191). Διαχέονται έτσι στον κορμό του ποινικού συστήματος χαρακτηριστικά που υποβαθμίζουν την ποινική νομιμότητα εν γένει και επηρεάζουν τον τρόπο που αντιμετωπίζεται και το κοινό έγκλημα από τον ποινικό μηχανισμό (Φεραγιόλι, 1985, σ. 58), συντελώντας έτσι στην κανονικοποίηση του εξαιρετικού.

Οι ομοιότητες που αναδείχθηκαν στις «εξαιρετικές» νομοθεσίες που εξετάστηκαν στην παρούσα μελέτη θα μπορούσαν να κατηγοριοποιηθούν στα εξής πεδία: α) σε εκείνο που αφορά τις αποκλίσεις από βασικές αρχές ενός δικαιοκρατικού και εγγυη-

τικού ποινικού δικαίου, β) σε εκείνο που αφορά τις λανθάνουσες λειτουργίες των διατάξεων και τις πραγματικές συνέπειες της εφαρμογής τους. Η νομοθεσία για τη δίωξη της ληστείας τον 19ο αιώνα και η αντικομμουνιστική νομοθεσία του 20ού αιώνα αντανακλούν την άρρηκτη σχέση ανάμεσα στις διαδικασίες της εγκληματοποίησης, την πολιτική οικονομία και τη διαχείριση του εκάστοτε εργατικού δυναμικού (Chambliss, 1964). Και στις δύο περιπτώσεις, ολόκληρες πληθυσμιακές ομάδες απονομιμοποιήθηκαν μέσω ηθικών πανικών και αναδείχθηκαν ως κοινωνικά επικίνδυνες, ως ο εσωτερικός εχθρός του κράτους. Οι ληστές, αφενός, επειδή αποτελούσαν ένα εργατικό δυναμικό που αδυνατούσε να περιληφθεί στον νέο τύπο οικονομίας (Βιδάλη, 2007). Η εγκληματοποίηση, αφετέρου, των κομμουνιστικών ιδεών στον μεσοπόλεμο επιδίωκε τον έλεγχο του εργατικού κινήματος και των κοινωνικών διεκδικήσεών του, ενώ μεταπολεμικά εξυπηρετούσε τη λειτουργία του πολιτικού συστήματος και των σχέσεών του με τους διεθνείς εταίρους (Κούνδουρος, 1978, σ. 153).

Από την άλλη, στην περίπτωση της τρομοκρατίας, η επικινδυνότητα του φαινομένου είναι αντικειμενική, δηλαδή δεν αποτελεί έναν κίνδυνο που δεν είναι υπαρκτός (όπως, λ.χ., ήταν ο κομμουνιστικός, βλ. Κούνδουρος, 1978), και η ανάγκη της ύπαρξης μιας ειδικής νομοθεσίας φαίνεται αναπόφευκτη μέσα στο πλαίσιο της διεθνοποίησης τόσο του φαινομένου όσο και του πλαισίου αντιμετώπισής του. Τίθεται όμως μια σειρά από ζητήματα σχετικά με τις πραγματικές συνέπειες της εφαρμογής του συγκεκριμένου θεσμικού πλαισίου. Ένα ζήτημα είναι ότι στην Ελλάδα δεν υπήρξαν λίγες εκείνες οι περιπτώσεις που η συγκεκριμένη νομοθεσία εφαρμόστηκε σε άτομα και κοινωνικές ομάδες που δεν είχαν σχέση με την τρομοκρατία. Χαρακτηριστικές είναι οι «κατασκευές» υπόπτων στις δεκαετίες που ακολούθησαν τη μεταπολίτευση, οι οποίες μάλλον συνιστούσαν *«περισσότερο μια διαδικασία εκκαθάρισης μέσω της εγκληματοποίησης της ύπαρξης μέρους ενός κοινωνικού χώρου που είχε ακόμα πολιτική άποψη για τον βίαιο ακτιβισμό»* (Βιδάλη, 2007, τόμ. Β΄, σ. 825). Η τρομοκρατία ταυτίστηκε επικοινωνιακά με τον χώρο των Εξαρχείων, τον αναρχικό κόσμο, υπονόμευσε την ευρύτερη εξωκοινοβουλευτική Αριστερά (ό.π.) και το ριζοσπαστικό κίνημα και διαμόρφωσε συνθήκες *«δυσμενούς αντιμετώπισης για ανθρώπους και συλλογικότητες»* (Μπελαντής, 2004β, σ. 376). Στη συνέχεια, και ειδικά μετά το 2001, η τρομοκρατία προσλαμβάνεται ως παγκόσμιο ζήτημα ασφάλειας και *«παίρνει τη μορφή ενός ακήρυχτου πολέμου»* (Hobsbawm, 2007, σ. 178), διαμορφώνοντας έτσι την κύρια δικαιολογητική βάση για την επέκταση του ποινικού πεδίου πέρα από τα όρια της κρατικής κυριαρχίας. Σε εθνικό επίπεδο, το πλαίσιο αντιμετώπισης της τρομοκρατίας μεταβάλλεται αποκτώντας σταθερή βάση (επί της ουσίας ενσωματώνονται έκτακτα χαρακτηριστικά στην κανονική νομοθεσία) και διαμορφώνεται *«ένα ευρύ πεδίο προληπτικής παρέμβασης στην ιδιωτική σφαίρα και την προσωπική ελευθερία ευρύτατων στρωμάτων υπό το πρίσμα της υποψίας και του κινδύνου»* (Μπελαντής, 2004β, σ. 378). Κατά μία άποψη πρόκειται για πολιτικές που είναι ενδεικτικές για την εδραίωση του κράτους ασφάλειας και την ανάδειξη ενός νέου είδους αυταρχισμού (Lea & Hallsworth, 2011, σσ. 141-157).

Η μελέτη σίγουρα δεν εξάντλησε το ζήτημα που εξέτασε, λόγω τόσο της περιορισμένης έκτασής της όσο και της ευρύτητας του θέματος. Περισσότερο φιλοδοξούσε να αναδείξει μέσω της ιστορικής αναδρομής ότι η δημιουργία των ποινικών νόμων και η εφαρμογή τους από το ποινικοκατασταλτικό σύστημα δεν συντελούνται σε πολιτικά ουδέτερο περιβάλλον (Quinney σε Βιδάλη, 2013, σ. 175) (the social reality of crime), αλλά, αντίθετα, μέσα σε πλαίσια εξουσιαστικών συσχετισμών, σύγκρουσης και προώθησης ιδιαίτερων συστημάτων αξιών και συμφερόντων (Vold et al., 2002). Σε αυτό το πλαίσιο, η ύπαρξη ενός εχθρικού αντιπάλου (υπαρκτού ή κατασκευασμένου) διαμορφώνει όρους της κοινωνικής συναίνεσης γύρω από μία συγκεκριμένη κάθε φορά τάξη πραγμάτων-social order και ενισχύει την εξουσιαστική δύναμη του κράτους.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Αβδελά, Ε. (1993). «Ο σοσιαλισμός των "άλλων'': ταξικοί αγώνες, εθνοτικές συγκρούσεις και ταυτότητες φύλου στη μετα-οθωμανική Θεσσαλονίκη», *Τα Ιστορικά,* τ. 18-19, 6.12.1993, σσ. 171-204.

Αγκάμπεν, Τ. (2013). *Κατάσταση εξαίρεσης. Όταν η «έκτακτη ανάγκη» μετατρέπει την εξαίρεση σε κανόνα*. Μτφρ. Μ. Οικονομίδου, Αθήνα: Πατάκης.

Αλιβιζάτος, Ν. (2011). *Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη Νεοελληνική ιστορία 1800-2010*, Αθήνα: Πόλις.

Αλιβιζάτος, Ν. (1983). *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974: Όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, Αθήνα: Θεμέλιο.

Βιδάλη, Σ. (2007). *Έλεγχος του εγκλήματος και δημόσια αστυνομία. Τομές και συνέχειες στην αντεγκληματική πολιτική*. Τόμ. Α΄ και Β΄, Αθήνα, Κομοτηνή: Σάκκουλας.

Βιδάλη, Σ. (2014). *Αντεγκληματική πολιτική. Από τη μικροεγκληματικότητα έως το οργανωμένο έγκλημα*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Βογλής, Π. (2014). *Η αδύνατη επανάσταση. Η κοινωνική δυναμική του Εμφυλίου Πολέμου*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Γασπαρινάτου, Μ. (2020). *Επικινδυνότητα. Η διαδρομή μιας «επικίνδυνης» κατασκευής.* Αθήνα: Τόπος.

Jakobs, G. (2005). «Το Ποινικό Δίκαιο του πολίτη και το Ποινικό του εχθρού», *Ποιν/Δικ* 7/2005, σσ. 869-877.

Καϊάφα – Γκμπάντι, Μ. (2007). «Η οριοθέτηση του αξιοποίνου της τρομοκρατίας και οι προκλήσεις για ένα δικαιοκρατούμενο ποινικό δίκαιο». Στο *Τιμητικός Τόμος για τον Ιωάννη Μανωλεδάκη, Τόμος ΙΙ*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.

Καϊάφα – Γκμπάντι, Μ. (2020). «Βασικές αρχές του κράτους δικαίου, ο νέος Ποινικός Κώδικας και οι τροποποιήσεις του», *Ποινικά Χρονικά*, Μάρτιος (3), σ. 161.

Καλτσώνης, Δ. (2010). «Η κατασταλτική λειτουργία του κράτους στην ΕΕ και η τρομοκρατία». Στο *Ελευθερίες – Δικαιώματα – Ασφάλεια στην ΕΕ*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Κορδάτος, Γ. (1972). *Ιστορία του ελληνικού εργατικού κινήματος,* Αθήνα: Μπουκουμάνης.

Κορωνάκης, Ι. Γ. (1950). *Η Πολιτεία της 4ης Αυγούστου. Φως εις μίαν πλαστογραφημένην περίοδον της ιστορίας μας*. Αθήναι.
Κοταρίδης, Ν. (1993). *Παραδοσιακή Επανάσταση και εικοσιένα*, Αθήνα: Πλέθρον.
Κούνδουρος, Ρ. (1978). *Η ασφάλεια του καθεστώτος*. Αθήνα: Καστανιώτης.
Λαζαρής, Β. (επιμ) (2003). *Μακρόνησος. Ιστορικός Τόπος*. Συλλογικό Έργο – Τρίτος Τόμος. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
Λιάκος, Α. (1985). *Η Σοσιαλιστική και Εργατική Ομοσπονδία Θεσσαλονίκης (Φεντερασιόν) και η Σοσιαλιστική Νεολαία*. Αθήνα: Παρατηρητής.
Λιναρδάτος, Σ. (1967). *Η 4η Αυγούστου.* Πολιτικές και Λογοτεχνικές Εκδόσεις.
Λοβέρδος, Α. (1987). *Για το πολιτικό έγκλημα και την τρομοκρατία. Συμβολή στη σύγκριση των δύο εννοιών από πλευράς ποινικού δικαίου*, Αθήνα: Interbooks.
Μάνεσης, Α. (1978). «Ασφάλεια κράτους και ανασφάλεια δικαίου». Στο Κούνδουρος Ρ., *Η ασφάλεια του καθεστώτος. Πολιτικοί κρατούμενοι και τάξεις στην Ελλάδα 1924-1974.* Αθήνα: Καστανιώτης.
Μάνεσης Α. (1980). «Το πρόβλημα της ασφάλειας του κράτους και η ελευθερία», *Συνταγματική θεωρία και πράξη*, τόμος Ι, Αθήνα – Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.
Mazower, M. (2009). *Η Ελλάδα και η οικονομική κρίση του Μεσοπολέμου*. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
Μανωλεδάκης, Ι. (1982). «Τροποποιήσεις, μεταρρύθμιση και ιδεολογικός αποχρωματισμός του Ειδικού Μέρους του Ποινικού Κώδικα», *Δίκαιο και Πολιτική,* τεύχ. 1/1982, σ. 41.
Μαυρογορδάτος, Γ. (2015). *1915. Ο εθνικός διχασμός*. Αθήνα: Πατάκης.
Μαυρογορδάτος, Γ., Χατζηιωσήφ, Χ. (1988). *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
Μπάτλερ, Τζ. (2009). *Ευάλωτη ζωή: Οι δυνάμεις του πένθους και της βίας*. Αθήνα: Νήσος.
Μπελαντής, Δ. (1998). *Αντιτρομοκρατική νομοθεσία και αρχή του κράτους δικαίου.* Μελέτες 6, Ινστιτούτο Ελληνικής Συνταγματικής Ιστορίας και Συνταγματικής Επιστήμης. Αθήνα: Σάκκουλας.
Μπελαντής, Δ. (2004α). *Αναζητώντας τον εσωτερικό εχθρό. Διαστάσεις της αντιτρομοκρατικής πολιτικής*. Αθήνα: Προσκήνιο.
Μπελαντής, Δ. (2004β). Στο Τσαπόγα, Μ. και Χριστόπουλος, Δ. (επιμ.). *Τα δικαιώματα στην Ελλάδα. 1953- 2003. Από το τέλος του Εμφυλίου στο τέλος της Μεταπολίτευσης*. Αθήνα: Καστανιώτης.
Μπελαντής, Δ. (2007). «Η "κράτηση υπόπτων'': Όψεις διεθνούς αναβίωσης μιας ανελεύθερης πρακτικής». Στο *Τιμητικός Τόμος για τον Ιωάννη Μανωλεδάκη*. Τόμος ΙΙ, Αθήνα – Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.
Μπελάντης, Δ. (2011). «Η νομικοπολιτική έννοια της τρομοκρατίας και οι αμφίβολες χρήσεις της», *Ιστορία Εικονογραφημένη*, Πάπυρος, τεύχ. 516.
Μπόση, Μ. (1996). *Ελλάδα και τρομοκρατία. Εθνικές και διεθνείς διαστάσεις,* Αθήνα – Κομοτηνή: Αντ. Σάκκουλας, σ. 154.
Μπουκάλας, Χ. (2012). «Αντιτρομοκρατία και αυταρχικός κρατισμός». Στο *Ο Πουλαντζάς Σήμερα*, Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς, Αθήνα: Νήσος.
Νικολόπουλος, Γ. (2007). «Πέρα από το κράτος: Όψεις και αντινομίες του ευρωπαϊκού κοινωνικού ελέγχου». Στο *Τιμητικός Τόμος για τον Ιωάννη Μανωλεδάκη*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας, σ. 1.139.
Πανουργιά, Ν. (2013). *Επικίνδυνοι πολίτες: Η ελληνική Αριστερά και η κρατική τρομοκρατία*, Αθήνα: Καστανιώτης.
Πανούσης, Γ., Σταμούλη, Ε. (2018). «*Πολιτικό έγκλημα».* Στο Σπινέλλη, Κ., Κουράκης, Ν., Κρανιδιώτη Μ. (επιμ.). *Λεξικό Εγκληματολογίας*, Αθήνα, Τόπος.

Παπαδάκη, Κ. (2006). «Τρομονόμος και Ιδιώνυμο», *Θέσεις,* Αναλύσεις/Κριτική/Ζητήματα της πάλης των τάξεων, Ιανουάριος – Μάρτιος, τεύχ. 94.
Παπαχαραλάμπους, Χ. (1992). «Ο νόμος 1916/1990 ως περίπτωση συμβολικής ποινικής νομοθεσίας», *Υπεράσπιση* 1992, σ. 1.368.
Παπαχαραλάμπους Χ. (2002). «Το ποινικό δίκαιο του "εχθρού": Ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης, τρομοκρατία και έκτακτη αντιτρομοκρατική νομοθεσία στις ΗΠΑ», *ΠοινΔικ* 6:2/2002, σσ. 192 κ.ε.
Παρασκευόπουλος, Ν. (2003). *Οι πλειοψηφίες στο στόχαστρο*. Αθήνα: Πατάκης.
Ριζάβα, Φ. (2012). *Οργανωμένο έγκλημα. Θεωρητική προσέγγιση, κατ' άρθρον ερμηνεία και νομολογιακή αντιμετώπιση*. Αθήνα: Σάκκουλας.
Σαράντης, Β. (2011). *Καταστάσεις ανάγκης και δικαιώματα του ανθρώπου. Οι ρήτρες παρέκκλισης και ο έλεγχος της εφαρμογής τους: μεταξύ εφικτού και χίμαιρας*. Μελετήματα Διεθνούς Προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου, Αθήνα – Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα.
Σαραφιανός, Δ., Τσαϊτουρίδης, Χ. (2004). «Η υπεράσπιση της δημοκρατίας από τρομοκρατικά αδικήματα και η προάσπιση της ελευθερίας από αντιτρομοκρατικά νομοθετήματα. Στο Μανιτάκης, Α., Τάκης, Α., *Τρομοκρατία και Δικαιώματα. Από την ασφάλεια του κράτους στην ανασφάλεια δικαίου,* Αθήνα: Σαββάλας.
Σεφέρης, Σ. (1975). *Ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα 1860-1975*. Αθήνα.
Σμιτ, Κ. (1988). *Η έννοια του πολιτικού,* Αθήνα: Κριτική.
Σταμούλη, Ε. (2018). «Ποινική Δικαιοσύνη και εξουσίες. Το παράδειγμα του οργανωμένου εγκλήματος». Στο Αρτινοπούλου, Β., Βιδάλη, Σ., Γεωργούλας, Σ., Θεμελή, Ο., Κουλούρης, Ν. Κ., Παπανικολάου, Γ. (επιμ.). *Εξουσίες, επιστημονική ουδετερότητα και εγκληματολογικός λόγος. 50 χρόνια Howard Becker «Whose side are we on?» Συμβολές στο πρώτο συνέδριο της Ελληνικής Εταιρείας Μελέτης του Εγκλήματος και του Κοινωνικού Ελέγχου.* Αθήνα 24-27 Μαΐου 2016. Αθήνα: ΕΕΜΕΚΕ.
Συμεωνίδου – Καστανίδου, Ε. (2002). «Ο ορισμός της τρομοκρατίας», σε *Ποιν/Δικ. 2002,* σ. 59.
Τσάτσος, Δ. (1994). *Συνταγματικό Δίκαιο & Θεωρητικό θεμέλιο*, Τόμος Α΄, Αθήνα – Κομοτηνή: Σάκκουλας.
Φεραγιόλι, Λ. (1985).*Αυταρχική δημοκρατία και κριτική της πολιτικής*, Αθήνα: Στοχαστής.
Φουντανόπουλος, Κ. (2005). *Εργασία και εργατικό κίνημα στη Θεσσαλονίκη (1908-1936): Ηθική οικονομία και συλλογική δράση στον Μεσοπόλεμο*, Νεφέλη, Αθήνα, σ. 183.
Φουντεδάκη, Π. (2007). «Οι ανατροπές της κανονικότητας και το καθεστώς έκτακτης ανάγκης», περιοδικό *Το Σύνταγμα*, τ. 4/2007, σσ. 1.149 κ. ε.
Φουντεδάκη Π. (2010). Η ασφάλεια στη μετανεωτερικότητα: Η παράδοξη προϋπόθεση της ελευθερίας. Στο Φουντεδάκη, Π., Τσόλκα, Ο. και Χάνος, Α. (επιμ.). *Ελευθερίες, δικαιώματα και ασφάλεια στην Ε.Ε.*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
Hobsbawn, E. (2000). *Ληστές*, Αθήνα: Θεμέλιο.
Hobsbawm, E. (2007). *Παγκοσμιοποίηση, δημοκρατία και τρομοκρατία*, Αθήνα: Θεμέλιο, σ. 178.
«Οι πρώτοι εκτοπισμένοι», στο ένθετο Ιός της *Ελευθεροτυπίας* (29.04.2001). (Διαθέσιμο στο: http://www.iospress.gr/ios2001/ios20010429a.htm).

Ξενόγλωσση

Batalas, A. (2003). «Send a Thief to catch a thief: State-building and the Employment of Irregular Military Formations in Mid-nineteenth Century Greece». In Davis, D., Pereira, A., *Irregular Armed Forces and the Role in politics and state formation*, Cambridge: Cambridge Univeristy Press.

Bergalli, R. & Sumner, C. (1997). S*ocial Control and Political Order. European Perspectives at the end of Century*. London: Sage Publication.

Block, A. (2001). *Honour and Violence*. London: Polity Press, Blackwell Publishers.

Chambliss, W. (1964). "A Sociological Analysis of the Law of Vagrancy." *Social Problems*, vol. 12, no. 1/1964 pp. 67–77. *JSTOR*.

Fijnaunt, C. (2014). «Searching for Organized Crime in History». In Paoli, L. (eds.). *Oxford Handbook of Organized Crime*, Oxford.

Fijnaut, C. & Paoli, L. (2002). O*rganized Crime In Europe, Concepts, Patterns and Control Policies in the European Union and Beyond, Dordrecht*: Springer.

Hallsworth, S. & Lea, J. (2011). "Reconstructing Leviathan: Emerging contours of the security state". *Theoretical Criminology*, 15(2), σσ. 141-157.

Hobbs, D. & Antonopoulos, G. (2014). "How to research organized crime". In *Oxford Handbook of Organized Crime*, (eds.) L. Paoli, NY, Oxford University Press.

Schmid, A. & Jongman, A. (1984). *Political terrorism*. Amsterdam: North-Holland, σ. 13.

Vold, G. B., Bernard, T. J. & Snipes, J. B. (2002). *Theoretical criminology*. New York: Oxford University Press.

Wilson, S. (1988). *Feuding, conflict, and banditry in nineteenth-century Corsica*. Cambridge: Cambridge University Press.

Διαδικτυακές πηγές

Amnesty International (2006). *Iraq: Beyond Abu Ghraib: Detention and Torture in Iraq.* (Available in: https://www.amnesty.org/download/Documents/76000/mde140012006en.pdf).

Νομοθεσία ΦΕΚ αριθμ. 5/01.03.1871 (Διαθέσιμο στο Εθνικό Τυπογραφείο file:///C:/Users/Home5241/Downloads/document%20(16).pdf).

ΦΕΚ 64/13.11.1836, διάταγμα της 10ης Νοεμβρίου 1836. (Διαθέσιμο στο Εθνικό Τυπογραφείο file:///C:/Users/Home5241/Downloads/document%20(19).pdf).

ΦΕΚ Α΄ 265/23.09.1925 (Διαθέσιμο στο Εθνικό Τυπογραφείο file:///C:/Users/Home5241/Downloads/document%20(15).pdf).

ΦΕΚ 245/Τεύχος Πρώτον/25 Ιουλίου 1929. (Διαθέσιμο στο Εθνικό Τυπογραφείο file:///C:/Users/Home5241/Downloads/document%20(14).pdf).

ΦΕΚ 33/Α/11.2.2014 (Διαθέσιμο στο Εθνικό Τυπογραφείο file:///C:/Users/Home5241/Downloads/document%20(23).pdf).

Έγκλημα και εξουσίες στο ελληνικό κράτος: Η γκρίζα ζώνη της νομιμότητας

Μαργαρίτα Γασπαρινάτου
Επίκουρη Καθηγήτρια Εγκληματολογίας και Αντεγκληματικής Πολιτικής,
Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής, ΔΠΘ

Περίληψη

Μέσω επιλεγμένων παραδειγμάτων από την ελληνική ιστορία (Λαυρεωτικό ζήτημα, υπόθεση Κοσκωτά, υπόθεση Siemens, χρηματοδότηση και δανειοδότηση πολιτικών κομμάτων), η μελέτη αναδεικνύει το πλέγμα εξουσίας που καθορίζει τους όρους της νομιμότητας, διαμορφώνοντας μία γκρίζα ζώνη στην τομή με την παρανομία. Περαιτέρω, υποστηρίζεται ότι η εγκληματικότητα των ισχυρών, είτε με τη μορφή της διαφθοράς είτε με τη μορφή σύνθετων κρατικο-εταιρικών εγκλημάτων, έχει τις ρίζες της στους όρους συγκρότησης του ελληνικού κράτους και στην ιδιότυπη συνάρθρωση της δημόσιας (πολιτικής) και ιδιωτικής (οικονομικής) σφαίρας στον ελληνικό κρατικό σχηματισμό.

Abstract

The study examines the nexus of power that determines the frame of legality, forming a grey zone at the intersection with illegality, through selected cases from Greek history (Lavrio Mines, Koskotas case, Siemens case, political funding and bank loans of political parties). Furthermore, it is argued that the crimes of the powerful in Greece, either in the form of corruption or in the form of complex state-corporate crimes, have their origins in the conditions of the formation of the Greek state and in the peculiar articulation of the public (political) and private (economic) spheres in Greek state mechanism.

1. Εισαγωγή

Τον Απρίλιο του 2010, ο πρωθυπουργός της Ελλάδας, με διάγγελμα από το Καστελόριζο, κηρύττει εμμέσως τη χρεοκοπία της χώρας. Την πέμπτη κατά σειρά στη σύντομη ιστορία του ελληνικού κράτους (1827, 1843, 1893, 1932, 2010). Η Ελλάδα τίθεται σε δημοσιονομική επιτήρηση και σε προγράμματα δημοσιονομικής προσαρμογής, υπό τη μορφή εφαρμογής μνημονιακών πολιτικών και θεσμικών μεταρρυθμίσεων. Στις αναλύσεις που ακολουθούν, αλλά και στο επίσημο αφήγημα που κυριαρχεί, η διαφθορά ανάγεται σε πρώτη αιτία της οικονομικής και πολιτικής κρίσης. Σύντομα, η απλουστευτική διαπίστωση του «μαζί τα φάγαμε» θα απλώσει ένα πέπλο συλλογικής ενοχής στην ελληνική κοινωνία, καθιστώντας τους πολίτες πρόθυμους να υποστούν θυσίες ως μορφή τιμωρίας για τον αμετροεπή και μη σύννομο βίο τους. Για ακόμη μία φορά οι πραγματικές αιτίες συσκοτίζονται. Δεν είναι άλλωστε η πρώτη φορά στην ιστορία. Η μελέτη που ακολουθεί επιχειρεί να ιχνηλατήσει τους εξωθεσμικούς όρους μίας εύθραυστης κοινωνικής συναίνεσης απέναντι σε ένα κράτος που λειτουργούσε ανέκαθεν στην γκρίζα ζώνη της νομιμότητας. Μέσω επιλεγμένων παραδειγμάτων, επιχειρεί να καταδείξει ότι η ιστορία επαναλαμβάνεται. Άλλοτε ως τραγωδία και άλλοτε ως φάρσα. Η υπέρβαση του φαύλου κύκλου προϋποθέτει μία σε βάθος κατανόηση των όρων συγκρότησης του κρατικού μηχανισμού, της διείσδυσης του οικονομικού κεφαλαίου στο πλέγμα κρατικής εξουσίας, της λειτουργίας των δικτύων ισχύος και επιρροής, αλλά και των οριακών πολιτικών και επιχειρηματικών πρακτικών, που παρά τη λεκτική επαναπλαισίωσή τους, αποτελούν σαφέστατα επιμέρους τυπολογίες διαφθοράς και κρατικο-εταιρικού εγκλήματος.

2. Στο ίδιο έργο θεατές

2.1. Σκηνή πρώτη: Η «φούσκα» των Λαυρεωτικών (1870-1873) και το χρηματιστήριο «Η Ωραία Ελλάς»

Το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα, την κοινή γνώμη και την πολιτική ζωή στοιχειώνει η μεγάλη οικονομική απάτη που έμεινε στην ιστορία ως το «σκάνδαλο των Λαυρεωτικών». Η υπόθεση εκτυλίσσεται ύστερα από μία μακρά περίοδο πολιτικής κρίσης και αναταράξεων, που προήλθε από τη διένεξη του Ιταλού επιχειρηματία Ζαν Μπαπτίστ Σερπιέρι με το ελληνικό κράτος σχετικά με την εκμετάλλευση των εκβολάδων των μεταλλείων του Λαυρίου, τα επιφανειακά δηλαδή μεταλλεύματα που είχαν απομείνει από τις εξορύξεις της αρχαιότητας (Δερτιλής, 2005, σσ. 423-427). Τη λύση θα δώσει ο ομογενής τραπεζίτης Ανδρέας Συγγρός, ο οποίος αγοράζει την εταιρεία, μετοχοποιεί το κεφάλαιό της και πουλάει μετοχές σε μία εποχή που δεν υπήρχε δομημένη οικονομία, ούτε χρηματιστήριο.

Ειδικότερα, το 1864 το ελληνικό κράτος παρέχει άδεια εκμετάλλευσης των μεταλλείων του Λαυρίου στη γαλλοϊταλική εταιρεία Ρου-Σερπιέρη (Roux-Serpieri-Fressynet CE), υποδεχόμενο με ανακούφιση μία μεγάλη επένδυση ξένων κεφαλαίων σε μία περίοδο δημοσιονομικής στενότητας. Η παραχώρηση θα επισημοποιηθεί με το βασιλικό διάταγμα της 23ης Αυγούστου 1867, χωρίς ωστόσο να αποσαφηνίζεται εάν περιλαμβάνει πέρα από τις εξορύξεις στο υπέδαφος και το δικαίωμα εκμετάλλευσης των υπέργειων μεταλλευμάτων (Κεκροπούλου, 2015, σσ. 30-36). Μέσα σε λίγα χρόνια η εταιρεία, η οποία ξεκίνησε με αρχικό κεφάλαιο μισό εκατ. γαλλικά φράγκα, είχε σημαντικά κέρδη, κυρίως από την εκμετάλλευση των σκωρίων και εκβολάδων (Δερτιλής, 2005, σ. 426). Τα κατάλοιπα των αρχαίων εξορύξεων υποβάλλονταν σε νέα επεξεργασία και εκκαμίνευση, αποδίδοντας ικανοποιητικό ποσοστό αργυρούχου μόλυβδου με χαμηλό κόστος (Δερτιλής, 2005, σσ. 423-424). Τα κέρδη επενδύονται σε επεκτάσεις και έργα υποδομής. Η εταιρεία αγοράζει 11.000 στρέμματα στην ευρύτερη περιοχή, ανοίγει δρόμους, χτίζει την προβλήτα και την πόλη του Λαυρίου, ιδρύει θεσμούς και δομές που υπάγονται σ' αυτήν και συμπράττει με τους ληστές της περιοχής, εξασφαλίζοντας φύλαξη και προστασία (Κεκροπούλου, 2015, σσ. 49-51). Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό ότι εισάγεται η πληρωμή σε εταιρικό νόμισμα σε καταστήματα εταιρικής ιδιοκτησίας, εγκαινιάζοντας έτσι ένα σύστημα ανακυκλούμενης οικονομίας. Η συνολική επένδυση αγγίζει τα 15 εκατ. δρχ., ποσό τεράστιο για την εποχή. Πρόκειται για την πρώτη μεγάλη εισροή ξένου κεφαλαίου στη χώρα μας, η οποία καθόρισε και το πλαίσιο των επερχόμενων επενδύσεων, διαμορφώνοντας συνθήκες μίας ιδιόμορφης αποικιοκρατίας. Οι εργαζόμενοι στα μεταλλεία εργάζονται σε άθλιες συνθήκες, χωρίς κανένα δικαίωμα ή περίθαλψη, ενώ ο Σερπιέρι λειτουργεί ως «κράτος εν κράτει», περιφρονεί τους νόμους, υποκαθιστά τους θεσμούς, λόγω απουσίας επίσημων δομών, ενώ ταυτόχρονα χαίρει κοινωνικής ευυποληψίας, αποτελώντας εκλεκτό μέλος της οικονομικής και πολιτικής ελίτ (Παπαστεφανάκη, 2011, σσ. 43-44, 56).

Τον Μάρτιο του 1870, ο Σερπιέρι αιτήθηκε επισήμως την εκμετάλλευση και των «μεταλλικών χωμάτων»-εκβολάδων (Κεκροπούλου, 2015, σ. 34). Η υπόθεση ανατέθηκε σε ειδική επιτροπή, έγινε όμως γρήγορα αντικείμενο σφοδρής πολιτικής σύγκρουσης και εκμετάλλευσης εν μέσω φημολογιών περί αμύθητων θησαυρών και ύπαρξης χρυσού (Ελευθεράτος, 2020, σσ. 123-124). Οι φήμες δεν έχουν κανένα πραγματικό αντίκρισμα, αλλά προφανώς ευνοούν και τους επενδυτές, διότι στην περίπτωση που θα αναγκάζονταν να εγκαταλείψουν την εταιρεία, θα ζητούσαν ένα ανάλογο ποσό ως αποζημίωση (Δερτιλής, 2005, σ. 425). Πρωταγωνιστής των εξελίξεων ήταν ο αρχηγός της αντιπολίτευσης, Επαμεινώνδας Δεληγεώργης, ο οποίος επένδυε στην ανατροπή της κυβέρνησης Κουμουνδούρου. Μάλιστα, εκπρόσωποι της αντιπολίτευσης περιέφεραν στην Αθήνα δείγμα μεταλλεύματος εμπλουτισμένο με χρυσόσκονη, που τάχα βρέθηκε στο Λαύριο (Βουρνάς, 2015, σ. 451). Κατόπιν τούτων, ψηφίζεται το 1871 ο νόμος Υ΄ περί Λαυρίου, ο οποίος αποδίδει τη νομή και ιδιοκτησία των εκβολάδων

στο Δημόσιο, ορίζει τη δυνατότητα εκμετάλλευσής τους μόνο κατόπιν διαγωνισμού και θεσπίζει ελάχιστο φόρο 60% επί των καθαρών κερδών (Ελευθεράτος, 2020, σ. 124· Δερτιλής, 2005, σσ. 423-424). Ο Σερπιέρι αρνείται να συμμορφωθεί και αντί να προσφύγει στα δικαστήρια, στρέφεται στις κυβερνήσεις της Ιταλίας και Γαλλίας. Η τελευταία στέλνει στον Πειραιά κανονιοφόρα πλοία, απειλώντας εμμέσως με σύρραξη (Βουρνάς, 2015, σ. 452· Ελευθεράτος, 2020, σ. 123· Κουμουνδούρου, σσ. 163-166). Έτσι, το Λαυρεωτικό ανάγεται ξαφνικά σε μείζον διπλωματικό ζήτημα, σε μία εποχή όπου η Ελλάδα ήταν εξαρτημένη από την οικονομική στήριξη των Μεγάλων Δυνάμεων (Δερτιλής, 2005, σ. 424).

Οι Μεγάλες Δυνάμεις πιέζουν για προσφυγή της υπόθεσης σε ξένη διαιτησία (Κεκροπούλου, 2015, σσ. 139, 147-152), η ελληνική κυβέρνηση αρνείται και ο Σερπιέρι αντιπροτείνει την εξαγορά των μεταλλείων από το ελληνικό δημόσιο έναντι αποζημίωσης 20-22 εκατ. δρχ., ποσό τεράστιο για τις δυνατότητες του ελληνικού κράτους (Ελευθεράτος, 2020, σσ. 124-125· Δερτιλής, 2005, σ. 426). Η κυβέρνηση Κουμουνδούρου αντιπροτείνει το ποσό των έντεκα εκατομμυρίων φράγκων, ενώ ταυτόχρονα πυροδοτούνται αλυσιδωτές πολιτικές εξελίξεις με έντονη ανάμειξη του παλατιού, σε μία εποχή που δεν ισχύει η αρχή της δεδηλωμένης. Τον Οκτώβρη του 1871 παραιτείται μέσα σε κλίμα έντασης, η κυβέρνηση Κουμουνδούρου και τη διαδέχεται η κυβέρνηση Ζαΐμη, η οποία παραιτείται μέσα σε 2 μήνες (Δεκέμβρης 1871), για να σχηματιστεί κυβέρνηση υπό τον Δημήτριο Βούλγαρη, με την ανοχή του Κουμουνδούρου. Η κυβερνητική σύμπραξη διατηρείται και μετά τις εκλογές, τον Φεβρουάριο του 1872, με πρωθυπουργό τον Βούλγαρη (Δερτιλής, 2005, σσ. 427, 435-436). Για μερικούς μήνες οι διαπραγματεύσεις παγώνουν, γεγονός που δυσαρεστεί τον βασιλιά Γεώργιο Α΄, ο οποίος πιέζει τον Βούλγαρη για εξεύρεση λύσης πριν από το κλείσιμο της βουλής τον Ιούλιο του 1872 (Δερτιλής, 2005, σσ. 438-441). Τελικά, ο βασιλιάς θα «αποπέμψει» την κυβέρνηση Βούλγαρη, που στηριζόταν σε ισχυρή πλειοψηφία 150 βουλευτών για να την αντικαταστήσει στις 6 Ιουλίου 1872 με κυβέρνηση μειοψηφίας 12 βουλευτών, και πρωθυπουργό τον Επαμεινώνδα Δεληγεώργη (ό.π.). Η πίστη του τελευταίου στην οικονομική ανόρθωση της Ελλάδας μέσω των ομογενειακών κεφαλαίων υπήρξε καθοριστική για τις εξελίξεις που ακολούθησαν.

Το Δημόσιο αναζητά επενδυτή και τον βρίσκει στο πρόσωπο του ομογενή επιχειρηματία και μεγαλομετόχου της τράπεζας Κωνσταντινουπόλεως, Ανδρέα Συγγρό. Τον Φεβρουάριο του 1873, η τράπεζα αγοράζει το μεταλλείο έναντι 12,5 εκατ. δρχ., ποσό 25 φορές υψηλότερο από την αρχική επένδυση (Δερτιλής, 2005, σ. 427· Ελευθεράτος, 2020, σ. 126). Έτσι, συστήνεται η Εταιρεία Μεταλλουργείων Λαυρίου, στην οποία παραμένουν μέτοχοι οι Σερπιέρι, Ρου, με ποσοστό 15% έκαστος, γεγονός που ενισχύει τη φήμη για την αξία της περιοχής (Δερτιλής, 2005, σσ. 426-427· Ελευθεράτος, 2020, σ. 126). Λίγο νωρίτερα, στις 2 Νοεμβρίου του 1872, μία άλλη Τράπεζα συμφερόντων Συγγρού και άλλων ομογενών, η Γενική Πιστωτική, εξασφαλίζει από το ελληνικό δημόσιο το «εκδοτικό προνόμιο», το δικαίωμα να εκδώσει χαρτονόμισμα

στα Επτάνησα και σε άλλες επαρχίες, πλην αυτών που διέθετε υποκαταστήματα η Εθνική, εξοβελίζοντας την αντίπαλο τράπεζα, την Ιονική (Δερτιλής, 1989, σσ. 153-157). Η Τράπεζα εμφανίζεται επίσημα στον Τύπο στις 12 Νοεμβρίου 1872, ενώ προαναγγέλλεται δημόσια εγγραφή του κοινού στις αρχές Δεκεμβρίου, με διάθεση μετοχών συνολικής αξίας 2.000.000 δρχ., που αντιστοιχούν στο 14% του συνολικού κεφαλαίου. Όπως παρατηρεί ο Δερτιλής, το χαμηλό ποσοστό της δημόσιας εγγραφής οφείλεται σε δύο λόγους: Αφενός, στη δημιουργία τεχνητής ζήτησης και στη διατήρηση σε υψηλά επίπεδα της τιμής της μετοχής και αφετέρου, στη διατήρηση του ελέγχου της διοίκησης από τους ιδρυτές της Τράπεζας (Δερτιλής, 2005, σ. 479). Έτσι, πολύ σύντομα θα μπορέσουν να πουλήσουν πολύ πιο ακριβά μετοχές που αποκτούν τώρα στην αρχική ονομαστική αξία των 50 δρχ., κερδίζοντας τη διαφορά (ό.π., σσ. 479-480). Για τους μεγαλομετόχους, *«η τράπεζα θα είναι η καρδιά και ο εγκέφαλος στο πλέγμα επιχειρήσεων που σχεδιάζουν· το κοινό θα κληθεί να συνεισφέρει μεγάλα ποσοστά στις άλλες μονάδες, όχι όμως στην κεντρική»* (ό.π.). Μάλιστα, η ανάμειξη του Συγγρού στο Λαυρεωτικό ζήτημα ενίσχυε τη δημόσια εγγραφή στο πιστωτικό κεφάλαιο της Γενικής Πιστωτικής και την ανοδική πορεία των μετοχών της, έχοντας τη στήριξη κυβέρνησης και αντιπολίτευσης (Ελευθεράτος, 2020, σ. 131).

Πράγματι, η εγγραφή διαρκεί τρεις ημέρες, από 30 Νοεμβρίου έως 2 Δεκεμβρίου 1872, και η ζήτηση του κοινού είναι εντυπωσιακή. Πέρα από τις 8.000 μετοχές που διατέθηκαν, πραγματοποιήθηκαν εγγραφές για άλλες 100.000. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να επισημανθούν και δύο άλλα ενδιαφέροντα σημεία. Πρώτον, η διοίκηση της Τράπεζας προώθησε εντέχνως τη μεγάλη διασπορά των μετοχών, με στόχο να διατηρηθεί ο απόλυτος έλεγχος (Ελευθεράτος, 2020, σ. 133). Άλλωστε, για την κατοχύρωση δικαιώματος ψήφου στη Γενική Συνέλευση απαιτούνταν 20 μετοχές (Δερτιλής, 2005, σ. 481). Δεύτερον, στο καταστατικό της Τράπεζας υπήρχε μία θολή πρόβλεψη, περί «αναπαλλοτρίωτου» των ιδρυτικών μετοχών. Ωστόσο, το αναπαλλοτρίωτο δεν δέσμευε το 86% των μετοχών που είχαν κρατήσει οι ιδρυτές, αλλά μόλις το 11% των μετοχών που είχαν λάβει όσοι συμμετείχαν στο Διοικητικό Συμβούλιο (!). Ασφαλώς και η κρίσιμη αυτή πρόβλεψη πέρασε στα ψιλά γράμματα και παραβλέφθηκε από το άπειρο και μη εξοικειωμένο κοινό. Όπως πάλι σημειώνει ο Δερτιλής: *«Η σκηνοθεσία είναι εντυπωσιακή και έχει στηθεί έγκαιρα. Διατήρηση του ελέγχου της εταιρείας και διακριτική κερδοσκοπία στις μετοχές μετά τη δημόσια εγγραφή»*· και οι δύο στόχοι *«επιτυγχάνονται εύκολα και διακριτικά, χωρίς σχεδόν κανείς να το αντιληφθεί»* (2005, σ. 481). Η μετοχή της Τράπεζας από 50 δρχ. τον Δεκέμβρη του 1872, ανήλθε σε 85 δρχ. την Πρωτομαγιά του 1873 και στις 100 μία εβδομάδα αργότερα (Ελευθεράτος, 2020, σ. 133).

Λίγο αργότερα, στις 29 Απριλίου 1873, υπογράφεται η σύμβαση παραχώρησης των εκβολάδων στην Ελληνική Εταιρεία Μεταλλουργείων Λαυρίου, συμφερόντων Συγγρού, χωρίς διαγωνισμό και χωρίς να εξεταστεί κατ' ουσίαν η ανταγωνιστική προσφορά επιχειρηματιών με καλύτερο μέρισμα προς το ελληνικό κράτος (65% έναντι

44%). Το ζήτημα που ταλάνιζε επί τρία χρόνια την πολιτική ζωή, με αποτέλεσμα την αλλαγή πέντε διαδοχικών κυβερνήσεων, κλείστηκε βιαστικά στη βουλή. Στις αναφορές που γράφουν ο Άγγλος πρέσβης Stuart και ο Γάλλος πρέσβης Ferry επισημαίνουν, μεταξύ άλλων, και τη φημολογία περί παροχής δωρεάν μετοχών της λαυρεωτικής εταιρείας προς τους βουλευτές της αντιπολίτευσης μέσω των αρχηγών των κομμάτων (Ελευθεράτος, 2020, σσ. 130-131). Η τιμή δε της μετοχής είχε αρχίσει ήδη την ξέφρενη πορεία της.

Πιο συγκεκριμένα, αμέσως μετά την εξαγορά των μεταλλείων, η Ελληνική Εταιρεία Μεταλλουργείων Λαυρίου εξέδωσε μετοχές ονομαστικής αξίας 200 φράγκων (περίπου 2.050 δρχ.), προσβλέποντας στην εκμετάλλευση του κλίματος που είχε δημιουργηθεί. Η διαμάχη του ελληνικού δημοσίου με τον Σερπιέρι, η φημολογία σχετικά με τον μεταλλευτικό πλούτο του Λαυρίου, η στήριξη των τραπεζών και η αισιοδοξία για το μέλλον της ελληνικής οικονομίας (Δερτιλής, 2005, σ. 481) είχαν δημιουργήσει υπέρογκες προσδοκίες γρήγορου πλουτισμού, με αποτέλεσμα να εκτοξευθεί η τιμή της μετοχής σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα στις 3.100 δρχ. Οι εφημερίδες της εποχής (*Μέλλον*, *Αιών*) παροτρύνουν τον κόσμο ν' αγοράσει μετοχές, αναφέροντας, μεταξύ άλλων, την αναμενόμενη διανομή μερίσματος της τάξης 6% επί της χρηματιστηριακής τιμής και τη συμμετοχή και του ίδιου του βασιλιά στο μετοχικό κεφάλαιο (Δερτιλής, 2005, σ. 485). Το ίδιο ενθουσιώδης είναι και ο πρέσβης της Γαλλίας Ferry, επισημαίνοντας: «*Η Ελλάς αναγεννάται με την κερδοσκοπία. (...) Αντί να ξεκινήσει από ψηλά, όπως στην Δύση, αυτή η οικονομική εξέλιξη αρχίζει εκ των κάτω*» (ό.π., σ. 485). Μέσα σ' αυτό το κλίμα, χιλιάδες Έλληνες από όλα τα κοινωνικά στρώματα έσπευσαν να αγοράσουν μετοχές, επενδύοντας μετρητά και αποταμιεύσεις, πουλώντας ακίνητα, οικόπεδα, αγροτεμάχια και χρυσαφικά (ό.π., σσ. 484-485). Το ποσό που συγκεντρώνεται φθάνει περίπου τα 40 εκατ. δρχ. (ό.π., σ. 483). Οι εγγραφές για την αγορά μετοχών του Λαυρίου ήταν οι πρώτες χρηματιστηριακές πράξεις που πραγματοποιήθηκαν στην Αθήνα, οι οποίες λόγω ελλείψεως χρηματιστηρίου λάμβαναν χώρα στο καφενείο η «Ωραία Ελλάς», στη γωνία Ερμού και Αιόλου, εκεί όπου γεννήθηκε παράδοξα ο ελληνικός καπιταλισμός (Ελευθεράτος, 2020, σ. 134).

Η οικονομική ευφορία όμως δεν θα διαρκέσει πολύ. Η τιμή της Γενικής Πιστωτικής άρχισε να πέφτει στις αρχές Σεπτεμβρίου 1873, φθάνοντας τον Απρίλιο του 1874 τις 29 δρχ., έχοντας απολέσει το 71% της αρχικής ονομαστικής της αξίας (Ελευθεράτος, 2020, σ. 134). Πιο γρήγορα κατέρρευσε η μετοχή του Λαυρίου, η τιμή της οποίας είχε τριπλασιαστεί ως «φούσκα» από τον Μάιο του 1873 (Δερτιλής, 2005, σ. 486). Στα τέλη του 1873, η μετοχή είχε χάσει το 84% της αξίας της, με αποτέλεσμα να εξανεμιστούν οι αποταμιεύσεις, να διπλασιαστούν σ' έναν χρόνο οι πτωχεύσεις (ό.π., σ. 486· Ελευθεράτος, 2020, σ. 135). Την ίδια κατάρρευση, μετά τη γενική κατακραυγή, θα ακολουθήσει και η κυβέρνηση. Τα Λαυρεωτικά θα σημάνουν το πολιτικό τέλος του Δεληγεώργη, ο οποίος παραιτείται τον Φεβρουάριο του 1874 για να τον διαδεχθεί ο Βούλγαρης. Έναν χρόνο αργότερα (1875), τα μεταλλεία επι-

στρέφουν στην ιδιοκτησία του Σερπιέρι, ο οποίος, μαζί με γαλλικά κεφάλαια, ιδρύει την εταιρεία «Compagnie francaise des mines du Laurion» (Ελευθεράτος, 2020, σ. 134). Όπως σημειώνει χαρακτηριστικά ο Δερτιλής, «*το παίγνιο με τις μετοχές της νέας Εταιρείας Μεταλλείων Λαυρίου θα πυροδοτήσει τη μεγαλύτερη χρηματιστηριακή κρίση του αιώνα. Τέτοια κρίση δεν προκάλεσαν ούτε ο Κριμαϊκός ούτε η υποτίμηση της δραχμής στα 1890 ούτε η παύση πληρωμών του 1892 ούτε ο πόλεμος του 1897*» (Δερτιλής, 2005, σ. 479).

Ο Συγγρός στήνει ένα παίγνιο κερδοσκοπίας, μία χρηματιστηριακή απάτη, προωθώντας ταυτόχρονα δύο επενδυτικές κινήσεις: α) Την ίδρυση της Γενικής Πιστωτικής Τράπεζας και β) την εξαγορά των Μεταλλείων του Λαυρίου. Η πρώτη θα αποτελέσει υπομόχλιο για την υλοποίηση των σχεδίων του μέσω της δεύτερης. Μέσω μίας κυκλωτικής κίνησης και με τη στήριξη κυβέρνησης, αντιπολίτευσης, δικαστικής εξουσίας, διοίκησης, Τύπου και παλατιού, επιτυγχάνει τη δημιουργία ενός κλίματος τεχνητής οικονομικής ευφορίας, προσελκύοντας και οδηγώντας σε φτωχοποίηση το άπειρο και αμαθές με τα χρηματοπιστωτικά δεδομένα κοινό (Δερτιλής, 2005, σσ. 481-482). Τα Λαυρεωτικά αποτελούν την πρώτη μαζική αναδιανομή εισοδήματος στον ελλαδικό χώρο μέσω της μεταφοράς κεφαλαίων από τα κατώτερα και μεσαία στρώματα προς την άρχουσα τάξη (εκπ. Μηχανή του Χρόνου). Όπως παρατηρεί ο Δερτιλής, ανάλογη υπόθεση την ίδια περίοδο θα απασχολήσει και την Ισπανία. Ωστόσο, υπάρχει μία βασική διαφορά. Εκεί, οι δράστες παραπέμπονται στη δικαιοσύνη, δικάζονται για δόλια προσέλκυση και ιδιοποίηση των χρημάτων του ισπανικού λαού και τελικά φυλακίζονται (Δερτιλής, 2005, σ. 487). Στην Ελλάδα, αντίθετα, δεν υπήρξε καμία πρωτοβουλία για την προστασία του κοινού, ούτε από το κράτος ούτε από τη Δικαιοσύνη. Το θεσμικό πλαίσιο ήταν ανύπαρκτο και το κανονιστικό ανεπαρκές.

Στη βάση προώθησης κοινών επιδιώξεων και συμφερόντων των φορέων επιχειρηματικής δράσης (εν προκειμένω των εκπροσώπων του ομογενειακού κεφαλαίου) και των εκπροσώπων της κρατικής διακυβέρνησης (παλάτι, κυβέρνηση, διοίκηση) αναπτύσσεται ένα σύνθετο κρατικο-εταιρικό έγκλημα, τόσο κρατικά υποκινούμενο όσο και κρατικά διευκολυνόμενο (Kramer, Michalowski & Kauzlarich, 2002, σσ. 270-271· Michalowski, Kramer, 2007, σσ. 207-209· Γεωργούλας, 2019, σσ. 47-49). Το φτωχό ελληνικό κράτος έχει ανάγκη από επενδύσεις και εισροή ξένων κεφαλαίων προς ισχυροποίηση της οικονομίας του. Για τον λόγο αυτόν, είναι διατεθειμένο να κάνει εκπτώσεις, προσφέροντας εξαιρετικούς όρους, διευκολύνσεις και παροχές (Κουρούτζας, 2019, σσ. 134-135). Παράλληλα, απουσιάζει κάθε μορφή ελέγχου, λογοδοσίας και εποπτείας των μεθόδων επιχειρηματικής δράσης (βλ. ανάλογη σημερινή περίπτωση στη Λατινική Αμερική σε Zaitch & Gomez, 2015). Το γεγονός αυτό εκμεταλλεύονται τα επιχειρηματικά κεφάλαια διαμορφώνοντας συνθήκες μίας ιδιόμορφης αποικιοκρατίας, ενώ παράλληλα παγιώνονται στο πλέγμα εξουσίας μέσω τυπικών και άτυπων δικτύων επιρροής, τα οποία θα αγκιστρωθούν μόνιμα στις κρατικές δομές, παίζοντας καθοριστικό ρόλο στην ιστορία του ελληνικού κράτους.

Ειδικότερα, το Λαυρεωτικό και το ζήτημα των Τραπεζών ήταν ύψιστης προτεραιότητας για τον Βασιλιά Γεώργιο του Α΄, ίσως γιατί διέβλεπε στους πλούσιους Έλληνες της Ομογένειας, με προεξέχοντα τον Συγγρό, ένα ισχυρό κοινωνικό και πολιτικό έρεισμα που θα ενίσχυε μακροπρόθεσμα τον θεσμό της μοναρχίας (Δερτιλής, 2005, σ. 457). Για τον λόγο αυτό, το Στέμμα επεμβαίνει έντονα στην πολιτική ζωή, προωθεί τα σχέδια των ομογενών, αποπέμπει την ισχυρή κυβέρνηση Βούλγαρη και διορίζει πρωθυπουργό τον Επαμεινώνδα Δεληγεώργη, με μειοψηφική κυβέρνηση 12 βουλευτών. Ο τελευταίος αποβλέπει στην οικονομική ανόρθωση της Ελλάδας μέσω εισροής ομογενειακών κεφαλαίων, σκοπό που θα υπηρετήσει αποφασιστικά καθ' όλη τη διάρκεια της πρωθυπουργίας του. Οι ομογενείς, από την άλλη, διέβλεπαν στην Ελλάδα ευκαιρίες γρήγορου πλουτισμού, ένα εύφορο και παρθένο έδαφος για κερδοσκοπία μέσω χαμηλού κόστους επενδύσεων και χαριστικών παροχών. Το γεγονός αυτό ενισχύεται και από την ιστορική συγκυρία. Το νεοσύστατο ακόμα ελληνικό κράτος δεν διαθέτει ολοκληρωμένους θεσμούς εποπτείας και ελέγχου. Η ασθενής ελληνική οικονομία δεν διαθέτει χρηματιστήριο, Τράπεζα της Ελλάδος, Επιτροπή Κεφαλαιαγοράς και επαρκές κανονιστικό πλαίσιο. Παράλληλα, οι τράπεζες δανείζουν με πολύ υψηλά επιτόκια, γεγονός που αυξάνει τα περιθώρια κέρδους των επενδυτών.

Η ισχυροποίηση της παρουσίας των ομογενών προϋποθέτει την οργάνωση ενός δικτύου πολιτικής επιρροής και παρέμβασης (Δερτιλής, 2005, σσ. 465, 467), το οποίο επιτυγχάνεται μέσω συμφύσεων των δικτύων οικονομικής και πολιτικής εξουσίας, με στόχο την προώθηση κοινών συμφερόντων (ό.π., σ. 467). Δεν είναι τυχαίο, συνεπώς, ότι ο Κωνσταντίνος Προβελέγγιος, Εισαγγελέας του Αρείου Πάγου και στενός σύμβουλος του βασιλιά, εκλέγεται τον Μάρτιο του 1873 πρόεδρος της νέας Λαυρεωτικής Εταιρείας του Συγγρού (ό.π., σσ. 438, 466). Αντίστοιχα, ο Αριστείδης Μωραϊτίνης, πρόεδρος του Αρείου Πάγου και διορισθείς από τον βασιλιά πρωθυπουργός κατά την περίοδο του Κρητικού ζητήματος (1867), θα εκλεγεί πρόεδρος της Πιστωτικής Τράπεζας του Συγγρού. Μάλιστα, ο υιός και ο γαμπρός του Μωραϊτίνη θα είναι σημαντικοί μέτοχοι και θα αποκτήσουν ιδρυτικές ψήφους στο Διοικητικό Συμβούλιο της Τράπεζας (ό.π., σ. 466). Παράλληλα, ο Ιωάννης Μεσσηνέζης, πρώην υπουργός Εσωτερικών και Παιδείας στην κυβέρνηση Μωραϊτίνη, θα διοριστεί και αυτός μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου, ενώ άτυπο ρόλο συνδέσμου αναλαμβάνει ο Σπυρίδων Βαλαωρίτης, πανίσχυρος αυλικός, πρώην υπουργός Εξωτερικών, συνεργάτης της βρετανικής πρεσβείας, φίλος και πελάτης του Συγγρού από το 1870 (ό.π., σ. 467). Έτσι, μέσω τυπικών και άτυπων δικτύων εξουσίας, εναλλασσόμενων ρόλων και ενός σκηνικού περιστρεφόμενων θυρών, παγιώνεται η πολιτική επιρροή των ομογενών και η πρόσδεσή τους στο πλέγμα εξουσίας (ό.π., σ. 467). Το νέο πλέγμα εξουσίας στοχεύει, μεταξύ άλλων, και στην ανατροπή των εξουσιαστικών συσχετισμών, στη μείωση της ισχύος του κράτους και των κρατικών θεσμών, αλλά και της επιρροής των ξένων πρεσβειών (ό.π., σ. 467).

Το σκάνδαλο των Λαυρεωτικών προκύπτει σε μία περίοδο μετάβασης. Η Ελλάδα κατά τον 19ο αιώνα ήταν μία φτωχή αγροτική, προκαπιταλιστική οικονομία, χωρίς

βιομηχανική ανάπτυξη. Έτσι, όπως διαπιστώνει εύστοχα ο Δερτιλής, η μεταφορά κεφαλαιοκρατικών πρακτικών και ιδεών σε μία οικονομία που «*δεν διαθέτει τους αυτορυθμιστικούς μηχανισμούς του καπιταλισμού, δεν διαθέτει χρηματιστήριο που θα ελέγξει κάπως την κερδοσκοπία· ούτε τους θεσμικούς νόμους που θα διακρίνουν τη χρηματιστηριακή απάτη από το νόμιμο παίγνιο· ούτε την ανεπτυγμένη αγορά χρήματος, που θα αμβλύνει τις επιρροές παραγόντων μη οικονομικών και τις απότομες διακυμάνσεις*» (2005, σσ. 486-487), μοιραία είχε στρεβλωτικές συνέπειες και λειτούργησε προς όφελος συγκεκριμένων συμφερόντων. Σε κάθε περίπτωση, η ανωτέρω υπόθεση φέρει πολλές αναλογίες με την πρόσφατη απότομη άνοδο και πτώση του Χρηματιστηρίου Αξιών Αθηνών (1998-2000) (βλ. Vidali, 2013, σσ. 284-285· Βιδάλη, 2017, σσ. 261-264). Η διερεύνηση τυχόν ομοιοτήτων και διαφορών θα αποτελούσε σίγουρα μία ενδιαφέρουσα ερευνητική πρόκληση για το μέλλον.

2.2. Σκηνή δεύτερη: Το σκάνδαλο Κοσκωτά και το «τρίγωνο της διαπλοκής»

Τη δεκαετία του ’80 και στις αρχές της δεκαετίας του ’90, μία άλλη υπόθεση σπιλώνει την οικονομική και πολιτική ζωή, προκαλώντας σοβαρές πολιτικές αναταράξεις, μένοντας στην ιστορία ως «σκάνδαλο Κοσκωτά». Τα γεγονότα είναι λίγο πολύ γνωστά. Ο Γιώργος Κοσκωτάς, ένας ευφυής και φιλόδοξος νέος, μεγαλωμένος στην Αμερική, προτού κλείσει τα τριάντα, αγοράζει μία μικρή τράπεζα, την Τράπεζα Κρήτης (Λιάκος, 2019, σ. 539). Η αγορά πραγματοποιείται σε μία περίοδο απελευθέρωσης του τραπεζικού συστήματος και πριμοδότησης των ιδιωτικών τραπεζών, οι οποίες μπορούν πλέον, εκτός από ιδιωτικά κεφάλαια, να προσελκύουν και κρατικές καταθέσεις. Σ’ αυτήν τη συνθήκη, ο Κοσκωτάς έρχεται σε μυστική συμφωνία με το κυβερνών τότε κόμμα (ΠΑΣΟΚ), προκειμένου κομματικά ελεγχόμενοι κρατικοί οργανισμοί (ΔΕΚΟ) να κατευθύνουν τα αποθέματά τους προς την Τράπεζα Κρήτης. Σε αντάλλαγμα, ο Κοσκωτάς θα δημιουργούσε ένα μιντιακό σύστημα στην υπηρεσία του κυβερνώντος κόμματος (Λιάκος, ό.π.).

Πράγματι, ο Κοσκωτάς αγοράζει τρεις εφημερίδες, πέντε περιοδικά, έναν ραδιοφωνικό σταθμό και μία ποδοσφαιρική ομάδα (Ολυμπιακός), στήνοντας μία αυτοκρατορία (Λιάκος, 2019, σσ. 539-540). Γρήγορα όμως η απότομη αυτή άνοδος και η είσοδός του στον πανίσχυρο χώρο των ΜΜΕ θα προκαλέσει την αντίδραση ανταγωνιστικών πόλων εξουσίας από τον εκδοτικό χώρο. Μετά από έρευνα της Τράπεζας της Ελλάδος, αποδεικνύεται ότι η αυτοκρατορία είχε στηθεί με κεφάλαια που είχαν υπεξαιρεθεί από τα αποθεματικά της Τράπεζας Κρήτης (Λιάκος, 2019, σ. 540). Ακολούθως, τον Ιούλιο του 1988 διατάσσεται έρευνα από την εισαγγελία του Αρείου Πάγου, με ορισμό προσωρινού επιτρόπου και άρση του τραπεζικού απορρήτου. Η κυβερνητική πλειοψηφία επιχειρεί να αποτρέψει τον έλεγχο ψηφίζοντας τον Ν. 1806/1988, ο οποίος έμεινε

στην ιστορία ως «Κουτσονόμος», από τον εμπνευστή του, Μένιο Κουτσόγιωργα. Στον λογαριασμό του τελευταίου και στην ελβετική τράπεζα Citycorp Investment Bank θα βρεθούν κατατεθειμένα δύο εκατομμύρια δολάρια (Σοϊλεντάκης, 2021, σ. 245).

Εκτός από τον Κοσκωτά, στο στόχαστρο των αρχών μπαίνουν ο πρωθυπουργός Ανδρέας Παπανδρέου και οι υπουργοί Εθνικής Οικονομίας Παναγιώτης Ρουμελιώτης, Οικονομικών Δημήτρης Τσοβόλας, Δικαιοσύνης Μένιος Κουτσόγιωργας και ο υφυπουργός Βιομηχανίας, Έρευνας και Τεχνολογίας Γιώργος Πέτσος. Στις 7 Ιουλίου 1989, μετά από πρόταση 144 βουλευτών, η υπόθεση καταλήγει στο Ειδικό Δικαστήριο, όπου παραπέμπονται: α) Ο Ανδρέας Παπανδρέου για ηθική αυτουργία σε απιστία, δωροληψία και δολία αποδοχή προϊόντων εγκλήματος, ο οποίος αθωώθηκε, β) ο Παναγιώτης Ρουμελιώτης για παράβαση του άρθρου 2 του Ν.Δ. 802/71, επειδή δεν έλαβε μέτρα ελέγχου της Τράπεζας Κρήτης, ο οποίος τελικά δεν δικάστηκε, λόγω μη άρσης της ασυλίας του από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, γ) ο Δημήτρης Τσοβόλας για απιστία περί την υπηρεσία, ο οποίος καταδικάστηκε σε φυλάκιση δυόμισι ετών και τριετή στέρηση των πολιτικών του δικαιωμάτων. Ωστόσο, η Βουλή, με την από 26 Νοεμβρίου 1993 απόφασή της, συγκατατέθηκε στην απονομή χάριτος και στην άρση των έννομων συνεπειών της καταδίκης, δ) ο Μένιος Κουτσόγιωργας για παραβίαση του άρθρου 2 του Ν.Δ. 802/71, επειδή δεν έλαβε μέτρα ελέγχου της Τράπεζας Κρήτης, για υπόθαλψη εγκληματία, για παθητική δωροδοκία και για αποδοχή προϊόντων εγκλήματος από ιδιοτέλεια. Απεβίωσε όμως κατά τη διάρκεια της δίκης, ε) ο Γιώργος Πέτσος για απιστία περί την υπηρεσία και δωροληψία, ο οποίος καταδικάστηκε σε φυλάκιση δέκα μηνών με τριετή αναστολή και σε διετή στέρηση των πολιτικών του δικαιωμάτων για το πρώτο αδίκημα, ενώ αθωώθηκε για το δεύτερο (βλ. αναλυτικά Σοϊλεντάκης, 2021, σσ. 247-252). Το ΠΑΣΟΚ χάνει την εξουσία και ύστερα από διαδοχικά κυβερνητικά σχήματα με κύριο αίτημα «την κάθαρση» στον δημόσιο βίο αναλαμβάνει την εξουσία το 1990 το κόμμα της ΝΔ (ό.π., 246). Λίγο αργότερα, απασχολεί την κοινή γνώμη πάλι υπόθεση μεγάλης διακίνησης χρημάτων, προς τον αρχηγό της ΝΔ αυτή τη φορά (1988-1991), από τον γνωστό εφοπλιστή και εκδότη Αριστείδη Αλαφούζο, η οποία, ωστόσο, δεν θα αποτελέσει αντικείμενο δικαστικής διερεύνησης (Lambropoulou, 2015, σ. 432· Κρουστάλλη, 2008).

Το σκάνδαλο Κοσκωτά αποτελεί άλλη μία τυπική περίπτωση κρατικο-εταιρικού εγκλήματος και διαφθοράς, που αναπτύσσεται στη βάση κοινών στόχων και επιδιώξεων των φορέων κρατικής διακυβέρνησης με τους φορείς οικονομικής δράσης (Kramer, Michalowski & Kauzlarich, 2002, σσ. 270-271· Michalowski, Kramer, 2007, σσ. 207-209· Γεωργούλας, 2019, σσ. 47-49). Αυτή τη φορά στο επίκεντρο τίθεται ο έλεγχος της τέταρτης εξουσίας, των ΜΜΕ και των τραπεζών. Από τον έλεγχο και τις υπόγειες διασυνδέσεις τους εξαρτιόταν η συνέχιση της νομής της πολιτικής εξουσίας. Κεντρικός πρωταγωνιστής υπήρξε και εδώ ένας τραπεζίτης, ο οποίος προσδέθηκε στο πλέγμα κρατικής εξουσίας, συμπράττοντας με κορυφαία κυβερνητικά στελέχη. Στην υπόθεση όμως αυτή παρατηρείται μία ουσιώδης διαφορά. Εδώ, οι φορείς επιχειρηματικής

δράσης δεν εκμεταλλεύονται τα νομικά κενά και την απουσία θεσμικού ελεγκτικού πλαισίου. Αντίθετα, η εκτελεστική εξουσία εμπλέκεται σε μία εναγώνια προσπάθεια αδρανοποίησης και εξουδετέρωσης του επίσημου κοινωνικού ελέγχου διά της νομοθέτησης, με στόχο την προώθηση των κοινών συμφερόντων (Βασιλαντωνοπούλου, 2014, σ. 238). Παράλληλα, είναι χαρακτηριστική η αδράνεια και η καθυστέρηση του ελέγχου από τους αρμόδιους φορείς, καθώς η Τράπεζα της Ελλάδος δεν έκανε τους απαραίτητους ελέγχους την κρίσιμη τριετία 1985-1988.

2.3. Σκηνή τρίτη: Τα μαύρα ταμεία της Siemens, οι δωροδοκίες και οι υπόγειες χορηγίες των πολιτικών κομμάτων

Ήδη από τον μεσοπόλεμο και τη δεκαετία του ’50, η γερμανική πολυεθνική εταιρεία Siemens είχε αρχίσει να διεισδύει στην ελληνική αγορά, κάνοντας χρήση αμφισβητούμενων πρακτικών και μεθόδων (βλ. αναλυτικά Ελευθεράτος, 2020, σσ. 260-266, 362-368, 370-381). Ωστόσο, η σχέση της με τον κρατικό μηχανισμό αρχίζει να παγιώνεται και να αποκτά δομικά χαρακτηριστικά τη δεκαετία του ’90 (Τέλλογλου, 2009, σσ. 88-90), γεγονός που σχετίζεται με τη σταδιακή επέκταση και στην Ελλάδα της ελεύθερης αγοράς, τη σταδιακή μείωση του κρατικού ελέγχου (Βιδάλη, 2017, σ. 138), αλλά και το αίτημα τεχνολογικού εκσυγχρονισμού της χώρας (Λιάκος, 2019, σ. 537). Σταδιακά, η εταιρεία μετατρέπεται σε προνομιακό πάροχο και συμβαλλόμενο του ελληνικού δημοσίου, αποκτώντας καίρια έργα σε νευραλγικούς τομείς της ελληνικής οικονομίας και του κράτους. Η εδραίωση της εταιρείας πραγματοποιείται μέσω ενός δικτύου άτυπων πληρωμών και μεταβιβάσεων προς τα πολιτικά κόμματα, τα κυβερνητικά στελέχη και τη διοίκηση, οι οποίες βαφτίζονται ως «χρήσιμες πληρωμές» για την προώθηση των δημόσιων σχέσεών της (Τέλλογλου, 2009, σσ. 30-38). Σταδιακά, εδραιώθηκε ένα δευτερεύον σύστημα εξουσίας, με τη συμμετοχή ανωτάτων επιχειρηματικών και κυβερνητικών στελεχών και στόχο τον έλεγχο της διακίνησης του κρατικού χρήματος, τη νόθευση του ελεύθερου ανταγωνισμού, την καταστρατήγηση του πλαισίου των δημόσιων συμβάσεων και την εδραίωση της δεσπόζουσας θέσης της γερμανικής πολυεθνικής στην ελληνική αγορά (Γασπαρινάτου, 2019, σ. 159).

Μέσω δωροδοκιών που έφθαναν τα 10 εκατ. μάρκα ετησίως, ποσό που αντιστοιχούσε στο 8% του τζίρου των πωλήσεων και μετακυλιόταν στην τελική τιμή εκάστης σύμβασης (Τέλλογλου, 2009, σ. 124), η εταιρεία κατάφερε να ελέγχει τον τομέα των τηλεπικοινωνιών (ψηφιοποίηση του ΟΤΕ), τον τομέα της δημόσιας υγείας (συμβάσεις προμηθειών νοσοκομειακού υλικού και συντήρησης στα νοσοκομεία), τον τομέα των μαζικών μεταφορών (ΟΣΕ, Προαστιακός, σύστημα ψηφιακής επικοινωνίας GSM-R) και τη δημόσια ασφάλεια και άμυνα (σύμβαση και προμήθεια του συστήματος C4I, εξοπλιστικά προγράμματα Patriot, Υποβρυχίων, Σύστημα Ερμής) και τον πολιτισμό

(εγκατάσταση συστημάτων ηλεκτρονικής ξενάγησης σε αρχαιολογικούς χώρους) (Βουλή των Ελλήνων, 2011, σσ. 319-320, 542· Lambropoulou, 2015, σσ. 434-435· Βιδάλη, 2017, σ. 145· Χουλιάρας, 2016, σ. 1.141). Το δίκτυο λειτουργούσε ως εγκληματική οργάνωση, διοχετεύοντας «μαύρο» χρήμα στα πολιτικά κόμματα και δωροδοκώντας ανώτατους αξιωματούχους μέσω ενός πολύπλοκου δικτύου εξωχώριων εταιρειών (offshore) (Βιδάλη, 2017, σ. 146· Βουλή των Ελλήνων, 2011, σσ. 113, 282-294, 301-308). Είναι χαρακτηριστικό ότι η εταιρεία δεν είχε πολιτικές προτιμήσεις. Χρηματοδοτούσε εξίσου τα δύο μεγάλα κόμματα, τα οποία εναλλάσσονταν για 40 χρόνια στην εξουσία, χάριν καλλιέργειας «ευνοϊκού πολιτικού κλίματος», το οποίο μεταφραζόταν σε προνομιακή ανάθεση και λήψη δημόσιων έργων (Γασπαρινάτου, 2019, σ. 159).

Η υπόθεση αρχίζει να ξετυλίγεται μετά από καταγγελία ενός άλλου κολοσσού, της αμερικανικής General Electric Company, στην Επιτροπή Κεφαλαιαγοράς των ΗΠΑ (SEC), για αθέμιτο ανταγωνισμό και δωροδοκίες σε διάφορες χώρες ανά τον κόσμο (Lambropoulou, 2015, σ. 433· Λιάκος, 2019, σ. 537). Η δικαστική διερεύνηση στη χώρα, ξεκίνησε τυπικά τον Ιανουάριο του 2008 και αποτελεί ένα ιδιόμορφο case study για τα ελληνικά δικαστικά χρονικά (Lambropoulou, 2015, σσ. 435-437). Κατά τη διάρκεια της προδικασίας, οι βασικοί εμπλεκόμενοι διαφεύγουν στο εξωτερικό, ακολουθούν εντάλματα σύλληψης και αιτήματα έκδοσης από τις ελληνικές αρχές, ενώ κατά του δικαστικού λειτουργού που χειρίστηκε την υπόθεση ασκήθηκε πειθαρχική δίωξη για παράβαση καθήκοντος και κατάχρηση εξουσίας (Τέλλογλου, 2009, σσ. 180-227· Βιδάλη, 2017, σ. 149· Βουλή των Ελλήνων, 2011, σσ. 298-301). Στον αμφιλεγόμενο συμβιβασμό (settlement) που ακολούθησε, το ελληνικό δημόσιο παραιτήθηκε από οποιαδήποτε απαίτηση αστικής ή διοικητικής φύσης εναντίον της εταιρείας, από τυχόν πρόστιμα για παράβαση της νομοθεσίας για τη νομιμοποίηση εσόδων από παράνομες δραστηριότητες και τον αθέμιτο ανταγωνισμό, προχωρώντας και σε δήλωση για το αξιόπιστο της εταιρείας, προκειμένου η τελευταία να μην αποκλειστεί στο μέλλον από τις διαδικασίες σύναψης δημόσιων συμβάσεων (Γασπαρινάτου, 2019, σ. 160).

Οι ανωτέρω χειρισμοί, σε δικαστικό και πολιτειακό επίπεδο, παραπέμπουν μάλλον σε ένα σύστημα με δομικά και συστημικά χαρακτηριστικά και βαθιές θεσμικές απολήξεις, παρά σε μία μεμονωμένη υπόθεση εγκλήματος λευκού κολάρου (Γασπαρινάτου, 2019, σ. 160). Στα πρακτικά της δίκης, που ενσωματώνονται στην εκτάσεως 3.997 σελίδων απόφαση του Τριμελούς Εφετείου Κακουργημάτων Αθηνών (2019) σε σχέση με τη σύμβαση 8002/1997 του ΟΤΕ, αποκαλύπτεται με ενάργεια ένα δίκτυο παράνομων διαδρομών χρήματος από την πολυεθνική εταιρεία προς τα πολιτικά κόμματα (dikastiko.gr, 12.5.2021). Ωστόσο, η χρόνια και συστημική σχέση της εταιρείας με το πολιτικό σύστημα της χώρας και τους κοινοβουλευτικούς θεσμούς, στη βάση σύμπτωσης κοινών σκοπών και επιδιώξεων, ουδόλως διερευνήθηκε (Γασπαρινάτου, 2019, σσ. 171-175). Η διερεύνηση της υπόθεσης παρέμεινε στενά στο πλαίσιο απόδοσης ατομικών ποινικών ευθυνών των εμπλεκόμενων προσώπων, μέσω μάλιστα αλλε-

πάλληλων καθυστερήσεων, ολιγωριών, θεσμικών μεταρρυθμίσεων και νομοθετικών μεταβολών, που αντανακλούν σαφώς πρακτικές αδρανοποίησης και εξουδετέρωσης του κοινωνικού ελέγχου.

Ειδικότερα, όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στην απόφαση, ένα εκατομμύριο μάρκα από τα «μαύρα ταμεία» της Siemens κατέληξε στα κομματικά ταμεία του ΠΑΣΟΚ, στο πλαίσιο της διαχρονικής χρηματοδότησης των κομμάτων: «*Το ΠΑΣΟΚ αποτελούσε τον τελικό αποδέκτη του χρηματικού αυτού ποσού, στο πλαίσιο της παράνομης χρηματοδότησης που υλοποιούσε η Siemens, σταθερά, συστηματικά και διαχρονικά, και αφορούσε τα πολιτικά κόμματα εξουσίας στην Ελλάδα. Τέτοια δε χαρακτηριστικά είχε και το ΠΑΣΟΚ, το οποίο δέσποζε στην πολιτική ζωή του τόπου ως κυβερνητικό κόμμα για σχεδόν δυόμισι δεκαετίες, από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 μέχρι τα μέσα περίπου της δεκαετίας του 2000, σημαίνον στέλεχος του οποίου (ΠΑΣΟΚ) ήταν ο τεσσαρακοστός τρίτος κατηγορούμενος, Θεόδωρος Τσουκάτος, και στα ταμεία του οποίου (ΠΑΣΟΚ) δεν καταλείπεται καμία αμφιβολία ότι κατέληξε το ποσό αυτό*» (dikastiko.gr, 12.5.2021). Το ίδιο σύστημα είχε σκιαγραφήσει και ο Θεόδωρος Τσουκάτος, πρώην υπουργός Επικρατείας, ο οποίος κατέθεσε στο δικαστήριο: «*Δεν έψαξαν τίποτα. Όλο το πολιτικό σύστημα για την ιδιωτική χρηματοδότηση των κομμάτων έκανε τον βλάκα. [...] Το 2000, οι χρηματοδοτήσεις του ΠΑΣΟΚ από εταιρείες έφθασαν τα 16 δισ. δραχμές. Δεν ήταν μόνο η Siemens, ήταν και άλλες εταιρείες. Αυτές οι εταιρείες συνεχίζουν να υπάρχουν και συνεχίζουν να χρηματοδοτούν κόμματα... Οι ιδιωτικές χρηματοδοτήσεις των κομμάτων ήταν ένα καθεστώς που κανείς δεν ήθελε να το ψάξει, από κανένα κόμμα*» (Εφ. *Καθημερινή*, φ. 13.02.2021, *Εφημερίδα των Συντακτών*, φ. 13.02.2021).

Εκ των ανωτέρω συνάγεται ότι οι παράνομες χορηγίες εταιρειών προς τα πολιτικά κόμματα συνιστούν ένα διαχρονικό, διαρκές και καθολικό φαινόμενο, στο οποίο συμμετείχε, και πιθανότατα συνεχίζει να συμμετέχει, όλο το πολιτικό σύστημα. Έτσι, αν μια πολυεθνική εταιρεία, με ολοκληρωμένα (τουλάχιστον στα χαρτιά) συστήματα εσωτερικού ελέγχου και διεθνή δραστηριότητα, κατέβαλλε έναν τέτοιο «τακτικό φόρο» στο ελληνικό πολιτικό σύστημα, μπορεί να υποθέσει κανείς ότι σε ανάλογες πρακτικές κατέφευγαν και οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις (Χρυσόγονος, 2009, σ. 172). Διαφορετικά, και σύμφωνα με τους κανόνες της αγοράς, θα έμεναν εκτός παιχνιδιού. Παράλληλα, προκύπτουν ερωτήματα και ως προς τη χρηματοδότηση των μικρότερων κομμάτων. Ο διαχρονικός χαρακτήρας του φαινομένου οδηγεί μοιραία στην υπόθεση ότι το πολιτικό χρήμα κατευθυνόταν εξίσου και αναλογικά σε όλα τα κόμματα (μεγάλα και μικρά), χωρίς ιδεολογικές εξαιρέσεις, με στόχο την εξασφάλιση συνθηκών σιωπηρής συναίνεσης αλλά και άμβλυνσης ενδεχόμενων αντιστάσεων (ό.π., σ. 174). Πρόκειται και εδώ για ένα τυπικό κρατικο-εταιρικό έγκλημα με οργανωσιακό και οργανωμένο χαρακτήρα, το οποίο αναπτυσσόταν για δεκαετίες μέσα σε μία συμβιωτική σχέση με τη νομιμότητα (βλ. αναλυτικά Γασπαρινάτου, 2019, σσ. 171-175).

2.4. Σκηνή τέταρτη: Η δανειοδότηση των πολιτικών κομμάτων και οι παλινωδίες για την ευθύνη τραπεζικών στελεχών

Το 2021, με βούλευμα του Αρείου Πάγου, κρίθηκε ως συνταγματική η κατ' έγκληση δίωξη της κακουργηματικής απιστίας (άνω των 120.000 ευρώ), όταν στρέφεται άμεσα κατά πιστωτικού ή χρηματοδοτικού ιδρύματος ή επιχειρήσεων του χρηματοπιστωτικού τομέα. Η εν λόγω πρόβλεψη είχε έντονα επικριθεί από τη θεωρία αλλά και τη νομολογία ως ιδιότυπη μορφή αμνήστευσης και ασυλίας υψηλόβαθμων τραπεζικών στελεχών. Το ζήτημα σχετίστηκε, όχι άδικα, με εκκρεμείς υποθέσεις μείζονος ενδιαφέροντος όσον αφορά τις πρακτικές των τραπεζικών ιδρυμάτων στη χορήγηση δανείων σε ιδιοκτήτες ΜΜΕ και πολιτικά κόμματα.

Ειδικότερα, το ζήτημα της τραπεζικής δανειοδότησης των κομμάτων αποτέλεσε αντικείμενο εισαγγελικής διερεύνησης. Σε σχετικό πόρισμα που συντάχθηκε από τον επίκουρο εισαγγελέα Οικονομικού Εγκλήματος τον Μάρτιο του 2013, διαπιστώνονταν, μεταξύ άλλων, τα εξής (Βουλή των Ελλήνων, 2017, σσ. 390-392): (α) Το 98% των δανείων που δόθηκαν στα δύο κόμματα από συνολικά έξι κρατικά και ιδιωτικά ιδρύματα είχε συναφθεί με εγγύηση τις μελλοντικές κρατικές χρηματοδοτήσεις-επιχορηγήσεις σε βάθος οκταετίας μέχρι και το 2020. (β) Η τράπεζα που χορήγησε τα περισσότερα δάνεια ήταν η Αγροτική Τράπεζα (ΑΤΕ), η οποία και κατέρρευσε λόγω των επισφαλών δανειοδοτήσεων. (γ) Ενδεικτικό ήταν ότι πολιτικό κόμμα (ΠΑΣΟΚ) εξασφάλισε δάνειο 5,1 εκατ. ευρώ από την ιδιωτική τράπεζα (Eurobank), με υποσχετική επιστολή εξόφλησης μέσω της κρατικής επιχορήγησης του 2011, χωρίς να γίνει «νομότυπη» εκχώρηση αυτής, αφού είχε ήδη εκχωρηθεί σε άλλη τράπεζα, ήτοι στην Αγροτική Τράπεζα. Αντίστοιχα, ενώ πολιτικό κόμμα (ΝΔ) είχε συμφωνήσει, βάσει πρόσθετης σύμβασης με την ΑΤΕ (2010), τη μη εκχώρηση υπέρ τρίτων των κρατικών χρηματοδοτήσεων και οικονομικών ενισχύσεων που θα λάμβανε κατά τα έτη 2019 και 2020, εντούτοις χρηματοδοτήθηκε από την Εθνική Τράπεζα (ΕΤΕ) με εξασφάλιση ένα μέρος της ετήσιας κρατικής τακτικής επιχορήγησης των ετών 2019 και 2020. (δ) Οι τράπεζες συνέχιζαν τη χρηματοδότηση των κομμάτων με τους ίδιους όρους και κατά την τριετία 2009-2011, ενώ βάσει των επίσημων στοιχείων αυτά ήταν άκρως ελλειμματικά. Σημειώνεται δε ότι ο τραπεζικός δανεισμός των δύο μεγάλων κομμάτων (ΠΑΣΟΚ, ΝΔ) κατά την ημερομηνία σύνταξης του εισαγγελικού πορίσματος ανερχόταν σε 400 εκατ. ευρώ (Γασπαρινάτου, 2019, σ. 160).

Έναν μήνα αργότερα, η εισαγγελική πορισματική αναφορά τίθεται στο αρχείο με τροπολογία που ψηφίστηκε στον αναπτυξιακό νόμο, εισάγοντας ένα καθεστώς ιδιότυπης ασυλίας για τα στελέχη των τραπεζών, τα οποία χορήγησαν δάνεια πάσης φύσεως σε νομικά πρόσωπα δημοσίου ή ιδιωτικού δικαίου (βλ. άρ. 78 Ν. 4146/2013, ΦΕΚ Α΄ 90). Στις 15 Απριλίου 2016, με ομόφωνη απόφαση της ολομέλειας της Βουλής, συστήθηκε εξεταστική επιτροπή με αντικείμενο τη διερεύνηση της νομιμότητας της δανειοδότησης των πολιτικών κομμάτων, καθώς και των ιδιοκτητριών εταιρειών μέσων μαζικής ενη-

μέρωσης από τα τραπεζικά ιδρύματα της χώρας. Το πόρισμα της Βουλής επαναφέρει το ζήτημα της αρχειοθέτησης του ως άνω εισαγγελικού πορίσματος, χαρακτηρίζοντας ως αντισυνταγματική την ψηφισθείσα τροπολογία, με το σκεπτικό ότι αποτελεί μία ιδιότυπη sui generis αμνήστευση, χωρίς να τηρούνται οι συνταγματικές προϋποθέσεις. Παράλληλα, εισηγήθηκε την περαιτέρω ανάσυρση της δικογραφίας και την ανατροπή του καθεστώτος ατιμωρησίας που επιβλήθηκε νομοθετικά σε άτομα που, ενδεχομένως, είχαν διαπράξει σημαντικά περιουσιακά αδικήματα (Βουλή των Ελλήνων, 2017, σσ. 395-396). Κατόπιν τούτων, και ύστερα από την κατάθεση του πολυσέλιδου πορίσματος στη Βουλή και την Εισαγγελία του Αρείου Πάγου (Ιανουάριος 2017), διατάχθηκε από την Εισαγγελία του Ανωτάτου Δικαστηρίου η ανάσυρση της υπόθεσης από το αρχείο και η περαιτέρω δικαστική της διερεύνηση. Εν τέλει, περί τα τέλη Μαρτίου 2019, παραγγέλλεται από τον εισαγγελέα Οικονομικού Εγκλήματος η άσκηση ποινικών διώξεων για το αδίκημα της απιστίας σε κακουργηματική μορφή και της ηθικής αυτουργίας σε απιστία. Η παραγγελία αφορά 115 στελέχη χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων, καθώς και στελέχη των δύο κραταιών μέχρι πρόσφατα πολιτικών κομμάτων (ΝΔ και ΠΑΣΟΚ), σε σχέση με επισφαλείς τραπεζικές δανειοδοτήσεις την περίοδο 2000-2011.

Οι νομοθετικές απόπειρες για το πάγωμα της δικαστικής έρευνας και την εξουδετέρωση του ελέγχου δεν σταμάτησαν εδώ. Λίγους μήνες αργότερα, τον Ιούλιο του 2019, στο σχέδιο νόμου του νέου ΠΚ (4619/2019), που τέθηκε σε δημόσια διαβούλευση, προβλεπόταν (άρ. 405 ΠΚ) η κατ' έγκληση ποινική δίωξη του πυρήνα των περιουσιακών αδικημάτων (άρ. 386-404 ΠΚ), με την αιτιολογία του ιδιωτικού και ατομικού χαρακτήρα των προσβαλλόμενων έννομων αγαθών. Κατόπιν έντονων αντιδράσεων που εκφράστηκαν στη διαβούλευση, αλλά και τις ενστάσεις των Εισαγγελικών και Δικαστικών Ενώσεων, ψηφίστηκε τελικά η πρόβλεψη για αυτεπάγγελτη δίωξη της απιστίας σε βαθμό κακουργήματος, όταν υπερβαίνει τα 120.000 ευρώ ή στρέφεται κατά του Δημοσίου, ΝΠΔΔ και ΟΤΑ με ζημία άνω των 120.000 ευρώ. Το ζήτημα επανήλθε λίγους μήνες μετά, τον Νοέμβριο του 2019, με τον Ν. 4637/2019, σύμφωνα με τον οποίο προβλέφθηκε (άρ. 12 παρ. 3) η κατ' έγκληση δίωξη όλων των περιπτώσεων απιστίας (και σε βαθμό κακουργήματος), όταν στρέφονται άμεσα κατά πιστωτικού ή χρηματοδοτικού ιδρύματος ή επιχειρήσεων του χρηματοπιστωτικού τομέα. Παράλληλα, δόθηκε προθεσμία 4 μηνών για την υποβολή έγκλησης στις υποθέσεις που είχε ήδη ασκηθεί αυτεπαγγέλτως ποινική δίωξη. Με άλλα λόγια, ο νόμος ζητούσε από τις Διοικήσεις των Τραπεζών να στραφούν (διά της υποβολής εγκλήσεως) κατά (υψηλόβαθμων) στελεχών τους για παράνομες δανειοδοτήσεις. Μάλιστα, ενώ οι εν λόγω προθεσμίες προς άσκηση εγκλήσεως ανεστάλησαν με τις σχετικές ΚΥΑ και ΠΝΠ για την αντιμετώπιση της Πανδημίας, με την ΠΝΠ της 13.04.2020, η οποία κυρώθηκε με τον Ν. 4690/2020, η αναστολή της προθεσμίας για την υποβολή έγκλησης για απιστία σε βάρος των τραπεζικών ιδρυμάτων έπαυσε, με αποτέλεσμα να χαθεί το δικαίωμα υποβολής έγκλησης στην προβλεπόμενη τετράμηνη προθεσμία (βλ. αναλυτικά Κοσμάτος, 2020, σσ. 162-165).

Αυτή η ιδιότυπη μορφή ασυλίας των υψηλόβαθμων τραπεζικών στελεχών, η οποία μετά τις αλλεπάλληλες ανακεφαλαιοποιήσεις των τραπεζών διαχειρίζονταν χρήματα του Δημοσίου, επικρίθηκε από τη θεωρία αλλά και τη νομολογία ως αντισυνταγματική, εκδοθέντων ούτως των υπ' αριθμ. 2165/2020 και 2147/2020 Βουλευμάτων του Συμβουλίου Πλημμελ/κών Αθηνών. Ωστόσο, την προβληματική επισφράγισε το υπ' αριθμόν 158/22.2.2021 βούλευμα του Στ΄ Ποινικού Τμήματος του Αρείου Πάγου, το οποίο έκρινε ομόφωνα πως παύει η ποινική δίωξη για κακουργηματική απιστία σε βάρος ανώνυμης τραπεζικής εταιρείας, εφόσον δεν έχει υποβληθεί έγκληση εντός του χρονικού –μεταβατικού ορίου– των 4 μηνών από τους υπευθύνους της τράπεζας, με το αιτιολογικό ότι η σχετική διάταξη του νέου ΠΚ δεν συνιστά συγκεκαλυμμένη αμνηστία, καθώς δεν απαλλάσσει γενικώς τα στελέχη των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων, αλλά θέτει απλώς έναν πρόσθετο όρο που είναι η υποβολή μήνυσης. Κατόπιν τούτων, όλες οι εκκρεμείς υποθέσεις παράνομων δανειοδοτήσεων σε πολιτικά κόμματα και ΜΜΕ τέθηκαν οριστικά στο αρχείο, καθώς ελλείψει εγκλήσεως κρίθηκε απαράδεκτη η ασκηθείσα ποινική δίωξη.

Τέλος, είναι αξιοσημείωτο ότι στις παράνομες τραπεζικές δανειοδοτήσεις των πολιτικών κομμάτων συμμετείχαν σχεδόν όλες οι συστημικές τράπεζες, είτε είχαν ιδιωτικό είτε δημόσιο χαρακτήρα (ΑΤΕ, Πειραιώς, Εθνική, Eurobank, Marfin και Attica) και όλα ανεξαιρέτως τα κόμματα (Γασπαρινάτου, 2019, σ. 172). Η καθολικότητα του φαινομένου, το οποίο όπως φαίνεται, κάλυπτε όλο το φάσμα της τραπεζικής και κομματικής δράσης και η αποδέσμευσή του από ιδεολογικά-πολιτικά ζητήματα εγείρει και σε αυτήν την περίπτωση ερωτήματα ως προς τις άδηλες λειτουργίες του και τις αμοιβαίες επιδιώξεις που εξυπηρετούσε.

3. Το πλέγμα εξουσίας και η γκρίζα ζώνη της νομιμότητας

Από την ανωτέρω σύντομη ανάπτυξη αναφύονται μία σειρά από ερωτήματα. Ποιο είναι το κοινό νήμα που συνδέει όλες τις ανωτέρω υποθέσεις; Γιατί τα φαινόμενα αυτά αναπαράγονται στον δημόσιο βίο της χώρας μας; Ποιες είναι οι λανθάνουσες λειτουργίες που εξυπηρετούνται; Πού οφείλεται η αναποτελεσματικότητα του επίσημου κοινωνικού ελέγχου; Σε ποιον βαθμό αναγνωρίζεται ο εγκληματικός τους χαρακτήρας και η κοινωνική τους βλαπτικότητα; Μέσω ποιων κοινωνικών διεργασιών καθορίζονται οι όροι της νομιμότητας; Στα ερωτήματα αυτά θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε στη συνέχεια εξάγοντας ορισμένα πρώτα συμπεράσματα.

Παρ' όλες τις επιμέρους διαφοροποιήσεις των ανωτέρω υποθέσεων, τα οποία εντάσσονται στην ευρύτερη κατηγορία της εγκληματικότητας των ισχυρών (Pearce 1976), παραμένουν κοινά κάποια χαρακτηριστικά. Κατ' αρχάς, πρόκειται για περιπτώσεις που αναπτύσσονται εντός ενός πλέγματος εξουσίας και σε μία γκρίζα ζώνη

νομιμότητας, η οποία δημιουργείται είτε λόγω έλλειψης ρυθμιστικού πλαισίου είτε λόγω μίας ιδιότυπης συμβίωσης με την παρανομία (Chambliss, 2004). Ειδικότερα, το κράτος λειτουργεί στο πλαίσιο της νομιμότητας, όταν λειτουργεί με βάση τους κανόνες που έχει θέσει για τον εαυτό του και οι κανόνες αυτοί είναι νομιμοποιημένοι και αποδεκτοί στη συνείδηση των πολιτών (Green & Ward, 2004, σ. 3). Μέσω ποιων όμως κοινωνικών διεργασιών δημιουργούνται οι κανόνες; Πάνω σε αυτό το θέμα ο Chambliss, με αφετηρία τη γενική θεωρία της σύγκρουσης (Dahrendorf, Marx), θα διατυπώσει πέντε λογικές προκείμενες: «*α. Οι βιοτικές συνθήκες του ατόμου ασκούν επίδραση στις αξίες και τους κανόνες της ζωής του. β. Οι σύνθετες κοινωνίες απαρτίζονται από πολλές ομάδες με αρκετά διαφοροποιημένες συνθήκες ζωής. γ. Οι σύνθετες κοινωνίες επομένως απαρτίζονται από ιδιαίτερα ανόμοιους και συγκρουσιακούς-αντιθετικούς κανόνες. δ. Οι πιθανότητες μίας συγκεκριμένης ομάδας να ενσωματώσει τις αξίες της στον νόμο δεν είναι ισότιμα κατανεμημένες, αλλά σχετίζονται στενά με την οικονομική και πολιτική θέση της ομάδας. ε. Όσο πιο υψηλή είναι η πολιτική και οικονομική θέση εκάστης κοινωνικής ομάδας τόσο πιο μεγάλη είναι η πιθανότητα να δει τις αντιλήψεις της να αντανακλώνται στον νόμο*» (Chambliss & Seidman, 1971, σσ. 473-474). Επομένως, η θέση στην κοινωνική ιεραρχία ή, αλλιώς, η εξουσία και η επιρροή μίας κοινωνικής ομάδας είναι καθοριστική στη διαδικασία ενσωμάτωσης των συμφερόντων της στον ποινικό νόμο και εν γένει στο κανονιστικό σύστημα.

Ωστόσο, όπως παρατηρεί ο Chambliss, η διαδικασία αυτή δεν είναι μηχανιστική. Ο νόμος δεν αποτελεί απλώς το εποικοδόμημα, τη νομική αποτύπωση των εξουσιαστικών συσχετισμών. Και τούτο, διότι οι τελευταίοι διαρκώς μεταβάλλονται. Οι σύγχρονες κοινωνίες αποτελούν πολύπλοκα, σύνθετα και δυναμικά συστήματα μέσα στα οποία διαρκώς τα κοινωνικά υποκείμενα και οι συσσωματώσεις τους αλληλεπιδρούν και ανταγωνίζονται για τη νομή της εξουσίας και τον έλεγχο των μηχανισμών καταναγκασμού, γραφειοκρατίας και ιδεολογίας (Chambliss, 1993, σ. 30). Η νομοθετική διαδικασία συνεπώς υπάγεται στη διαδικασία της κοινωνικής σύγκρουσης και τίθεται στην υπηρεσία άμβλυνσης των ενδογενών αντιθέσεων ενός ιστορικά συγκεκριμένου συστήματος παραγωγής (Βασιλαντωνοπούλου, 2014, σ. 126). Συνεπακόλουθα, ο νόμος δεν αποτυπώνει ουδέτερα και αμερόληπτα την κοινή βούληση των πολιτών (συναινετικό μοντέλο), ούτε αποτελεί συνισταμένη των συμφερόντων τους. Πολλώ δε μάλλον, δεν προστατεύει ισότιμα τα κοινωνικά συμφέροντα, ούτε τις κοινωνικές ομάδες, παρά τη συνταγματικά κατοχυρωμένη τυπική ισότητα (Χουλιάρας, 2019, σ. 67).

Από την άλλη, είναι σημαντικό να υπομνησθεί πως ο νόμος δεν έχει μόνο υλικό περιεχόμενο, αλλά και συμβολικό. Δεν ρυθμίζει μονάχα τις βιοτικές σχέσεις και τις κοινωνικές συγκρούσεις, αλλά διαμορφώνει τη συλλογική ηθική, το αξιακό περίγραμμα της νομιμότητας, σχετικά με το τι είναι νόμιμο και ηθικό. Αποτελεί ταυτόχρονα παράγοντα διαμόρφωσης, αφενός, της συλλογικής ηθικής και αφετέρου, της κοινωνικής συναίνεσης απέναντι σε μία δεδομένη κάθε φορά τάξη πραγμάτων (social order), από την οποία κατ' αντίστροφη φορά επηρεάζεται. Έτσι, μέσω διαδικασιών ιδεολο-

γικής ηγεμονίας (Gramsci) και τη διαμεσολάβηση ΜΜΕ, κομμάτων, επιχειρηματικών ενώσεων, επαγγελματικών φορέων κ.λπ. διαμορφώνεται μία ενιαία ηθική γλώσσα μέσω της οποίας οι κυρίαρχες αξίες, που στηρίζουν το status quo και τα συμφέροντα της άρχουσας τάξης, ενσταλάζονται στην κοινωνία των πολιτών ως κάτι απολύτως φυσικό, ως προϊόν κοινής λογικής και συναίνεσης (Γκράμσι, 2008, σσ. 86 κ.ε.· Βασιλαντωνοπούλου, 2014, σσ. 93, 251). Αν η διαδικασία της «ηγεμονίας» είναι επιτυχής, ο νόμος, αλλά και η απουσία του, μετατρέπονται στο πιο δυνατό όπλο των ισχυρών, συμβάλλοντας καθοριστικά στην εξουδετέρωση του κοινωνικού ελέγχου.

Σ' αυτήν την προοπτική, σύμφωνα με τον Quinney, η κοινωνική πραγματικότητα του εγκλήματος διαμορφώνεται μέσω της αλληλεπίδρασης πέντε παραμέτρων: α. Τον νομικό ορισμό, ο οποίος κατασκευάζεται από τις αρμόδιες αρχές σε μία οργανωμένη κοινωνία. β. Τον συγκρουσιακό χαρακτήρα των νομικών ορισμών, που αντανακλούν τα συμφέροντα των τμημάτων της κοινωνίας που έχουν την εξουσία να διαμορφώνουν δημόσιες πολιτικές. γ. Την εφαρμογή των νομικών ορισμών του εγκλήματος από τα τμήματα εκείνα της κοινωνίας που έχουν εξουσία στον σχεδιασμό και τη διαχείριση του νόμου. δ. Τη δημιουργία συμπεριφορικών τύπων σε αναλογία με τους νομικούς ορισμούς που οδηγούν σε ανάλογες πιθανότητες εμπλοκής ορισμένων ατόμων με τον νόμο. ε. Τη δημιουργία και διάχυση στο κοινωνικό σώμα διά των ΜΜΕ συγκεκριμένων αντιλήψεων σχετικά με το έγκλημα (Quinney, 1970/2008, σσ. 15-24).

Τα εγκλήματα των ισχυρών προϋποθέτουν ένα σύστημα ή υποσύστημα εξουσίας που τα στηρίζει (Βιδάλη, 2017, σ. 130). Πρόκειται δηλαδή για φαινόμενα με ισχυρά ερείσματα και αντερείσματα στο πλέγμα οικονομικής και πολιτικής ισχύος. Το πλέγμα όμως αυτό διαδραματίζει, όπως είδαμε, καθοριστικό ρόλο στην κατασκευή των όρων της νομιμότητας τόσο σε υλικό (νόμος) όσο και σε συμβολικό επίπεδο (ιδεολογία, αξιακό σύστημα). Συνεπακόλουθα, τα όρια της νομιμότητας διαρκώς μεταβάλλονται και προσαρμόζονται στις επιδιώξεις των δικτύων ισχύος, αφήνοντας στο απυρόβλητο φαινόμενα (πράξεις και παραλείψεις) που, ενώ προκαλούν μεγάλη κοινωνική βλάβη και προσβάλλουν θεμελιώδη έννομα αγαθά, δεν περιλαμβάνονται στο κάδρο του ποινικού νόμου, με αποτέλεσμα οι δράστες να αποφεύγουν το ποινικό στίγμα και την αντίστοιχη ηθική απαξία (Sutherland, 1944, σσ. 135-136· Michalowski, Kramer, 2007, σ. 202). Έτσι, όπως παρατηρούσε ο Sutherland πριν από 80 χρόνια, το έγκλημα λευκού κολάρου αποτελεί πραγματικό έγκλημα (Sutherland, 1940, σ. 5). Η απάλειψή του από τον ποινικό νόμο δεν σχετίζεται με τις αιτίες του εγκλήματος, ούτε με τις κοινωνικές του συνέπειες, αλλά με τις διαφοροποιημένες διαδικασίες του νόμου, τόσο σε επίπεδο ορισμού (εγκληματοποίηση) όσο και σε επίπεδο εφαρμογής (επιλεκτική λειτουργία) απέναντι σε ορισμένες κοινωνικές ομάδες (Sutherland, 1940, σσ. 7-8· Sutherland 1944, σ. 137). Έτσι, ακόμα και αν ορισμένες συμπεριφορές συνιστούν τυπικά αδικήματα και τυποποιούνται στον νόμο, βλέπουμε μία συντονισμένη προσπάθεια του πλέγματος εξουσίας, αφενός, να αλλάξει τα όρια της νομιμότητας μέσω της νομοθέτησης και αφετέρου, να αποτρέψει την εφαρμογή του νόμου μέσω πρακτικών

και τεχνασμάτων που εξουδετερώνουν τη λειτουργία του διωκτικού μηχανισμού και του επίσημου κοινωνικού ελέγχου. Οι πρακτικές αυτές μπορούν να λάβουν διάφορες μορφές, όπως ολιγωρίες, καθυστερήσεις ή ακόμα και αιφνίδιες οργανωσιακές μεταβολές (Bezlov & Gounev, 2012, σ. 53).

Η γκρίζα ζώνη της νομιμότητας δεν αποτελεί μόνο αποτέλεσμα ελλιπούς νομικής ρύθμισης ή ελλιπούς εφαρμογής. Η βλαπτικότητα των ανωτέρω φαινομένων συχνά διαφεύγει και από την κοινωνική αντίληψη. Εάν η διαδικασία της ηγεμονίας είναι επιτυχής, μέσω τεχνικών λεκτικής επαναπλαισίωσης και κοινωνικής διάχυσης διαμορφώνεται μία συλλογική αντίληψη και ηθική που νομιμοποιεί αυτές τις γκρίζες ζώνες ως θεμιτές τεχνικές επιχειρηματικής και πολιτικής δράσης. Με αυτόν τον τρόπο, τα φαινόμενα αυτά κανονικοποιούνται και θεσμοποιούνται στον δημόσιο και οικονομικό βίο ως ανομολόγητοι αλλά αποδεκτοί όροι δράσης, μία συνθήκη του «πώς γίνονται οι δουλειές» (Βασιλαντωνοπούλου, 2014, σσ. 246-247). Έτσι, όταν κατά περιόδους αποκαλύπτεται κάποια μεγάλη υπόθεση εγκλήματος λευκού κολάρου, παρουσιάζεται και διαμεσολαβείται μάλλον ως μεμονωμένο γεγονός, μία εξαιρετική περίπτωση μεμονωμένων ατόμων, οι οποίοι λειτούργησαν ως «σάπια φρούτα» στο πλαίσιο ενός, κατά τα λοιπά, υγιούς οικονομικού και πολιτικού συστήματος (Βασιλαντωνοπούλου, 2014, σσ. 6-7· Γεωργούλας, 2019, σ. 61).

Το πλέγμα εξουσίας που καθορίζει τους όρους της νομιμότητας παγιώνεται μέσω άτυπων δικτύων σχέσεων, εναλλασσόμενων ρόλων και συνθηκών περιστρεφόμενων θυρών (Friedrichs, 2015, σ. 43). Έτσι, μέσω εναλλαγών προσώπων που ανήκουν σε μία κοινή δεξαμενή ανθρώπων και μοιράζονται κοινά συμφέροντα, αξίες και επιδιώξεις σχετικά με τη διανομή του πλούτου και της εξουσίας (Mills, 1956, σσ. 11-13· Quiney, 2008, σ. 43· Albanese, 2021, σ. 3), διαμορφώνονται οι νομικές τυποποιήσεις και η λειτουργία ή αδράνεια του διωκτικού μηχανισμού. Υπ' αυτήν την έννοια, επιβεβαιώνεται τελικά ο Sutherland (1944, σ. 137), ο οποίος απέδιδε τη διαφοροποιημένη αντιμετώπιση του εγκλήματος λευκού κολάρου στην κοινή κοσμοαντίληψη, την πολιτισμική και αξιακή ομοιογένεια των εκπροσώπων της εκτελεστικής, κοινοβουλευτικής, δικαστικής και οικονομικής εξουσίας (Sutherland, 1944, σ. 137).

Περαιτέρω, όπως ανέδειξε πρώτος ο Chambliss, τα εγκλήματα των ισχυρών αναπτύσσονται μέσα σε μία συμβιωτική σχέση τόσο μεταξύ τους (διαφθορά, έγκλημα λευκού κολάρου, οικονομικό και οργανωμένο έγκλημα) (Roth, Kauzlarich, 2016, σσ. 65-66) όσο και με τη νομιμότητα. Με άλλα λόγια, πρόκειται για ένα κρατικά οργανωμένο έγκλημα (state-organised crime), στον βαθμό που προϋποθέτει τη σύμπραξη κρατικών και κυβερνητικών φορέων που προασπίζουν θεσμικά τον νόμο, στο πλαίσιο άτυπων δικτύων σχέσεων που λειτουργούν κάθετα και οριζόντια (Chambliss, 1989, σ. 184). Οι συμπεριφορές αυτές επωάζονται στις οικονομικές και πολιτικές δομές του καπιταλισμού και λειτουργούν εν τέλει εξισορροπητικά και όχι αποσταθεροποιητικά για το σύστημα και τις δομές του, επιλύοντας τις δομικές συγκρούσεις και αντιφάσεις του (Chambliss, 1988, σσ. 208-209). Έτσι, τα κενά του συστήματος καλύπτουν

ανεπίσημες δομές που υποκαθιστούν θεσμικές λειτουργίες είτε επίσημες δομές με λανθάνουσες λειτουργίες (Merton, 1968, σσ. 127-129), οι οποίες με αυτόν τον τρόπο θεσμοποιούνται και κανονικοποιούνται, αναλαμβάνοντας έναν ρόλο μεσάζοντα ανάμεσα στην κορυφή και τη βάση της κοινωνικής πυραμίδας (ό.π.)

Στις περισσότερες περιπτώσεις, η αποκάλυψη σχετικών υποθέσεων, που παρουσιάζονται και διαμεσολαβούνται στον δημόσιο λόγο ως σκάνδαλα, λαμβάνει χώρα όταν θίγεται και αντιδρά ένας αντίθετος πόλος εξουσίας (Chambliss, 1988, σσ. 205-207) (βλ. π.χ. υπόθεση Κοσκωτά, υπόθεση Siemens). Τότε ορισμένα τμήματα εξουσίας συστρατεύονται, προκειμένου να απονομιμοποιήσουν τα αντίπαλα κέντρα ισχύος, προχωρώντας σε μία αναδιανομή οικονομικής και πολιτικής εξουσίας. Πρόκειται για ένα ανακάτεμα της τράπουλας, χωρίς όμως να αλλάζουν οι όροι του παιχνιδιού. Ωστόσο, η διερεύνηση των σχετικών υποθέσεων δεν φτάνει ποτέ στην καρδιά του συστήματος, στην αποκάλυψη των άτυπων δικτύων που τα στηρίζουν, στις διασυνδέσεις τους με τον κρατικό ιστό, στην ανίχνευση της συστημικής και δομικής σύμπραξης του κράτους και των φορέων του. Και τούτο, διότι σε μία τέτοια περίπτωση θα προκαλούνταν γενικευμένη αποσταθεροποίηση του συστήματος και των οικονομικών – πολιτικών του δομών. Οι αποκαλύψεις φθάνουν πάντα μέχρι το σημείο αποδόμησης του εκάστοτε αντιπάλου (Chambliss, 1988, σσ. 205-207). Κατά έναν παράδοξο μάλιστα τρόπο, οι προσπάθειες των κυβερνήσεων να πατάξουν τα εγκλήματα των ισχυρών νομιμοποιούν περαιτέρω το σύστημα. Και τούτο, διότι το ενδιαφέρον της κοινής γνώμης και του ποινικοκατασταλτικού μηχανισμού ξαναγυρνάει στο ασφαλές πεδίο της ατομικής ευθύνης και στη συγκάλυψη των ευρύτερων μηχανισμών που τα στηρίζουν (Roth, Kauzlarich, 2016, σσ. 136-137).

4. Εγκλήματα των ισχυρών και υπο-συστήματα εξουσίας: Η ιδιομορφία της ελληνικής περίπτωσης

Αφού εξετάσαμε τον ρόλο της εξουσιαστικής παραμέτρου στην κατασκευή της νομιμότητας, ανακύπτει αυτομάτως το ερώτημα εάν η ελληνική περίπτωση κρύβει κάποια ιδιομορφία. Η απάντησή του μοιραία μάς οδηγεί στους όρους συγκρότησης και παγίωσης των σχέσεων εξουσίας στο ελληνικό κράτος, από τη συγκρότησή του μέχρι σήμερα. Ασφαλώς, το θέμα είναι σύνθετο και πολύπτυχο και δεν εξαντλείται σε μία σύντομη ανάλυση. Ωστόσο, αναγνωρίζοντας τους περιορισμούς, την ολισθηρότητα του εδάφους αλλά και τον κίνδυνο γενικευτικών απλουστεύσεων θα επιχειρήσουμε τη διατύπωση ορισμένων συλλογισμών, με αναφορά σε δύο περιόδους: α) τον 19ο αιώνα και β) τη Μεταπολίτευση.

Η δημιουργία των δυτικών αστικών δημοκρατιών κινήθηκε παράλληλα με τη διαδικασία ολοκλήρωσης του καπιταλιστικού συστήματος και της αντίστοιχης ανάπτυξης των αστικών θεσμών που το πλαισίωσαν. Στην Ελλάδα, η καθολικότητα της ψήφου

καθιερώθηκε πολύ νωρίτερα απ' ό,τι στις περισσότερες δυτικές δημοκρατίες (1864) (Τσουκαλάς, 1999, σσ. 302-304). Ωστόσο, η πρώιμη εισαγωγή του φιλελεύθερου δημοκρατικού κράτους δεν συνδυάστηκε με την αντίστοιχη εκβιομηχάνιση, τη δημιουργία αστικών θεσμών και την ανάπτυξη των καπιταλιστικών παραγωγικών σχέσεων (Τσουκαλάς, 1999, σ. 335· Χαραλάμπης, 1989, σσ. 19-24). Η Ελλάδα, ως κράτος της περιφέρειας, συνέχισε να παραμένει μια χώρα που βασιζόταν κατά κύριο λόγο στην αγροτική οικονομία, με διασκορπισμένα κέντρα εξουσίας και κυριαρχίας, που υποστηρίζονταν από συγγενικούς και διαπροσωπικούς δεσμούς και εδραιώνονταν με τις πελατειακές σχέσεις (Βιδάλη, 2007, σσ. 373-380).

Πιο συγκεκριμένα, το ανεξάρτητο ελληνικό κράτος προήλθε από μία πατρογονική/δεσποτική δομή, την οθωμανική αυτοκρατορία, γεγονός που διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στους όρους άρθρωσής του. Ο οθωμανικός πατρογονισμός (patrimonialism) παρουσίαζε ουσιώδεις διαφορές με τη δυτικοευρωπαϊκή απολυταρχία (Μουζέλης, 1993, σ. 69). Εκεί, η ιδιόμορφη ισορροπία μεταξύ μοναρχίας και αριστοκρατίας είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία ενδιάμεσων θεσμών ανάμεσα στο στέμμα και τον λαό, οι οποίοι ενισχύθηκαν και μετασχηματίστηκαν κατά τη δημιουργία των εθνικών κρατών και τη διαδικασία εκδημοκρατισμού τους. Αντίθετα, η πατρογονική οθωμανική δομή στηριζόταν στην απόλυτη εξουσία του Σουλτάνου και σε διάφορα μη θεσμικά παράκεντρα εξουσίας, διαπροσωπικά δίκτυα και άτυπες δομές, που λειτουργούσαν παρασκηνιακά γύρω από την Πύλη (ό.π., σσ. 69-70). Όπως έχει επισημανθεί από ιστορικούς και κοινωνικούς επιστήμονες, τα χαρακτηριστικά αυτά παρέμειναν και μετά την ανεξαρτησία του ελληνικού κράτους σε μία ιδιότυπη συμβιωτική σχέση με επείσακτους θεσμούς, γραφειοκρατικά πλαίσια και δημοκρατικές κοινοβουλευτικές δομές που είχαν εισαχθεί από τη Δύση (Τσουκαλάς, 1999, σ. 333· Μουζέλης, 1993, σσ. 71-72).

Κατά τις πρώτες δεκαετίες του ελληνικού κρατικού σχηματισμού, σημαίνοντα ρόλο διαδραματίζουν ορισμένες επιφανείς οικογένειες, οι οποίες αντλούσαν το κύρος τους από τον ηγετικό ρόλο που είχαν παίξει είτε πολεμώντας είτε στηρίζοντας οικονομικά τον απελευθερωτικό αγώνα (Μουζέλης, 1993, σ. 72). Σ' αυτές τις οικογένειες θα προστεθούν αργότερα οι πλούσιοι ομογενείς και οι ξένοι επιχειρηματίες, που επενδύουν στην Ελλάδα με τη διακριτική παρακολούθηση και στήριξη των Μεγάλων Δυνάμεων (Δερτιλής, 2005, σσ. 493 κ.ε.). Η οικονομία βασίζεται κατά κύριο λόγο στην αγροτική και κτηνοτροφική παραγωγή, στις εξαγωγές αγροτικών προϊόντων και στο εμπόριο που αναπτύσσεται στην ύπαιθρο και τα αστικά κέντρα. Ασφαλώς, σε συνθήκες υπανάπτυξης και φτώχειας, το λαθρεμπόριο και η ληστεία ανθούν (Δερτιλής, 2005, σσ. 218-229). Παράλληλα με την ιδιωτική οικονομία (νόμιμη και παράνομη) σχηματίζεται με γοργούς ρυθμούς και το πλέγμα του κρατικού μηχανισμού (στρατός, διοίκηση, δικαιοσύνη, κοινοβούλιο, κυβέρνηση). Ωστόσο, για πολλές δεκαετίες το ελληνικό κράτος αποσπά σημαντικό ποσοστό του οικονομικού πλεονάσματος (Τσουκαλάς, 1999, σ. 322), το οποίο όμως δεν διοχετεύεται στον εκσυγχρονισμό της γεωργικής παραγωγής (π.χ.

με φθηνές πιστώσεις, τεχνογνωσία, σχεδιασμό), ούτε στη δημιουργία βιομηχανικής παραγωγής σε σύνδεση με τον πρωτογενή και τριτογενή τομέα (Μουζέλης, 1993, σ. 82). Τα κρατικά έσοδα διοχετεύονται προς την περαιτέρω επέκταση ενός ήδη διογκωμένου κρατικού μηχανισμού, γεγονός που ενισχύει τα δίκτυα πατρωνίας και εξάρτησης (ό.π., σ. 72). Τα δίκτυα αυτά, που αναπτύσσονται μέσω αμοιβαίων ανταλλαγών άνισων κοινωνικών φορέων, παίζουν καθοριστικό ρόλο στη διαδικασία λήψης αποφάσεων και στην κατανομή των κρατικών πόρων (Τσουκαλάς, 1999, σσ. 322, 324).

Έτσι, το δημοκρατικό κοινοβουλευτικό σύστημα που διαμορφώθηκε στον 19ο αιώνα δεν συνιστούσε το αποτέλεσμα της θεσμικής εξισορρόπησης αντικρουόμενων και ετεροβαρών κοινωνικών δυνάμεων, αλλά τον τρόπο που οι διάφοροι πάτρωνες (πρώην προεστοί και τοπικοί άρχοντες) επέβαλαν την παρουσία (και την πελατεία τους) μέσα στο ίδιο το κράτος (Χαραλάμπης, 1989, σ. 26). Η κυριαρχία και η δύναμη των τοπικών αυτών αρχόντων εδραζόταν στη σχέση πατρωνίας που διατηρούσαν επί των τοπικών κοινωνικών ομάδων που είχαν υπό τον έλεγχό τους. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με την απουσία ολοκληρωμένων θεσμών, κοινωνικών εγγυήσεων και κοινωνικού κράτους, επέτρεπε στον πάτρωνα να λειτουργεί ως «εναλλακτική» κοινωνική δομή, ως θεσμικό υποκατάστατο και (παρα)σύστημα εξουσίας, με ρόλο διαμεσολαβητικό προς την κεντρική εξουσία, ζητώντας χάρες και εξυπηρετήσεις για τον εαυτό του και την τοπική του πελατεία, με αντάλλαγμα την παροχή πολιτικής στήριξης (Καρύδης, Βασιλαντωνοπούλου, 2014). Με αυτόν τον τρόπο, οι όροι κοινωνικής συναίνεσης στο πολιτικό σύστημα δεν διαμορφώνονταν στην κοινωνική δυναμική σε οριζόντια κλίμακα επί τη βάσει κοινών συμφερόντων, αξιών και ιδεών, αλλά σε κάθετο επίπεδο στη βάση σχέσεων αλληλεξάρτησης και αλληλοεξυπηρέτησης με εξωθεσμικό κατά κανόνα τρόπο.

Συνοψίζοντας, το ελληνικό κράτος κατά τον 19ο αιώνα χαρακτηρίζεται από μία δομική διαρθρωτική αντίφαση. Επιχειρείται να δομηθεί ένα αστικό κράτος δυτικού τύπου σε μία προκαπιταλιστική κοινωνική και οικονομική οργάνωση. Το γεγονός αυτό, η μη σύμπτωση δηλαδή των επείσακτων αστικών θεσμών με την οικονομία και τις σχέσεις παραγωγής, είχε ως αποτέλεσμα τη σύμφυση της δημόσιας και ιδιωτικής σφαίρας και τη συναρμογή των δικτύων πολιτικής και οικονομικής εξουσίας στις δομές του κράτους (Τσουκαλάς, 1999, σ. 337). Με άλλα λόγια, τα διάφορα επιμέρους κέντρα εξουσίας (οικονομικής και πολιτικής, θεσμικής και άτυπης) προσδέθηκαν στον κρατικό μηχανισμό και στους μηχανισμούς λήψης αποφάσεων και αναπαράγονταν μέσω αυτών, απομυζώντας κρατικούς πόρους.

Από την άλλη, ο κύκλος της Μεταπολίτευσης χαρακτηρίζεται από την προσαρμογή των εξωθεσμικών συμπράξεων ανάμεσα στον ιδιωτικό και δημόσιο τομέα στις διαρθρωτικές μεταβολές της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας της αγοράς (Βιδάλη, 2017, σσ. 138-141). Τα ΜΜΕ, ο κατασκευαστικός κλάδος, το ποδόσφαιρο, η ναυτιλία, ο τουρισμός, ο χώρος της μαζικής εστίασης-διασκέδασης, ο χρηματοπιστωτικός τομέας αποτέλεσαν τους νέους πόλους της κεφαλαιακής συσσώρευσης, προσελκύο-

ντας εγχώρια και διεθνή κεφάλαια. Ωστόσο, η απελευθέρωση της οικονομίας και η είσοδος της χώρας μας στην ΟΝΕ δεν άλλαξε τους όρους λειτουργίας και τη φυσιογνωμία του πολιτικού συστήματος, το οποίο συνέχισε να λειτουργεί στη βάση ενός ιδιότυπου κοινωνικού συμβολαίου.

Ειδικότερα, το άτυπο και ανομολόγητο συμβόλαιο που εδραιώθηκε ανάμεσα στην άρχουσα τάξη και τα μικρομεσαία στρώματα κατά τη διάρκεια της Μεταπολίτευσης βασίστηκε στη διαμόρφωση όρων κοινωνικής συναίνεσης στη βάση μιας τριγωνικής σχέσης διαπλοκής και ανοχής. Διά του πολιτικού συστήματος, το μεγάλο κεφάλαιο εξασφάλιζε κοινωνική ανοχή στην κατασπατάληση και ιδιοποίηση του δημόσιου πλούτου, παρέχοντας ανταλλάγματα στη βάση της κοινωνικής πυραμίδας (Λυγερός, 2011, σσ. 11-12 και 111 κ.ε.). Ο διαμεσολαβητικός κρίκος αυτής της σχέσης ήταν το πολιτικό προσωπικό και τα πολιτικά κόμματα. Τα τελευταία, σε ρόλο μεσάζοντα, αναδιένειμαν ένα μέρος του κοινωνικά παραγόμενου πλούτου μέσω διευθετήσεων, εξυπηρετήσεων, ευκαιριών κοινωνικής κινητικότητας, διορισμών, αυξήσεων σε μισθούς και συντάξεις, αλλά και ευρείας ανοχής απέναντι στο οικονομικό και οργανωμένο έγκλημα (φοροδιαφυγή, διαφθορά, απάτη, κατάχρηση δημόσιου πλούτου κ.λπ.), το οποίο είχε για τα καλά ριζώσει στο ανορθολογικό μοντέλο οικονομικής ανάπτυξης (Καρύδης, Βασιλαντωνοπούλου, 2014).

Στην πραγματικότητα, η ελληνική οικονομία λειτούργησε για χρόνια ως γκρίζα ζώνη, στην οποία αναμειγνύονταν, ξεπλένονταν και επανεπενδύονταν έσοδα από νόμιμες και παράνομες δραστηριότητες (Βασιλαντωνοπούλου, 2014, σσ. 284-285). Η υπόγεια και αδιαφανής ροή χρήματος στα πολιτικά κόμματα στόχευε στην επέκταση και εδραίωση αυτού του μηχανισμού, εξασφαλίζοντας κέρδη στο ιδιωτικό-επιχειρηματικό κεφάλαιο και πολιτική στήριξη-πελατεία στους πολιτικούς θεσμούς. Έτσι, η συστράτευση εγχώριου και ξένου κεφαλαίου, πολιτικής εξουσίας και κρατικής μηχανής είχε ως αποτέλεσμα τη συστηματική λεηλασία του δημόσιου πλούτου και την αναπαραγωγή διεφθαρμένων τυπικών και άτυπων δομών. Η σχετικοποίηση της έννοιας του δημόσιου συμφέροντος και η αδυναμία διάκρισης δημόσιας και ιδιωτικής εξουσίας δημιούργησαν συνθήκες μιας ιδιόμορφης «ιδιωτικής δημοκρατίας» με φεουδαρχικά χαρακτηριστικά (Χρυσόγονος, 2009, σσ. 218-221). Το γεγονός αυτό αντανακλάται σε μεγάλο βαθμό στην ιδιοκτησιακή αντίληψη των πολιτικών απέναντι στη δημόσια σφαίρα, η οποία σε ορισμένες περιπτώσεις φαντάζει ως αυταπόδεικτο κληρονομικό δικαίωμα (Βιδάλη, 2017, σ. 141). Όπως παρατηρεί εύστοχα ο Τσουκαλάς: «Στην Ελλάδα, οι *«κυρίαρχες τάξεις δεν μεταχειρίζονται απλώς τον κρατικό μηχανισμό για να προαγάγουν ή για να προστατέψουν τα συμφέροντά τους, που υλοποιούνται έξω από το κράτος στον χώρο της ιδιωτικής οικονομικής κοινωνίας και της ελεύθερης αγοράς, αλλά εκτρέφονται και παγιώνονται στους ίδιους κόλπους των μηχανισμών της πολιτικής εξουσίας, που παρεμβαίνει έτσι με τον πιο άμεσο και αποφασιστικό τρόπο, όχι μόνο στη διαδικασία της αναπαραγωγής, αλλά στην ίδια τη συγκρότηση των κυρίαρχων σχέσεων»* (Τσουκαλάς, 1999, σσ. 334-335).

5. Εν είδει επιλόγου

Η διαχρονικότητα και ανακύκλωση της εγκληματικότητας των ισχυρών στη χώρα μας θα μπορούσε να αποδοθεί, μεταξύ άλλων, στην ιδιότυπη συνάρθρωση της πολιτικής και οικονομικής σφαίρας στο ελληνικό κρατικό σύστημα (Τσουκαλάς, 1999, σ. 336). Έτσι, ενώ σε νομικό και θεσμικό επίπεδο το πολιτειακό σύστημα του ελληνικού κράτους από τη γέννησή του (1830) προϋπέθετε μία σαφώς οριοθετημένη σφαίρα δημόσιας δικαιοδοσίας και ιδιωτικών συναλλαγών, στο πραγματικό κοινωνικό πεδίο τα πράγματα ήταν τελείως διαφορετικά (ό.π., σ. 337). Όχι μόνο δεν λειτουργούσε ο θεσμικός διαχωρισμός πολιτικού συστήματος και ιδιωτικής οικονομίας, αλλά οι δύο αυτοί πόλοι αναπαράγονταν μέσω και διά των κρατικών δομών και κυρίως των κρατικών πόρων. Οι συμφύσεις της δημόσιας και ιδιωτικής σφαίρας μοιραία οδήγησαν σε μία συστηματική κατάχρηση των εθνικών πόρων, σε μία ιδιωτικού τύπου δημοκρατία που ελέγχεται από ελίτ ισχυρών, με κύριο μέλημα τη διατήρησή τους στη νομή της εξουσίας (οικονομικής και πολιτικής) και τη σταδιακή μεταφορά των εθνικών πόρων στους ιδιωτικούς τους λογαριασμούς σε ξένες τράπεζες (Μουζέλης, 1993, σ. 84). Μέσα σ' αυτήν την ιδιόμορφη κλεπτοκρατία με δημοκρατικά χαρακτηριστικά, τα εγκλήματα των ισχυρών, η διαφθορά και το κρατικο-εταιρικό έγκλημα, αποτελούσαν πάντοτε μορφές άσκησης εξουσίας και αναπαραγωγής συγκεκριμένων κοινωνικών συσχετισμών. Από την άλλη, ο ελληνικός λαός γαλουχήθηκε ιστορικά ως πελάτης και όχι ως πολίτης, συντελώντας στη θεσμοποίηση και κανονικοποίηση των ανωτέρω φαινομένων και στην παγίωσή τους στον κρατικό μηχανισμό. Η αλλαγή σελίδας προϋποθέτει ισχυρές διαρθρωτικές τομές, ισχυρή πολιτική βούληση και ακόμα ισχυρότερη δημοκρατία και λαϊκή συμμετοχή.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Βασιλαντωνοπούλου, Β. (2014). *«Λευκά κολάρα» και οικονομικό έγκλημα. Κοινωνική βλάβη και αντεγκληματική πολιτική*, Αθήνα: Π. Ν. Σάκκουλας.

Βιδάλη, Σ. (2007). *Έλεγχος του εγκλήματος και δημόσια αστυνομία. Τομές και συνέχειες στην αντεγκληματική πολιτική*, τόμ. Α΄, Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλας.

Βιδάλη, Σ. (2017). *Πέρα από τα όρια – Η αντεγκληματική πολιτική σήμερα.* Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Βουλή των Ελλήνων (2011). *Περίοδος ΙΓ΄, Σύνοδος Β΄, Πόρισμα της Εξεταστικής Επιτροπής «Για τη διερεύνηση της υπόθεσης "Siemens" στο σύνολό της»*, Αθήνα 2011.

Βουλή των Ελλήνων (2017). *Πόρισμα της Εξεταστικής Επιτροπής «Για τη διερεύνηση της νομιμότητας της δανειοδότησης των πολιτικών κομμάτων, καθώς και των ιδιοκτητριών εταιρειών μέσων μαζικής ενημέρωσης από τα τραπεζικά ιδρύματα της χώρας»*, Περίοδος ΙΖ΄-Σύνοδος Β΄, Αθήνα 2017.

Βουρνάς, Τ. (1974/2015). *Ιστορία της Νεώτερης και Σύγχρονης Ελλάδας. Από την Επανάσταση του 1821 ως το κίνημα στο Γουδί (1909)*, τόμος Α΄, 11η έκδοση, Αθήνα: Πατάκης.

Γασπαρινάτου, Μ. (2019). «Πολιτική διαφθορά και χρηματοδότηση των πολιτικών κομμάτων στην Ελλάδα». Στο Βιδάλη, Σ., Κουλούρης, Ν. και Παπαχαραλάμπους, Χ. (επιμ.) (2019). *Οργανωμένο έγκλημα, οικονομικό έγκλημα και διαφθορά. Εγκλήματα των ισχυρών,* Αθήνα: Εκδόσεις ΕΑΠ, σσ. 157-183.

Γεωργούλας, Σ. (2019). «Από το έγκλημα του λευκού κολάρου στο κρατικό-επιχειρηματικό έγκλημα». Στο Βιδάλη, Σ., Κουλούρης, Ν. και Παπαχαραλάμπους, Χ. (επιμ.) (2019). *Οργανωμένο έγκλημα, οικονομικό έγκλημα και διαφθορά. Εγκλήματα των ισχυρών,* Αθήνα: Εκδόσεις ΕΑΠ, σσ. 41-61.

Γκράμσι, Α. (2008). *Ιστορικός υλισμός. Τετράδια της φυλακής*, Αθήνα: Οδυσσέας.

Δερτιλής, Γ. (1989). *Το ζήτημα των τραπεζών (1871-1873)*, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας.

Δερτιλής, Γ. (2005). *Ιστορία του Ελληνικού Κράτους 1830-1920*, τόμος Α΄, β΄ έκδοση, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας.

Ελευθεράτος, Δ. (2020). *Μία λοξή ματιά στην ιστορία. 200 χρόνια νεοελληνικού κλαυσίγελου*, Αθήνα: Τόπος.

Καρύδης, Β., Βασιλαντωνοπούλου, Β. (2014). «Η εγκληματικότητα του λευκού κολάρου και η μηχανή της διαφθοράς», *Χρόνος* 20 (2014). (Διαθέσιμο στο: <http://chronosmag.eu/index.php/index.php/es-slpl-gl-l-l-efth.html).

Κεκροπούλου, Μ. (2015). *Το Λαυρεωτικό Ζήτημα 1870-1873. Ο ρόλος του κράτους και της διπλωματίας,* Αθήνα: Ενάλιος.

Κοσμάτος, Κ. (2020). «Οι πρόσφατες νομοθετικές τροποποιήσεις για το έγκλημα της απιστίας κατά των τραπεζικών ιδρυμάτων», *The Art of Crime*, τ. 8, Μάιος 2020. (Διαθέσιμο στο: https://theartofcrime.gr), σσ. 161-167.

Κουρούτζας, Χ. (2019). «Το έγκλημα αποδίδει; Κρατικά-εταιρικά εγκλήματα στην Ελλάδα». Στο Βιδάλη, Σ., Κουλούρης, Ν. και Παπαχαραλάμπους, Χ. (επιμ.) (2019). *Οργανωμένο έγκλημα, οικονομικό έγκλημα και διαφθορά. Εγκλήματα των ισχυρών,* Αθήνα: Εκδόσεις ΕΑΠ, σσ. 111-137.

Κρουστάλλη, Δ. (2008). «Οι "εισαγγελείς" που έγιναν "κατηγορούμενοι"», άρθρο δημοσιευμένο στην εφημερίδα *ΤΟ ΒΗΜΑ*, φύλλο της 25ης Νοεμβρίου 2008. (Ανακτήθηκε από https://www.tovima.gr/2008/11/25/politics/oi-eisaggeleis-poy-eginan-katigoroymenoi/).

Λιάκος, Α. (2019). *Ο ελληνικός 20ός αιώνας*, β΄ έκδοση, Αθήνα: Πόλις.

Λυγερός, Σ. (2011). *Από την κλεπτοκρατία στη χρεοκοπία*, 2η έκδ., Αθήνα: Πατάκης.

Μουζέλης, Ν. (1993). «Το κράτος στην ύστερη ανάπτυξη: ιστορικές και συγκριτικές διαστάσεις», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης,* τεύχ. 1, Ιανουάριος 1993, σσ. 53-89.

Παπαστεφανάκη, Λ. (2011). «Συνθήκες εργασίας στα μεταλλεία και μεταλλουργεία του Λαυρίου», ένθετο *Λαυρεωτικά 1869-1873* της εφημερίδας *Ελευθεροτυπία*, Ιούλιος 2011.

Σοϊλεντάκης, Ν. (2021). *Υπουργοί στο Ειδικό Δικαστήριο 1821-2021*, Αθήνα: Αρμός.

Τέλλογλου, Τ. (2009). *Το Δίκτυο: Φάκελος Siemens*, Αθήνα: ΣΚΑΪ Βιβλίο.

Τσουκαλάς, Κ. (1999). *Κοινωνική ανάπτυξη και κράτος, η συγκρότηση του δημόσιου χώρου στην Ελλάδα*, στ΄ έκδοση, Αθήνα: Θεμέλιο.

Χαραλάμπης, Δ. (1989). *Πελατειακές σχέσεις και λαϊκισμός. Η εξωθεσμική συναίνεση στο ελληνικό πολιτικό σύστημα*, 2η έκδ., Αθήνα: Εξάντας.

Χουλιάρας, Α. (2016). «Societas delinquere non potest; Σκέψεις με αφορμή το "σκάνδαλο Siemens"». Στο Γασπαρινάτου, Μ. (επιμ.). *Έγκλημα και ποινική καταστολή σε εποχή κρίσης*, Τιμ. τόμος για τον καθ. Ν. Κουράκη, Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλας, σσ. 1.124-1.165.

Χουλιάρας, Α. (2019). «Εγκληματικότητα των ισχυρών: Εγκληματολογική θεωρία και ποινική

προβληματική». Στο Βιδάλη, Σ., Κουλούρης, Ν. και Παπαχαραλάμπους, Χ. (επιμ.) (2019). *Εγκλήματα των ισχυρών. Διαφθορά, οικονομικό και οργανωμένο έγκλημα.* Αθήνα: Εκδόσεις ΕΑΠ, σσ. 63-85.

Χρυσόγονος, Κ. (2009). *Η ιδιωτική δημοκρατία. Από τις πολιτικές δυναστείες στην κλεπτοκρατία*, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

Ξενόγλωσση

Albanese, J. (2021). "Organized Crime vs. White-collar Crime: Which is the Bigger Problem?", *Academia Letters,* Article 310. (Available in: https://doi.org/10.20935/AL310).

Bezlov, T., Gounev, Ph. (2012). "Organised Crime, corruption and public bodies". In Gunev, Ph., Ruggiero, V. (eds.). *Corruption and organised Crime in Europe. Illegal Partnerships*. London and N.Y: Routledge.

Chambliss, W. & Seidman, R. (1971). *Law, Order and Power*. Massachusetts: Addison-Wesley Publishing Company.

Chambliss, W. (1988). *On the Take. From petty crooks to Presidents*. 2nd ed. Bloomington Indianna: Indiana University Press.

Chambliss, W. (1989). "State organized crime", *Criminology,* 27(2), pp. 183-208.

Chambliss, W. (1993)."On Law Making". In Chambliss, W. & Zatz, M. (eds.). *Making Law: The State, the Law, and Structural Contradictions.* Bloomington: Indiana University Press.

Chambliss, W. J. (2004). "On the symbiosis between criminal law and criminal behaviour", *Criminology,* 42(2), pp. 241-252.

Friedrichs, D. (2015). "Crimes of the powerful and the definition of crime". In Barak, G. (ed.) (2015). *The Routledge International Handbook of the Crimes of the Powerful,* New York: Routledge, pp. 39-49.

Green, P. & Ward, T. (2004). *State Crime. Governments, Violence and Corruption*. Virginia: Pluto Press.

Kramer, R., Michalowski, R. & Kauzlarich, D. (2002). "The origins and development of the concept and theory of state-corporate crime", *Crime & Delinquency* 48/2 (2002), pp. 263-282.

Lambropoulou, E. (2015), "The appearances and realities of corruption in Greece, The cases of Mayo and Siemens AG". In Barak. G. (ed.) (2015). *The Routledge International Handbook of the Crimes of the Powerful,* New York: Routledge, pp. 427-440.

Merton, R. (1968). *Social Theory and Social Structure, Enlarged Edition*, New York: The Free Press.

Michalowski, R., Kramer, P. (2007). «State-Corporate Crime and Criminological Inquiry». In Pontell, N., Geiss, G. (eds). *International Handbook of White Collar and Corporate Crime* (pp. 200-219), Boston: Springer.

Mills, C. R. (1956). *The Power Elite*, New York: Oxford University Press.

Quiney, R. (1970/2008). *The Social Reality of Crime*. New Brunswick & London: Transaction Publishers.

Roth, D., Kauzlarich, D. (2016). *Crimes of the Powerful. An introduction*, London & NY: Routledge.

Sutherland, E. H. (1944). "Is 'White collar Crime' Crime?", *American Sociological Review*, Vol. 10(2), pp. 132-139.

Sutherland, E. (1940). "White-Collar Criminality", *American Sociological Review*, Vol. 5(1), pp. 1-12.

Vidali, S. (2013). “Greece for Sale, Casino Economy and state corporate crime”. In Will, S., Handelman, S., Brotherton, D., *How they got away with it. White collar criminals and the financial meltdown*. New York: Columbia University Press, pp. 278-295.

Zaitch, D. & Gomez, L. (2015). “Mining as state-corporate crime. The case of AnlgoGold Ashanti in Colombia”. In Barak, G. (ed.) (2015). *The Routledge International Handbook of the Crimes of the Powerful,* New York: Routledge, pp. 386-397.

Διαδικτυακές πηγές

(Διαθέσιμο στο: https://www.dikastiko.gr/eidhsh/oi-3997-selides-tis-katharogrammenis-apofasis-gia-ti-siemens-to-1-ek-marka-pige-sto-pasok-i-etairia-mizare-systimatika-ta-kommata/).

Εφημερίδα *Καθημερινή*, φύλλο της 13.02.2021. (Διαθέσιμο στο: http://www.kathimerini.gr/1009823/article/epikairothta/ellada/ypo8esh-siemens-apologh8hke-enwpion-toy-dikasthrioy-o-8-tsoykatos).

Εφημερίδα των Συντακτών, φύλλο της 13.02.2021. (Διαθέσιμο στο: https://www.efsyn.gr/ellada/dikaiosyni/183332_tsoykatos-zito-syggnomi-ap-ton-lao-ohi-ap-komma-moy).

Μηχανή του Χρόνου, «Η μεγαλύτερη φούσκα όλων των εποχών: Τα λαυρεωτικά». (Διαθέσιμο στο: https://www.mixanitouxronou.gr/i-megalyteri-foyska-olon-ton-epochon-ta-layreotika/).

Από την «άνοψον δίαιταν» στην απεργία πείνας και δίψας: οι άκρες του νήματος της σωφρονιστικής καταστολής στην Ελλάδα

Νικόλαος Κ. Κουλούρης
Αναπληρωτής Καθηγητής Σωφρονιστικής Πολιτικής, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

«...δεν υπάρχει ιεράρχηση της κακουχίας και της εμπειρίας του εγκλεισμού. Ο εγκλεισμός είναι εγκλεισμός. Όπως μου είπε ένας [...] πρώην κρατούμενος [...]: "Η πόρτα είναι τοίχος. Δεν έχει πετούγια, δεν μπορείς να την ανοίξεις από μέσα, όπου κι αν είσαι, φυλακή ή εξορία"» (Πανουργιά, 2020, σ. 19).

Περίληψη

Στην παρούσα μελέτη επιχειρείται να συντεθούν στιγμιότυπα από την πορεία του ελληνικού σωφρονιστικού συστήματος από το 1830 έως σήμερα, με αφετηρία τα θεσμικά ερείσματά του στην ποινική νομοθεσία και ενδιάμεσους σταθμούς την κατάστασή του σε διάφορες περιόδους, ανάλογα με τις εκάστοτε συνθήκες λειτουργίας των φυλακών. Επιβεβαιώνεται ότι η σωφρονιστική πραγματικότητα ήταν και παραμένει θλιβερή για τους ανθρώπους που τη βιώνουν και διαμορφώνεται ανεξάρτητα από τις εκάστοτε νομοθετικές επιλογές. Αναδεικνύεται η ύπαρξη μιας ζώνης της σωφρονιστικής λειτουργίας, της καταστολής των πολιτικών αντιπάλων και των ιδεών τους, που βρίσκεται σε πλήρη διάσταση με τις αρχές του δικαίου και έχει εξαιρεθεί από τα ενδιαφέροντα της εγκληματολογίας. Ο προβληματισμός που εκφράζεται αφορά τη σταθερά υποβαθμισμένη θέση του σωφρονιστικού συστήματος ως μια από τις όψεις της ποινικής καταστολής σε σχέση με τη θεσμική αποστολή του, σε αντίθεση με τη σημασία που έχει το «έτερον εγώ» του, η πολιτική καταστολή, για την πορεία της ελληνικής κοινωνίας σε μεγάλο μέρος της σύγχρονης 200ετούς διαδρομής της.

Abstract

The present paper is an attempt to collect snapshots of the route of the Greek penitentiary system since 1830, starting from its institutional foundations in criminal law statutes, with intermediate stops the emerging situation at different times, based on particular prison conditions. It is confirmed that prison reality was and still is depressive for those who experience it and it is being formed independently of the respective legislative choices. The existence of another zone of the rehabilitative operation of prisons, the repression of political opponents and their ideas, being in full contrast with the principles of law and excluded from the interests of criminologists, is highlighted. Concern is expressed as regards the consistently degraded role of the penitentiary system as one of the aspects of penal repression in terms of its institutional mission, as opposed to the importance of its "alter ego'', political repression, for a big part of modern 200-year course of Greek society.

1. Όψεις καταστολής στην Ελλάδα: ένα ποινικό και ένα «ποινικοπολιτικό» δίκαιο;

Μετά τη συγκρότηση του ελληνικού κράτους το 1830, η ποινική καταστολή διαμορφώθηκε υπό την επίδραση της βιομηχανικής επανάστασης και υπό την άμεση εποπτεία του Georg Ludwig von Maurer, καθηγητή του Δικαίου στο Πανεπιστήμιο του Μονάχου και μέλους της Αντιβασιλείας του Όθωνα. Ο Ποινικός Νόμος και ο Κώδικας Ποινικής Δικονομίας του 1834 έφεραν τη σφραγίδα του Βαυαρικού Ποινικού Νόμου του 1813 και του Γαλλικού Κώδικα Εγκληματικής Ανάκρισης του 1811, και τέθηκαν σε ισχύ στις 19 Απριλίου 1834 (Χάιδου, 2018, σσ. 54-57· Δημόπουλος, 2009, σσ. 40 κ.ε., σσ. 46 κ.ε., σ. 102). Ο Ποινικός Νόμος ακολουθούσε το τιμωρητικό πρότυπο και χαρακτηριζόταν από τις υπερβολικά λεπτομερείς ρυθμίσεις και τον αυταρχικό έλεγχο της δημόσιας ζωής (Κουράκης, 2009, σσ. 210-211· Βιδάλη, 2012, σ. 271). Αποτέλεσε μέρος της προσπάθειας της Αντιβασιλείας να επιβληθεί στη χώρα βάζοντας τα θεμέλια της απόλυτης μοναρχίας των Βαυαρών (Σβορώνος, 2007, σσ. 77 κ.ε.· Αλιβιζάτος, 1981, σσ. 48 κ.ε.· Μανωλεδάκης, 1986, σσ. 132 και 134).

Ο νόμος αυτός επεφύλασσε ενισχυμένη προστασία της ιδιοκτησίας, σε συνδυασμό με τις πολιτικές διανομής γης, προέβλεπε διαφορετικές κυρώσεις για όμοια εγκλήματα ανάλογα με το εάν οι δράστες ήταν ιδιοκτήτες ή άκληροι και πρόβαλε την εργασία ως κοινωνική αρετή (Βιδάλη, 2012, σσ. 271 κ.ε.). Τα ρυθμιστικά αποτελέσματά του παρήχθησαν σε περιόδους αστάθειας και ρευστότητας, μεταξύ μεγαλοϊδεατισμού, εθνικής ολοκλήρωσης, διεθνούς οικονομικού ελέγχου, με διαδοχικές αναμετρήσεις του θρόνου με τα κόμματα, των κομμάτων μεταξύ τους, των εγχώριων αστικών στρωμάτων, κεφαλαιοκρατών και μικρομεσαίων και της εύρωστης διασποράς, που

εκφράστηκε με την αντιπαράθεση του δραστικού εκσυγχρονισμού του τρικουπικού Νεωτεριστικού Κόμματος και του «διστακτικού εκμοντερνισμού» του δηλιγιαννικού Εθνικού Κόμματος (Μαρωνίτη, 2010, σσ. 113 κ.ε.· Σβορώνος, 2007, σσ. 89 κ.ε.). Πολλά χρόνια μετά τη θέσπισή του, υποστηρίχθηκε τεκμηριωμένα ότι ο Ποινικός Νόμος εμπότισε την ποινική επιστήμη και την απονομή της δικαιοσύνης με στοιχεία ξένα προς τις κοινωνικές συνθήκες της χώρας (Μανωλεδάκης, 1986, σσ. 133 και 138· Αλιβιζάτος, 1981, σσ. 107-108· Σβορώνος, 2007, σσ. 100 κ.ε.).

Ο Ποινικός Νόμος ακολουθούσε την τριχοτόμηση των εγκλημάτων σε κακουργήματα, πλημμελήματα και πταίσματα και προέβλεπε, αντιστοίχως, εγκληματικές, επανορθωτικές και πταισματικές (αστυνομικές) ποινές. Στις πρώτες περιλαμβάνονταν η θανατική ποινή, η ποινή της ισόβιας κάθειρξης και η ειρκτή, στις δεύτερες η φυλάκιση και η χρηματική ποινή και στις τελευταίες η κράτηση και το πρόστιμο (Δημόπουλος 2002, σσ. 41-42· Κουράκης, 2009, σσ. 211-212). Ωστόσο, η μακροχρόνια ισχύς και η εφαρμογή του δεν αρκούσαν για να ρυθμίσουν τα ιδιαίτερα κοινωνικά προβλήματα που είχαν επιφέρει οι συνέπειες της ριζικής αναδιάρθρωσης της αγροτικής παραγωγής, όπως φαίνεται από τις έκτακτες νομοθεσίες της περιόδου, π.χ. ο Ν. ΤΟΔ΄/1871 (Βιδάλη, 2007, τόμ. Α΄ σσ. 334 κ.ε.). Περαιτέρω, οι συγκρούσεις της παλαιάς, «"κρατικής" ή κρατικοδίαιτης αστικής τάξης» και των γαιοκτημόνων με τη νέα «επιχειρηματική αστική τάξη», που αποκρυσταλλώθηκε στον εθνικό διχασμό του 1915 (Μαυρογορδάτος, 1982, σσ. 55 κ.ε.· Μαυρογορδάτος, 2015, σσ. 235 κ.ε.), ανέδειξαν την ανάγκη για αναθεώρηση και προσαρμογή της νομοθεσίας, συμπεριλαμβανομένου του ποινικού δικαίου, στα νέα (τότε) κοινωνικά δεδομένα (Μανωλεδάκης, 1986, σ. 138). Έδωσαν, επίσης, το έναυσμα για τις πρώτες προσπάθειες «συστηματικής πολιτικής καταστολής και διώξεων» (Βόγλης, 2004, σ. 55), που μετατράπηκαν σε «απροκάλυπτη δίωξη των πολιτικών αντιπάλων του καθεστώτος και ειδικότερα των κομμουνιστών» από τη δικτατορία της 4ης Αυγούστου 1936 (Μυλωνάς, 1998, σ. 37). Κορυφαία δείγματα αυτής της πολιτικής ήταν ο Ν. 4229/1929 «Περί των μέτρων ασφαλείας του κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των ελευθεριών των πολιτών», που καθιστούσε έγκλημα με «ίδιον χαρακτήρα» ή «ιδιώνυμο αδίκημα» την κομμουνιστική δράση και ιδεολογία, απειλώντας ποινές φυλάκισης και εκτόπισης για τους «δράστες» (Αλιβιζάτος, 1981, σσ. 147-168· Κουράκης, 2000, σσ. 28-29) και ο μεταξικός Α.Ν. 117/1936 «Περί μέτρων προς καταπολέμησιν του κομμουνισμού και των εκ τούτου συνεπειών», που επιφύλασσε τρίμηνη φυλάκιση και εξορία από έξι μήνες έως δύο έτη σε όποιον επεδίωκε τη διάδοση, ανάπτυξη και εφαρμογή θεωριών, ιδεών ή κοινωνικών συστημάτων «τεινόντων εις την ανατροπήν του κρατούντος εν τη χώρα κοινωνικού καθεστώτος». Σε συμπλήρωση αυτού του νομοθετήματος, ο Α.Ν. 1075/1938 «Περί μέτρων ασφαλείας του κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των πολιτών», προέβλεπε τις «δηλώσεις μετανοίας», την ίδρυση ειδικών φυλακών για πολιτικούς κρατουμένους (στρατοπέδων συγκέντρωσης με πειθαρχημένη διαβίωση και υποχρεωτική εργασία) και τα «πιστοποιητικά κοινωνικών φρονημάτων» (Βόγλης,

2004, σσ. 63-64). Στο ίδιο πλαίσιο, ο Α.Ν. 375/1936 «Περί κατασκοπείας» προσέφερε τη νομική βάση για τις προτάσεις των εισαγγελικών αρχών επί των ποινών σε δίκες ενώπιον στρατοδικείων με κατηγορούμενους κομμουνιστές. Μεταξύ αυτών των ποινών ελαφρύτερη ήταν η ισόβια κάθειρξη και αυστηρότερη ο θάνατος (Πανουργιά, 2013, σ. 47). Γενικότερα, επρόκειτο για νόμους οι οποίοι «δεν τιμωρούσαν ένα έγκλημα, αλλά κατασκεύαζαν ένα έγκλημα το οποίο έπρεπε να τιμωρηθεί» (Βόγλης, 2004, σ. 64), για συμβολικό, «πολιτικό ποινικό δίκαιο» που, ιδίως κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου και μετά από αυτόν, όπως και κατά την επταετία της στρατιωτικής δικτατορίας, προκάλεσε μια τιμωρητική έκρηξη (Μανωλεδάκης, 1998, σ. 29).

Με τη λήξη του εμφύλιου πολέμου, η συμπλήρωση του πρώτου μισού του 20ού αιώνα έφερε το μακράς διαρκείας τέλος του ποινικού νομοθετήματος της βαυαρικής Αντιβασιλείας, η αρχή του οποίου έγινε το 1911, όταν συνεστήθη ειδική τριμελής επιτροπή για την έκδοση νέου ανακαινισμένου ποινικού κώδικα. Με όσα συνέβησαν έκτοτε, οι νομοπαρασκευαστικές εργασίες ουσιαστικά άρχισαν το 1924 και μετά από τέσσερα διαφορετικά σχέδια ο Ποινικός Κώδικας κυρώθηκε το 1950 (Ν. 1492/17.8.1950) και τέθηκε σε ισχύ από 1.1.1951 (Κουράκης, 2009, σσ. 252 κ.ε.· Κωστάρας, 2019, σσ. 25-26).

Το δεύτερο βασικό νομοθέτημα στο οποίο θεμελιώθηκε η σωφρονιστική εξουσία, 116 χρόνια μετά τον Ποινικό Νόμο του 1834, ο Ποινικός Κώδικας του 1950, ήταν ένα έργο που χαρακτηρίστηκε «ιανόμορφο» (Κωστάρας, 2019, σ. 26). Στο «φωτεινό», γενικό μέρος του, έφερε τη σφραγίδα του εισηγητή του, Ν. Χωραφά (Κωστάρας, 2019, σ. 27), ο οποίος πίστευε ότι «η ποινική εξουσία της Πολιτείας δεν είναι δυνατόν να μετατραπεί εις θεραπαινίδα ταύτης ή εκείνης της τυραννίας», αλλά και συνέδεε τον ποινικό καταλογισμό με την κανονικότητα της προσωπικότητας «ήτις καθιστά εφικτήν εις τον μέσον κοινωνικόν άνθρωπον [δηλαδή τον "συνήθη'', "φιλόνομο'', πνευματικώς ώριμο και "υγιή'' πολίτη] την συμμόρφωσιν προς τας προσταγάς του δικαίου» (Χωραφάς, 1963, σσ. 534 κ.ε., σ. 540· Βιδάλη, 2012, σ. 279). Στο γενικό μέρος του Ποινικού Κώδικα του 1950 εκφράστηκαν βασικές αρχές του φιλελεύθερου, δημοκρατικού, ανθρωπιστικά προσανατολισμένου ποινικού δικαίου, ιδίως με την εισαγωγή της δικαιοκρατικής αρχής σε αντικατάσταση της «αρχής του αστυνομικού κράτους», του «κράτους έκτακτης ανάγκης», όπου τα σώματα ασφαλείας «στρατιωτικοποιούνται» στο όνομα της προστασίας της εδαφικής κυριαρχίας και της εσωτερικής ευταξίας (Βιδάλη, 2007, τόμ. Α΄, σσ. 392 κ.ε., σ. 404). Σε αντίθετη κατεύθυνση, στο «σκοτεινό» ειδικό μέρος του Ποινικού Κώδικα εντοπίστηκαν απαρχαιωμένες ρυθμίσεις χωρίς αντικείμενο αναφοράς και χωρίς σύνδεση με την κοινωνική πραγματικότητα του δεύτερου μισού του 20ού αιώνα, όπως αυτές περί επαιτείας, αλητείας, μονομαχίας (Κωστάρας, 2019, σ. 26). Στο μέρος αυτό, ο νομοθέτης κράτησε θέση για το «ιδεολογικό άδικο» με το οποίο ικανοποιούνται ηθικές αντιλήψεις και πεποιθήσεις των μικροαστικών στρωμάτων του πληθυσμού και για τα «ψευτοεγκλήματα», εγκλήματα με την τυποποίηση των οποίων προστατεύονται «ψευδοαγαθά» όπως η κοινωνική ηθική, το

θρησκευτικό συναίσθημα και το κοινό αίσθημα (Μανωλεδάκης, 1998, σσ. 22-23, σσ. 198 κ.ε.), νοθεύοντας τον φιλελευθερισμό του Ποινικού Κώδικα. Επέτρεψε, επίσης, την παρουσία φρονηματικών στοιχείων (π.χ. κακοβουλία, σκληρότητα, κερδοσκοπία, φυγοπονία) που οδηγούν σε απομάκρυνση από το –βασισμένο στα χρηστά ήθη, την αιδώ μπροστά στο άσεμνο, την οφειλόμενη προσοχή στην αμέλεια– στερεότυπο του μέσου συνετού ανθρώπου και διαμορφώνουν την κρίση περί καταλογισμού, με την προσφυγή στην αντικοινωνική και αντικανονική προσωπικότητα, στον τρόπο ζωής και την προεγκληματική και μετεγκληματική κοινωνική επικινδυνότητα. Ανέδειξε ως κυρίαρχες αξίες την πατρίδα, την τιμή, την οικογένεια, ενισχύοντας την ηθική των ομάδων εξουσίας της εποχής (Παρασκευόπουλος, 1987, σσ. 155 κ.ε. και σσ. 39 κ.ε.· Φυτράκης, 2007, σσ. 691 κ.ε.· Βιδάλη, 2012, σσ. 278-283).[1]

Πέραν, όμως, των φιλελεύθερων πνευματικών βάσεων, των δικαιοκρατικών βασικών αρχών του και των παρεκκλίσεών του από το έννομο αγαθό ως έρεισμα της ποινικής τυποποίησης, ο Ποινικός Κώδικας έκανε τα πρώτα βήματά του υπό το βαρύ κλίμα της μετεμφυλιακής περιόδου, ένα κλίμα παρόν και κατά τη στρατιωτική δικτατορία της περιόδου 1967-1974. «*Το Ποινικό δίκαιο έμεινε δεμένο με συνειρμούς όπως ο αυστηρός χωροφύλακας, ο εισαγγελέας με τις κορώνες για παραδειγματικές ποινές, ο άκαμπτος δικαστής και ο (δεσμο)φύλακας*» (Παρασκευόπουλος, 2005, σ. 42). Κατά την επτάχρονη δικτατορία «συνυπήρξε» με τη δίωξη του φρονήματος, τη στέρηση του φυσικού δικαστή, με τη λειτουργία έκτακτων στρατοδικείων και τη στέρηση του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη (Μανωλεδάκης, 2006, σ. 37). Γενικότερα, οι πολιτικές συγκυρίες κατέστησαν δυσχερή τον προσανατολισμό του σε πιο φιλελεύθερες και ρεαλιστικές κατευθύνσεις (Μανωλεδάκης, 1986, σ. 138).

Η ψήφιση αυτού του Ποινικού Κώδικα (και του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας του 1950), μαζί με τη συνταγματική αλλαγή του 1952, δημιούργησαν μέσα στην πρώτη μεταπολεμική δεκαετία ένα νέο θεσμικό σύστημα για τη διαμόρφωση της αντεγκληματικής πολιτικής και του κοινωνικού ελέγχου του εγκλήματος. Σε αυτό συνυπήρχαν η προστασία της εθνικής ασφάλειας και ο αυστηρός αντικομμουνιστικός προσανατολισμός της επίσημης πολιτικής με τη μετεμφυλιακή νομοθεσία, που εφαρμόζονταν εκτός του πεδίου ρύθμισης της βασικής ποινικής νομοθεσίας, καθώς και τα στοιχεία δικαίου της προσωπικότητας του δράστη του Ποινικού Κώδικα (Βιδάλη, 2007, τόμ. Β΄, σ. 639). Η συμπόρευση της εμφανούς πολιτικής καταστολής, που μετέτρεψε σε κανονική κατάσταση τις νομοθεσίες έκτακτης ανάγκης, με την ποινική καταστολή της

1. Η έννοια της επικινδυνότητας, κεντρικής σημασίας στον εγκληματολογικό θετικισμό και στο ποινικό δίκαιο της προσωπικότητας του δράστη και καθοριστικής βαρύτητας στις προγνωστικές μεθόδους και στις πολιτικές διαχείρισης κινδύνων, έχει δεχθεί σφοδρή κριτική τόσο από την εγκληματολογική θεωρία όσο και από τη θεωρία του ποινικού δικαίου ως στοιχείο «πλαστό» και εργαλείο αυθαιρεσίας της εξουσίας [βλ. ενδεικτικά τις παλαιότερες μελέτες των Πανούση, 1978, σσ. 776 κ.ε. και Αλεξιάδη, 1986, σσ. 131 κ.ε., καθώς και τις πιο πρόσφατες μονογραφικές συμβολές στη σχετική συζήτηση του Γιαννούλη (2017) και της Γασπαρινάτου (2020)].

«συμβατικής» έννομης τάξης δημιούργησαν ένα προσχηματικό πλαίσιο «κράτους δικαίου». Περαιτέρω, αξιοσημείωτες είναι οι αναπάντεχες αναλογίες των επιλογών της μετεμφυλιακής νομοθεσίας για την ασφάλεια, που έχουν σχέση και με την αποπολιτικοποίηση του καθεστώτος έκτακτης ανάγκης, με διώξεις των κομμουνιστών βάσει κανόνων του κοινού Ποινικού Δικαίου (Βιδάλη, 2007, τόμ. Β΄, σ. 623 και υποσημ. 26) και με τη νομοθεσία κατά της τρομοκρατίας που θεσπίστηκε μερικές δεκαετίες αργότερα (Μπελαντής, 2004, σσ. 372 κ.ε.· Σπυράκος, 2004, σσ. 402 κ.ε.). Όπως έχει επισημανθεί, «*η νόθευση της λειτουργίας του πολιτεύματος και οι γενικότερες κοινωνικοπολιτικές συνθήκες καθιστούσαν τη λειτουργία του Ποινικού Κώδικα συμπληρωματική και υπό την αίρεση της μη υπαγωγής των εγκληματικών γεγονότων στο έκτακτο-εξαιρετικό ποινικό δίκαιο. Επομένως, όχι μόνο τα δικαιώματα των πολιτών ρυθμίζονταν σε δύο ταχύτητες, αλλά και η έκφραση της ποινικής απαξίας της πολιτείας, θεωρητικά τουλάχιστον, τελούσε σε πολλές περιπτώσεις υπό την "αιγίδα" ή αίρεση της μη ένταξης της αξιόποινης πράξης στις διατάξεις της έκτακτης νομοθεσίας (π.χ. περιπτώσεις αλητείας-επαιτείας, πορνείας, εξύβρισης, συκοφαντικής δυσφήμισης και πόσο μάλλον κατασκοπείας, προσβολών κατά της πολιτειακής εξουσίας κ.λπ.), στο επίπεδο της αστυνομικής επέμβασης*» (Βιδάλη, τόμ. Β΄, 2007, σ. 638).

Ο Ποινικός Κώδικας του 1950, παρά τις αλλεπάλληλες τροποποιήσεις, τις νομολογιακές ανακατευθύνσεις και τις «εκτροπές» του από το δημοκρατικό δικαιοκρατικό πρότυπο (Βιδάλη, 2012, σ. 284), εξέφρασε σε έναν βαθμό τάσεις της φιλελεύθερης αντεγκληματικής πολιτικής και προτεραιοποίησε την ειδική έναντι της γενικής πρόληψης (Παπαδάτος, 1973, σσ. 47 και 99· Κουράκης, 2009, σσ. 272 κ.ε.). Η προ των πυλών ή και ήδη παρούσα 4η βιομηχανική επανάσταση (Βιδάλη, 2017, σσ. 1 και 4), η εμφάνιση νέων μορφών εγκληματικότητας συνδεδεμένων με τις τεχνολογικές εξελίξεις, τις μεταβολές των αξιακών συστημάτων και την παγκοσμιοποιημένη πραγματικότητα (Χουλιάρας, 2019, σσ. 83-84) κ.ά. εξελίξεις κατέστησαν αναγκαία την αναθεώρησή του, με αναπροσανατολισμό επιλογών και ένα καινούργιο πλαίσιο συστηματικής κατάταξης των ρυθμίσεών του (Κωστάρας, 2019, σσ. 26-27).

Έτσι, το 2019 τέθηκε σε ισχύ νέος Ποινικός Κώδικας.[2] Στο προοίμιο της Αιτιολογικής Έκθεσης αναφέρεται, μεταξύ άλλων, ότι ο Ποινικός Κώδικας του 1950 υπέστη τροποποιήσεις στο πλαίσιο μιας συγκυριακής άσκησης αντεγκληματικής πολιτικής με «εν θερμώ» παρεμβάσεις και με ρυθμίσεις διαμέσου ειδικών νόμων.[3] Έτσι, κρίθηκε ότι είχε ανάγκη ριζικού εκσυγχρονισμού και ιδεολογικού αποχρωματισμού, ώστε να

2. Ν. 4619/2019, ΦΕΚ Α΄ 95/11.6.2019.

3. Σύμφωνα με τον Κωστάρα (2019, σ. 27), επρόκειτο για «αποστήματα» της εφαρμογής του προϊσχύσαντος Ποινικού Κώδικα και για ρυθμίσεις «ρωγμές» που είτε αφαιρούσαν χρήσιμα δομικά στοιχεία του ποινικού οικοδομήματος είτε «διαρρήγνυαν» δογματικά τη συνοχή του. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν οι νόμοι για τη νομιμοποίηση εσόδων από παράνομες δραστηριότητες, το οργανωμένο έγκλημα, την τρομοκρατία και το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης (Μανωλεδάκης, 2006, σ. 46).

ανταποκριθεί στις σύγχρονες αντιλήψεις τόσο για την αντεγκληματική πολιτική όσο και για την προστασία του πολίτη από την κατάχρηση της ποινικής καταστολής (μεταξύ άλλων) με τη διαμόρφωση ενός συστήματος ποινικών κυρώσεων που να ανταποκρίνεται στις σύγχρονες απόψεις για την ποινή (Χαραλαμπάκης, 2020, σσ. 3-4). Το πολιτικό σύστημα, παρά τις διαφωνίες που αφορούσαν τη διαδικασία και τον χρόνο ψήφισης και ορισμένες επιμέρους επιλογές, έδειξε ότι συναινεί τουλάχιστον σε ό,τι αφορά τη γενική δικαιοπολιτική κατεύθυνση του νέου Ποινικού Κώδικα και τις βασικές αρχές του (Βιδάλη, 2021). Αυτή η συναίνεση αποδεικνύεται εύθραυστη, καθώς με αφορμή ορισμένα βίαια εγκλήματα δρομολογείται η αυστηροποίηση της ποινικής νομοθεσίας με βάση την «πολιτική δημαγωγία και τον λαϊκισμό», με επίκληση της ανάγκης να ενισχυθεί η ασφάλεια των πολιτών και να ικανοποιηθεί το κοινό περί δικαίου αίσθημα, όπως έχει δηλώσει ο αρμόδιος Υπουργός Δικαιοσύνης.[4] Σύμφωνα με τον Πρόεδρο της Ένωσης Δικαστών και Εισαγγελέων Χ. Σεβαστίδη, «στην Ελλάδα καλός πολιτικός θεωρείται αυτός που απαιτεί την επαναφορά της θανατικής ποινής, τον πραγματικό ισόβιο εγκλεισμό των κρατουμένων και έντιμος δικαστής αυτός που θα επιβάλει τέτοιες ποινές».[5] Όλα αυτά προοιωνίζονται ότι ανοίγει ένας κύκλος αυστηροποίησης των ποινών, σε αντίθετη κατεύθυνση από αυτήν που εισήγαγε ο νέος Ποινικός Κώδικας.

Από όσα προεκτέθηκαν, και ενώ είναι πολύ νωρίς για μια αποτίμηση της επίδρασης του νέου Ποινικού Κώδικα και του συστήματος των κυρώσεών του στην απονομή της δικαιοσύνης, είναι προφανές ότι τα νομοθετήματα του 1834 και του 1950, που αποτέλεσαν το βασικό θεσμικό πλαίσιο σύμφωνα με το οποίο είναι επιτρεπτή η στέρηση της ελευθερίας και ο εγκλεισμός στη φυλακή για την τέλεση αξιόποινων πράξεων, δεν ήταν τα μόνα νομικά ερείσματα για τον καταναγκαστικό διαχωρισμό και εγκλεισμό χιλιάδων ανθρώπων, με εκτοπίσεις, εξορίες και φυλακίσεις, που θεωρήθηκαν «απειλή» για το πολιτικό σύστημα, συνήθως για τις «εγκληματοποιημένες» ιδέες τους. Πλήθος ειδικών ποινικών και «παρασυνταγματικών» νόμων δημιούργησαν για σημαντικές χρονικές περιόδους καταστάσεις γενικευμένης προληπτικής καταστολής, ποινικού ή διοικητικού χαρακτήρα, με την επίκληση αόριστων και ασαφών απειλών, κοινωνικών και εθνικών (Μυλωνάς, 1998, σσ. 327 κ.ε.· Σπυράκος, 2004, σσ. 404 κ.ε.· Πανούσης, 2010, σσ. 92-94).

4. «Αποκάλυψη: Αύξηση στον χρόνο παραμονής στις φυλακές για δράστες βίαιων εγκλημάτων με αφορμή τη σοκαριστική υπόθεση στα Γλυκά Νερά» (dikastiko.gr) (ανακτήθηκε 28.5.2021).
5. «Βόμβες Χρ. Σεβαστίδη για "νομοθετική κουρελού" των Ποινικών Κωδίκων» (dikastiko.gr) (ανακτήθηκε 1.6.2021).

2. Οι ελληνικές φυλακές σε διαρκώς κρίσιμη κατάσταση

Στο «πρώτο βασικό νομοθέτημα» – «σημαντικό σταθμό» της ελληνικής σωφρονιστικής νομοθεσίας (Αλεξιάδης, 2001, σ. 93), το Β.Δ. του 1836 «Περί σωφρονιστικής φυλακής»[6] (Πανούσης, 1981, σσ. 213-218· Αλεξιάδης, 2001, σσ. 399-405), και συγκεκριμένα στα άρθρα 33 και 34, οριζόταν ότι οι κρατούμενοι τιμωρούνται *«ένεκα κραυγής, απειθείας, ύβρεων και ερίδων» «εις έρημον ή σκοτεινόν οικίσκον, και εις δίαιταν άνοψον».* Η ανώτατη διάρκεια της πειθαρχικής ποινής, κατά την εκτέλεση της οποίας οι κρατούμενοι λάμβαναν μόνο ψωμί και νερό (Κουράκης, 1990, σ. 80), στην απλή μορφή των ανωτέρω παραπτωμάτων οριζόταν στις έξι ημέρες και μπορούσε να ανέλθει στον έναν μήνα σε περίπτωση «αποπείρας δραπετεύσεως», ενώ σε περίπτωση «αποποιήσεως εργασίας» είχε αόριστη διάρκεια «μέχρι της υποταγής του απειθούντος». Η εκτέλεση της ποινής του σκοτεινού οικίσκου δεν επιτρεπόταν να υπερβαίνει τις δέκα συνεχείς ημέρες και η ποινή της ανόψου διαίτης επιτρεπόταν να διαρκεί έως τρεις συνεχείς ημέρες και είκοσι συνολικά ημέρες εντός ενός μηνός. Οι μόνες διατάξεις που εφαρμόστηκαν από αυτό το «προοδευτικό» για τα δεδομένα της εποχής νομοθέτημα, που εισήγαγε το ωβούρνειο (μεικτό) σωφρονιστικό σύστημα, ήταν αυτές που ρύθμιζαν την εποπτεία των φυλακών και την πειθαρχία των κρατουμένων (Κουράκης, 2009, σσ. 215-216· Αρχιμανδρίτου, 2000, σ. 389), δεδομένου ότι στα ενετικά φρούρια, τα τουρκικά οικοδομήματα και τις ιδιωτικές κατοικίες που χρησιμοποιούνταν τότε ως φυλακές, «*ουδέ σύστημά τι ποινητικόν ή σωφρονιστικόν δύναται να εφαρμοσθή, ουδέ διατριβή υγιεινή να κατασταθή*» (Δηλιγιάννης και Ζηνόπουλος, 1862, σ. 446 – βλ. και Γαρδίκα, 1965, σσ. 74-75).

Με αναφορές του ίδιου έτους (1836), υποβάλλονταν αιτήματα για την παροχή παλαιών στρατιωτικών ενδυμάτων και κατασκευή καθισμάτων και κλινών, «προς θεραπείαν της γυμνότητος» των κρατουμένων και προκειμένου αυτοί να μην κοιμούνται «επί της υγράς γης» (Αλεξιάδης 2001, σσ. 91-92). Η αθλιότητα αυτή επιβεβαιωνόταν από το μέλος της βαυαρικής Αντιβασιλείας von Maurer, ο οποίος επισκεπτόμενος τις φυλακές διαπίστωνε ότι «*οι κρατούμενοι –ανάμεσον των ιδίων αυτών περιττωμάτων- ευρίσκοντο εντός βρωμερών υπονόμων*» (Μάουρερ, 1976, όπως αναφέρεται σε Κουράκη, 2009, σ. 215). Οι κρατούμενοι υφίσταντο το βίαιο, αυταρχικό καθεστώς που υπαγορευόταν από το τότε κυρίαρχο τιμωρητικό πρότυπο αντεγκληματικής πολιτικής (Κουράκης, 1990, σσ. 79-80), όπως αυτό διαμορφωνόταν από τις τραγικές συνθήκες διαβίωσής τους και το πειθαρχικό καθεστώς της κράτησής τους.

Σχεδόν έναν αιώνα αργότερα, κατά την περίοδο του μεσοπολέμου, η δημοσιογραφική πένα του Π. Πικρού περιέγραφε τις φυλακές ως «*άθλιες, σάπιες κι ετοιμόρροπες τρώγλες, με πνιγερή και δυσώδη ατμόσφαιρα που την δηλητηριάζουν διαρκώς αι αηδείς*

6. Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος, αριθ. 81/31.12.1836.

αναθυμιάσεις ενός ελεεινού αποχωρητηρίου στο βάθος της κάθε τρώγλης». Σε σχεδόν καθημερινά δημοσιεύματά του στην εφημερίδα *Ελεύθερος Τύπος* από 25.3 έως 30.5.1926, έγραφε: «*Τοποθετημένοι εις δύο αντιστοίχους σειράς, πλαγιασμένοι επί του δαπέδου, οι κρατούμενοι κοιμούνται όμοια και απαράλλακτα σαν κουτάλια το ένα μέσα στο άλλο*» ... «*Οι φυλακισμένοι επέρασαν ολόκληρον τον χειμώνα εις θαλάμους υγρούς με μόνον το εφόδιον κανένα αχυρόστρωμα, και τούτο εάν ήσαν εις θέσιν να το προμηθευθώσιν οι ίδιοι. Εφημερίδες, κουρελόχαρτα ή άθλια στράτσα αντικαθίστον ολόκληρον τον χειμώνα τους υαλοπίνακας εις τα παράθυρα*» (Πικρός, 2016, σσ. 96, 168, 172). Με τα ίδια μελανά χρώματα καταθέτουν τις μαρτυρίες τους από την ίδια περίοδο υπηρεσιακά στελέχη και δικαστικοί λειτουργοί, εκτιμώντας ότι οι ελληνικές φυλακές «δεν δύνανται να έχωσιν αξίαν μείζονα αποθήκης εμπορευμάτων, τουτέστιν ανθρωπαποθήκης», υποστηρίζοντας ότι με λίγες εξαιρέσεις, πρόκειται για «ηρειπωμένα οικήματα» που «διέπονται από το σύστημα της διαρκούς συμβιώσεως των φυλακισμένων και συναγωνίζονται μεταξύ των, ποια να ξεπεράσει την άλλην εις την ανεπάρκεια του χώρου και την ακαθαρσίαν» και συμπληρώνοντας ότι στις ελληνικές φυλακές η κατάσταση είναι ασφυκτική, καθώς τα χρησιμοποιούμενα κτίρια δεν διαθέτουν ούτε τον μισό του κανονικού χώρου που αναλογεί σε κάθε κρατούμενο (Κουράκης, 2009, σ. 251).

Λίγο πριν συμπληρωθεί ένας ακόμη αιώνας από την περίοδο της δημοσιογραφικής έρευνας του Π. Πικρού, ο Υπουργός Δικαιοσύνης, Α. Ρουπακιώτης, δήλωνε το 2012 στη Βουλή: «*Δεν είναι κακές οι συνθήκες στις φυλακές. Είναι άθλιες. Έχουμε φυλακές-ποντικότρυπες. Έχουμε φυλακές-ντροπή. Και έχουμε οικονομικές δυνατότητες που περιορίζουν το σιτηρέσιο από 3,20 ευρώ σε 2 ευρώ και τώρα, 1,80 ευρώ. Δεν έχουμε γιατρούς. Δεν έχουμε κοινωνικούς λειτουργούς. Δεν έχουμε νοσηλευτές. Αυτές είναι οι φυλακές της χώρας*» (Κουλούρης, 2016, σ. 2.469, υποσημ. 2).

Σε όλο σχεδόν το χρονικό διάστημα από τις πρώτες σχετικές αναφορές έως σήμερα, οι μαρτυρίες έχουν όμοιο περιεχόμενο. Πρόκειται για καταστάσεις προσβλητικές για την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, που έχουν αποτυπωθεί από αλλοδαπούς επισκέπτες, λόγιους, δημοσιογράφους, πολιτικούς, δικαστές, εισαγγελείς, επιθεωρητές φυλακών και άλλα υπηρεσιακά στελέχη και παράγοντες της σωφρονιστικής διοίκησης καθώς και κρατουμένους. Μεταξύ πολλών άλλων, ο Γενικός Επιθεωρητής των Φυλακών του Κράτους Η. Λαγάκος εξέθετε την κατάσταση των περισσότερων φυλακών το 1933 (εξαιρουμένων των αγροτικών και των φυλακών Αβέρωφ) γράφοντας τα εξής: «Εντός στενών, ανηλίων και σεσηπότων θαλάμων διαμένουν φύρδην-μίγδην γυμνητεύοντες και πολλάκις νήστεις υπόδικοι μετά βαρυποίνων υποτρόπων, πάσχοντες εκ φυματιώσεως ή άλλων μεταδοτικών νόσων, μετά ψυχοπαθών εγκληματιών, έντιμοι καθ' όλα πολίται κρατούμενοι διά χρέη ή δι' αδικήματα ελαχίστης σημασίας μετά κακούργων βαθύτατα πεπωρωμένων, πραγματικών επαγγελματιών του εγκλήματος. [...] τα υφιστάμενα κτίρια κανονικώς δεν έπρεπε να περιλαμβάνουν ούτε 4 χιλιάδας κρατουμένων, ενώ στεγάζουν σήμερον άνω των 10 χιλιάδων ατόμων». Ο ίδιος,

αναφερόμενος στους κρατουμένους των φυλακών, στις οποίες δεν υπήρχε οργανωμένη εργασία για να ενισχύουν τη διατροφή τους, γράφει ότι είναι «ανθρώπινα ράκη», «απολέσαντα παν ίχνος αξιοπρεπείας» που «διατρέφονται επί έτη με ψωμί και νερό μόνον» (Κουράκης, 2009, σσ. 250-251). Με την αναφορά αυτή ανακαλείται στη μνήμη η πειθαρχική κύρωση του Β.Δ. του 1836 «Περί σωφρονιστικής φυλακής», δείχνοντας ότι *ένα απάνθρωπο μέτρο πειθάρχησης των ανυπάκουων κρατουμένων της τέταρτης δεκαετίας του 19ου αιώνα έγινε εν τοις πράγμασι μέρος της συνήθους διαβίωσης στις φυλακές του 20ού αιώνα*, που σήμερα θεωρείται βασανιστήριο υπό το πρίσμα της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (άρθρο 3 ΕΣΔΑ) και αποτελεί τυπικό έγκλημα (άρθρο 137Α ΠΚ).

Πλήθος σχετικών αναφορών προσφέρει η εμπεριστατωμένη μελέτη του Ν. Κουράκη για την ποινική καταστολή, όπου περιγράφεται και η κατάσταση όπως διαμορφώθηκε από τη δεκαετία του 1960 και μετά με τις τρεις κωδικοποιήσεις της σωφρονιστικής νομοθεσίας (τον Σωφρονιστικό Κώδικα του 1967,[7] τον Κώδικα Βασικών Κανόνων για τη Μεταχείριση των Κρατουμένων του 1989[8] και τον Σωφρονιστικό Κώδικα του 1999[9]) και την εφαρμογή τους (Κουράκης, 2009, σσ. 212 κ.ε., σσ. 236 κ.ε., σσ. 254 κ.ε., σσ. 284 κ.ε.). Με τις αναφορές αυτές, όπως και με τις αντίστοιχες αναπτύξεις στο έργο του Αλεξιάδη (2001, σσ. 89 κ.ε.) και του Δημόπουλου (2009, σσ. 101 κ.ε., σσ. 140 κ.ε., σσ. 229 κ.ε.), που εστιάζουν περισσότερο στα ζητήματα που τίθενται στο θεσμικό πεδίο, αναδεικνύεται ότι η «θλιβερή» κατάσταση των ελληνικών φυλακών (Κουράκης, 2009, σ. 329) δεν αποτελεί συγκυριακό ή πρόσκαιρο πρόβλημα, άλλα μάλλον παγιωμένη συνθήκη και συστατικό στοιχείο της σωφρονιστικής καταστολής και της μεταχείρισης των κρατουμένων.

3. Πολιτική καταστολή και σωφρονιστικό σύστημα εξαίρεσης: οι «Νέοι Παρθενώνες»

Από τη μελέτη των εκτενών αναφορών για το ελληνικό σωφρονιστικό σύστημα και την εξέλιξή του, προκύπτει ένα κενό που αφορά τις εξελίξεις της περιόδου 1936-1960, κατά την οποία η καταστολή έλαβε έντονο πολιτικό χαρακτήρα, όπως έχει προαναφερθεί. Γενικότερα (όχι μόνο στην Ελλάδα) παρατηρείται ότι οι πολιτικοί κρατούμενοι έχουν εξαιρεθεί από την ιστοριογραφία της φυλακής, που μελετά τη φυλακή-θεσμό και όχι τους ίδιους τους κρατουμένους (Βόγλης, 2004, σ. 21). Ο Αλεξιάδης δικαιολογεί αυτό το συνηθισμένο κενό της σωφρονιστικής εργογραφίας, εκφράζοντας την άποψη ότι η μέσω της ποινής και των φυλακών εξυπηρέτηση πολιτικών, θρησκευτικών, οικονομικών και άλλων εξωποινικών σκοπών δεν ενδιαφέρει τις εγκληματολογικές

7. Α.Ν. 125/4.9.1967 (ΦΕΚ Α΄ 152).
8. Ν. 1851/16.5.1989 (ΦΕΚ Α΄ 122).
9. Ν. 2776/24.12.1999 (ΦΕΚ Α΄ 291).

επιστήμες παρά μόνο ως αντικείμενο κριτικής (Αλεξιάδης, 2001, σ. 55). Ωστόσο, το επιχείρημα αυτό θυμίζει την επίμονη άρνηση των κυβερνήσεων να δεχθούν την ίδια την ύπαρξη των πολιτικών κρατουμένων, που είναι συνυφασμένη στη χώρα μας με το νομοθετικό κενό για τον προσδιορισμό του πολιτικού εγκλήματος (Βόγλης, 2004, σσ. 99 κ.ε.). Οι εξωποινικοί και εξωσωφρονιστικοί σκοποί ενυπάρχουν στη γενεαλογία της φυλακής και τη σωφρονιστική επιστημολογία (Αρχιμανδρίτου, 2012, ιδίως σσ. 81 κ.ε.· Δημόπουλος, 2009, σσ. 1 κ.ε.). Σε μια συζήτηση για τη σωφρονιστική καταστολή δεν μπορεί να παραλειφθεί η εξέταση της εκτεταμένης προσφυγής σε συστηματικό εγκλεισμό, βασανιστήρια, εκτοπίσεις χωρίς δίκη, αναμορφωτήρια, στρατόπεδα εξορίας, ανθρώπων που ήταν πολιτικά αντιφρονούντες, ούτε μπορεί να παρακάμπτονται μερικές από τις πιο σκοτεινές περιόδους της νεοελληνικής ιστορίας, όπως ο Εμφύλιος (Πανουργιά, 2020, σσ. 19 και 22), που «εξορίστηκαν» από το πεδίο μελέτης της ποινικής καταστολής και της εγκληματολογίας.

Σε αντίθεση με όσα συνέβαιναν στις απελευθερωμένες χώρες της Ευρώπης μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, στην Ελλάδα κρατούμενοι δεν ήταν οι συνεργάτες των κατακτητών, αλλά όσοι είχαν αντισταθεί στις δυνάμεις του Άξονα, και οι συνθήκες διαβίωσής τους ήταν επίσης άθλιες, όπως και στις προηγούμενες περιόδους (Βόγλης, 2004, σ. 140). Πολλοί από τους χώρους εγκλεισμού αυτών των ανθρώπων (στρατόπεδα, φυλακές κ.λπ.) χρησιμοποιήθηκαν για την αναμόρφωση, την εθνική επανένταξη και την επαναφορά «εις τους κόλπους της φιλτάτης πατρίδος», με «διαφόρους επωφελείς εργασίας», κομμουνιστών, ανεξάρτητων αριστερών, ανθρώπων για τους οποίους υπήρχαν υποψίες ότι ήταν αριστεροί και των συγγενών τους, συμπεριλαμβανομένων των συζύγων και των παιδιών τους, καθώς και άλλων ανθρώπων οι οποίοι είχαν συμμετάσχει στην αντίσταση εναντίον των Γερμανών (Πανουργιά, 2013, σσ. 122-123). Η μελέτη της εμπειρίας της φυλακής και της εξορίας των –κατά την εξουσία– πολιτικά επικίνδυνων ανθρώπων συμβάλλει στην ανάλυση της έννοιας και της πρακτικής του εγκλεισμού, ως τεχνολογία της τιμωρίας και της πειθάρχησης και ως εκ τούτου καθίσταται απαραίτητη. Στη διάσταση αυτή, με αφετηρία τη μεταξική περίοδο και την παράδοση κρατούμενων αγωνιστών από τις ελληνικές στις κατοχικές αρχές έως τη μετατροπή της χώρας σε ένα απέραντο συρματόπλεγμα και από τα προληπτικά διοικητικά μέτρα κατά των πολιτικών κινδύνων μέχρι τον εγκλεισμό στα στρατόπεδα συγκέντρωσης, την «απόλυτη βιοπολιτική εξουσίαση επί των πολιτικών αντιπάλων», έχει αναφερθεί ο Πανούσης, χαρακτηρίζοντάς την «έκ-νομη κατα-στολή» (2010, σσ. 89 κ.ε., σσ. 93-94). Ο Δημόπουλος (1998, σ. 151), πραγματευόμενος το μόνιμο πρόβλημα του σωφρονιστικού μας συστήματος, τον υπερπληθυσμό, σημειώνει ότι «στις περιόδους του λεγόμενου “κομμουνιστικού κινδύνου”, οι φυλακές παρουσιάζουν σημαντική υπερπλήρωση λόγω των πολιτικών διωγμών των αντιφρονούντων». Έτσι, π.χ. ο Οργανισμός Αναμορφωτηρίων Μακρονήσου, που συστάθηκε με το Ψήφισμα ΟΓ΄ της 14ης Οκτωβρίου 1949 «Περί μέτρων εθνικής αναμορφώσεως», είχε σκοπό να συγκεντρώσει όλα τα τάγματα των στρατευσίμων που θεωρούνταν ύποπτοι ως

ή ήταν κομμουνιστές και στους οποίους δεν είχαν δοθεί όπλα («σκαπανείς») και να συμβάλει στη διευθέτηση του προβλήματος της υπερπλήρωσης των φυλακών της χώρας. Το στρατόπεδο της Γυάρου δημιουργήθηκε ως «υπαίθρια φυλακή» για πολίτες, προκειμένου να αποσυμφορηθούν οι κοινές φυλακές που ήταν ασφυκτικά γεμάτες από τις διώξεις των αριστερών κατά τη διετία της Λευκής Τρομοκρατίας 1945-1946 (Βόγλης, 2004, σσ. 83 κ.ε.). Στη Γιούρα εγκλείστηκαν παιδιά ηλικίας από δεκατεσσάρων μέχρι δεκαοκτώ ετών που οι γονείς τους πολεμούσαν στις τάξεις του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας είτε είχαν φυλακιστεί ως κομμουνιστές, προερχόμενα από «σωφρονιστήρια», κυρίως τις Φυλακές Ανηλίκων στην Κηφισιά, όπου επιδιωκόταν με βασανιστήρια η απόσπαση δηλώσεων μετανοίας από τους «τροφίμους» (Πανουργιά, 2013, σσ. 122-123 και 131). Ο ημερήσιος πληθυσμός των εγκλείστων σε φυλακές και στρατόπεδα μεταξύ 1947 και 1949 κυμαινόταν από 40.000 έως 50.000 άτομα, μεταξύ των οποίων εκτοπισμένοι πολιτικοί εξόριστοι με αποφάσεις Επιτροπών Δημόσιας Ασφάλειας, κατάδικοι ή υπόδικοι για εγκλήματα του κοινού ποινικού δικαίου που είχαν τελεστεί κατά τη διάρκεια της Κατοχής και των Δεκεμβριανών, κατάδικοι ή υπόδικοι βάσει της νομοθεσίας «περί εκτάκτων μέτρων» και στρατιώτες και αξιωματικοί για αναμόρφωση (στη Μακρόνησο), που ουδέποτε αναγνωρίστηκαν από την κυβέρνηση ως πολιτικοί κρατούμενοι (Βόγλης, 2004, σ. 100).

Οι ποινές και οι τιμωρητικές πρακτικές που επιβάλλονταν και εφαρμόζονταν στους πολιτικούς κρατουμένους, με αφετηρία την περίοδο της πολιτικής καταστολής του εθνικού διχασμού και με ρίζες στο ενδημικό για την ύπαιθρο πρόβλημα της ληστείας του 19ου αιώνα, παρουσιάζουν ιδιαίτερη ποικιλομορφία. Συνδυάζουν παραδοσιακές και νέες μορφές όπως η εκτόπιση, η φυλάκιση, τα μαζικά στρατόπεδα, οι εκτελέσεις, τα βασανιστήρια, η εξαντλητική εργασία και η αναμορφωτική προπαγάνδα και κατατείνουν στην αποδόμηση της προσωπικότητας των κρατουμένων και τη διάσπαση της συλλογικότητάς τους (Βόγλης, 2004, σ. 20, σ. 27, σ. 55, σσ. 140-172, με αναλύσεις για την εξορία, τις φυλακές, τα στρατόπεδα διαφώτισης ή κράτησης –Μακρόνησος, Τρίκερι, Γυάρος–). Η κυβέρνηση παρουσίαζε τα στρατόπεδα της Μακρονήσου, που χαρακτηρίστηκε «Νέος Παρθενών», ως δείγμα ελληνικού πολιτισμού (Πανουργιά, 2013, σ. 126), ως «σχολείο» ή «θεραπευτήριο» για νεαρούς, παραπλανημένους κομμουνιστές και θεωρούσε ότι μπορούσαν να αποτελέσουν μια μόνιμη σωφρονιστική λύση για στρατιώτες και πολίτες (Βόγλης, 2004, σσ. 161 και 153). Όσον αφορά το περιεχόμενο της σωφρονιστικής μεταχείρισης στη Μακρόνησο και τη Γυάρο, ενδεικτικά αναφέρεται ότι, μεταξύ πολλών δοκιμασιών, κακουχιών, απαγορεύσεων και στερήσεων, περιλάμβανε την απαίτηση από τους εκεί «θεραπευόμενους» να μεταφέρουν ογκώδεις πέτρες, μια καταπόνηση που γινόταν οργανωτική αρχή της ζωής τους. Στη Μακρόνησο, «η διαταγή ήταν πάντα πολύ σαφής: Πάρτε αυτές τις πέτρες από δω πάνω και μεταφέρτε τις εκεί κάτω. Όταν η μεταφορά ολοκληρωνόταν, η διαταγή αντιστρεφόταν: Πάρτε αυτές τις πέτρες από δω κάτω και μεταφέρτε τις εκεί πάνω. Αυτό συνεχιζόταν όλη μέρα, μέσα στη ζέστη του καλοκαιριού ή στο ψύχος του χειμώνα, κάτω από έναν

αδιάκοπο άνεμο, χωρίς νερό, χωρίς ανάπαυλα, χωρίς παπούτσια, με κουρελιασμένα ρούχα πάνω σε καταρρακωμένα σώματα. Κάποια στιγμή το βασανιστήριο αποκτούσε σκοπό: Φτιάξτε κρηπιδώματα για τις σκηνές σας» (Πανουργιά, 2013, σ. 125). Το αντίστοιχο βασανιστήριο στη Γυάρο λάμβανε άλλες διαστάσεις: Ισοπεδώστε το βουνό για να χτίσετε τη φυλακή σας. «Οι κρατούμενοι [...] ισοπέδωσαν το βουνό με αξίνες και φτυάρια, κι έχτισαν τη φυλακή [...] Το κτίριο δεν ήταν κατοικήσιμο. Κρύο σαν τάφος τον χειμώνα και ζεστό σαν καμίνι το καλοκαίρι, οι τοίχοι του άρχισαν να καταρρέουν ευθύς ως χτίστηκαν λόγω του θαλασσόνερου που είχε χρησιμοποιηθεί στην κατασκευή του» (Πανουργιά, 2013, σ. 127· Βόγλης, 2004, σσ. 169-170).

Ο εγκλεισμός των αριστερών πολιτικών κρατουμένων σε φυλακές, σε τόπους εξορίας και στρατόπεδα συγκέντρωσης κατά τις περιόδους της δικτατορίας του Μεταξά, της εθνικής αντίστασης και του εμφύλιου πολέμου εξακολούθησε να αποτυπώνεται μετά τον εμφύλιο πόλεμο, μέχρι και το απριλιανό πραξικόπημα και την επταετή δικτατορία 1967-1974, συνήθως σε αυτοβιογραφικά κείμενα (Μερακλής, 2006, σσ. 362 κ.ε.). Στο πλαίσιο αυτό, ιδιαίτερα σημαντικοί είναι οι τρόποι με τους οποίους οι κρατούμενοι επιχειρούσαν να μετασχηματίσουν τη φυλακή και να αναδείξουν την υποκειμενικότητά τους, με την άτυπη οργάνωση της καθημερινής ζωής τους, τις συγκρούσεις τους με τη διεύθυνση και με τη βοήθεια του μηχανισμού του Κομμουνιστικού Κόμματος μέσα στη φυλακή. Πρόκειται για τρόπους με τους οποίους δοκιμάζονταν τα όρια των επίσημων κανόνων της φυλακής και οργανωνόταν η ζωή «από τα κάτω»: δραστηριότητες (μαθήματα, ψυχαγωγικές εκδηλώσεις, άθληση, ομαδική ανάγνωση – ακρόαση, ταμείο ενίσχυσης των φτωχότερων), εορτασμοί, επινοήσεις για επικοινωνία με κρατουμένους άλλων φυλακών και με τους εκτός φυλακών, επισκεπτήρια, οργάνωση εκστρατειών για βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης και για γενική αμνηστία. Εξίσου σημαντικές είναι οι διάφορες μορφές αντίστασης, από την άρνηση συνεργασίας με τις αρχές έως την απροκάλυπτη σύγκρουση μαζί τους. Αυτές εκδηλώνονταν με διαφορετικούς τρόπους όπως η ειρωνεία και η διαμαρτυρία ως πράξη υπονόμευσης του διαχωρισμού από την ελεύθερη κοινωνία και η απεργία πείνας για τις συνθήκες διαβίωσης ή για την κατάργηση των εκτελέσεων, που οι ίδιοι οι πολιτικοί κρατούμενοι αξιολογούσαν ως την ανώτερη (αν και συνήθως αναποτελεσματική) μορφή αγώνα σε αντίθεση με την απόδραση που θεωρείτο ατομικιστική επιλογή που επιδείνωνε τη θέση των άλλων κρατουμένων (Βόγλης, 2004, σσ. 245 κ.ε., σσ. 270 κ.ε., σσ. 284 κ.ε.).[10] Έτσι, *η ακούσια στέρηση επαρκούς τροφής ως κατασταλτικό πειθαρχικό μέτρο και η έλλειψή της ως απόδειξη της αδιαφορίας του κράτους για τους κρατουμένους και της εξαθλίωσής τους μετατρέπονται σε εκούσια άρνηση λήψης τροφής, μια εκδήλωση αντίστασης στην εξουσία της φυλακής και στην κρατική καταστολή.*

10. Η απόδραση 27 ηγετικών μελών του ΚΚΕ από τις φυλακές Βούρλων του Πειραιά το 1955 θεωρείται από αυτήν την άποψη εξαίρεση και αναφέρεται ότι διοργανώθηκε χωρίς την έγκριση του ΚΚΕ (Βόγλης, 2004, σ. 272).

4. Διαστάσεις και διδάγματα της σωφρονιστικής καταστολής

Κατά την 200ετή πορεία του νεοελληνικού κράτους, η σωφρονιστική καταστολή, ως τρίτο, υλικό επίπεδο της ποινικής καταστολής (εκτέλεση ποινών και ειδικότερα ποινών στερητικών της προσωπικής ελευθερίας) μετά την ποινική νομοθέτηση και τη δικαιοδοτική κρίση της δικαστικής εξουσίας (Μανωλεδάκης, 2006, σσ. 23-24), δεν αποτέλεσε κεντρικό πολιτικό ζήτημα και συγκέντρωσε το ενδιαφέρον μόνο στις περιπτώσεις που συνδέθηκε με την ανασυγκρότηση της χώρας στο πλαίσιο του «σωφρονιστικού πυρετού» της δεκαετίας του 1920, με την ίδρυση κινητών και αγροτικών φυλακών (Αλεξιάδης, 2001, σσ. 96-97· Δημόπουλος 2009, σ. 152), ή «συνενώθηκε» με την πολιτική καταστολή σε μια αλληλοτροφοδότηση των πρακτικών τους στους τόπους εξορίας και τα στρατόπεδα συγκέντρωσης των εμφυλιακών και πρώτων μετεμφυλιακών χρόνων (Πανούσης, 2010, σσ. 91-82) και όταν βιώθηκε από πολιτικούς, εξέχοντα κομματικά στελέχη και άλλους παράγοντες του δημόσιου βίου που θεωρήθηκαν επικίνδυνα στοιχεία από το στρατιωτικό καθεστώς της 21ης Απριλίου 1967 και οδηγήθηκαν σε κρατητήρια και φυλακές (Αλεξιάδης, 1983, σσ. 9-10· Κουράκης, 1990, σ. 90). Εκτός από αυτές τις εξαιρέσεις, αποτελούσε σποραδικά θέμα μεταρρυθμιστικού ενδιαφέροντος (Γαρδίκας, 1965, σσ. 71-73) και ανησυχίας ανθρώπων με «ιερό ζήλο», όπως ο εισαγγελέας Α. Οικονόμου, ο νομομαθής και διατελέσας Υπουργός Δικαιοσύνης Ν. Δημητρακόπουλος και ο προϊστάμενος της σωφρονιστικής διοίκησης Π. Σκουριώτης, χωρίς να ξεφύγει από τα δεσμά των σχεδίων που δεν γίνονταν αποδεκτά και της ανεφάρμοστης («χαρτίνης») νομοθεσίας (Κουράκης, 1990, σσ. 105-106· Αλεξιάδης, 2001, σ. 93, σ. 95, σσ. 100-101, σσ. 106-107) η οποία συνεχώς εμπλουτιζόταν χωρίς επαφή με την πραγματικότητα που ρύθμιζε με τρόπο εξαντλητικό και αλλοπρόσαλλο (Δημόπουλος, 2009, σσ. 140 και 229).

Ο υποβαθμισμένος ρόλος της σωφρονιστικής όψης της καταστολής μπορεί να οφείλεται στο ότι η κοινωνική συναίνεση και η υπαγωγή του πληθυσμού στο κράτος επιδιώκονταν με άλλα μέσα, διεργασίες και μηχανισμούς, μεταξύ των οποίων οι πελατειακές σχέσεις, τα τοπικά δίκτυα, τα σώματα ασφαλείας και ο στρατός. Υποστηρίζεται ότι ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και ο Εμφύλιος επέφεραν μια «σωφρονιστική ανάπαυλα» (Αλεξιάδης, 2001, σ. 97). Αυτό είναι ακριβές όσον αφορά τη δραστηριοποίηση σωφρονιστικών μεταρρυθμιστών και την παραγωγή σωφρονιστικών νομοθετημάτων, εξαιρουμένων ορισμένων ρυθμίσεων για την έκτιση ποινών που επιβάλλονταν για την τέλεση στρατιωτικών εγκλημάτων στις κοινές και τις στρατιωτικές φυλακές (Δημόπουλος, 2009, σσ. 190-191), ωστόσο, στο πεδίο της χρησιμοποίησης των ποινικών τιμωρητικών πρακτικών για πολιτικούς λόγους, όπως προαναφέρθηκε, ισχύει ακριβώς το αντίθετο.

Η παρακολούθηση της πορείας του σωφρονιστικού συστήματος για την εξέταση της μορφής του μετά την επανάσταση του 1821, τη συγκρότηση του ελληνικού κράτους

και μέχρι τις μέρες μας, ωστόσο, βασίζεται στις εκάστοτε νομοθετικές ρυθμίσεις και μεταρρυθμίσεις, με τη διάκριση πέντε περιόδων που οριοθετούνται από την ψήφιση πλήρως ή εν μέρει ανεφάρμοστων νομοθετημάτων (Αλεξιάδης, 2001, σσ. 89 κ.ε.). Άλλη περιοδολόγηση γίνεται με κριτήριο την αντιστοιχία ή τη συγγένεια των βασικών σωφρονιστικών νομοθετημάτων με τρία συγκεκριμένα πρότυπα αντεγκληματικής πολιτικής, το τιμωρητικό του 19ου αιώνα, το προνοιακό ή θεραπευτικό της μεταπολεμικής περιόδου και το δικαιικό του τέλους του 20ού αιώνα (Κουράκης, 1990, σσ. 78 κ.ε.). Σε «σωφρονιστικά γεγονότα» (νομοθεσία, μεταρρυθμιστικές πρωτοβουλίες, κατασκευή φυλακών) βασίζεται η διάκριση σωφρονιστικών περιόδων κατά τον 19ο αιώνα, που επιχειρεί ο Δημόπουλος (2009, σσ. 101 κ.ε., σσ. 140 κ.ε.), ο οποίος, αναφερόμενος στην ελληνική διαχρονία των φυλακών και των καταστημάτων κράτησης, επιχειρεί μια δύσκολη περιήγηση στον νομοθετικό κυκεώνα. Μια άλλη διάκριση αναζητεί τη διαδοχή φάσεων της σωφρονιστικής καταστολής κατά την περίοδο της Μεταπολίτευσης ανάλογα με την παρουσία στοιχείων όξυνσης του σωφρονιστικού προβλήματος, άλλοτε γενικευμένης και άλλοτε επικεντρωμένης σε ειδικά θέματα και ενδείξεις εξομάλυνσης, με τον εντοπισμό σποραδικών εντάσεων σε διάφορους τομείς (Κουλούρης, 2009, σσ. 267 κ.ε.).

Στο πλαίσιο αυτό είναι χρήσιμες και αποκαλυπτικές διαπιστώσεις όπως:

- Με τη λήξη του 19ου αιώνα, σε όλες τις φυλακές καθιερώθηκε το μεικτό σωφρονιστικό σύστημα, στην πράξη όμως λειτούργησε ένα μη σύστημα αδιαφοροποίητου φυλακτικού εγκλεισμού με φυλακές δεσμωτήρια (Δημόπουλος, 2009, σ. 145).
- Παρά την προσπάθεια αναμόρφωσης που έγινε κατά τη βενιζελική περίοδο, η ποιότητα της σωφρονιστικής μεταχείρισης υποβαθμίστηκε και επικράτησαν αντιλήψεις και πρακτικές ηθικοπλαστικού και αυταρχικού χαρακτήρα (Δημόπουλος, 2009, σ. 150).
- Η επιλογή του νομοθέτη και της διοίκησης, κατά την περίοδο του μεσοπολέμου, να στραφεί στην ίδρυση αγροτικών φυλακών ήταν τουλάχιστον στην αρχή επιτυχής, με τη συστηματική οργάνωση της σωφρονιστικής αγροτικής εργασίας να είναι επιτακτική (Δημόπουλος, 2009, σ. 163).
- Η έλλειψη κατάλληλης υποδομής, όχι μόνο εμπόδιζε την εφαρμογή του Σωφρονιστικού Κώδικα του 1967 στο σύνολό του, αλλά οδήγησε στο συνηθισμένο φαινόμενο, οι καλύτερες λύσεις να μην εφαρμόζονται ως αδύνατες και οι χειρότερες λύσεις να επιβάλλονται ως δικαιολογημένες από τις πρακτικές ανάγκες (Αλεξιάδης, 2001, σσ. 100-101).
- Ενώ η ψήφιση του Κώδικα Βασικών Κανόνων για τη Μεταχείριση των Κρατουμένων (1989) ήταν μια εξαιρετική ευκαιρία αναμόρφωσης του ελληνικού σωφρονιστικού συστήματος, σύντομα εμφανίστηκε αδυναμία εφαρμογής του και βρέθηκε η «σολομώντεια» λύση της παράλληλης εφαρμογής του με τον Σωφρονιστικό Κώδικα του 1967 (Αλεξιάδης, 2001, σ. 107).

Ζωηρή είναι η συζήτηση που διεξάγεται τις τελευταίες δεκαετίες για τους σκοπούς της έκτισης των ποινών κατά της ελευθερίας και την αντιπαράθεση μεταξύ ωφελιμισμού και ουδετερότητας, τα δικαιώματα των κρατουμένων και τους σωφρονιστικούς θεσμούς με τους οποίους η άσκηση αυτών των δικαιωμάτων διευρύνεται ή συρρικνώνεται (ενδεικτικά: Πανούσης, 1989, σσ. 13 κ.ε.· Αλεξιάδης, 1990, σσ. 117 κ.ε.· Δημόπουλος, 1998, σσ. 75 κ.ε.· Καρύδης και Φυτράκης, 2011, σσ. 91 κ.ε.· Νικολόπουλος, 2014, σσ. 78 κ.ε.), τις συνθήκες κράτησης στις φυλακές, τις διάφορες όψεις της κοινωνικής οργάνωσης των κρατουμένων, το προσωπικό των φυλακών κ.λπ. (ενδεικτικά: Αλοσκόφης, 2010, σσ. 99 κ.ε., σσ. 119 κ.ε.· Αρφαράς 2015, σσ. 47 κ.ε.· Πανάγος, 2018, σσ. 333 κ.ε.· Κόρος, 2020, σσ. 219 κ.ε.). Με τις κατά καιρούς πρωτοβουλίες του σωφρονιστικού νομοθέτη και της σωφρονιστικής διοίκησης, τίποτα δεν εγγυάται ότι ένα θετικό βήμα δεν θα αναιρεθεί με δύο βήματα προς την αντίθετη κατεύθυνση (Πανούσης, 2020, σσ. 802 κ.ε.· Παρασκευόπουλος, 2021, σσ. 2 κ.ε.), καθώς οι νομοθετικές επιλογές γίνονται με την επίδραση πολλών διαφορετικών παραγόντων που τις προσδιορίζουν και τις οριοθετούν (πολιτική βούληση, διαθέσιμα υλικά μέσα, στάση του κοινού, επιστημονικές απόψεις, ποινολογικές αρχές κ.ο.κ.: Σπινέλλη, 1990, σσ. 20 κ.ε.). Πρόσφατα δείγματα γραφής είναι η εκπόνηση Στρατηγικού Σχεδίου για το Σωφρονιστικό Σύστημα 2018-2020 από τη Γενική Γραμματεία Αντεγκληματικής Πολιτικής του Υπουργείου Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (με θετικό πρόσημο) και η αυστηροποίηση των προϋποθέσεων χορήγησης τακτικών αδειών σε κρατουμένους και μεταγωγής σε αγροτικές φυλακές με τον Ν. 4760/2020 (με αρνητικό πρόσημο).

Ο επίσημος μεταρρυθμιστικός λόγος περί φυλακής και ο «ουδετεροποιημένος» λόγος των κρατουμένων φαίνεται ότι πολλές φορές συγκλίνουν στο ζητούμενο για μια «καλύτερη φυλακή» που μπορεί να διευκολύνει την κοινωνική επανένταξη. Επιπλέον, στα κείμενα των κρατουμένων υπάρχει και η διάσταση της «λιγότερης φυλακής», που εντάσσεται στο πλαίσιο της συζήτησης για την αντιμετώπιση του σωφρονιστικού υπερπληθυσμού, χωρίς να θέτει το γενικότερο πρόβλημα της κατασταλτικής λογικής της «παν-ποινικοποίησης» (Κουκουτσάκη, 2006, σσ. 340-341, σσ. 356-357). Κατηγοριοποιώντας τις προσεγγίσεις του σωφρονιστικού ζητήματος, όπως καταγράφονται τις τελευταίες δεκαετίες στον πολιτικό, στον επιστημονικό, στον δημοσιογραφικό, στον υπηρεσιακό, στον συνδικαλιστικό, στον βιωματικό και τον αντιεξουσιαστικό λόγο, είναι δυνατό να διακριθούν δύο γενικότερες τάσεις, μια συμβατική και μια κριτική. Στην πρώτη, αφετηρίες είναι η κοινοποιούμενη (με διάφορους τρόπους) κατάσταση των φυλακών και οι ανακολουθίες και παραβιάσεις της νομοθεσίας, και ζητούμενα είναι η βελτίωση, η κοινωνική επανένταξη και η ομαλή ενσωμάτωση των κρατουμένων, οι καλύτερες, ανθρώπινες φυλακές. Η δεύτερη εκφεύγει από την απλή καταγραφή μιας ζοφερής πραγματικότητας που χρήζει και επιδέχεται βελτίωσης και εντάσσει την ποινική καταστολή στο γενικότερο, ιστορικά προσδιορισμένο πλαίσιο στο οποίο εμφανίζεται και με το οποίο αλληλεπιδρά. Η φυλακή θεωρείται μικρογραφία του κοινωνικού σχηματισμού όπου οι όροι κυριαρχίας είναι πολύ πιο έντονοι και ορατοί (Κουλούρης, 2009, σσ. 310-312).

Το ελληνικό κράτος πέρασε από πολλές περιπέτειες (πολεμικές συρράξεις, διχασμοί και εμφύλιοι σπαραγμοί, πολιτικές κρίσεις, εκτροπές και ανατροπές, πτωχεύσεις, επιτηρήσεις κ.λπ.) και τέθηκε υπό την κατοχή εχθρών και υπό την οικονομική και πολιτική κηδεμονία και επιτήρηση συμμάχων και εταίρων. Στην ταραχώδη και ασταθή διαδρομή του από την εκ του μηδενός δημιουργία του (Δερτιλής, 2018) μέχρι την εμφάνιση της Τρίτης Ελληνικής Δημοκρατίας με τη «μεταπολίτευση» (Καλτσώνης, 2017, σσ. 249 κ.ε.) και τους πρόσφατους μετασχηματισμούς του (Σακελλαρόπουλος, 2014, σσ. 59 κ.ε.), εύστοχα έχει επισημανθεί ότι «*η ιστορία των φυλακών... είναι μια ιστορία εκσυγχρονιστικών ιδεών και φιλόδοξων μεταρρυθμίσεων που δεν ανταποκρίνονταν ούτε στις ισχύουσες κοινωνικές συνθήκες ούτε στις δυνατότητες του κράτους. Μερικές από τις σημαντικότερες ιδέες και μεταρρυθμίσεις παρέμειναν στα χαρτιά, ενώ άλλες υλοποιήθηκαν μερικώς και με πολύ φτωχά αποτελέσματα*» (Βόγλης, 2004, σ. 59). Σύμφωνα με τον Καρανίκα (1950, σ. 256), τα «άρτια νομοθετικά κατασκευάσματα», χωρίς τη φροντίδα να δημιουργηθούν οι προϋποθέσεις για την εφαρμογή τους, συνιστούν «πολλαπλώς βλαβεράν χαρτίνην νομοθεσίαν άνευ ουσιαστικού περιεχομένου». Ο Γαρδίκας (1965, σ. ε΄) έγραφε: «Παρ' ημίν δυστυχώς υπάρχει μόνο πολυνομία και μέθοδοι σωφρονιστικαί ad hominem τεθεσπισμέναι επί του χάρτου και οιονεί προς αυτόν αποβλέπουσαι, διό μη δυνάμεναι να εφαρμοσθώσιν εν τη πράξει αποτελούσιν αληθώς ειπείν χαρτίνην έννομον τάξιν· συμβαίνει δε τούτο, διότι ένεκα του ταραχώδους ως επί το πολύ δημοσίου βίου της χώρας δεν εδημιουργήθησαν αι αναγκαίαι προϋποθέσεις προς αποκρυστάλλωσιν μεθόδων σωφρονισμού δεδοκιμασμένων εν τη πράξει». Ο ίδιος συμπλήρωνε: «Η περί φυλακών νομοθεσία των τελευταίων δεκαετηρίδων αποτελεί κυκεώνα. Ένεκα της ελλείψεως καταλλήλων κτηρίων κλ. σπουδαίαι διατάξεις, οίον περί συστήματος εκτίσεως των ποινών, εργασίας κλ. παραμένουσι γράμμα νεκρόν. Ένεκα της καταστάσεως των φυλακών εξ ανάγκης εθεσπίζοντο εκάστοτε ρυθμίζουσαι εκ των ενόντων, αλλά διιστάμεναι προς τας θεμελιώδεις διατάξεις» (Γαρδίκας, 1965, σσ. 64-65). Ο Κουράκης (1990, σ. 88), αναφερόμενος στη μετά το 1970 εικοσαετία, υποστηρίζει ότι σε πρακτικό επίπεδο η κατάσταση ήταν το ίδιο δραματική με την οθωνική, τιμωρητική περίοδο και ότι οι προσπάθειες για αλλαγή έδιναν την εντύπωση μιας εμβαλωματικής και σπασμωδικής διευθέτησης τρεχόντων ζητημάτων, δηλαδή μιας «"σωφρονιστικής πολιτικής" χωρίς πολιτική». «Δεν υπήρξε ποτέ κατ' ακριβολογίαν ορισμένο, πλήρες και σαφές σωφρονιστικό σύστημα» ως σύνολο αρχών και κατευθύνσεων που διέπουν τους κανόνες εκτέλεσης των ποινών και τη μεταχείριση των κρατουμένων, επομένως η αναφορά σε αυτό σημαίνει το εκάστοτε ισχύον νομοθετικό πλαίσιο, την αντίστοιχη επιστημονική συζήτηση και την αποτύπωση της εκάστοτε σωφρονιστικής πραγματικότητας (Δημόπουλος, 2002, σ. 1· Αλεξιάδης, 2001, σ. 90). Τα κριτήρια αυτά είναι αντικειμενικά και ασφαλή, απουσιάζουν όμως σημαντικές, ουσιαστικές πτυχές της φυλακής, που εκτός από την τυπική, θεσμική της διάσταση, τους συναφείς ποινολογικούς και σωφρονιστικούς προβληματισμούς της επιστήμης και την πραγματική κατάσταση (όροι και συνθήκες διαβίωσης), διαμορφώ-

νεται ως κοινωνική οργάνωση (ρόλοι, ταυτότητες, βιώματα και σχέσεις των κρατουμένων μεταξύ τους και με το προσωπικό) και είναι κρίσιμα για να κατανοήσουμε το εύρος των κοινωνικών διεργασιών που συνδέονται με τα διάφορα είδη εγκλεισμού με ή χωρίς ποινική δίκη (φυλακίσεις, εκτοπίσεις, εξορίες κ.λπ.).

Το σωφρονιστικό σύστημα μπορεί να μην αποτελεί έναν από τους κρίσιμους πολιτειακούς τομείς όπου καλλιεργούνται και αναπτύσσονται ακραία συντηρητικοί σχετικά αυτόνομοι μηχανισμοί εξουσίας (όπως είναι η αστυνομία, η δικαιοσύνη, ο στρατός και η εκκλησία[11]), συνδέεται πάντως στενά με αυτούς[12] και διαθέτει κοινά χαρακτηριστικά μαζί τους ως προς το ότι αξιοποιεί την αδράνεια και τη συγκατάβαση του επίσημου μηχανισμού και προσφεύγει σε πρακτικές που παραλύουν το κράτος δικαίου. Η πρόσφατη απεργία πείνας και δίψας ενός κρατουμένου με αιτήματα σχετικά με τις μεταγωγές του (που ανέδειξε τις έντονες αντιθέσεις και συγκρούσεις που ενυπάρχουν στη σχέση της κρατικής εξουσίας με τους κρατουμένους και τις ευαισθησίες της κοινωνίας), με την απώλεια της ζωής του στα πρόθυρα και χωρίς το ενδεχόμενο αυτό να κινητοποιεί τα αντανακλαστικά του κράτους (ασχέτως του ποινικού ιστορικού και των επιδιώξεων του απεργού), αποδεικνύουν ότι *στο πεδίο της σωφρονιστικής καταστολής η απόσταση από τον σεβασμό στις αρχές του κράτους δικαίου έως την άρνησή τους μπορεί να μηδενίζεται...*

Βιβλιογραφία

Αλεξιάδης, Σ. (1983). *Προς αναμόρφωση του σωφρονιστικού συστήματος*. Αθήναι – Κομοτηνή: Α. Ν. Σάκκουλας.

Αλεξιάδης, Σ. (1986). «Η επικινδυνότητα του εγκληματία: Ένα στοιχείο πλαστό». Στο Τομέας Ποινικών και Εγκληματολογικών Επιστημών Νομικού Τμήματος Πανεπιστημίου Αθηνών, *Μνήμη Ν. Χωραφά/Η. Γάφου/Κ. Γαρδίκα*, τ. ΙΙ, Αθήνα –Κομοτηνή: Α. Ν. Σάκκουλας, σσ. 131-144.

Αλεξιάδης, Σ. (1990). *Ανθρώπινα δικαιώματα – Ποινική καταστολή. Δώδεκα μελέτες.* Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.

Αλεξιάδης, Σ. (2001[4]). *Σωφρονιστική.* Αθήνα – Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.

Αλιβιζάτος, Ν. (1981). *Εισαγωγή στην ελληνική συνταγματική ιστορία, τ. Α΄, 1821-1941.* Αθήνα – Κομοτηνή: Α. Ν. Σάκκουλας.

Αλοσκόφης, Ου. (2010). *Ο άτυπος κώδικας συμπεριφοράς των κρατουμένων. Στρατηγικές επιβίωσης στη σύγχρονη φυλακή*. Αθήνα – Κομοτηνή: Α. Ν. Σάκκουλας.

Αρχιμανδρίτου, Μ. (2000). *Η ανοικτή έκτιση της ποινής. Μορφές ελαστικότητας στην ιδρυματική διαβίωση των κρατουμένων*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Αρχιμανδρίτου, Μ. (2012). *Η φυλάκιση ως τρόπος κράτησης και ως μορφή έκτισης της ποινής*. Αθήνα – Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.

11. Το λεγόμενο «κράτος εν κράτει» ή «βαθύ κράτος», που φαίνεται ιδιαίτερα δεκτικό στην ακροδεξιά ιδεολογία και τον ακροδεξιό εξτρεμισμό (Χριστόπουλος, 2014, σσ. 10-11).
12. Ιδίως με την ποινική δικαιοσύνη και την αστυνομία, φορείς του επίσημου κοινωνικού ελέγχου (Λαμπροπούλου, 1994, σ. 165) με τους οποίους συναποτελεί το ποινικοκατασταλτικό σύστημα (Βιδάλη, 2012, σσ. 153 κ.ε.) ή το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης (Σπινέλλη, 2007, σ. 16).

Αρφαράς, Α. (2015). *Σωφρονιστικοί υπάλληλοι. Η επαγγελματική κοινωνικοποίηση και ο ρόλος τους στην άσκηση σωφρονιστικής πολιτικής στην Ελλάδα*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Βιδάλη, Σ. (2007). *Έλεγχος του εγκλήματος και δημόσια αστυνομία. Τομές και συνέχειες στην αντεγκληματική πολιτική,* τόμ. Α΄ και Β΄. Αθήνα – Κομοτηνή: Α. Ν. Σάκκουλας.

Βιδάλη, Σ. (2012). «Από την κανονικότητα στην παρανομία. Κοινωνικός έλεγχος και ποινικό φαινόμενο». Στο Βιδάλη, Σ. και Κουλούρης, Ν. *Αποκλίνουσα συμπεριφορά και ποινικό φαινόμενο*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σσ. 151-297.

Βιδάλη, Σ. (2012). *Αστυνομία, Έλεγχος του εγκλήματος και ανθρώπινα δικαιώματα*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Βιδάλη, Σ. (2017). *Πέρα από τα όρια. Η αντεγκληματική πολιτική σήμερα*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Βιδάλη, Σ. (2021). «Κριτική Εγκληματολογία και οι ιδεολογικές βάσεις του νέου Ποινικού Κώδικα». Στο Βιδάλη, Σ., Γασπαρινάτου, Μ., Γεωργούλας, Σ.,Θεμελή, Ο., Κουλούρης, Ν. Κ., Κουρούτζας, Χ., Παπανικολάου, Γ., Σταμούλη, Ει. (επιμ.). *Κοινωνική πραγματικότητα, κριτικός λόγος και ποινικό φαινόμενο – Συμβολές στο δεύτερο συνέδριο της Ελληνικής Εταιρείας Μελέτης του Εγκλήματος και του Κοινωνικού Ελέγχου. Αθήνα, 24-27 Νοεμβρίου 2020,* Αθήνα: ΕΕΜΕΚΕ [υπό δημοσίευση].

Βόγλης, Π. (2004). *Η εμπειρία της φυλακής και της εξορίας. Οι πολιτικοί κρατούμενοι στον εμφύλιο πόλεμο*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Γαρδίκας, Κ. (1965[3]). *Εγκληματολογία, τ. Γ΄, Σωφρονιστική*. Αθήναι: Εκδ. οίκος Τζάκα.

Γασπαρινάτου, Μ. (2020). *Επικινδυνότητα. Η διαδρομή μιας «επικίνδυνης» κατασκευής*. Αθήνα: Τόπος.

Γιαννούλης, Γ. (2017). *Η επικινδυνότητα του δράστη και η εκτίμηση κινδύνων από δικαιοκρατικής σκοπιάς.* Αθήνα: Π. Ν. Σάκκουλας.

Δερτιλής, Γ. Β. (2018). *Ιστορία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας 1750-2015*. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

Δηλιγιάννης, Θ. Π., Ζηνόπουλος, Γ. Κ. (1862). *Ελληνική νομοθεσία από του 1833 μέχρι του 1860, Τ. Γ΄ [Υπ. Εσωτερικών]*. Αθήναι: Τυπογραφείον Ιω. Αγγελοπούλου,

Δημόπουλος, Χ. (1998). *Η κρίση του θεσμού της φυλακής και οι μη φυλακτικές κυρώσεις*. Αθήνα – Κομοτηνή: Α. Ν. Σάκκουλας.

Δημόπουλος, Χ. (2002). *Το ελληνικό σωφρονιστικό δίκαιο κατά τον 19ο αιώνα*. Αθήνα – Κομοτηνή: Α. Ν. Σάκκουλας.

Δημόπουλος, Χ. (2009). *Σωφρονιστικό Δίκαιο*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Καλτσώνης, Δ. (2017). *Συνταγματική ιστορία της Ελλάδας 1821-2001*. Αθήνα: ΚΨΜ.

Καρανίκας, Δ. (1950). *Σωφρονιστική, τ. Β΄*. Θεσσαλονίκη [χ.ε.].

Καρύδης, Β. και Φυτράκης, Ευ. (εισαγ., επιμ.) (2011). *Ποινικός εγκλεισμός και δικαιώματα: Η οπτική του Συνήγορου του Πολίτη*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Κόρος, Δ. (2020). *Η πειθαρχία και τα όριά της στην ελληνική φυλακή*. Αθήνα: Νήσος.

Κουλούρης, Ν. Κ. (2009). *Επιτήρηση και ποινική δικαιοσύνη. Οι εναλλακτικές κυρώσεις και η διασπορά της φυλακής*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Κουλούρης, Ν. Κ. (2016). «Ο ακρωτηριασμός των σωφρονιστικών θεσμών και η επιστροφή στη σωφρονιστική "κανονικότητα": Ο σύντομος βίος των φυλακών "υψίστης ασφαλείας'' στην Ελλάδα». Στο Γασπαρινάτου, Μ. (εκδ. επιμ.).*Έγκλημα και Ποινική Καταστολή σε εποχή κρίσης. Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Νέστορα Κουράκη*, Αθήνα: Α. Ν. Σάκκουλας, σσ. 2.468-2.495.

Κουράκης, Ν. Ε. (1990). «Συνολική αποτίμηση και σύνδεση με το παρελθόν του Κώδικα Βασικών Κανόνων για τη Μεταχείριση των Κρατουμένων». Στο Σπινέλλη, Κ. Δ. και Κουράκης Ν. Ε., *Σωφρονιστική Νομοθεσία*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σσ. 75-106.

Κουράκης, Ν. Ε. (2000). «Πολιτεύματα, Συντάγματα και άσκηση εξουσίας στην νεότερη Ελλάδα». Στο Κακκαλής, Π., Κουράκης, Ν., Μαγγανάς, Α., Φαρσεδάκης, Ι. *Ποινικός Κώδικας. Σχόλια – Νομολογία – Βιβλιογραφία – Αιτιολογικές εκθέσεις*, τ. 1ος, επεξερ. Κουράκης, Ν. και Κακκαλής, Π., Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σσ. 23-36.

Κουράκης, Ν. Ε. (συνεργ. – επιμ. Κουλούρης, Ν. Κ.), (2009[5]). *Η ποινική καταστολή μεταξύ παρελθόντος και μέλλοντος*. Αθήνα – Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.

Κωστάρας, Α. (2019). *Ποινικό Δίκαιο. Έννοιες και θεσμοί του Γενικού Μέρους*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Λαμπροπούλου, Ε. (1994). *Κοινωνικός έλεγχος του εγκλήματος*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Μανωλεδάκης, Ι. (1986). «Ιδεολογικοπολιτικοί προσανατολισμοί του ελληνικού Ποινικού Δικαίου κατά την ιστορική του εξέλιξη». Στο Τομέας Ποινικών και Εγκληματολογικών Επιστημών Νομικού Τμήματος Πανεπιστημίου Αθηνών, *Μνήμη Ν. Χωραφά/Η. Γάφου/Κ. Γαρδίκα*, τ. Ι, Αθήνα – Κομοτηνή: Α. Ν. Σάκκουλας, σσ. 125-139.

Μανωλεδάκης, Ι. (1998). *Το έννομο αγαθό ως βασική έννοια του ποινικού δικαίου*. Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.

Μανωλεδάκης, Ι. (2006). *Η απονομή δικαιοσύνης σε περίοδο κρίσης*. Αθήνα –Θεσσαλονίκη: Σάκκκουλας.

Μάουρερ, Γκ. Λ. (μετ. Ο. Ρομπάκη) (1976, επανέκδ. 2007) [α΄ έκδ., *Das Griechische Volk in öffentlicher, kirchlicher und privatrechtlicher Beziehung vor und nach dem Freiheitskampfe bis zum 31. Juli 1834*, Χαϊδελβέργη 1835]). *Ο ελληνικός λαός. Δημόσιο, ιδιωτικό και εκκλησιαστικό δίκαιο από την έναρξη του αγώνα για την ανεξαρτησία ως την 31 Ιουλίου 1834*. Αθήνα: Αφοί Τολίδη.

Μαρωνίτη, Ν. (2010). «Εξουσία και πολιτική στην Ελλάδα του 19ου αιώνα». Στο Μωυσίδης, Α., Σακελλαρόπουλος, Σ. (επιμ.). *Η Ελλάδα στον 19ο και 20ό αιώνα. Εισαγωγή στην Ελληνική Κοινωνία*, Αθήνα: Τόπος, σσ. 107-127.

Μαυρογορδάτος, Γ. Θ. (1982). *Μελέτες και κείμενα για την περίοδο 1909-1940*. Αθήνα – Κομοτηνή: Α. Ν. Σάκκουλας.

Μαυρογορδάτος, Γ. Θ. (2015[9]). *1915. Ο εθνικός διχασμός*. Αθήνα: Πατάκης.

Μερακλής, Μ. (2006). «Ο πολιτικός κρατούμενος μέσα από την αφήγησή του», στο Κουκουτσάκη, Α. (εισαγ. – επιμ.). *Εικόνες φυλακής*, Αθήνα: Πατάκης, σσ. 363-373.

Μπελαντής, Δ. (2004). «Από τον αντικομμουνισμό στην "αντιτρομοκρατία". Μεταλλαγές του εσωτερικού εχθρού και μέσα καταστολής 1975-2003». Στο Ελληνική Ένωση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (επιμ. Τσαπόγας, Μ., Χριστόπουλος, Δ.). *Τα δικαιώματα στην Ελλάδα. Από το τέλος του Εμφυλίου στο τέλος της Μεταπολίτευσης*, Αθήνα: Καστανιώτης, σσ. 372-380.

Μυλωνάς, Ι. (1998). *Η ελληνική νομοθεσία ουσιαστικού ποινικού δικαίου κατά το διάστημα 1936-1940*, Αθήνα – Κομοτηνή: Α. Ν. Σάκκουλας.

Νικολόπουλος, Γ. (2014). *Διακρατικές μετακινήσεις κρατουμένων και κοινωνική επανένταξη*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Πανάγος, Κ. (2018). *Σεξουαλική βία μεταξύ κρατουμένων. Ο κοινωνικός έλεγχος του φαινομένου σε τυπικό και άτυπο επίπεδο*. Αθήνα: Α. Ν. Σάκκουλας.

Πανουργιά, Ν. (μτφρ. Ν. Καλαϊτζής) (2013) [*Dangerous Citizens: The Greek Left and the Terror of the State*, Fordham University Press, 2009]. *Επικίνδυνοι πολίτες – Η ελληνική Αριστερά και η κρατική τρομοκρατία*. Αθήνα: Καστανιώτης.

Πανουργιά, Ν. (2020). *Λέρος. Η γραμματική του εγκλεισμού*. Αθήνα: Νεφέλη.

Πανούσης, Γ. (1978). «Η επικινδυνότητα», *Νομικό Βήμα,* τ. 26, σσ. 776-782.

Πανούσης, Γ. (1981). *Σωφρονιστικός Κώδιξ.* Αθήναι – Κομοτηνή: Α. Ν. Σάκκουλας.

Πανούσης, Γ. (1989). *Η σωφρονιστική μεταρρύθμιση στην Ελλάδα. Από τον κυνισμό της εργασίας στην ουτοπία της αγωγής;* Αθήνα – Κομοτηνή: Α. Ν. Σάκκουλας.

Πανούσης, Γ. (2010). «Μικρό-πικρό οδοιπορικό σε χώρους/χρόνους έκτακτου (!) μη-δικαίου. Φυλακές και εξορία στον εμφύλιο». Στο Πιτσελά, Α. (επιμ.). *Ο δρόμος προς τη δικαιοσύνη*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας, σσ. 89-101.

Πανούσης, Γ. (2020). «Πού (μπορεί να) κάνουν λάθος οι φυλακολόγ(ι)οι;», *Ποινική Δικαιοσύνη*, 23, σσ. 801-809.

Παπαδάτος, Π. (1973). *Γενικαί αρχαί της συγχρόνου ορθολογικής και ανθρωπιστικής αντεγκληματικής πολιτικής, τ. Ι*. Αθήναι [χ.ε.].

Παρασκευόπουλος, Ν. (1987). *Φρόνημα και καταλογισμός στο Ποινικό Δίκαιο.* Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.

Παρασκευόπουλος, Ν. (2005). «Μια ιστορικής σημασίας συμβολή στη διαμόρφωση του φιλελεύθερου ποινικού δικαίου». Στο *Τιμητικός τόμος για τον Ιωάννη Μανωλεδάκη Ι, Δημοκρατία – Ελευθερία – Ασφάλεια*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας, σσ. 41-48.

Παρασκευόπουλος, Ν. (2021). «Αποσυμφορητικοί νόμοι και καλλιέργεια φόβου», *Ποινική Δικαιοσύνη*, 24, σσ. 1-5.

Πικρός, Π. (εισαγωγή, σχολιασμός, επιμέλεια: Βαρβατάκος, Ν.) (2016). *Εις τα άδυτα και τα ερέβη των φυλακών μας*. Θεσσαλονίκη: Κ. & Μ. Α. Σταμούλη.

Σακελλαρόπουλος, Σ. (2014). «Μετασχηματισμοί στη δομή του ελληνικού κράτους κατά τη διάρκεια της κρίσης», *Ουτοπία*, τ. 106, σσ. 59-71.

Σβορώνος, Ν. Γ. (μτφρ. Αι. Ασδραχά, βιβλιογραφικός οδηγός Σ. Ι. Ασδραχάς) (2007). *Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας*. Αθήνα: Θεμέλιο.

Σπινέλλη, Κ. Δ. (1990). «Θεσμικά πλαίσια, όρια και ιδεολογικο-πολιτικοί άξονες του Κώδικα Βασικών Κανόνων για τη Μεταχείριση των Κρατουμένων». Στο Σπινέλλη, Κ. Δ. και Κουράκης Ν. Ε., *Σωφρονιστική Νομοθεσία*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σσ. 17-74.

Σπινέλλη, Κ. Δ. (2007[2]). *Διερεύνηση του Συστήματος Ποινικής Δικαιοσύνης*. Αθήνα – Κομοτηνή: Α. Ν. Σάκκουλας.

Σπυράκος, Δ. (2004). «Το ουσιαστικό ποινικό δίκαιο: Από την αντιμετώπιση της κατασκοπίας στην αντιμετώπιση της τρομοκρατίας». Στο Ελληνική Ένωση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (επιμ. Τσαπόγας, Μ., Χριστόπουλος, Δ.). *Τα δικαιώματα στην Ελλάδα. Από το τέλος του Εμφυλίου στο τέλος της Μεταπολίτευσης*, Αθήνα: Καστανιώτης, σσ. 402-410.

Χριστόπουλος, Δ. (2014). «Πρόλογος του επιμελητή», στο Χριστόπουλος, Δ. (επιμ.). *Το «βαθύ κράτος» στη σημερινή Ελλάδα και η Ακροδεξιά. Αστυνομία, Δικαιοσύνη, Στρατός, Εκκλησία*, Αθήνα: Νήσος, σσ. 9-16.

Φυτράκης, Ευ. (2007). «Από τον επικίνδυνο στον μέσο συνετό άνθρωπο: Μυθολογία και εμπειρισμός στο (ποινικό) δίκαιο». Στο *Τιμητικός τόμος για τον Ιωάννη Μανωλεδάκη ΙΙ, Μελέτες Ποινικού Δικαίου – Εγκληματολογίας – Ιστορίας του Εγκλήματος*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας, σσ. 685-708.

Χάιδου, Α. (2018). *Ποινολογία – Σωφρονιστική*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Χαραλαμπάκης, Α. (2020[2]). *Ο Νέος Ποινικός Κώδικας. Συνοπτική ερμηνεία κατ' άρθρο του Ν. 4619/2019*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Χουλιάρας, Α. (2019). «Εγκληματικότητα των ισχυρών. Εγκληματολογική θεωρία και ποινική προβληματική». Στο Βιδάλη, Σ., Κουλούρης, Ν. Κ., Παπαχαραλάμπους, Χ. (επιμ.). *Εγκλήματα των ισχυρών. Διαφθορά, οικονομικό και οργανωμένο έγκλημα*, Αθήνα: ΕΑΠ, σσ. 63-85.

Χωραφάς, Ν. (1963). «Αι πνευματικαί βάσεις του Ελληνικού Ποινικού Κώδικος», *Ποινικά Χρονικά*, ΙΓ΄, σσ. 529-548.

Η ληστεία στην Ελλάδα από το χθες στο σήμερα: κοινωνικές λειτουργίες και μεταμορφώσεις ενός εγκλήματος

Σοφία Βιδάλη
Καθηγήτρια Εγκληματολογίας και Αντεγκληματικής Πολιτικής,
Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Περίληψη

Στη μελέτη αναλύεται το έγκλημα της ληστείας στην Ελλάδα ως κοινωνικό φαινόμενο που συσχετίζεται με ευρύτερα κοινωνικά προβλήματα, από τη συγκρότηση του ελληνικού κράτους ως σήμερα. Εξετάζεται η ιστορική εξέλιξη της ληστείας από την οπτική της Εγκληματολογίας και διερευνώνται βασικοί τύποι του εγκλήματος αυτού, όπως η αγροποιμενική ή κοινωνική ληστεία και η αστικού τύπου ληστεία (με εστίαση στις ληστείες τραπεζών) ως κατ' επάγγελμα έγκλημα κατά τον 19ο και τον 20ό αιώνα. Στόχος είναι να διερευνηθούν οι παράγοντες εγκληματοποίησης και εμπλοκής στο έγκλημα αυτό, η κοινωνική του οργάνωση, αλλά και τα αποτελέσματα της ποινικής καταστολής που εφαρμόστηκε εδώ και δύο αιώνες. Αναδεικνύονται ειδικότερα οι ευρύτερες επιπτώσεις που είχε η καταστολή της ληστείας για την ελληνική κοινωνία, από τον 19ο αιώνα έως και σήμερα, και συσχετίζονται με τη σύγχρονη τάση για τον έλεγχο του φαινομένου. Το άρθρο αναδεικνύει τις διπλές κοινωνικές λειτουργίες της ληστείας, τη λειτουργικότητα της καταστολής για την αναπαραγωγή της συμβιωτικής σχέσης νομιμότητας και παρανομίας και τα ζητήματα που συσκοτίζονται μέσω των κατασταλτικών πολιτικών.

Abstract

The study analyzes armed robbery in Greece, as a social issue associated with wider social problems, since the formation of the Greek state. The historical evolution of armed robbery is examined from a criminological perspective: Key types of this crime are analyzed, such as social banditism and armed robbery in urban context (focusing on bank robberies), and crime as profession in the 19th and 20th centuries is researched. The aim is to investigate processes of criminalization and

involvement in this crime, the social organization of this crime and the effects of criminal repression, since 19th century. Specifically the wider effects of repressive policies against armed robbery, the dual social functions of robbery, the functionality of repression in reproducing the symbiotic relationship between law and illegality, and issues that are devaluated are highlighted.

1. Εισαγωγή: Τι είναι η ληστεία;

Η ληστεία είναι έγκλημα με μεγάλες κοινωνικές προεκτάσεις, επειδή ορισμένες εκδοχές της αντανακλούν σχέσεις των ανθρώπων με το κράτος, σχέσεις εξουσίας, οικονομικές σχέσεις και σχέσεις παραγωγής, αλλά και τη διαδικασία δόμησης της ποινικής καταστολής και ιστορικά και σήμερα. Έτσι, η μελέτη της ληστείας ως κοινωνικού φαινομένου παρανομίας έχει ιδιαίτερη σημασία και για την κατανόηση ουσιαστικών παραμέτρων της μονιμότερης εμπλοκής με την παρανομία. *Παρά τις πληθωριστικές συζητήσεις και τον θόρυβο σχετικά με τη ληστεία, σπανίζουν οι μελέτες και οι έρευνες ειδικά για το έγκλημα αυτό στην εγκληματολογική βιβλιογραφία (στην Ελλάδα υπάρχει η μελέτη του Χ. Τσουραμάνη), σε αντίθεση με την ιστοριογραφία επί του θέματος.* Σε μια από τις λίγες εγκληματολογικές έρευνες πάντως, αμφισβητείται η ίδια η έννοια της ληστείας, επειδή θεωρείται ως έννοια-ομπρέλα, που περιλαμβάνει πολλά είδη και κατηγορίες ληστείας, διαφορετικές σχέσεις δράστη και θύματος, διαφορετικά modus operandi και διαφορετικές κατηγορίες δραστών (Matthews, 2002, σ. 21). Η μελέτη που ακολουθεί, θέτει ως κεντρικό της ζήτημα την ποινική καταστολή της ληστείας ως κοινωνικού και επαγγελματικού εγκλήματος και, συνδέοντας το παρελθόν με το παρόν, αναλύει βασικά χαρακτηριστικά της ληστείας στην Ελλάδα όπως αναπτύχθηκε τα τελευταία 200 χρόνια, διερευνά τους παράγοντες εγκληματοποίησης και εμπλοκής στο έγκλημα αυτό, την κοινωνική του οργάνωση, αλλά και τα αποτελέσματα της ποινικής καταστολής που εφαρμόστηκε και τις ευρύτερες επιπτώσεις της.

Η ιστορικο-εγκληματολογική μελέτη της ληστείας έχει δείξει ότι το έγκλημα αυτό, ως αφαίρεση ξένου πράγματος με τη βία, συναρτάται σε κάθε κοινωνία με τον κυρίαρχο τύπο οικονομίας και έτσι υπεισέρχεται μία θεμελιώδης διάκριση ανάμεσα στη ληστεία στις αγροτικές και τις βιομηχανικές κοινωνίες (Βιδάλη, 2007, τ. Α΄, σσ. 307 κ.ε). Ένα ζήτημα επίσης αφορά τον ορισμό της ληστείας κατά τη διερεύνηση του φαινομένου. Παρά τις επιφυλάξεις που έχουν διατυπωθεί για την αποδοχή του *νομικού ορισμού της ληστείας ως βάσης για την ανάλυση του φαινομένου* (Matthews, 2002, σ. 21), επειδή έτσι συσκοτίζονται οι όροι που συνθέτουν το φαινόμενο και διαμορφώνουν τα κίνητρα του δράστη, (ό.π.), ο νομικός ορισμός παρέχει μια κατεύθυνση ως προς το τι εγκληματοποιείται και επομένως, πρέπει να συνεκτιμάται κατά την ανάλυση του φαινομένου. Διαχρονικά, η ληστεία οργανώνεται γύρω από την ιδέα της απόκτησης κάποιου εισοδήματος συγκυριακά ή συστηματικά, γεγονός που προϋποθέτει εξειδί-

κευση, «δεξιότητες», κάποιες υποδομές και σχεδιασμό: έτσι αποκτά χαρακτηριστικά επαγγέλματος. Όμως, η ληστεία δεν είναι απολύτως ορθολογικό έγκλημα, ούτε ενιαίο φαινόμενο: η ληστεία του δρόμου έχει πολύ διαφορετικούς όρους από τη ληστεία εμπορικών και άλλων επιχειρήσεων, όπως οι τράπεζες (Matthews, 2002, σσ. 21-22). Στις επόμενες ενότητες θα αναλυθεί υπό το πρίσμα της Εγκληματολογίας το ζήτημα της ληστείας στην Ελλάδα. Το είδος της ληστείας που κυριάρχησε έως τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα (αγροποιμενική ληστεία) και συνδέθηκε και με την κοινωνική και οικονομική δομή, ήταν διαφορετικό από την επαγγελματική ληστεία στη μεταπολεμική Ελλάδα (αστική ληστεία). Κοινό χαρακτηριστικό τους ήταν όμως ο «κατ' επάγγελμα» και «κατ' εξακολούθηση» χαρακτήρας τους. Θα εξεταστούν ειδικότερα οι όροι εγκληματοποίησης της παραγωγικής διαδικασίας κατά τη μετάβαση της ελληνικής κοινωνίας προς την καπιταλιστική οικονομία, η ανάδειξη της ληστείας σε μέσον βιοπορισμού στο πλαίσιο της καταναλωτικής κοινωνίας και της κοινωνίας της αγοράς, καθώς και, τέλος, θα εξεταστεί η αντίδραση του ελληνικού κράτους και οι συνέπειές της. Βάση για την ανάλυσή μας αποτελεί η επισήμανση, ότι ληστεία θέτει και έθετε εν αμφιβόλω βασικές λειτουργίες του κράτους: την προστασία της ιδιοκτησίας, τον έλεγχο της οικονομίας και τον έλεγχο των όπλων.

2. Το ελληνικό κράτος και η ληστεία: 19ος-21ος αιώνας

2.1. Εγκληματικό ζήτημα και αγροποιμενική ληστεία

Η δημιουργία και εξάπλωση του ληστρικού φαινομένου στη διάρκεια του 19ου αιώνα ήταν παράπλευρο αποτέλεσμα δομικών αλλαγών, που επέφερε στην οικονομία, στις κοινωνικές σχέσεις και στο πολιτικό σύστημα η συγκρότηση του κράτους και η μετάβαση από την προκαπιταλιστική στην καπιταλιστική οικονομία. Η ληστεία στην παραδοσιακή της εκδοχή εκδηλωνόταν με ζωοκλοπή κοπαδιών που είτε προωθούνταν στις αγορές των Βαλκανίων είτε διοχετεύονταν σε άλλα κοπάδια. Στη συνέχεια, οι ληστές προσαρμόστηκαν στον εκχρηματισμό της οικονομίας, έκλεβαν διάφορα πράγματα, ζητούσαν λύτρα, επιδίδονταν σε απαγωγές. Θα αποτελέσει απειλή στην ασφάλεια του νεοσύστατου Βασιλείου, επειδή σε ένα πρώτο διάστημα θα συνδεθεί με την εγκληματοποίηση της οπλοφορίας και των ομάδων οπλοφόρων που έμεναν έτσι άνεργοι και με την αδυναμία του κράτους να βρει ένα πεδίο πολιτικής διευθέτησης του ζητήματος των γαιών βοσκής και ελέγχου της νομαδικής κτηνοτροφίας και των ποιμενικών πληθυσμών. Με πεδίο αναφοράς κυρίως την ορεινή Ελλάδα, το ληστρικό φαινόμενο θα απασχολήσει το ελληνικό κράτος μέχρι τις παραμονές του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου και στην πραγματικότητα μετά θα εξαφανιστεί. Οικονομικές κρίσεις,

πόλεμοι, σιτοδείες, η εκβιομηχάνιση της οικονομίας, οι συνέπειες των αλλαγών στη γεωργοκτηνοτροφική οικονομία, η προσάρτηση νέων χωρών αλλά και η λειτουργία του πολιτικού συστήματος συνδέθηκαν άμεσα με το φαινόμενο της ληστείας. Ιδίως η προσάρτηση νέων εδαφών στο ελληνικό κράτος, που προκαλούσε νέα ζητήματα προσαρμογής στους ορεινούς πληθυσμούς, κυρίως στους βλαχοποιμένες (βλ. για όλα Βιδάλη, 2007, τ. Α΄, σσ. 307-337, 405-425 και την εκεί βιβλιογραφία). Η ληστεία στις αγροποιμενικές κοινωνίες ήταν συνυφασμένη με κοινωνικές δομές και συνθήκες, και γνώριζε περιόδους έξαρσης και ύφεσης. Κατά τον 19ο αιώνα, σε διάφορες περιόδους υπήρξε ένταση του φαινομένου στην Ελλάδα, με τελευταία αυτήν μετά το 1870, που σηματοδοτείται από ένα καταλυτικό γεγονός, τη σφαγή στο Δήλεσι (βλ. Σακελλαρόπουλος, 1994). Κατά τον μεσοπόλεμο, η ληστεία πάλι θα αποτελέσει σημαντικό πρόβλημα, που συνδέθηκε με όλες τις σημαντικές εξελίξεις, αλλά και με το σταδιακά δομούμενο ποινικό κράτος. Μετά τον πόλεμο θα αρχίσει να απασχολεί η αστικού τύπου ληστεία, κυρίως όμως μετά το 1970 (βλ. Βιδάλη, 2007, ό.π.).

2.1.1. Οι ληστές

Έως τη σύσταση του ελληνικού κράτους, οι ληστές αποτελούσαν περιφερόμενο εργατικό δυναμικό, εξειδικευμένο στον άτακτο πόλεμο και στην παροχή υπηρεσιών ασφάλειας, που ήταν μέρος της αγροποιμενικής κοινωνίας και που, όταν έμενε άνεργο, λήστευε. Οι ληστές είχαν γενικά την ίδια κοινωνική προέλευση με τον πληθυσμό των τσελιγκάτων (Βλάχους και Σαρακατσάνους) και ήταν νέοι. Το επάγγελμα του ληστή ετύγχανε αποδοχής και κύρους στην αγροποιμενική κοινωνία (όπως εξάλλου και η κατοχή όπλων). Η θέση εκτός νόμου των οπλοφόρων κατά την πρώτη περίοδο της Αντιβασιλείας και η σταδιακή συστηματική πίεση προς τους νομάδες-κτηνοτρόφους να προχωρήσουν στη στατική κτηνοτροφία είχε δυσμενείς επιπτώσεις στην κοινωνία των τσελιγκάτων (Γκιόλιας, 2004, σσ. 77, 80 κ.ε., 167, 467), δηλαδή, των κτηνοτροφικών νομαδικών κοινοτήτων της ορεινής Ελλάδας. Γενικά, η πίεση προς τους νομάδες κτηνοτρόφους και οι φόροι ποιμνιοβοσκής θα αποτελέσουν μόνιμο αντικείμενο σύγκρουσης των νομάδων κτηνοτρόφων με το Παλάτι, τους γαιοκτήμονες και τους δημάρχους.

Με αφορμή το ζήτημα της ποιμνιοβοσκής, προέκυψε μια νέα περίοδος έξαρσης της ληστείας, μετά το 1850, στη διάρκεια της αγγλογαλλικής κατοχής της Αθήνας και του Πειραιά (1854-1857), που αντιμετωπίστηκε με ένα κύμα έντονης καταστολής της: επρόκειτο για πραγματικές εκκαθαριστικές επιχειρήσεις, στο πλαίσιο των οποίων (1854-1856) εξαιρετικά μεγάλος αριθμός ληστών και ληστοδόχων καταδιώχθηκαν, με αποτέλεσμα 545 συλλήψεις και 89 ανθρωποκτονίες (Κολιόπουλος, 1996, σσ. 171-175). Σημαντική περαιτέρω συμβολή στη νέα έξαρση της ληστείας είχε και ο νόμος του 1857, για τον φόρο βοσκής και την εγκατάσταση των νομάδων (Κολιόπουλος, ό.π., σ. 234). Τότε εμφανίζεται μία νέα γενιά ληστών: βγαίνει στην παρανομία για πολλούς λόγους, αλλά ιδίως εξαιτίας των συνεπειών που είχε η συστηματική αναδιάρθρωση της κτηνοτροφίας, γεγονός που τους οδηγούσε στην ανεργία και έτσι στη ληστεία

έβρισκαν ένα επάγγελμα. Οι ληστρικές ομάδες την περίοδο αυτή δρούσαν με οργανωμένο τρόπο, με σκοπό οικονομικά οφέλη και συχνά πλέον εκτελούσαν «συμβόλαια» για λογαριασμό τρίτων (Βιδάλη, 2007, τόμ. Α΄, σ. 320). Η οξύτητα του προβλήματος οδήγησε στη μοναδική πολιτική που ακολουθούσε το ελληνικό κράτος, δηλαδή στην ενίσχυση των κατασταλτικών μέτρων και την αναδιοργάνωση των υπηρεσιών, υπό την πίεση και εποπτεία των Άγγλων, που παρείχαν τεχνογνωσία για την οργάνωση συλλογής πληροφοριών και τη σύνταξη λεπτομερών εκθέσεων (βλ. και επομ.).

2.1.1.1. Η πολιτική οικονομία της ληστείας

Η απόφαση της μοναρχίας να ελέγξει τους νομάδες βλαχοποιμένες και την οικονομία τους, με τη μετατροπή της ίδιας της γης σε μέσον συσσώρευσης κεφαλαίου, αποτέλεσε τη βάση του ληστρικού φαινομένου και συνέβαλε στην ανάπτυξη συμβιωτικών σχέσεων ανάμεσα στους ληστές, στους βλαχοποιμένες και τους τοπικά ισχυρούς. Τα τσελιγκάτα, για να διασφαλίσουν τη μίσθωση των γαιών, ζητούν προστασία από τους ισχυρούς προύχοντες της περιοχής και σε αντάλλαγμα φροντίζουν μέρος των κοπαδιών τους. Έτσι, δημιουργείται ένα σύστημα πελατειακών σχέσεων και πατρωνίας (Γκιόλιας, 2004, σσ. 176-183, 192). Όσοι επέλεξαν τη νομαδική ζωή, για να αντεπεξέλθουν στις πιέσεις, οδηγήθηκαν στη στήριξη της ληστείας, που τους έλυνε, ανάμεσα στα άλλα, και το νευραλγικό ζήτημα της επιβίωσης. Οι ληστές γι' αυτούς τους νομάδες κτηνοτρόφους αποτελούσαν ένα είδος ποιμενικής πολιτοφυλακής (Κολιόπουλος, 1996, σ. 21· Δαμιανάκος, 2005, σσ. 37, 46-47· Δαμιανάκος, χ.χ., σ. 98). Η σχέση της ληστείας με το πολιτικό σύστημα αναπτύχθηκε ακριβώς στη βάση τέτοιων συναλλαγών, μέσω μιας αλυσίδας σχέσεων. Όπως αναφέρει ο Κολιόπουλος, πίσω από κάθε πολιτικό σκάνδαλο του 19ου αιώνα, πίσω από κάθε μεγάλη περίπτωση διαφθοράς, νόθευσης ή κρίσης του πολιτικού-κομματικού συστήματος βρισκόταν πάντα κάποιο σκιώδες πολιτικό κέντρο εξουσίας, που συνδεόταν με τα τοπικά δίκτυα πατρωνίας, τους τσιφλικάδες ή τους βλαχοποιμένες και περαιτέρω με τους ληστές άμεσα ή έμμεσα (Κολιόπουλος, 1996, σσ. 346-347).

Η συγκάλυψη της ληστείας και η χρησιμότητά της ήταν άμεσα συνδεδεμένες. Η ληστεία δημιουργούσε μια επίσημη και μία ανεπίσημη κίνηση κεφαλαίων, που συνέβαλε στη συγκάλυψή της. Ειδικότερα, η συμβολή των ληστών στο λαθρεμπόριο και στη λαθραία διέλευση ολόκληρων κοπαδιών ζώων από τα σύνορα ήταν σημαντική για τους κτηνοτρόφους. Μια τέτοια επιχείρηση, όμως, δεν είχε ανάγκη μόνο την ικανότητα των ληστών, αλλά και την «ανοχή» των αρχών (Γκιόλιας, 2004, σ. 465· Δερτιλής,[2] 2005, σ. 226).

Σταδιακά, όμως, η επίσημη πολιτική που στήριζε τις γαιοκαλλιέργειες και τη μικροϊδιοκτησία, σε συνδυασμό με τις γενικότερες εξελίξεις και τη μετανάστευση στις ΗΠΑ, οδήγησε σε κατάρρευση την κτηνοτροφία, σε μαρασμό τα εξουσιαστικά οικονομικά κέντρα της δυτικής Στερεάς και της Ηπείρου, που έμοιαζε να μην έχουν πια ποιον να εξουσιάσουν. Σε αυτό το πλαίσιο, η ληστεία ταυτίστηκε με την άρνηση μιας έννομης

τάξης, της οποίας εξάλλου η θετική συμβολή στην καθημερινότητα των ανθρώπων δύσκολα γινόταν αντιληπτή. Προς το τέλος του 19ου αιώνα, η ληστεία άρχισε να παρακμάζει υπό την επίδραση δύο νομοθετικών πρωτοβουλιών: τη θέσπιση του νόμου «περί διανομής μέρους των εθνικών γαιών σε ακτήμονες» το 1871 (Κωφός, 1977, σ. 307) και την ψήφιση την ίδια χρονιά του Ν. ΤΟΔ΄/1871 για την αντιμετώπιση της ληστείας, που θεσπίστηκε στη σκιά των γεγονότων της σφαγής στο Δήλεσι το 1870 (βλ. επομ.). Συγκεκριμένα, η συμμορία των αδελφών Αρβανιτάκη, μετά από απαγωγή και ομηρία και μετά από μια περιπετειώδη περιπλάνηση στα βουνά της ΒΑ Αττικής, φόνευσε Ιταλούς και Άγγλους περιηγητές, που είχε απαγάγει ως ομήρους. Η υπόθεση ξεσήκωσε σάλο διεθνώς και οδήγησε σε κυβερνητική αλλαγή. Ο τσιφλικάς Νόελ, που φέρεται ότι υποκίνησε τη ληστεία για να προστατεύσει την περιουσία του, οδηγήθηκε σε δίκη και απαλλάχθηκε. Τότε ψηφίστηκε ο Νόμος ΤΟΔ΄/1871, που θεσμοθέτησε ξανά το μέτρο της εκτόπισης των συγγενών των ληστών. Η συμβολή του νόμου στην εξόντωση των βλαχοποιμένων έχει αγνοηθεί γενικά από την έρευνα. Κανείς από την πολιτική ηγεσία της χώρας δεν ενδιαφέρθηκε για τους βλαχοποιμένες, ώστε να αλλάξουν οι σχετικές δρακόντειες διατάξεις (Κολιόπουλος, 1996, σ. 253). Παρά τη σκληρή νομοθεσία, η ληστεία εξακολουθούσε να συνιστά μέσον επιβίωσης για νέους κτηνοτρόφους, καθώς η λειτουργικότητά της για το πολιτικό σύστημα την καθιστούσε πράγματι ένα «επάγγελμα» με «προοπτικές» στις αρχές του 20ού αιώνα: Η χρησιμοποίηση των ληστών ως σωματοφυλάκων από μερικούς τοπικούς παράγοντες, η «αξιοποίησή» τους για την επικράτηση στην πολιτική ή στις εκλογές, δημιουργούσε ενδεχομένως προσδοκίες «αποκατάστασης» στους πιο φιλόδοξους ληστές. Πάντως, σταδιακά μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα οι ληστείες εστιάζουν όλο και περισσότερο στις απαγωγές και στην είσπραξη λύτρων (Βιδάλη, 2007, τόμ. Α΄, σ. 324).

Στο σύστημα σχέσεων που στήριζε τη ληστεία, η ένοπλη συμμορία είχε κεντρικό ρόλο (Κολιόπουλος, 1996, σσ. 264 κ.ε.). Η συμμορία ήταν μια ομάδα ιεραρχικά δομημένη, με καταμερισμό έργου και με αναλογία συμμετοχής στα κέρδη από τη διανομή της λείας. Το δίκτυο σχέσεών της περιλάμβανε έναν *κύκλο ανθρώπων οι οποίοι δεν συμμετείχαν σε ληστείες,* αλλά συνεργάζονταν για την επιτυχή ολοκλήρωση των ληστρικών επιχειρήσεων, όπως οι μεσίτες (επιβάτες), οι κατάσκοποι-πληροφοριοδότες (τζασίτες) και οι γιατάκηδες, που υπέθαλπαν τη συμμορία (έναντι αμοιβής) και ανήκαν κυρίως στις ορεσίβιες ομάδες ποιμένων (τσελιγκάτα). Η εμπιστοσύνη, ο κώδικας σιωπής και λόγος τιμής, οι δίκαιοι φόνοι, οι δεσμοί αίματος, χαρακτηριστικά της αγροτικής κοινωνίας της εποχής, συντηρούσαν το δίκτυο και διασφάλιζαν τη συνοχή, το κύρος και την ασφάλεια της συμμορίας (Κολιόπουλος,1996, σσ. 305-308). Αν και οι ληστές ασχολούνταν συστηματικά με τη ληστεία, το «επάγγελμα» ήταν εποχικό και η ληστρική συμμορία ήταν «μερικής απασχόλησης»: Τον χειμώνα διαλυόταν προσωρινά και επανασυγκροτούνταν την άνοιξη. Βασικό ζήτημα για τους ληστές ήταν η ασφαλής διοχέτευση των κερδών και των κλοπιμαίων. Το «σπάσιμο» της λείας σε επιμέρους τμήματα και η τοποθέτηση, επένδυση ή ρευστοποίησή της χωριστά, όχι μόνο σε διά-

φορα τσελιγκάτα της ίδιας περιοχής, αλλά και σε διαφορετικές περιοχές, με τη βοήθεια του «συγγενικού» κυκλώματος, ήταν συνήθεις πρακτικές που επιβιώνουν και σήμερα στις παράνομες ομαδώσεις (Βιδάλη, 2007, τόμ. Α΄, σ. 326).

2.1.2. Παιδιά ενός κατώτερου θεού

Στα μέσα του 19ου αιώνα, η ληστεία αποτελούσε σύμφωνα με την κρατική γραφειοκρατία κατάλοιπο βαρβαρότητας, που χαρακτήριζε τους βλαχοποιμένες με τους οποίους ταύτιζαν τους ληστές. Οι βλαχοποιμένες θεωρούνταν οι άγριοι των ελληνικών βουνών, που αδυνατούσαν να δεχθούν την εκπολιτιστική επιρροή του κράτους. Η ληστεία ήταν συνυφασμένη και με τα άγρια ήθη, την έλλειψη ηθικής, την οκνηρία, τάση διαδεδομένη και στην Ευρώπη (Κολιόπουλος, 1996, σσ. 222 κ.ε.). Σταδιακά, επικράτησε η άποψη περί ανάγκης «εκπολιτισμού» των βλαχοποιμένων, έργο που ανέλαβαν οι κατασταλτικοί μηχανισμοί, και στη συνέχεια η εθνοκάθαρση σε βάρος τους που έλαβε «εκπολιτιστικό» χαρακτήρα, καθώς ακολουθήθηκαν συστηματικές πολιτικές απαξίωσης, φτωχοποίησης και εξαφάνισης των ορεινών πληθυσμών της Ελλάδας (βλ. και Κολιόπουλος, 1996, σσ. 226-234, 464-46). Ταυτόχρονα, όμως, στην ίδια εποχή και η κτηνοτροφία, ιδίως η νομαδική κτηνοτροφία, θεωρείτο από την κρατική γραφειοκρατία και όχι μόνο, περίπου το απόλυτο κακό, μια απασχόληση για τεμπέληδες, αγροίκους και «ηθισμένους εξ ανατροφής εις την φυγοπονίαν», και αυτό αφορούσε και όλους τους νομαδικούς πληθυσμούς (ό.π.). Πρόκειται για τάσεις που συνδέονται άμεσα και με τη γενικότερη θεώρηση του εγκληματία την ίδια περίοδο.

2.2. Θαυμαστός καινούργιος κόσμος και ο 20ός αιώνας: Οι τελευταίοι ληστές των ορέων

Η προσάρτηση νέων εδαφών, το αγροτικό ζήτημα και η κατάσταση των αγροτο-κτηνοτροφικών πληθυσμών, οι έντονες πολιτικές εξελίξεις και διαμάχες, η πολιτική χειραφέτηση και η ανακοπή της μετανάστευσης στις ΗΠΑ θα σηματοδοτήσουν νέα έξαρση της ληστείας στις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα σε Ήπειρο, Μακεδονία και τη Θεσσαλία, ενώ συνεχίστηκε η δράση ήδη ενεργών ομάδων στη Στερεά Ελλάδα. Ορισμένες ληστείες, όπως και στο παρελθόν, συγκλόνισαν το πανελλήνιο και έφερναν τις κυβερνήσεις σε αδιέξοδο (Τζανακάρης, 2002, σσ. 60, 90-91, 140 κ.ε., 259-260). Μεταξύ άλλων, ξεχωρίζουν η ληστεία της χρηματαποστολής της Εθνικής Τράπεζας στη θέση Πέτρα της οδού Πρεβέζης – Ιωαννίνων από τη συμμορία των αδελφών Γιάννη και Θύμιου Ρέτζου, στις 13.6.1926, με οκτώ νεκρούς και λεία 15.000.000 δρχ. και το 1929, η απαγωγή και ομηρία 100 ατόμων περίπου, μέλη των οικογενειών Σαμαρά και του γερουσιαστή Χατζηγάκη, που παραθέριζαν στο Περτούλι Τρικάλων, από τη συμμορία του Μήτρου Τζατζά. Η απαίτηση ήταν η καταβολή 5.000.000 δρχ. ως λύτρων. Οι όμηροι τελικά περιορίστηκαν σε πέντε, ενώ μερικές μέρες αργότερα,

υπό την πίεση των καταδιωκτικών αποσπασμάτων, οι ληστές ελευθέρωσαν τους κρατούμενους έναντι 600.000 (Τζανακάρης, 2002, σσ. 279 κ.ε., 304 κ.ε.).

Η ληστεία, όπως και τα προηγούμενα χρόνια, είχε σοβαρά ερείσματα στις τοπικές κοινωνίες, που με πολλούς τρόπους μετείχαν στο φαινόμενο. Κατ' αρχάς, οι ληστές συχνά έβρισκαν καταφύγιο στα μοναστήρια, οι ληστείες είχαν γίνει ένα μέσον προσπορισμού, συχνά ανεκτό από τους τοπικούς πάτρωνες και τις τοπικές ηγετικές ομάδες (που έπαιρναν ληστές, π.χ., στη φύλαξη της περιουσίας τους). Συχνά επίσης, η επιτυχία της ληστείας εξαρτιόταν και από τη διαπραγματευτική ικανότητα και την ισχύ των ληστών: απειλούσαν, συναλλάσσονταν με την κεντρική εξουσία, είχαν επαφές και έκαναν συμβόλαια εκεχειρίας με τις τοπικές αρχές (Τζανακάρης, 2002, σ. 433). Επιπλέον, στο ληστρικό κύκλωμα συμμετείχαν άνθρωποι που οργάνωναν ληστείες, χωρίς καν να συμμετέχουν σε αυτές ή προστάτευαν τους ληστές παίρνοντας μέρος της λείας· συμμετείχαν επίσης περιστασιακοί ληστές, που μόνο ευκαιριακά συμμετείχαν σε μεγάλες ληστρικές επιχειρήσεις, και χωροφύλακες με διπλό ρόλο: ως διώκτες και παράλληλα ως προστάτες των ληστών. Επιπλέον, υπήρχαν οι διασυνδέσεις με τους πολιτικούς (Βαν Μπουσχότεν, χ.χ., σσ. 42, 45). Τέλος, οι ληστείες συνέβαλαν σε έναν τρόπο «κίνησης της οικονομίας» που δεν ήταν δυσάρεστος στους χωρικούς, καθώς μέρος της λείας συχνά μοιραζόταν σε όσους από την περιοχή είχαν ανάγκη ή σε αγαθοεργίες (κτίσιμο σχολείων και εκκλησιών) κ.λπ. Εξασφαλιζόταν έτσι η υποστήριξη της τοπικής κοινωνίας (Τζανακάρης, 2002, σσ. 69, 433). Ωστόσο, ήδη από το τέλος της δεκαετίας του 1920, το ληστρικό φαινόμενο άρχισε να κλονίζεται. Τότε, μεταξύ άλλων, εφαρμόστηκε συστηματικά και η πολιτική εκτόπισης των συγγενών των ληστών και ακολουθήθηκε μια πολιτική «εξορίας» των βλαχοποιμένων στη Ρουμανία μαζί με τα ζώα και τις οικογένειές τους (εάν το επιθυμούσαν), καθώς συνεχίστηκε η πολιτική πίεσης προς τη νομαδική κτηνοτροφία. Ο αριθμός των αιγοπροβάτων των ημινομάδων περιορίστηκε από το 80% του συνολικού αριθμού των ζώων στη χώρα πριν από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, στο 15% το 1930 (Πετμεζάς, 2002, σ. 217). Έτσι, όμως, οι ληστρικές ομάδες έχαναν τη στήριξή τους. Οι περισσότερες ληστρικές συμμορίες εξαρθρώθηκαν ανάμεσα στο 1927 και το 1930 και πολλοί ληστές εκτελέστηκαν από τα αποσπάσματα της Χωροφυλακής. Στο τέλος της δεκαετίας του '20, πολλοί επιζήσαντες ληστές και ληστοτρόφοι είχαν επιστρέψει στη νομιμότητα μέσω αμνηστίας και είχαν αποκαταστήσει μια καλή ζωή, ενώ άλλοι κατατάχθηκαν στη Χωροφυλακή. Στο μεταξύ, τον Φεβρουάριο του 1930 απέμεναν επικηρυγμένοι ακόμη 88 ληστές (Βαν Μπουσχότεν, χ.χ., σ. 43· Τζανακάρης, 2002, σ. 38· Πετμεζάς, 2002, σσ. 216-219).

Η εφαρμογή της αντιληστρικής νομοθεσίας έδωσε την «ευκαιρία» διάπραξης κάθε είδους αγριοτήτων από τη Χωροφυλακή, που η περιγραφή τους φωτίζει ένα ακόμα αδιερεύνητο μέρος του εγκληματικού ζητήματος στην Ελλάδα. Επρόκειτο για συνθήκες βαρβαρότητας και βίας, στις οποίες το κράτος πρωταγωνιστούσε (βλ. ιδίως την πρακτική αποκεφαλισμού των ληστών): οι χωροφύλακες βασάνιζαν και ομαδικά, με ασήμαντες αφορμές, τους κατοίκους της υπαίθρου και τους κακοποιούσαν, γεγονός

που έστρεφε τους χωρικούς προς τους ληστές (Τζανακάρης, 2002, σσ. 52, 56-57). Ταυτόχρονα, συντηρήθηκε η υπόγεια σχέση ληστών, αστυνομίας και πολιτικής, όπως φαίνεται και από την απόπειρα δολοφονίας του Ε. Βενιζέλου το 1993: οργανώθηκε από τον διοικητή της Γενικής Ασφάλειας, Ι. Πολυχρονόπουλο, με συμμετοχή του λήσταρχου Καραθανάση. Οι ένοχοι αυτής της ενέργειας έμειναν ουσιαστικά ατιμώρητοι. Στο μεταξύ, σειρά νόμων και νομοθετικών διαταγμάτων μέχρι το 1936 συνέβαλαν ώστε η αντιληστρική νομοθεσία να μετατραπεί σε μέσο πολιτικής αστυνόμευσης. Ειδικότερα, όμως, καταλυτικό ρόλο για την παρακμή της ληστείας είχε ο νόμος για την κατάδοση των ληστών και τη συνεργασία με τις αρχές (βλ. επομ.), αλλά και οι μεταβολές που είχαν επέλθει στην ελληνική κοινωνία (π.χ. πολιτικοποίηση των λαϊκών στρωμάτων, ανάπτυξη των αστικών κέντρων), που καθιστούσαν άχρηστη την ένοπλη προστασία, ενώ η ύπαιθρος έχανε την πολιτική σημαντικότητά της. Τότε οι ληστρικές συμμορίες βρέθηκαν ενώπιον ενός διλήμματος: ή έπρεπε να εκσυγχρονιστούν, οπότε θα μετασχηματίζονταν στο οργανωμένο έγκλημα μιας κοινωνίας που όδευε προς τον καπιταλισμό, ή θα μετατρέπονταν σε προλετάριους και ακτήμονες ή, τέλος, θα έφευγαν από τη χώρα (Βιδάλη, 2007, τόμ. Α΄, σ. 426). Τότε άρχισε να εμφανίζεται και ένα τυπικό έγκλημα των πόλεων, η αστική ληστεία, ιδίως στην Αθήνα.

2.3. Ανάμεσα στον 20ό και τον 21ο αιώνα

Τα μεγέθη της αστικής ληστείας στις αρχές της δεκαετίας του ’30 ήταν ιδιαίτερα χαμηλά στην Αθήνα, σε τέτοιον βαθμό που να καθιστούν το φαινόμενο σχεδόν ανύπαρκτο, ενώ δεν συμβαίνει το ίδιο με τις εκβιάσεις· (Αρχιμανδρίτης, 1967). Το έγκλημα της ληστείας θα απασχολήσει, όμως, συστηματικά μετά τη δεκαετία του ’50 και ενώ η αγροποιμενική ληστεία έχει εξαφανιστεί ή εκφυλιστεί σε κοινή ζωοκλοπή. Ο πόλεμος, η Κατοχή και ιδίως ο Εμφύλιος εξαφάνισαν και τα τελευταία απομεινάρια αγροποιμενικής ληστείας, με τη μορφή που είχε αναπτυχθεί έως τότε. Αλλά και η αστικού τύπου ληστεία ως τη δεκαετία του ’70 αποτέλεσε ένα μάλλον ανύπαρκτο στατιστικά έγκλημα. Ο χάρτης της ληστείας αρχίζει να αλλάζει μετά το 1970. Τότε εμφανίζονται οι πρώτοι ληστές τραπεζών, που απασχολούν το πανελλήνιο, ιδίως ένας εξ αυτών, ο εκκεντρικός Θεόδωρος Βενάρδος. Άτομα της διπλανής πόρτας, οι περισσότεροι από τους ληστές που γίνονται διάσημοι μετά το 1970, συχνά γίνονται συμπαθείς στα ΜΜΕ και τον κόσμο. Ιδίως από τα μέσα της δεκαετίας του ’80, ύστερα από πολλά χρόνια στην Ελλάδα, άρχισε να διαμορφώνεται ένας κόσμος παρανομίας, με άξονα το έγκλημα της ληστείας.

Από τις μαρτυρίες ορισμένων ληστών τραπεζών, κυρίως, προκύπτει ότι αυτοί ενεπλάκησαν στις ληστείες, μετά από προηγούμενη διαδρομή σε μικροεγκλήματα, χωρίς πολλή σκέψη, χωρίς απόλυτους καταμερισμούς ρόλου (βλ. και Matthews, 2002, σ. 21). Στους διάσημους ληστές της περιόδου ως σήμερα, εκτός από τον Βενάρδο, περι-

λαμβάνονται οι Βαγγέλης Ρωχάμης, Κώστας Σαμαράς, οι Νίκος και Βασίλης Παλαιοκώστας. Διέπραξαν πλήθος ληστειών, και κάποιες από αυτές ιδιαίτερα ριψοκίνδυνες για τους ίδιους, έκαναν ευρηματικές και φαντασμαγορικές αποδράσεις και κυρίως, δεν διέπραξαν ανθρωποκτονίες.

Γι' αυτήν την κατηγορία ληστών, η ένοπλη βία είναι λειτουργική και όχι αυτοσκοπός. Πρόκειται για ευφυείς, ευρηματικούς και συγκροτημένους εγκληματίες, αποφασισμένους και ορθολογιστές σε μεγάλο βαθμό. Οι ληστείες γι' αυτούς ήταν μια επαγγελματική υπόθεση, συναρτημένη με γενικότερες πεποιθήσεις για την οφειλόμενη στάση απέναντι στον νόμο. Με βάση τις συνθήκες που αντιμετώπισαν οι άνθρωποι αυτοί, μάλλον προσαρμόστηκαν στις κυρίαρχες στο περιβάλλον τους συνθήκες (όπως και οι ληστές του 19ου και του 20ού αιώνα), όπως ήδη η θεωρία έχει δείξει.

Η ελευθερία γι' αυτήν την κατηγορία ληστών γίνεται κατανοητή με έναν διαφορετικό τρόπο από ό,τι για πολλούς άλλους (βλ. Παλαιοκώστας, 2019· Σαμαράς, 2008· Εκπομπή *Βράδυ*): αρκετοί μέσω της παρανομίας βιώνουν μια αίσθηση ελευθερίας, του τύπου «κάνω ό,τι θέλω». Η νομιμοποίηση της δράσης τους στο δικό τους αξιακό σύστημα έρχεται από μακριά. Θεωρούνται «κλέφτες, όχι εγκληματίες», προτάσσουν ότι «...δεν μπήκα ποτέ σε σπίτια...» (Σαμαράς, 2008), επειδή δεν έχουν σκοτώσει άνθρωπο, και υποστηρίζουν ότι οι δικές τους παρανομίες ωχριούν μπροστά στις παρανομίες που διαπράττουν ισχυροί, πολιτικοί και οικονομικοί παράγοντες. Πρόκειται για ένα χαρακτηριστικό που απαντάται συστηματικά σε όλες τις –λίγες – αφηγήσεις ληστών από τον 19ο αιώνα (Τζανακάρης, ό.π.· Παλαιοκώστας, 2019· Σαμαράς 2008). Έχει σημασία να αναφερθούν στη συνέχεια ορισμένα χαρακτηριστικά από το βιογραφικό αυτών των πρωταγωνιστών.

2.3.1. Παράνομοι, διάσημοι και συμπαθείς (ή όχι;): ιστορίες για ληστές

Οι ληστές στην περίοδο που εξετάζουμε δρουν ατομικά ή σε μικρές ομάδες. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Θεόδωρου Βενάρδου – γνωστού ως «ληστή με τις γλαδιόλες», που απασχόλησε τις αρχές στη διάρκεια της δικτατορίας με ευφυείς ληστείες τραπεζών, ευρηματικές αμφιέσεις και αποδράσεις και εκκεντρικές εμφανίσεις. Ο Βενάρδος συλλαμβάνεται οριστικά, δικάζεται και καταδικάζεται το 1975. Στη φυλακή είχε δύσκολη διαβίωση και προσπάθησε να αυτοκτονήσει περίπου 70 φορές. Βρέθηκε κρεμασμένος στο κελί του στις 10 Ιουλίου 1984.

Την ίδια περίοδο υπήρξαν κρατούμενοι που ενεπλάκησαν με το ποινικοκατασταλτικό σύστημα για ασήμαντο ή λάθος λόγο και, στη συνέχεια, δεν έγινε δυνατόν να απεμπλακούν, όπως ο Βαγγέλης Ρωχάμης. Ο Ρωχάμης γεννήθηκε το 1951 και έδρασε τη δεκαετία του '70 και του '80. Παιδί πολυμελούς οικογένειας, αναγκάστηκε από έφηβος να δουλεύει. Ενεπλάκη αρχικά με το ποινικό σύστημα για την κλοπή ενός μοτοποδηλάτου (1971) που είχε κλέψει άλλος, ενώ στη συνέχεια, σταδιακά, ενεπλάκη μόνιμα με τις ληστείες. Όπως ο ίδιος αναφέρει για την εποχή που ήταν ελεύθερος, «το να ληστέψεις μια τράπεζα ήταν μάλλον εύκολο... Μας ήρθε να μπούμε στην τρά-

πεζα και μπήκαμε... Άμα έχεις ξεπεράσει τη φοβία, είναι απλά τα πράγματα. Εκείνη την εποχή ήταν απλά...» (Εκπομπή *Βράδυ*, 12.3.2019). Νέες ληστείες, αποδράσεις και κατηγορίες για ληστείες και άλλα εγκλήματα, για τις περισσότερες από τις οποίες αθωώθηκε, αποτέλεσαν τους λόγους εξαιτίας των οποίων έμεινε σχεδόν 22 χρόνια φυλακή χωρίς να έχει διαπράξει φόνο. Στο διάστημα αυτό είχε αποδράσει δέκα φορές και η συνολική εμπλοκή του με το ποινικό σύστημα κράτησε 30 χρόνια περίπου. Λόγω κινδύνου νέων αποδράσεων, διαβίωσε 2,5 χρόνια στην απομόνωση: «...Οι αστυνομικοί δεν με αντιπαθούσαν, απλά έκαναν τη δουλειά τους...». Ο Ρωχάμης είχε ηγετικό ρόλο στην εξέγερση των κρατουμένων του 1981 και επίσης στην εξέγερση της φυλακής της Κέρκυρας το 1987: «...την ανατινάξαμε. Πήραμε τη φυλακή αναίμακτα...» (Εκπομπή *Βράδυ*, 12.3.2019· Astynomiko.gr, 5.2.2020). Αποφυλακίστηκε οριστικά το 2000 και ζει πλέον ελεύθερος (Εκπομπή *Βράδυ*, 12.3.2019).

Μια ακόμα ιδιαίτερη περίπτωση είναι ο Κώστας Σαμαράς, που υπήρξε και αυτός ληστής τραπεζών και συνεργάστηκε με τους αδελφούς Παλαιοκώστα. Ενεπλάκη με την παρανομία από έφηβος σχεδόν, με μικροκλοπές βιβλίων και δίσκων μουσικής και, στη συνέχεια, ηχητικών συστημάτων. Φοιτητής σε ΤΕΙ τη δεκαετία του '80, στη συνέχεια ενεπλάκη πιο μόνιμα με την παρανομία. Διέπραξε ληστείες μαζί και με τους αδελφούς Παλαιοκώστα, και μεταξύ αυτών τη ληστεία στην Καλαμπάκα. Έγινε όμως γνωστός περισσότερο για τις ευρηματικές και ριψοκίνδυνες αποδράσεις του. Συνολικά, έμεινε στις φυλακές 16 χρόνια και σήμερα ζει ελεύθερος (βλ. σχετ. Σαμαράς, 2008). Είναι αξιοσημείωτη η «απερισκεψία» που χαρακτήριζε τις πρώτες πράξεις του, όπως ο ίδιος τις περιγράφει. Σημαντικό ρόλο στην πορεία του πρέπει να είχε το περιβάλλον που ζούσε ως έφηβος και ως φοιτητής, ενώ οι πράξεις του δεν χαρακτηρίζονται από μια απόλυτα ορθολογική λήψη αποφάσεων στα πρώτα στάδια εμπλοκής με τις κλοπές και τις ληστείες.

Οι αδελφοί Παλαιοκώστα είναι παιδιά φτωχής πολυμελούς οικογένειας, από το Μυσχόφυτο Τρικάλων. Ο πατέρας τους ήταν αρχικά βοσκός και μεγάλωσαν σε έναν απομακρυσμένο ορεινό οικισμό με λίγους κατοίκους, όπου το σχολείο ήταν 3 μίλια μακριά (Νέσφυγε, 2018). Το 1979 μετακόμισαν στα Τρίκαλα. Ο Νίκος θα απασχοληθεί για λίγο ως ναυτικός και έπειτα θα εγκαταλείψει αυτό το επάγγελμα. Ο Βασίλης θα εργαστεί σε εργοστάσιο τυριού δύο χρόνια «δουλεύοντας σα σκλάβος...» (βλ. Νέσφυγε, 2018) και «ένα απόγευμα έφυγε και δεν επέστρεψε ποτέ...». Θα γίνει γνωστός στην Αστυνομία το 1986, σε ηλικία 20 ετών, όταν θα συλληφθεί για κλοπή. Ο Νίκος συλλαμβάνεται το 1988 και στη δικογραφία που σχηματίζεται αποδίδονται στα δυο αδέρφια 27 κλοπές και διαρρήξεις (*Καθημερινή,* 23.2.2009). Ο Β. Παλαιοκώστας δραπετεύει από τη φυλακή το 1991.

Μεταξύ Ιουλίου 1991 και Ιουνίου 1992, οι Νίκος και Βασίλης Παλαιοκώστας και ο Κώστας Σαμαράς θα πραγματοποιήσουν πλήθος ληστειών σε τράπεζες και μεγάλα σούπερ μάρκετ στην επαρχία, κυρίως στη Μακεδονία αλλά και αλλού. Εγκαινιάζουν μια πρακτική διασποράς των ληστειών τράπεζας στην ελληνική επαρχία, σε μια εποχή που οι

ληστείες ήταν ανύπαρκτες, οι τράπεζες αφύλακτες και η αστυνομία «άπειρη» σε τέτοιες συνθήκες: Στις 2 Ιουνίου 1992 θα πραγματοποιήσουν τη μεγαλύτερη ληστεία τράπεζας στην Ελλάδα, αυτήν του υποκαταστήματος της Εθνικής Τράπεζας στην Καλαμπάκα. Με συνεργό τον Κώστα Σαμαρά, θα αποκομίσουν λεία 125.000.000 δραχμές. Τα δυο αδέρφια θα φύγουν στη Βουλγαρία, ενώ ο Σαμαράς θα συλληφθεί καθώς ετοιμαζόταν να το σκάσει στην Ιταλία. Έως το 1995 θα συνεχίσουν με τη διάπραξη ληστειών.

2.3.1.1.Το πέρασμα σε «άλλο επίπεδο»: Απαγωγές

Στη μεταπολεμική Ελλάδα, σπάνια θα συναντήσει κάποιος ληστές που έχουν περάσει σε ένα πιο πολύπλοκο και ριψοκίνδυνο επίπεδο δράσης. Ωστόσο, οι αδελφοί Παλαιοκώστα πέρασαν στις απαγωγές, έγκλημα που, εκτός των άλλων, απαιτεί άλλη υποδομή. Το 1995 απήγαγαν τον επιχειρηματία Α. Χαΐτογλου, ιδιοκτήτη μεγάλης και παραδοσιακής εταιρείας μεταποίησης τροφίμων. Γι' αυτή την απαγωγή αποκόμισαν 150.000.000 δρχ. και 650.000 μάρκα, ενώ σύμφωνα με τον Β. Παλαιοκώστα η λεία ήταν 270.000.000 δρχ., χωρίς άλλες διευκρινίσεις (Παλαιοκώστας, 2019, σσ. 142-143). Τον Ιούνιο του 2008, ο Βασίλης Παλαιοκώστας μαζί με συνεργούς απήγαγαν τον βιομήχανο Γιώργο Μυλωνά, ιδιοκτήτη της Αλουμίλ, πρόεδρο ΣΒΒΕ, για την απελευθέρωση του οποίου καταβλήθηκαν 12.000.000 ευρώ. Για την απαγωγή καταδικάστηκαν οι Βασίλης Παλαιοκώστας, Πολύκαρπος Γεωργιάδης, Γιώργος Χαραλαμπίδης, Ασημάκης Λαζαρίδης, που κατέδωσε στην αστυνομία την απαγωγή, και Βαγγέλης Χρυσοχοΐδης. Σύμφωνα με τον Β. Παλαιοκώστα, οι απαγωγές αποτέλεσαν έναν τρόπο για να συγκεντρωθούν χρήματα, ώστε να μπορεί να φύγει εκτός Ελλάδας και να εγκατασταθεί στο εξωτερικό (Παλαιοκώστας, 2019, σ. 130). Εκτός από τις απαγωγές, όμως, ο Βασίλης Παλαιοκώστας έμεινε γνωστός και για τις αποδράσεις με ελικόπτερο. Πρώτη απόδραση με ελικόπτερο το 2006 και δεύτερη το 2009 μαζί με τον συγκρατούμενό του Αλκέτ Ριζάι.

2.3.2. Ιστορίες βίας

Πέραν τούτων, άλλοι μεμονωμένοι παράνομοι, αλλά και ομάδες παρανόμων, βρέθηκαν στο επίκεντρο των διωκτικών αρχών για τη δράση τους σε ληστείες. Ανάμεσά τους στο διάστημα 1993-1995 έδρασε το δίδυμο «ο ψηλός και ο κοντός» (Φ. Θ. Βασιλακάκης και Μ. Χατζής). Επίσης, οι λεγόμενοι «ληστές της Κλειτορίας, που το 1999 λήστεψαν την Αγροτική Τράπεζα: Ο Χάρης Τεμπερεκίδης έπεσε νεκρός από τα πυρά της αστυνομίας κατά την καταδίωξή τους, ο Αντώνης Φραντζής βρέθηκε νεκρός και παγωμένος σε σπηλιά της περιοχής, ο Διονύσης Ντούρος κατόρθωσε να απεμπλακεί από την παρανομία μετά την έκτιση της ποινής του για την εν λόγω ληστεία και αποφυλακίστηκε το 2009. Τέλος, ο Γιάννης Καραδήμος παραδόθηκε μπροστά στις κάμερες για να μην τον σκοτώσουν (*Bloko*, 3.2. χ.χ.· *Αιχμή,* 7.2.2015).

Όλοι είχαν ήδη ποινικό μητρώο και κυρίως ο Τεμπερεκίδης, που είχε εμπλακεί από την ηλικία των 14 ετών με το ποινικό σύστημα και μετά είχε διαπράξει και ανθρωπο-

κτονία για να ληστέψει έναν έμπορο στη Θεσσαλονίκη. Ο Τεμπερεκίδης ήταν μία τυπική περίπτωση εφήβου που, μετά από περιπλανήσεις σε αναμορφωτήρια για μικροκλοπές (μεταξύ άλλων και στις φυλακές ανηλίκων της Βίδου) και αφού αποφυλακίστηκε, για λόγους ανέχειας οδηγήθηκε σε ληστεία μετά φόνου. Μετά την καταδίκη του υποβλήθηκε σε φρικτά βασανιστήρια στις φυλακές, όπως ο ίδιος αφηγείται (Ionanidou, 3.2.2014). Στη συνέχεια, πρωτοστάτησε στην εξέγερση των φυλακών Κέρκυρας μαζί με τον Ρωχάμη. Η περίπτωση Τεμπερεκίδη αποτέλεσε μια από εκείνες που τα ΜΜΕ και η αστυνομία συσχέτισαν με τις διασυνδέσεις και συνεργασίες ποινικών με τους πολιτικούς εγκληματίες (*Αιχμή*, 7.2.2015). Το ζήτημα αυτό δεν έχει διερευνηθεί διεξοδικά έως σήμερα. Η δημοσιογραφική κάλυψή του δεν προσφέρεται για ασφαλή συμπεράσματα. Είναι εμφανής, ωστόσο, ο αμιγώς κατασταλτικός χαρακτήρας της επίσημης κοινωνικής αντίδρασης.

Μία άλλη περίπτωση παράνομου, ο οποίος βρίσκεται σήμερα σε φυλακή της Ρουμανίας, είναι ο Κώστας Πάσσαρης. Είναι ο μόνος από τους γνωστούς παράνομους εν ζωή ληστές που έχει διαπράξει δολοφονία. Η εμπλοκή του με το ποινικό σύστημα αρχίζει σε μικρή ηλικία. Είναι τυπική περίπτωση ανηλίκου που οι οικογενειακές συνθήκες, σε συνδυασμό με τη στιγματιστική λειτουργία του ποινικοκατασταλτικού συστήματος, δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για τη μόνιμη ένταξή του στην παρανομία. Η θητεία του στον στρατό είναι ορόσημο, καθώς λιποτακτεί και έκτοτε ζει στην παρανομία. Το 1996 καταδικάζεται για ληστεία. Μετά την αποφυλάκισή του το 1999, αρχίζουν μαζί με πρώην συγκρατούμενούς του κλοπές και ληστείες. Μέχρι που τον Φεβρουάριο του 2000, σε μια συμπλοκή με αστυνομικούς, σκοτώνεται ο ένας σύντροφός του και τραυματίζονται δυο αστυνομικοί, ενώ έναν χρόνο αργότερα, κατά τη μεταγωγή στο νοσοκομείο, σκοτώνει τους συνοδούς αστυνομικούς, δραπετεύει, διαπράττει κάποιες ληστείες και μετά από μια αποτυχημένη ενέδρα της αστυνομίας δραπετεύει στη Ρουμανία (από εκεί κατάγεται η μητέρα του). Αλλά και εκεί εμπλέκεται σε ληστείες και δολοφονίες. Η υπόθεση Πάσσαρη σηματοδοτεί γενικά μια αλλαγή στο πάνθεον της ληστείας και στη στάση της αστυνομίας (εκείνο τον καιρό ήταν πρόσφατη η υπόθεση των ληστών της Κλειτορίας). Ο Πάσσαρης, αργότερα, σε συνέντευξή του, αντικρούει όσα του καταλογίζουν σχετικά με την πρόθεσή του να σκοτώσει, αναφέρεται σε μια διαφορετική θεώρηση των γεγονότων και αναλύει τη δική του οπτική υπό το πρίσμα μιας ορθολογικής θεώρησης (*Alter*, 2007).

2.3.3. Η ληστεία και το αντάρτικο πόλης

Η πολιτικοποίηση των «ποινικών» είναι παλιά στρατηγική πολλών επαναστατικών ή αντιεξουσιαστικών πρωτοβουλιών στην Ευρώπη από τη δεκαετία του ’60. Στην Ελλάδα, μια ανάλογη διαδικασία φαίνεται να εξελίσσεται, σύμφωνα με την αστυνομία, από τις αρχές της δεκαετίας του 2000. Με αφορμή τις ληστείες τράπεζας, διατυπώνεται επίσημα η υπόθεση περί συνεργασίας του αντιεξουσιαστικού χώρου με ποινικούς φυγόδικους, κατάδικους κ.λπ. Με βάση αυτήν την υπόθεση, στη συνέχεια

διαμορφώνεται μια πρακτική διατύπωσης κατηγοριών σε βάρος κοινών μικροεγκλημάτιών ως τρομοκρατών και αντίστροφα σε βάρος αναρχικών ως ληστών. Ωστόσο, πρόκειται για επικοινωνιακού τύπου κατασκευές των ΜΜΕ χωρίς πρακτική σημασία, που όμως υποδηλώνουν μια αντίφαση: το κράτος, που δεν δέχεται τη διάκριση ανάμεσα στο πολιτικό και το κοινό έγκλημα, προβάλλει επικοινωνιακά αυτή τη διάκριση, όταν θέλει να αποκτήσει συναινέσεις.

Πρόκειται πάντως για μία νέα γενιά ληστών, που προέρχονται είτε από τον αντι-εξουσιαστικό χώρο είτε από τη μικροπαρανομία, συσχετίζονται με συγκεκριμένα εγκλήματα και εμπλέκονται με το ποινικό σύστημα, ενώ πολύ συχνά αθωώνονται στα δικαστήρια. Δημιουργείται έτσι αρχικά μια δεξαμενή συνήθων υπόπτων για ληστείες ή και τρομοκρατία, ζήτημα που δεν έχει διερευνηθεί διεξοδικά: οι υποθέσεις Σίμου Σεϊσίδη, Γρηγόρη Τσιρώνη (φερόμενοι «ληστές με τα μαύρα»), Κώστα Σακκά είναι χαρακτηριστικές, τόσο για τον τρόπο αντιμετώπισης όσο για τις συνθήκες μονιμότερης εμπλοκής με την παρανομία και το ποινικό σύστημα (υπόθεση Σακκά). Αν και σύνθετο, το ζήτημα αντιμετωπίζεται μάλλον με όρους περασμένων εποχών και δεν έχει διερευνηθεί σοβαρά. Το ίδιο διάστημα και ο Βασίλης Παλαιοκώστας συσχετίζεται από τις αρχές και τα ΜΜΕ με ομάδες τρομοκρατικών οργανώσεων, καθώς θεωρείται ότι μετά το μπλόκο του Αλεποχωρίου, όπου η αστυνομία φέρεται να τον καταδίωκε με «ευθείες βολές», ήταν αυτός που είχε στείλει το δέμα με τη βόμβα στο γραφείο του υπουργού Δημόσιας Τάξης, και στοίχισε τη ζωή στον Γιώργο Βασιλάκη, Επιτελάρχη του Υπ. Δημόσιας Τάξης (*Το Βήμα*, 12.11.2010).

2.3.4. Η εμπλοκή με την παρανομία

Σε όλες τις περιόδους της ληστείας έως σήμερα, οι ληστές είναι νέοι σε παραγωγική ηλικία, μεταξύ 20 και 30 ετών, στη συντριπτική πλειονότητά τους. Έως και τον μεσοπόλεμο ήταν, όπως και την προηγούμενη περίοδο, κυρίως αγρότες και κτηνοτρόφοι, συνήθως αγράμματοι, που στη ληστεία έβρισκαν μια τίμια απασχόληση σύμφωνα με τον δικό τους ηθικό κώδικα (Τζανακάρης, 2002, σσ. 69, 433). Η προστασία – κάλυψη, που απολάμβαναν από τα τσελιγκάτα, συνδεόταν κατά έναν «φυσικό» τρόπο με τις ανάγκες ασφάλειας και επιβίωσης αυτών των ποιμενικών ομάδων. Οι ληστές «έβγαιναν» στην παρανομία για διάφορους κοινωνικούς, προσωπικούς και οικονομικούς αλλά και συγκυριακούς λόγους. Οι Ρετζαίοι επειδή αποφάσισαν να εκδικηθούν για τον θάνατο του πατέρα τους, ο Μήτρος Τζατζάς, ως λιποτάκτης, επειδή δεν τον άφησαν να πάει στην κηδεία του αδελφού του, άλλοι για άλλους ανάλογους λόγους. Ανακύκλωναν έτσι έναν βίαιο τρόπο ζωής, με ιδιαίτερους κοινωνικούς κώδικες, θεμελιωμένους στην έννοια της τιμής, αρνούμενοι να προσαρμοστούν στις νέες συνθήκες της ελληνικής κοινωνίας. Στις επιλογές τους συνέβαλε και όλο το παραδοσιακό πελατειακό σύστημα φεουδαρχικού τύπου της παλαιάς Ελλάδας και των Νέων Χωρών (Τζανακάρης, 2002, σσ. 269, 452-453).

Η ηλικία των ληστών δεν θα αλλάξει στη συνέχεια. Στο τέλος του 20ού αιώνα, ληστές είναι πάλι άνδρες, άγαμοι, πάλι 20-30 ετών), κυρίως 25-29, νέοι στην αγορά

εργασίας, με στοιχειώδη εκπαίδευση ή και αγράμματοι, εργάτες ή τεχνίτες χειριστές μεταφορικών μέσων (οδηγοί), άνευ επαγγέλματος και αρκετοί μαθητές. Από τα επίσημα στοιχεία απουσιάζει η κατηγορία άνεργοι. Πρόκειται για εγκληματικότητα που συνδέεται κυρίως με όσους έχουν αυξημένες πιθανότητες να ζήσουν στη φτώχεια ή κάτω από τα όριά της, καθώς αυτοί υφίστανται, περισσότερο από κάθε άλλον, τις συνέπειες της αναδιάρθρωσης της οικονομίας στην Ελλάδα, όπως έγινε διεθνώς. Προέρχονται κυρίως από φτωχά ή περιθωριοποιημένα κοινωνικά στρώματα. Εξάλλου, έρευνες που αφορούν τη δεκαετία του '80 έδειχναν ότι η ανισότητα και η φτώχεια στην Ελλάδα ήταν με διαφορά η υψηλότερη μεταξύ των ευρωπαϊκών χωρών και περιοχών της Ευρώπης, ενώ στη δεκαετία του '90, η Ελλάδα και η Πορτογαλία είχαν τα υψηλότερα ποσοστά μακροχρόνια φτωχών στην ΕΕ (για όλα Βιδάλη, 2007, τόμ. Β΄, σσ. 820-824). Μόνο που δεν είναι πια οι αγράμματοι βοσκοί. Κάποιοι είναι μορφωμένοι, κάποιοι άλλοι μορφώνονται στην παρανομία και στη φυλακή. Ωστόσο, λίγοι θα καταφέρουν να κάνουν μια «φυσιολογική ζωή» (βλ. προηγ.).

Η ληστεία αρχίζει να αποτελεί ειδικό ζήτημα από τα μέσα της δεκαετίας του '80, και για δύο δεκαετίες ('80 και '90) τα εγκλήματα που παρουσιάζουν το μεγαλύτερο ποσοστό συμβολής στην εγκληματικότητα ήταν αυτά *κατά της ιδιοκτησίας* και συνδέονταν άμεσα με τις συνέπειες της οικονομικής αναδιάρθρωσης και το άνοιγμα προς την οικονομία της αγοράς (βλ. και προηγ.). Στις αρχές της δεκαετίας του '90 αυξάνονται σημαντικά οι ληστείες τραπεζών. Οι ληστείες όμως δεν ήταν απαραίτητα ζημιογόνες για τις τράπεζες, αφού τα χρήματα που ληστεύονταν ήταν ασφαλισμένα και ήταν λιγότερα από όσα οι τράπεζες χρειάζονταν για την ασφάλειά τους, ενώ τότε άρχισε και η συζήτηση για το πλαστικό χρήμα (Βιδάλη, 2007, τόμ. Β΄, σσ. 820-824 και την εκεί βιβλιογραφία).

Αν και τα γενικότερα αίτια εμπλοκής των ληστών της εποχής μας με την παρανομία είναι ανιχνεύσιμα στις κοινωνικές συνθήκες, οι λόγοι εμπλοκής καθενός με τη ληστεία σίγουρα ποικίλλουν. Από τις σύντομες και σαφώς αποσπασματικές βιογραφίες και αφηγήσεις που παραθέσαμε, ανιχνεύεται ένας κοινός τόπος σχετικά με τη διαδικασία εμπλοκής με την παρανομία: η φυγή από μια δυσβάσταχτη ζωή ή η εμπλοκή σε μια ζωή μακριά από τη ρουτίνα των κανόνων ή την καταπίεση, σε συνδυασμό με κοινωνικές συνθήκες που το ευνοούν, αποτελεί τη βάση για τη σύγκρουση με τη νομιμότητα στην περίπτωση των ληστών αυτής της κατηγορίας. Δεν αποτελεί επομένως ένα σχέδιο μακρόπνοο και καλά σχεδιασμένο, ούτε η εμπλοκή με την παρανομία, ούτε η διάπραξη συγκεκριμένης ληστείας. Επιβεβαιώνεται έτσι ότι η ληστεία δεν είναι αποτέλεσμα μιας απόλυτα ορθολογικής επιλογής (Matthews, 2002, σσ. 38-39). Εξάλλου, η επιτυχημένη ληστεία καθορίζεται από διάφορους παράγοντες: οι δράστες από τις φτωχογειτονιές, με χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης, που εμπλέκονται σε ληστείες χωρίς σχεδιασμό και με άγνοια των συστημάτων ασφαλείας, έχουν ελάχιστες πιθανότητες, σύμφωνα με τον Matthews, να προχωρήσουν σε μια επιτυχημένη ένοπλη ληστεία. Αλλά και για μερικούς από τους πιο έμπειρους ληστές, η ληστεία δεν είναι μια ορθολογική επιλογή,

αλλά ένας τρόπος να ζήσουν τον κίνδυνο και να ρισκάρουν (βλ. περιπτώσεις Ρωχάμη, Σαμαρά κ.ά.). Συνιστά επίσης την έκφραση ισχύος και ελέγχου με βάση το φύλο, σε έναν κόσμο που ήταν, για πολλούς, εξαιρετικά χαοτικός και αβέβαιος (Matthews, 2002, σ. 42). Η προσέγγιση αυτή αποτελεί μία κατ' αρχάς βάση ανάλυσης.

Η περαιτέρω μόνιμη εμπλοκή με την παρανομία ενισχύθηκε, για τους ήρωες των περιπτώσεων που αναφέραμε, μέσω και των επιτυχών επιχειρήσεων ληστείας και των θεαματικών αποδράσεων. Όμως αρχικά διαμορφώθηκαν μέσα από κώδικες – πρότυπα κοινωνικής συμπεριφοράς, από τη στάση απέναντι στον νόμο και από συνθήκες έντονων κοινωνικών ανισοτήτων και στο πλαίσιο της καταναλωτικής κοινωνίας που προσφέρει υπερπληθώρα ευκαιριών εμπλοκής με την παρανομία, δηλαδή, όλους εκείνους τους παράγοντες που η Κριτική Εγκληματολογία και όχι μόνον έχει αναδείξει (ενδεικτ. Young, 1999). Οι απρόσωποι στόχοι, η καλή συμπεριφορά απέναντι στα θύματα, η μη χρήση των όπλων (που έφεραν όμως μαζί τους), το γεγονός ότι «δεν λήστεψαν ποτέ σπίτια», παρέχει μία βάση ηθικής ουδετεροποίησης –γνωστή ήδη από τη θεωρία των Sykes και Matza– στο πλαίσιο της οποίας οι ληστείες νομιμοποιούνται στη συνείδηση των δραστών (Σαμαράς, 2008, σσ. 68-69, 90 κ.ε.· Παλαιοκώστας, 2019, σ. 67· Εκπομπή *Βράδυ*). Η κατανόηση όμως της ηθικής ουδετεροποίησης των αρχικών αναστολών των δραστών, δεν αναιρεί άλλους παράγοντες αέναης εμπλοκής με το ποινικοκατασταλτικό σύστημα, στο πλαίσιο των οποίων κύρια θέση έχει η αστυνομία.

Κύριο χαρακτηριστικό των πολιτικών αντιμετώπισης της ληστείας από τον 19ο αιώνα ήταν η απουσία των πολιτικών πρόληψης της υποτροπής και η μονοδιάστατη έμφαση αποκλειστικά στην καταστολή. Σήμερα, η άρνηση των διοικούντων να δώσουν ένα νόημα στην παραμονή στη φυλακή διευκολύνει την ανακύκλωση της εγκληματικότητας. Ακόμα και η ανάδειξη κάποιων ληστών ως «λαϊκών ηρώων», αν και τους κατέστησε επικοινωνιακά σημαντικούς, ταυτόχρονα τους ανέδειξε σε δημόσιο κίνδυνο, κατά του οποίου στράφηκε όλος ο κρατικός μηχανισμός. Δράστες ληστειών τράπεζας, όπως και εκείνοι στους οποίους αναφερθήκαμε, έχουν μια προηγούμενη εμπλοκή με τον νόμο μέχρι να καταλήξουν στη ληστεία τράπεζας, που διαφέρει σαφώς από τη ληστεία του δρόμου (Matthews, 2002, σ. 20). Η ληστεία τράπεζας γενικά δεν αποτέλεσε ποτέ έργο μεγάλων οργανώσεων (βλ. και Einstatder, 1969). Και σήμερα οι εκθέσεις της αστυνομίας επιβεβαιώνουν, μεταξύ άλλων, ότι οι ληστείες διαπράττονται από μικροεγκληματίες, συγκυριακούς και κυρίως φτωχούς (Αρχηγείο Ελληνικής Αστυνομίας, 2020). Μετά την πρώτη εμπλοκή με την αστυνομία, δύσκολα απεμπλέκεται κάποιος από το ποινικοκατασταλτικό σύστημα, είτε επειδή οι στιγματισμοί λειτουργούν ενισχυτικά είτε επειδή οι ίδιοι οι ληστές «καριέρας» αναγκάζονται να επιστρέψουν σε ένα περιβάλλον που έχει ήδη αλλάξει και πρέπει να ξαναρχίσουν από την αρχή (Einstadter, 1969, σ. 83). Και αυτό είναι το κοινό στοιχείο που συνδέει διαχρονικά τους ληστές μεταξύ τους.

Η ληστεία τράπεζας απολαμβάνει έναν βαθμό κοινωνικής στήριξης, όπως είδαμε. Τόσο στο παρελθόν όσο και σήμερα οι ληστείες τραπεζών στηρίζονται ή γίνονται ανεκτές από μέρος του πληθυσμού, για πολλούς λόγους: επειδή φέρεται ότι σε κάποιες

περιπτώσεις μέρος της λείας από τις ληστείες μοιράζεται στον πληθυσμό (Maysh, 2014), επειδή προσφέρονται χρήματα σε ιδιοκτήτες ΙΧ, που έχουν κλαπεί για να χρησιμοποιηθούν σε ληστείες, και επειδή η ήπια συμπεριφορά απέναντι στα θύματα (βλ. Παλαιοκώστας, 2019, σ. 134· Σαμαράς, 2008) αμβλύνει αρνητικές στάσεις. Η ζωή στην παρανομία κοστίζει (Παλαιοκώστας, 2019, σ. 131· Εκπομπή *Βράδυ*, 2019). Έτσι, μεγάλα χρηματικά ποσά διατίθενται για να εξασφαλίζουν τη συγκάλυψη και διαβίωση των ληστών, μέσω και της διανομής χρημάτων στον πληθυσμό που εξυπηρετεί την οργάνωση, ανάλογα με τη συνδρομή που προσφέρεται στη συμμορία και επίσης για την προετοιμασία νέων επιχειρήσεων. Έτσι, τεράστια ποσά διοχετεύονται στις παράνομες αγορές κάθε είδους. Για παράδειγμα, από την πορεία των αδελφών Παλαιοκώστα προκύπτει ότι το ύψος της λείας που είχαν αποκομίσει από τις ληστείες και τις απαγωγές ήταν πολύ μεγάλο και θα μπορούσε να υποστηρίξει μια ζωή στην παρανομία (Παλαιοκώστας, 2019, σσ. 130-132). Μεταξύ άλλων αναδεικνύεται έτσι και η κίνηση μιας παράνομης οικονομίας που δεν είναι αμελητέα. Μέρος της οικονομίας αυτής περιλαμβάνει τη νομιμοποίηση της λείας, π.χ. μέσω επενδύσεων σε ακίνητα (Αρχηγείο Ελληνικής Αστυνομίας, 2006), μέσω συνεργασίας με συστήματα κλεπταποδοχής και με δίκτυα νομιμοποίησης χρημάτων. Έτσι, αξιοποιούνται, π.χ., συνεργασίες με ενεχυροδανειστήρια, όπως σχετική υπόθεση του Νοεμβρίου του 2016 (In. gr, 17.6.2017· Epixirimatias.gr, 17.6.2017) και αναδεικνύεται άλλη μια όψη συμβιωτικής σχέσης μεταξύ νομιμότητας και παρανομίας. Το ξέπλυμα χρήματος αποτελεί έναν κλασικό τρόπο για την είσοδο των παρανόμων στη νόμιμη οικονομία.

2.4. Το νέο πρόσωπο της ληστείας

Βασικό στοιχείο του εγκλήματος της ληστείας είναι η ένοπλη βία και γενικά η βία. Η βία αποτελεί λειτουργικό στοιχείο της ληστείας και αυτό την καθιστά και ορθολογική και ελεγχόμενη, για μια παλιά γενιά ληστών τραπεζών (Παλαιοκώστας, 2019, σ. 67· Σαμαράς, 2008· Εκπομπή *Βράδυ*), πράγμα όμως που δεν ισχύει πάντα και δεν ισχύει για όλα τα είδη της ληστείας, όπως προαναφέρθηκε. Τα τελευταία χρόνια, και ιδίως μετά τη χρήση θανατηφόρας συχνά βίας σε βάρος θυμάτων και διωκτικών αρχών, και η έλλειψη δισταγμού στη χρήση των πυροβόλων όπλων αποτελεί χαρακτηριστικό των ληστειών με δράστες εγκληματικές οργανώσεις (Αρχηγείο Ελληνικής Αστυνομίας, 2013, σσ. 24-25· Αρχηγείο Ελληνικής Αστυνομίας, 2016, σ. 54). Πλέον, όλο και συχνότερα αναφέρονται περιπτώσεις ακραίας βίας κατά τη ληστεία. Μεταβολές συμβαίνουν σε γενικότερους πολιτισμικούς κανόνες και τάσεις και έτσι η δυσανάλογη βία ως τυπική συνοδευτική πρακτική της ληστείας σχετίζεται με γενικότερες συνθήκες της κοινωνίας ως μέρος μιας καταναλωτικής προσέγγισης που βρίσκει ικανοποίηση στην ένταση (Matthews, 2002, σ. 144). Η βία όμως σχετίζεται και με αντιλήψεις για τον «άλλο», τον υποβιβασμό του σε αντικείμενο και ταυτόχρονα με μία ποιοτική

μεταβολή της βίας: πλέον, η βία έπαψε να είναι ένα λειτουργικό στοιχείο της συμπεριφοράς και έγινε συστατικό της. Σε κάθε περίπτωση, η ιδιαίτερη βαναυσότητα είναι ανάγκη να διερευνηθεί περαιτέρω.

Η ληστεία έχει ευρύτερες κοινωνικές συνέπειες: μεταξύ άλλων, τροφοδοτεί τον τομέα ιδιωτικής ασφάλειας και έτσι «δημιουργεί» νόμιμες θέσεις εργασίας. Ταυτόχρονα, συμβάλλει στον φόβο του εγκλήματος και επίσης στην αυστηροποίηση των ποινών. Αυτές οι τάσεις ισχυροποιούνται όσο οι ληστείες απομακρύνονται από τις τράπεζες, γίνονται πιο βίαιες και εμπλέκονται δράστες που δεν τηρούν άτυπους κώδικες συμπεριφοράς απέναντι στα θύματα και τους συντρόφους τους. Επιπλέον, τα μέτρα που οι ληστές επιστρατεύουν για να αποφύγουν τη σύλληψη έχουν ζωτική σημασία για την αντιμετώπιση της ληστείας (Αρχηγείο Ελληνικής Αστυνομίας, 2013, σσ. 24-25· Παλαιοκώστας, ό.π.). Τέλος, η ληστεία συσχετίζεται με την παράνομη αγορά όπλων: οι δράστες ληστειών χρησιμοποιούν πλέον και βαρύ οπλισμό (ακόμα και χειροβομβίδες), και αυτό αποτελεί μια ποιοτική εξέλιξη για τη βία (Αρχηγείο Ελληνικής Αστυνομίας, 2013, σ. 25· Παλαιοκώστας, ό.π.).

2.5. Η ληστεία σήμερα: Οι αναλύσεις της ΕΛΑΣ

Οι ληστείες δεν αποτελούσαν συνήθη δράση εγκληματικών οργανώσεων στην Ελλάδα έως τις αρχές του 21ου αιώνα, ούτε και συνιστούσαν μεγάλο βαθμό απειλής. Οι ληστρικές ομάδες είναι ολιγομελείς, χωρίς διεθνείς διασυνδέσεις, ιδιαίτερη ειδίκευση ή διαχωρισμό ρόλων, ενώ η σύλληψη μερικών μελών οδηγούσε στην εξάρθρωση και στον οριστικό τερματισμό της δράσης τους (Αρχηγείο Ελληνικής Αστυνομίας, 2005, σ. 18). Ίδιες είναι οι αναφορές και για το 2011, με τη διαφορά ότι οι εγκληματικές οργανώσεις στρέφονταν πλέον από τις δημόσιας πρόσβασης επιχειρήσεις και φυλασσόμενους στόχους (π.χ. ΕΛΤΑ) προς τις ιδιωτικές περιουσίες (κατοικίες, καταστήματα) και σε όμορους νομούς μεγάλων αστικών κέντρων, λόγω της δίκυκλης αστυνόμευσης (Αρχηγείο Ελληνικής Αστυνομίας, 2013, σ. 22). Επομένως, η επίταση της αστυνόμευσης δεν αποδίδει στην περίπτωση τέτοιων εγκλημάτων, καθώς οδηγεί σε μετατόπιση της εγκληματικότητας αλλά όχι σε μείωση.

Επιβεβαιώνονται εδώ τα ευρήματα της έρευνας του Matthews για τη ληστεία επί δείγματος κρατουμένων. Ο Matthews υποστηρίζει ότι η μεγαλύτερη ομάδα γνωστών ληστών δεν είναι οι ληστές σταδιοδρομίας, που σχεδιάζουν σχολαστικά και εκτελούν τα εγκλήματά τους, αλλά μια ετερόκλητη ομάδα ερασιτεχνών και αρχάριων, που ασχολούνται λίγο με τον σχεδιασμό και συχνά φαίνεται να αγνοούν τις συνέπειες των πράξεών τους. Αυτοί οι ερασιτέχνες χαρακτηρίζονται γενικά από το χαμηλό επίπεδο οργάνωσης, την επιλογή πιο προσιτών στόχων, την έλλειψη εμπειρίας, τη σχέση τους με τη βία και τη χρήση όπλων. Τείνουν να λειτουργούν μόνοι τους, στοχεύουν σε σχετικά μικρά χρηματικά ποσά και έχουν ιστορικό με «αποτυχημένες» ληστείες

ή «απόπειρες» ληστείας. Σε πολλές περιπτώσεις, –συνεχίζει– οι ληστείες φαίνονται κάτι λίγο παραπάνω από πράξεις απελπισίας, συνήθως επειδή το άτομο χρειάζεται χρήματα γρήγορα, για να ξεπληρώσει τα χρέη του, να αγοράσει είδη πρώτης ανάγκης ή να υποστηρίξει μια συνήθεια ναρκωτικών (Matthews, 2002, σ. 22). Τα ευρήματα αυτά κάνουν κατανοητή την εξέλιξη της ληστείας και στην Ελλάδα. Σύμφωνα με τα στοιχεία της αστυνομίας, στο διάστημα 2016-2019 ληστείες διαπράττονται συχνά από ολιγομελείς ομάδες Ρομά, με συγκυριακό χαρακτήρα (Αρχηγείο Ελληνικής Αστυνομίας, 2016, σ. 54), ενώ αυξήθηκαν οι ληστείες σε πρατήρια καυσίμων, περίπτερα, πρακτορεία ΟΠΑΠ και γενικά εντός καταστημάτων και μειώθηκαν οι ληστείες σε σούπερ μάρκετ και σε σπίτια. Οι αρπαγές κινητών τηλεφώνων είναι σταθερά το συχνότερο είδος ληστείας, με σχετική μείωση για το 2019, στο οποίο υπερεκπροσωπούνται αλλοδαποί (Αρχηγείο Ελληνικής Αστυνομίας, 2020, σσ. 60-61). Το βέβαιο είναι ότι η ληστεία είναι σταθερός παράγοντας της εγκληματικότητας σε κάθε ιστορική συγκυρία.

3. Η οργάνωση της καταστολής

3.1. Ένα παράλληλο ποινικό δίκαιο

Ήδη από τον 19ο αιώνα, όπως αναφέραμε, η πολιτική που ακολούθησε το ελληνικό κράτος για την αντιμετώπιση της ληστείας συνδεόταν με γενικότερες πολιτικές επιλογές. Στόχευε στη διάσπαση των δικτύων υποστήριξης των ληστών, στην παροχή κινήτρων για τη συμμετοχή των κοινοτήτων στην καταδίωξη των ληστών και στην ενίσχυση με κάθε τρόπο της εγκατάστασης των νομαδικών πληθυσμών σε μόνιμους οικισμούς. Ένα από τα πρώτα μέτρα που θεσμοθετήθηκαν κατά της ληστείας ήταν η διοικητική εκτόπιση, με βασικό άξονα την εκτόπιση των συγγενών των ληστών και όσους τους στήριζαν. Η διοικητική εκτόπιση-αναγκαστική μετακίνηση των συγγενών των ληστών (Β.Δ. της 12ης Νοεμβρίου 1838) συμπληρωνόταν συνεχώς από νέα διατάγματα, τα οποία, αν και καταργήθηκε το μέτρο, παρέμειναν σε ισχύ και έτσι μπορούσε να διαταχθεί η μετατόπιση των βλαχοποιμένων (Βλ. Βιδάλη, 2007, τόμ. Α΄, σσ. 307 κ.ε. και την εκεί βιβλιογραφία).

Αργότερα, υπό την πίεση των γεγονότων που είχαν μεσολαβήσει, θεσπίζεται ο Νόμος ΤΟΔ΄/1871 (Ν. ΤΟΔ΄ της 27ης Φεβρουαρίου/1ης Μαρτίου 1871 «Περί καταδιώξεως της ληστείας». Ε.Κ., τ. Α΄, αρ. 101), που αποτέλεσε μια σημαντική τροπή στην αντεγκληματική πολιτική. Ο νόμος επιδρούσε σε διάφορα επίπεδα για την καταπολέμηση της ληστείας, επιβάλλοντας εξοντωτικές ποινές και μέτρα, που ουσιαστικά οδήγησαν στην εξαφάνιση τους νομάδες βοσκούς και τον πολιτισμό τους. Ειδικότερα, ο νόμος απέβλεπε στην: α) εξάρθρωση της ίδιας της συμμορίας μέσω θέσπισης της συλλογικής ευθύνης, β) αποδιάρθρωση του ληστρικού κυκλώματος, των δικτύων υποστήριξής του και της δυσπροσαρμοστικής «μειονότητας» των βλαχοποιμένων μέσω των εκτοπίσεων,

γ) διάσπαση της συνοχής της ληστρικής ομάδας μέσω της ενίσχυσης της συνεργασίας με τις αρχές, δ) εφαρμογή της αρχής της συλλογικής ευθύνης μέσω της αναγκαστικής εκτόπισης των οικογενειών των ληστών στα νησιά ή την Πελοπόννησο, ε) αποδιάρθρωση της οικονομίας που στήριζε τους ληστές μέσω απαγόρευσης διαμονής των συγγενών ληστών σε συγκεκριμένο τόπο, σε βλαχοποιμένες και κτηνοτρόφους σκηνίτες, στ) εμπλοκή της κοινότητας μέσω της υποχρεωτικής συμμετοχής στην καταδίωξη της ληστείας, ζ) επίταση της ευθύνης των τοπικών αρχών, η) θέσπιση της συνεργασίας με τις αρχές έναντι αμοιβής, θ) μετατροπή των ληστών σε άκληρους και ακτήμονες, καθώς την περιουσία τους διαχειριζόταν ο δήμαρχος. Ο νόμος ΤΟΔ΄ προβλέφθηκε ότι θα ίσχυε για τέσσερα χρόνια, αλλά η ισχύς παρατεινόταν συνεχώς μέσω νομοθετικών εξουσιοδοτήσεων (Ν. ΧΙΘ/1877, Ν. ΩΞΗ/1880). Η διοικητική εκτόπιση εφαρμόστηκε αρχικά εναντίον των συγγενών των ληστών. Αργότερα, τον 20ό αιώνα θα επεκταθεί και εναντίον των πρώτων σοσιαλιστών και, με προσαρμογές, θα εφαρμοστεί σε βάρος παραβατικών, κομμουνιστών κ.λπ. και στη συνέχεια θα αποτελέσει τη βάση της μετεμφυλιακής αντικομμουνιστικής νομοθεσίας (Βιδάλη, 2007, τόμ. Α΄, σ. 338).

Καταλυτικό ρόλο στην αποδιάρθρωση των ληστρικών ομάδων είχε η θέσπιση του Ν.Δ. της 14ης Νοεμβρίου 1925, από τη δικτατορία του Πάγκαλου. Σύμφωνα με το διάταγμα αυτό, όποιος ληστής, φυγόδικος ή φυγόποινος ή υπόδικος, συλλάβει ή συμπράξει με άλλους πολίτες ή με τις αρχές για τη σύλληψη ή φονεύσει ληστή επικηρυγμένο, απαλλάσσεται από κάθε ποινή και αφήνεται ελεύθερος από την αστυνομική αρχή μετά την πιστοποίηση της πράξης του. Οι αξιόποινες πράξεις που μέχρι τότε είχε διαπράξει ή κατηγορηθεί για τη διάπραξή τους «θεωρούνται αυτοδικαίως απεσβεσμέναι». Το διάταγμα ίσχυσε αρχικά για την Ήπειρο, μετά τη ληστεία της Πέτρας. Η πιστοποίηση της πράξης του φόνου γινόταν με έναν τρόπο: την επίδειξη του κομμένου κεφαλιού του ληστή. Το διάταγμα αυτό προκάλεσε τριγμούς στο ληστρικό κύκλωμα. Πολλοί ληστές κατέδωσαν άλλους (όπως οι αδελφοί Ρέτζου, που μετά από αυτό συνεργάστηκαν επίσημα με τη Χωροφυλακή). Η σημαντικότερη επίπτωση του νόμου αφορούσε την αποδιάρθρωση του κώδικα τιμής των ληστών και επομένως το αξιακό τους σύστημα, που έχανε έτσι τα στοιχεία της αδιαλλαξίας, της αλληλεγγύης, της «μπέσας», στοιχεία που τροφοδοτούσαν τον υποπολιτισμό των ληστών και όσων εμπνέονταν από αυτούς (Τζανακάρης, 2002, σ. 69· Βιδάλη, 2007, σ. 425).

Συνολικά, επομένως, το κράτος προσέγγιζε πληθυσμούς και κοινωνικά προβλήματα ως «εκτός κοινωνίας» ζητήματα, σύμφωνα με το πνεύμα της εποχής και υπό τη θεώρηση μιας αυταρχικής αντίληψης για τον νόμο. Ταυτόχρονα, ενώ δημιουργούσε πλέγματα άτυπης στήριξης και ανοχής της εξωθεσμικής πολιτικής εξουσίας, που θεμελίωσαν τυπικά γνωρίσματα του ελληνικού ποινικοκατασταλτικού μηχανισμού, ταυτόχρονα καλλιέργησε τον κοινωνικό διχασμό. Πολλά από τα ζητήματα αυτά τα συναντάμε και αργότερα, στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα, όταν η αγροποιμενική ληστεία δεν θα απειλεί πια το κράτος, αλλά θα είναι ένα κοινό έγκλημα, που παρ' όλα αυτά οι δράστες του θα έχουν συχνά σκληρή αντιμετώπιση.

3.2. Ο ΠΚ του 1950 και το άρθρο 380

Πράγματι, στο νέο θεσμικό πλαίσιο που διαμορφώνεται μετά τον πόλεμο, με την ψήφιση του ποινικού κώδικα του 1950 (Ν. 1492/1950), η ληστεία τυποποιείται στο άρθρο 380, όπως και σήμερα. Ο Ν. ΤΟΔ΄, αν και σε αχρησία, διατηρήθηκε σε ισχύ (ΠΚ 471), καταργήθηκε μόνο με τον πρόσφατα ψηφισθέντα ΠΚ (Ν. 4619/19). Η ληστεία υπό την οπτική του ποινικού δικαίου συνδυάζει την κλοπή με την παράνομη βία και επομένως στρέφεται κατά της ιδιοκτησίας (πράγματι, αυτό επιδιώκουν οι δράστες), αλλά στη βεβαρυμένη εκδοχή της (διακεκριμένη) προσβάλλει επιπλέον τη σωματική ακεραιότητα ή και τη ζωή του ανθρώπου (Μανωλεδάκης και Μπιτζιλέκης, 2004, σ. 153). Επομένως, με τη ληστεία μπορεί να προσβληθούν όλα τα βασικά έννομα αγαθά του αστικού κράτους: η ιδιοκτησία, η ελευθερία, η ζωή και γι' αυτό είναι έγκλημα ιδιαίτερης –και συμβολικής– σημασίας. Στο αρχικό κείμενό του, ο ΠΚ τυποποιούσε το έγκλημα της ληστείας, που χαρακτηριζόταν ως κακούργημα. Ως επιβαρυντική περίσταση προβλεπόταν η επέλευση βαριάς σωματικής βλάβης ή θανάτου και η τέλεση του εγκλήματος με ιδιαίτερη σκληρότητα, και γι' αυτό επιβάλλονταν ισόβια ή θάνατος. Στη συνέχεια προβλεπόταν η ληστρική κλοπή. Την εποχή θέσπισης του ΠΚ (Ν. 1492/1950), η ληστεία δεν απασχολούσε ιδιαιτέρως ως έγκλημα αστικού τύπου. Το 1959, οι ληστείες είναι σπάνιες έως ανύπαρκτες, π.χ. στην ΑΔ Αθηνών (Βιδάλη, 2007, τόμ. Β΄, σ. 655). Στο διάστημα που μεσολαβεί έκτοτε έως τη θέσπιση του νέου ΠΚ (Ν. 4619/2019), η ελληνική κοινωνία άλλαξε ριζικά. Άλλαξαν όμως και οι στάσεις απέναντι στη ληστεία τόσο των εφαρμοστών του νόμου όσο και της κοινωνίας, αλλά και το είδος και το ύψος της ποινής: π.χ. το 1994 καταργήθηκε και τυπικά η ποινή του θανάτου.

3.3. Ο νέος ΠΚ

Στον νέο ΠΚ (Ν. 4619/2019 και 4637/2019) διατηρείται ο ορισμός της ληστείας (αρθ. 380): «...1. Όποιος με σωματική βία εναντίον προσώπου ή με απειλές ενωμένες με επικείμενο κίνδυνο σώματος ή ζωής αφαιρεί από άλλον ξένο (ολικά ή εν μέρει) κινητό πράγμα ή τον εξαναγκάζει να του το παραδώσει για να το ιδιοποιηθεί παράνομα, τιμωρείται με κάθειρξη και χρηματική ποινή...». Απαλείφθηκαν οι προβλέψεις του προηγούμενου ΠΚ (όπως ίσχυε), όπου η κάλυψη ή αλλοίωση των χαρακτηριστικών συνιστούσε επιβαρυντική περίσταση. Επίσης, απαλείφθηκε η περιγραφή του είδους του οπλισμού του δράστη ως επιβαρυντική περίσταση. Τέλος, αφήνεται ελεύθερος ο δικαστής, κατά την κρίση του και ανάλογα την περίπτωση, να επιβάλει την αυστηρότερη ή την ελαφρύτερη των ποινών. Εάν όμως προκύψει «θάνατος ή βαριά σωματική βλάβη ή η πράξη εκτελέστηκε με ιδιαίτερη σκληρότητα», τότε επιβάλλεται ισόβια κάθειρξη ή πρόσκαιρη τουλάχιστον δέκα ετών και χρηματική ποινή. Η διά-

ταξη αυτή ίσχυε και στον προηγούμενο ΠΚ. Ως ιδιαίτερη σκληρότητα χαρακτηρίζεται η πρόκληση ισχυρών σωματικών πόνων και, υποκειμενικά, η έλλειψη οποιουδήποτε ανθρώπινου συναισθήματος, όπως ο βασανισμός του θύματος, καθώς και ο έντονος ψυχικός τρόμος σε συνδυασμό με αναλγησία του δράστη. Όταν ίσχυε η ποινή του θανάτου, η «ιδιαιτέρως απεχθής τέλεση της πράξης» αποτελούσε κριτήριο για την ποινή αυτή (Μυλωνόπουλος, 2006, σσ. 339-340).

Σύμφωνα με το άρθρο 13 του ΠΚ, σωματική βία συνιστά «...και η περιαγωγή άλλου σε κατάσταση αναισθησίας ή ανικανότητας για αντίσταση», που γίνεται τεχνικά, δηλαδή με υπνωτικά ή ναρκωτικά ή με ανάλογα μέσα (παρ. δ΄). Η κατ' επάγγελμα τέλεση του εγκλήματος προκύπτει από την επανειλημμένη τέλεση της πράξης ή την ύπαρξη υποδομής που δείχνει πρόθεση να επαναληφθεί η πράξη και άρα σκοπό για πορισμό εισοδήματος (παρ. ε΄). Όμως, εκτός από τον ΠΚ, κρίσιμη συμβολή έχει η συνολική αντίδραση του κράτους απέναντι στα φαινόμενα της ληστείας, όπως αυτή εφαρμόστηκε από τη σύστασή του.

4. Η ληστεία: 200 χρόνια καταστολής

Οι μεγάλες θεωρίες για το έγκλημα έχουν δώσει επαρκή θεωρητικά εργαλεία που εξηγούν την ατομική μόνιμη εμπλοκή με την παρανομία, με το κατ' επάγγελμα έγκλημα (βλ. Sutherland, 1972, σσ. 140 κ.ε.) και τους μετασχηματισμούς του (Hobbs, 1997, σσ. 68 κ.ε.), με τη ληστεία τράπεζας (Einstadter, 1969, σσ. 70-71)· ο ρόλος του ποινικο-κατασταλτικού συστήματος ως προς την αρχική εμπλοκή και την υποτροπή θεωρείται δεδομένος. Με βάση την ανάλυση που προηγήθηκε και λαμβάνοντας υπόψη τον πάγια κατασταλτικό χαρακτήρα των πολιτικών κατά της ληστείας, διακόσια χρόνια μετά τη σύσταση του ελληνικού κράτους, νομιμοποιείται επομένως το ερώτημα: «*Τι ακριβώς απέδωσε η καταστολή;*». Η απάντηση είναι σύνθετη. Η ληστεία δεν είναι απλώς ένα φαινόμενο παρανομίας, αλλά έχει μία γενικότερη πολιτική λειτουργία, που συντελεί στην κοινωνική και οικονομική αναδιάρθρωση και προσαρμογή: Η εγκληματοποίηση παραδοσιακών οικονομιών και κοινωνικών πρακτικών καθιστά έως και σήμερα το έγκλημα της επαγγελματικής ληστείας ένα μέσον διαλογής πληθυσμών, που άλλοτε ήταν προς ένταξη στην παραγωγή και στην οικονομία και σήμερα αποβάλλονται ως πλεονάζοντες από την κοινωνία της αγοράς και της διακινδύνευσης και οδεύουν προς τη φυλακή (Young, 1999, σ. 190).

Επίσης, ότι ενώ μέσω της τυπικής εγκληματοποίησης στιγματίζονται και απαξιώνονται πολιτισμικά συστήματα, κοινωνικές πρακτικές των παράνομων, οι οποίοι παρουσιάζονται στον δημόσιο λόγο ως προβληματικοί, ατίθασοι, εξαχρειωμένοι, «άγριοι» κ.λπ., ταυτόχρονα συμβαίνουν άλλες διαδικασίες: *α)* διατηρείται η ισχύς δικτύων κοινωνικών σχέσεων, τα οποία χαρακτηρίζονται από κοινωνικό συντηρητισμό, αντιδημοκρατικές αντιλήψεις (Σωτηρόπουλος, 2013, σσ. 150-155) και αποκομίζουν οφέλη από αυτήν

την κατάσταση· *β)* αναπτύσσονται περιβάλλουσες, ημινόμιμες ή παράνομες, παρασιτικές αγορές εργασίας και κίνησης χρήματος, που συνυπάρχουν με τη νομιμότητα, συγκαλύπτουν υποκινητές, κλεπταποδόχους, κρατικούς αξιωματούχους κ.λπ. (Chambliss, 2004, σσ. 168 κ.ε., 204 κ.ε.· Falciani & Mincuzzi, 2015, 142 κ.ε.)· *γ)* αναπτύσσεται η αγορά ασφάλειας που τροφοδοτεί τη νόμιμη οικονομία και την αγορά εργασίας· *δ)* ομάδες πληθυσμού παρέχουν συγκάλυψη και συνδρομή στους ληστές. Επομένως, η ληστεία, όπως και τον 19ο αιώνα, αποκτά μια συμβιωτική σχέση με τη νομιμότητα, που επιτρέπει ανάλογες κοινωνικές σχέσεις. Δεν πρόκειται για νέο φαινόμενο (Chambliss, 2004, 243).

Η επίσημη αντεγκληματική πολιτική ενδιαφέρεται περισσότερο να κλείσει στη φυλακή τους ληστές, αντί να προχωρήσει σε συστηματική «ανάγνωση» των μικρών παράνομων αγορών και να παρέμβει στην εφοδιαστική αλυσίδα (π.χ. όπλων) του ληστρικού φαινομένου. Η θεώρηση της ληστείας λοιπόν ως αστυνομικού προβλήματος μόνο αναπαράγει το φαινόμενο και δημιουργεί περαιτέρω κοινωνικές βλάβες. Εκτός όμως από τις συμβιωτικές σχέσεις νομιμότητας, παρανομίας και καταστολής, η ίδια η επιχειρησιακή και κοινωνική οργάνωση της ληστείας υποβαθμίστηκε και παραμορφώθηκε, γεγονός που «νομιμοποίησε» περαιτέρω την καταστολή, ιδίως μετά το 1990. Όμως, η πραγματικότητα δείχνει ότι η επαγγελματική ληστεία δεν χρειάζεται έναν στρατό για να αντιμετωπιστεί.

Ειδικότερα, οι ληστές τράπεζας ληστεύουν για ποικίλους λόγους, που συχνά συνδέονται με την επιβίωση ή με την προσδοκία μιας ζωής χωρίς προβλήματα (βλ. προηγ. σ. 166). Λίγοι από αυτούς είναι επαγγελματίες ληστές (βλ. και προηγ. σ. 161). Διαχρονικά, οι ληστείες τράπεζας της μεταπολεμικής περιόδου είναι μάλλον έργο συμμοριών που μετά βίας ανταποκρίνονται στα κριτήρια του (σημερινού) άρθρου 187 ΠΚ, δεν έχουν κάποια σημαντική υποδομή, ούτε βέβαια μόνιμη υποδομή (αρθ. 13ε ΠΚ). Πολλοί ληστές έχουν διατυπώσει δημόσια ειδικότερα επιχειρήματα, που αιτιολογούν τις πράξεις τους και άρα, όχι μόνο δεν πρόκειται για αγρίους, αλλά θα υπήρχε «χώρος» για να δοθεί μια δεύτερη ευκαιρία. Επομένως, υπήρχαν προϋποθέσεις για την ανάπτυξη πολιτικών κοινωνικής πρόληψης. Όμως δεν αποτέλεσε επιλογή των κυβερνήσεων (στον ΠΚ του 1950 προβλεπόταν αρχικά και η ποινή του θανάτου). Άρα ο νομικός πολιτισμός στην Ελλάδα ήταν και είναι μακριά από την ιδέα της εξωποινικής πρόληψης.

Εξάλλου, η δικαιωματική τροπή κατά τη σύλληψη δραστών και την ποινική μεταχείριση των καταδικασμένων προϋποθέτει δύο στοιχεία: τη λειτουργία των δημοκρατικών θεσμών γενικότερα, περιλαμβανομένης της δικαιοσύνης και της αστυνομίας, και την επίσημη αποδοχή, ότι το έγκλημα είναι προϊόν των κοινωνικών σχέσεων. Αν υπήρχαν αυτά, ακόμα και η μακρόχρονη κάθειρξη θα μπορούσε να λειτουργεί αποτρεπτικά, υπό τον όρο ότι η έκτιση της ποινής στέρησης της ελευθερίας θα είχε έναν υλοποιούμενο κοινωνικό σκοπό, πέραν της τιμωρίας και της εκδίκησης. Όμως δεν έχει. Ούτε το δικαιοκρατικό αφήγημα εφαρμόστηκε ποτέ συγκροτημένα στην Ελλάδα. Υπό αυτές τις συνθήκες, η καταστολή έγινε μονόδρομος (Βιδάλη, 2007, τόμ. Α΄, σσ. 262

κ.ε., τόμ. Β΄, σσ. 969 κ.ε.): από το κράτος κατακτητή του 19ου και του 20ού αιώνα, περάσαμε σήμερα πια στο κράτος εκδικητή, όπου αποδιαρθρώθηκε η αρχή της αναλογικότητας και άτυπα και η αναγνώριση της ανθρώπινης ιδιότητας στον εγκληματία: μια ματιά σε επίσημες εκθέσεις για τις φυλακές θα μας πείσει.

Η ληστεία εξακολουθεί να αποτελεί αποτύπωμα άλλων κοινωνικών ελλείψεων. Σήμερα, εν μέσω της πολλαπλής κρίσης, μιας υπερκαταναλωτικής κοινωνίας και υπό την επίδραση ενός ισχυρού ρεύματος ποινικού λαϊκισμού, το ελληνικό κράτος εξακολουθεί να λειτουργεί όπως διακόσια χρόνια πριν: αγνοώντας τα προβλήματα και τις ανάγκες ομάδων πληθυσμού, απαξιώνοντας κάθε μέτρο αντιμετώπισης της «κοινωνικής καχεξίας» και κοινωνικής πρόληψης και οδηγώντας με συνέπεια γενιές νέων ανθρώπων σε φυλακές-αποθήκες. Κυρίως όμως το ίδιο το κράτος τροφοδοτεί ποικίλες όψεις κοινωνικής και πολιτισμικής απομόνωσης, εν μέσω μιας πληθώρας ευκαιριών, ώστε να περάσει κάποιος στην παρανομία. Η ληστεία είναι απλώς μια από τις διαθέσιμες «ευκαιρίες».

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Αρχιμανδρίτης, Ν. (1967). «Απλώς υπότροποι ή καθ' έξιν ή κατ' επάγγελμα εγκληματίαι». *Αστυνομικά Χρονικά*, τεύχος 342.

Βιδάλη, Σ. (2007). *Έλεγχος του εγκλήματος και δημόσια αστυνομία. Τομές και συνέχειες στην αντεγκληματική πολιτική*, τόμοι Α΄ και Β΄. Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλας.

Γκιόλιας, Μ. (2004). *Παραδοσιακό δίκαιο και οικονομία του τσελιγκάτου*. Αθήνα: Πορεία.

Δαμιανάκος, Στ. (2005). *Ήθος και πολιτισμός των επικίνδυνων τάξεων στην Ελλάδα*. Αθήνα: Πλέθρον.

Δαμιανάκος, Στ. (χ.χ.). *Παράδοση ανταρσίας και λαϊκός πολιτισμός*. Αθήνα: Πλέθρον.

Δερτιλής, Γ. Β. ([2]2005). *Ιστορία του ελληνικού κράτους 1830-1920*, τόμος 1. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας-Ι. Δ. Κολλάρου & Σία.

Κολιόπουλος, Ι. (1996). *Περί λύχνων αφάς – Η ληστεία στην Ελλάδα (19ος αι.).* Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.

Μανωλεδάκης, Ι., Μπιτζιλέκης, Ν. (2004). *Εγκλήματα κατά της ιδιοκτησί*ας. Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.

Μυλωνόπουλος, Χ. (2006 β΄έκδ). *Ποινικό Δίκαιο – Ειδικό Μέρος. Τα εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας και της περιουσίας (άρθρα 372-406 Π.Κ.)*. Αθήνα: Δίκαιο και Οικονομία – Π. Ν. Σάκκουλας.

Παλαιοκώστας, Β. (2019). *Μια φυσιολογική ζωή. Δράσεις και αποδράσεις ενός επικηρυγμένου*. Αθήνα: Εκδόσεις των συναδέλφων.

Πετμεζάς, Σ. (2002). «Αγροτική οικονομία». Στο Χατζηιωσήφ Χρ. (επ. επιμ.). *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Τόμος. Β1: 1922-1940, ο Μεσοπόλεμος*, (σσ. 189-249). Αθήνα: Βιβλιόραμα.

Σακελλαρόπουλος, Θ. (1994). *Οι κρίσεις στην Ελλάδα 1830-1857. Οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές όψεις. Τόμος Β΄, 1845-1857*. Αθήνα: Κριτική.

Σαμαράς, Κ. (2008). *Καταζητείται. Μια συνέντευξη του συγγραφέα με τον Σταύρο Θεοδωράκη.* Αθήνα: Κέδρος.
Σωτηρόπουλος, Δ. (2013). «Πελατειακές σχέσεις και νέες μορφές πολιτικής συμμετοχής. Μία δύσκολη συμβίωση». Ροζάκου, Κ., Γκάρα, Ε., *Ελληνικά παράδοξα. Πατρωνία, κοινωνία των πολιτών και βία* (σσ. 145-172). Αθήνα: Αλεξάνδεια.
Τσουραμάνης, Χ. (1992). *Η Ληστεία: Εγκληματολογική – Κοινωνιολογική προσέγγιση*. Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλας.
Falciani, H. και Mincuzzi, A. (2015). *Το χρηματοκιβώτιο των φοροφυγάδων*. Αθήνα: Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη.

Ξενόγλωσση

Chambliss, J. W. (1988). *On the take. From Petty crooks to presidents*. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press, 2nd ed.
Chambliss, J. W. (2004). "On the symbiosis between criminal law and criminal behavior", *Criminology*, vol. 42(2), pp. 241-251.
Hobbs, D. (1997). "Professional Crime. Change, continuity, and the enduring myth of the underworld", *Sociology*, 31(1), pp. 57-72.
Einstadter, W. J. (1969). "The social organization of armed robbery", *Social Problems*, 17 (1), pp. 64-83.
Katz, J. (1991). "The motivation of persistent robber", *Crime and Justice*, vol. 14, pp. 277-306.
Matthews, R. (2002). *Armed Robbery.* London and New York: Routledge – Taylor & Francis.
Sutherland, E. H. (1972) (1937). *The professional thief by a professional thief*. Chocago & London: The University of Chicago Press.
Young, J. (1999). *The exclusive society. Social exclusion crime and difference in late modernity*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.

Εκθέσεις

Αρχηγείο Ελληνικής Αστυνομίας (2006). *Ετήσια Έκθεση περιγραφής για το οργανωμένο έγκλημα στην Ελλάδα έτους 2005*. Αθήνα. (Διαθέσιμο στο: http://www.astynomia.gr/images/stories/STATS/Attachment16319_EKTHESI%20ORGANOMENOY%20EGLIMATOS.pdf).
Αρχηγείο Ελληνικής Αστυνομίας (2013). *Έκθεση για το σοβαρό και το οργανωμένο έγκλημα στην Ελλάδα έτους 2011*. Αθήνα. (Διαθέσιμο στο: http://www.astynomia.gr/images/stories/2011/statistics2011/ekthesi_organwmenou_egklhmatos_2011.pdf).
Αρχηγείο Ελληνικής Αστυνομίας (2016). *Έκθεση για το σοβαρό και το οργανωμένο έγκλημα στην Ελλάδα έτους 2015*. Αθήνα.
Αρχηγείο Ελληνικής Αστυνομίας (2020). *Έκθεση για το σοβαρό και το οργανωμένο έγκλημα στην Ελλάδα έτους 2019*. Αθήνα.
Αρχηγείο Ελληνικής Αστυνομίας (2020). *Έκθεση για το σοβαρό και οργανωμένο έγκλημα στην Ελλάδα*, έτους 2019. Αθήνα. Νοέμβριος (Διαθέσιμο στο: http://www.astynomia.gr/images/stories/2020/prokirikseis20/2019-ekthesi_organomenou_egklimatos.pdf.pdf).
Αρχηγείο Ελληνικής Αστυνομίας (2017). *Στατιστικά στοιχεία εγκληματικότητας-Επικράτεια.* (Διαθέσιμο στο: http://www.astynomia.gr/index.php?option=ozo_content&perform=view&id=74523&Itemid=73&lang=).

Τσακυράκης, Στ. (2013). «Μια παράνομη κράτηση». *Τα Νέα*, 8.7. 2013. (Διαθέσιμο στο: https://www.tanea.gr/2013/07/08/opinions/mia-paranomi-kratisi/).

Διαδικτυακές πηγές και ΜΜΕ

Αιχμή. «Αυτός ήταν ο Χάρης Τεμπερεκίδης», 7.2.2015. (Διαθέσιμο στο: https://aixmi.wordpress.com/2015/02/07/%CE%BF%CE%BC%CE%B5%CF%81%CF%84%CE%AC-%CE%BC%CE%AD%CF%87%CF%81%CE%B9-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CF%84%CE%BF-%CE%B8%CE%AC%CE%BD%CE%B1%CF%84%CE%BF/).

Βράδυ. «Ο Β. Ρωχάμης στο "Βράδυ" με τον Πέτρο Κωστόπουλο». (Διαθέσιμο στο: https://www.youtube.com/watch?v=ODbFKz2bG50).

Καθημερινή. «Η ζωή του Νίκου και Βασίλη Παλαιοκώστα», 23.2.2009. (Διαθέσιμο στο: https://www.kathimerini.gr/life/people/75022/i-zoi-toy-nikoy-kai-vasili-palaiokosta/).

Καθημερινή. «Συνελήφθη ο κατηγορούμενος για τους ληστές με τα μαύρα Σίμος Σεϊσίδης», 9.5.2015. (Διαθέσιμο στο: https://www.kathimerini.gr/society/814695/synelifthi-o-katigoroymenos-gia-toys-listes-me-ta-mayra-simos-seisidis/).

Μηχανή του χρόνου. «Ο Αραβαντινός για τον Θεόδωρο Βενάρδο – ο ληστής με τις γλαδιόλες», 7.2.2014. (Διαθέσιμο στο: https://www.youtube.com/watch?v=iwv4bkrg8ig&t=21s).

Μηχανή του χρόνου. «Τεμπρεκίδης». (Διαθέσιμο στο: https://www.mixanitouxronou.gr/exegerthikame-stous-gdartes-ton-oniron-mas-i-exegersi-ton-filakon-tis-kerkiras-to-1987-me-ipokinites-tous-rochami-temperekidi-papachroni-eki-metaferthike-o-27chronos-pedoktonos-vi/).

Το Βήμα. «Προσφυγή Σεϊσίδη κατά της απαλλαγής αστυνομικού που τον πυροβόλησε», 11.5.2015. (Διαθέσιμο στο: https://www.tovima.gr/2011/10/25/society/prosfygi-seisidi-kata-tis-apallagis-astynomikoy-poy-ton-pyrobolise/).

Το Βήμα. «Τα καλά παιδιά πήραν τα όπλα τους», 12.12.2010. (Διαθέσιμο στο: https://www.tovima.gr/2010/12/12/politics/ta-kala-paidia-piran-ta-opla-toys/).

Το Βήμα. «Το ανταρτικό πόλης και ο Β. Παλαιοκώστας», 12.11.2010. (Διαθέσιμο στο: https://www.tovima.gr/2010/11/12/society/sto-antartiko-polis-kai-o-b-palaiokwstas/).

Alter, 2007. «Συνέντευξη του Κώστα Πάσσαρη στην Αννίτα Πάνια – Φυλακές Κραϊόβα». (Διαθέσιμο στο: https://www.youtube.com/watch?v=jNoP4v5TJDw).

Astynomiko.gr. «1987: Εξέγερση στο κάτεργο της Κέρκυρας», 5.2.2020. (Διαθέσιμο στο: https://astinomiko.gr/1987-%CE%B5%CE%BE%CE%AD%CE%B3%CE%B5%CF%81%CF%83%CE%B7-%CF%83%CF%84%CE%BF-%CE%BA%CE%AC%CF%84%CE%B5%CF%81%CE%B3%CE%BF-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%BA%CE%AD%CF%81%CE%BA%CF%85%CF%81%CE%B1%CF%82/).

Bloko. Τσέφλιος, Ν. «1999: Μάχη με ληστές στην ορεινή Κορινθία». (Διαθέσιμο στο: http://www.bloko.gr/2020/02/1999.html).

Corfuhistory. «1951, επίσκεψη στις φυλακές ανηλίκων του Βίδο». (Διαθέσιμο στο: https://www.corfuhistory.eu/?p=15086).

Epixirimatias. «Σοκ στην κοσμική Αθήνα», 17.6.2017. (Διαθέσιμο στο: https://www.epixirimatias.gr/2016/11/blog-post_11.html).

In.gr. «Πάνω από 40 εκατ. ευρώ η λεία της σπείρας που έκλεβε επώνυμους», 17.6.2017. (Διαθέσιμο στο: https://www.in.gr/2017/06/17/greece/panw-apo-40-ekat-eyrw-eyrw-i-leia-tis-speiras-poy-eklebe-epwnymoy).

Maysh, J. (2014). *The uncatchable*. BBC News. (Διαθέσιμο στο: https://www.bbc.co.uk/news/special/2014/newsspec_8700/index.html).

Maxmag. «Νίκος Παλαιοκώστας: Ένας πολυμήχανος δραπέτης». (Διαθέσιμο στο: https://www.maxmag.gr/afieromata/nikos-palaiokostas/).

Newsbeast. «Αθωώθηκε ο Τσιρώνης για την υπόθεση με τους ληστές με τα μαύρα», *Newbeast*, 3.6.2016. (Διαθέσιμο στο: https://www.newsbeast.gr/society/arthro/2262732/athoothike-o-gr-tsironis-gia-tin-ipothesi-me-tous-listes-me-ta-mavra).

Now24. «Αθωώθηκε ο αναρχικός Σίμος Σεϊσίδης», *now24*, 2011. (Διαθέσιμο στο: https://now24.gr/athoothike-o-anarxikos-simos-seisidis/).

Oneman. «Ο ψηλός κι ο κοντός, οι ληστές που φοβόταν κάθε τράπεζα στη δεκαετία του '90». (Διαθέσιμο στο: https://www.oneman.gr/life/o-psilos-ki-o-kontos-oi-listes-pou-fovotan-kathe-trapeza-sta-90s/).

Omnia tv. Ioannidou, A. Z. «Χάρης Τεμπερεκίδης, Ομερτά μέχρι τον θάνατο». (Διαθέσιμο στο: 3.2.2014. https://omniatv.com/4056).

The pressroom. «Καταδικάστηκε ο Σεϊσίδης για τη ληστεία της Εθνικής...», 10.4.2017. (Διαθέσιμο στο: https://www.thepressroom.gr/ellada/katadikastike-o-m-seisidis-gia-ti-listeia-tis).

Tvxs. «Ελεύθερος αφέθηκε ο Σίμος Σεϊσίδης», 11.5.2015. (Διαθέσιμο στο: https://tvxs.gr/news/ellada/eleytheros-afethike-o-simos-seisidis&dr=tvxsmrstvxs).

Vice. «Συνελήφθησαν ένας κατηγορούμενος ως Πυρήνας της Φωτιάς και ένας "Ληστής με τα μαύρα"», 5.8.2016. (Διαθέσιμο στο: https://www.vice.com/el/article/wnqgzz/sunelifthisan-antiexousiastes-sakkas-seisidhs-tyxaia-sth-lakwnia).

Φύλαξη ευπαθών προσώπων: μία διάτρητη διαδικασία, οι όροι της μεταρρύθμισης που εξαγγέλθηκε

Ιωάννα Δρόσου
Δρ. Κοινωνιολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Περίληψη

Κατόπιν της δημοσιοποίησης της φύλαξης τηλεπαρουσιαστή και της δίωξης που ασκήθηκε εναντίον εκείνου και δύο ακόμα ατόμων για σύσταση συμμορίας, απόπειρα ανθρωποκτονίας και άλλες κατηγορίες, ο υπουργός Προστασίας του Πολίτη, Μιχάλης Χρυσοχοΐδης, ανακοίνωσε μεταρρύθμιση στο πλαίσιο φύλαξης και συνοδείας ευπαθών προσώπων. Το παρόν κείμενο συζητά τον τρόπο λειτουργίας του συστήματος φύλαξης και το κατά πόσο αποτελεί έναν μηχανισμό διαφθοράς, και σχολιάζει τις προτάσεις του αρμόδιου υπουργού ως προς την κατεύθυνση της αλλαγής του θεσμικού πλαισίου.

Abstract

After a TV presenter was found with police guard and after his –with two other people– prosecution for gang formation, attempted homicide and numerous other offences, Citizens' Protection Minister, Michalis Chrysochoidis, announced a reform in the context of guarding and escorting vulnerable people. A contribution to the discussion about the security system and whether it is a mechanism of corruption. Points of view on ministers' proposal reforming the law.

1. Η υπόθεση φύλαξης τηλεπαρουσιαστή, η δίωξη για σύσταση συμμορίας και το ντόμινο αποκαλύψεων

Η προφυλάκιση τηλεπαρουσιαστή και δύο ακόμα ατόμων με τις κατηγορίες, μεταξύ άλλων, της σύστασης συμμορίας, της οπλοκατοχής και οπλοφορίας, της έκρηξης, της απόπειρας ανθρωποκτονίας κατά συρροή αναδεικνύουν μία σειρά ερωτημάτων για

τις ενδεχόμενες σχέσεις της αστυνομίας, του κράτους και του οργανωμένου εγκλήματος. Η υπόθεση έγινε γνωστή με την αποκάλυψη του αντιδημάρχου Ραφήνας ότι ο τηλεπαρουσιαστής είχε 24ωρη φύλαξη από την ΕΛΑΣ, με τη διάθεση 14 αστυνομικών και 9 οχημάτων της αστυνομίας. Η ΕΛΑΣ, με επίσημη ανακοίνωσή της, διέψευσε την είδηση [*«τα περί φύλαξης δημοσιογράφων δεν έχουν καμία σχέση με την πραγματικότητα»*, ανακοίνωση ΓΕΔ Αττικής, 24.3.21] και μια βδομάδα μετά αποσύρθηκε η αστυνομική φρουρά [31.3.21].

Στις 5.4.21, ο πρώην υπουργός Εργασίας κ. Βρούτσης, στην εφημερίδα *Documento*, κατάγγειλε πως ο τηλεπαρουσιαστής αιτήθηκε και έλαβε δεκάδες χιλιάδες ευρώ [200.000 ευρώ, σύμφωνα με την *Εφημερίδα των Συντακτών* (8.4.21)] από το κράτος, ως πληττόμενος από την πανδημία, μέσω του προγράμματος «ΣυνΕργασία», έως ότου με τροπολογία άλλαξε ο νόμος και δεν μπορούσε πια να αιτηθεί τόσο υψηλής αποζημίωσης, καθώς μπήκε πλαφόν 6.500 ευρώ [αρ. 85 Ν. 4764/2020]. Τότε, σύμφωνα με τον πρώην υπουργό, *«ήρθε σε μένα με μπράβους. Φώναζε, με θράσος. Απειλούσε. κλοτσούσε πόρτες. Ζητούσε να πληρωθεί»* [*Documento*, 5.4.21]. Στις 24 Απριλίου, ο δημοσιογράφος και εκδότης Κώστας Βαξεβάνης κατάγγειλε συμβόλαιο θανάτου εις βάρος του, από τον τηλεπαρουσιαστή. Πέντε μέρες μετά, στις 29.4.21, ξεκίνησε η δίωξη των τριών και συνελήφθησαν από το Τμήμα Εκβιαστών της Ασφάλειας Αττικής, ενώ προφυλακίστηκαν, με τη σύμφωνη γνώμη εισαγγελέα και ανακριτή. Εν τω μεταξύ, δημοσιοποιήθηκαν και άλλα περιστατικά που αφορούν τον τηλεπαρουσιαστή, όπως δημοσίευμα της εφημερίδας *On time* (20.4), το οποίο ανέφερε ότι η βίλα όπου διέμενε σε περιοχή των βορείων προαστίων είχε κατασχεθεί από τράπεζα για χρέη του προηγούμενου ιδιοκτήτη (που ήταν εκδότης) και παραχωρήθηκε (άγνωστο πώς) στον τηλεπαρουσιαστή, αντί να βγει σε πλειστηριασμό. Έγινε επίσης γνωστό ότι σε απόρρητο έγγραφο αστυνομικών (31.3.21) καταγγέλλονται προσβλητικές συμπεριφορές κατά των αστυνομικών από τον τηλεπαρουσιαστή, παράνομες απαιτήσεις του τηλεπαρουσιαστή προς τους αστυνομικούς συνοδούς, καθώς και η εκτίμηση των αστυνομικών-συνοδών ότι ο τηλεπαρουσιαστής δεν χρήζει προστασίας [*Καθημερινή*, 29.4.21]. Η υπόθεση αυτή γεννά ερωτήματα για την πηγή εξουσιών του τηλεπαρουσιαστή, και κατά πόσο πρόκειται, πέρα από μια ποινική υπόθεση, και για μια υπόθεση διαφθοράς και οργανωμένου εγκλήματος.

2. Δίαυλοι επικοινωνίας μεταξύ ΜΜΕ και πολιτικής εξουσίας;

Η ανοιχτή επιστολή της Νανάς Παλαιτσάκη, εκδότριας της εφημερίδας *Αποκαλυπτικά* και παρουσιάστριας του κεντρικού δελτίου ειδήσεων του Epsilon [4.4.2021], πριν το ντόμινο των συλλήψεων και προφυλακίσεων, δεν αφήνει πολλά περιθώρια αμφιβολίας περί ύπαρξης διαύλων επικοινωνίας μεταξύ ΜΜΕ και πολιτικής εξουσίας. Επιβεβαιώ-

νει δε τη δήλωση του κ. Βρούτση ότι ο παρουσιαστής είχε τη δυνατότητα να πηγαίνει σε γραφεία υπουργών και να απαιτεί όσα εκείνος θεωρεί ότι δικαιούται. *«(...) Μέσω της φιλόξενης εκπομπής Αποδείξεις Live, με παρουσιαστές τον Μένιο Φουρθιώτη και τη Νανά Παλαιτσάκη, δεν παρουσιάζατε εσείς προσωπικά (σ.σ.: απευθύνεται στον κ. Θεόδωρο Χρονόπουλο) ως εκπρόσωπος Τύπου της ΕΛΑΣ (...) το έργο της υπηρεσίας σας; Από εσάς προσωπικά δεν ενημερώνονταν οι τηλεθεατές του Epsilon επί μήνες κάθε Σαββατοκύριακο για τις δράσεις της Ελληνικής Αστυνομίας; (...) Μας υποδεικνύατε να παρουσιάζουμε όλα αυτά που μας ζητούσατε κατόπιν εντολής της πολιτικής και φυσικής ηγεσίας, όπως δηλώνατε, προκειμένου να παρουσιάζουμε αφιερώματα στην ΕΛΑΣ, στους υπουργούς, στους ενστόλους, με διάρκεια βίντεο άνω των 10 λεπτών το καθένα (...) μας ζητούσατε να μην προβάλλουμε τις σκηνές και περιστατικά αστυνομικής βίας, καθώς χαλούσαν την εικόνα του υπουργείου, του υπουργού και του υφυπουργού, καθώς και της γενικής γραμματέως κ. Νικολάου και φυσικά του Αρχηγού. Όλες τις ανωτέρω υποδείξεις μάς τις έστελνε και η αναπληρώτρια εκπρόσωπος Τύπου κ. Ρωτζιόκου (...)»*.

Η συγκεκριμένη επιστολή αποδεικνύει κάτι που ούτως ή άλλως έχει επισημανθεί επιστημονικά, πως η πολιτική θεματολογία των ΜΜΕ επηρεάζεται από το πολιτικομιντιακό σύστημα στο οποίο ενεργούν τα ΜΜΕ, καθώς είναι τέτοια η φύση του πολιτικού συστήματος και ο τύπος οργάνωσής του, που είναι αδύνατον να μην επηρεάσει τη διαδικασία επιλογής των θεμάτων και τη διαδικασία επιρροής της πολιτικής θεματολογίας των ΜΜΕ [Κουντούρη, 2015, σ. 93]. Όπως παρατηρήθηκε και στην πανδημία και το πώς αυτή παρουσιάστηκε από τα ΜΜΕ, *«πολλά Μέσα έγιναν εκπρόσωποι της πολιτικής εξουσίας έναντι του πολίτη και όχι εκπρόσωποι του πολίτη έναντι των εξουσιών. Ένα παραδοσιακό δόγμα περί της αστικής δημόσιας σφαίρας και των ΜΜΕ κονιορτοποιήθηκε»* [Πλειός, 2020, σ. 66].

3. Τα νομικά κενά στο σύστημα φύλαξης και ζητήματα αδιαφάνειας

Και η ουσία της υπόθεσης, ωστόσο, αναδεικνύει σωρεία ερωτημάτων. Πώς λειτουργεί η διαδικασία φύλαξης και συνοδείας ευπαθών στόχων; Ποιοι υπάγονται σε αυτήν την υπηρεσία; Ποιοι δικαιούνται να αιτηθούν φύλαξης και γιατί; Από τα πρακτικά της Βουλής, όπου συζητήθηκε το θέμα κατόπιν ερώτησης του βουλευτή ΚΙΝΑΛ, κ. Καμίνη, προς τον αρμόδιο υπουργό Προστασίας του Πολίτη κ. Χρυσοχοΐδη, έχουμε τη δυνατότητα να διευρύνουμε τις σκέψεις μας [Συνεδρίαση Ολομέλειας Βουλής, 9.4.21, ΡΙΒ΄].

Δεν υπάρχει διαφάνεια για το πόσοι φυλάσσονται από την ΕΛΑΣ, κατόπιν ποιας διαδικασίας, για πόσο καιρό και τι δύναμη της ΕΛΑΣ έχει αποσπαστεί. Τα στοιχεία που κατέθεσε ο αρμόδιος υπουργός είναι εξαιρετικά αόριστα *«Το σύνολο του απασχολούμενου προσωπικού στη φύλαξη δεν ξεπερνά μονοψήφιο ποσοστό του συνόλου των αστυνομικών δυνάμεων. Η κατανομή των επωφελούμενων είναι 60% πολιτικοί,*

30% λοιποί κρατικοί αξιωματούχοι και κάποιοι ιδιώτες και 10% διπλωμάτες. Στην προστασία καθαρά ιδιωτών διατίθεται μονοψήφιο ποσοστό του συνόλου των δυνάμεων που διατίθενται για την υπόθεση αυτήν. Ειδικότερα, σε δημοσιογράφους και εκδότες διατίθεται λιγότερο από το 2% του συνόλου των δυνάμεων που διατίθενται για την υπόθεση αυτή». Κανένα ασφαλές συμπέρασμα δεν μπορούμε να εξάγουμε για το πόσοι φυλάσσονται. Ούτε με ποια διαδικασία. Όπως επισημαίνει ο κ. Καμίνης, οι διατάξεις φύλαξης ευπαθών στόχων περιέχονται στα άρθρα 68, 69 και 70 του ΠΔ 141/1991, ενώ οι περί συνοδείας ασφάλειας προσώπων στο άρθρο 156 του ΠΔ. Επειδή αυτές οι διατάξεις έχουν υποστεί σειρά τροποποιήσεων, *«το συνολικό θεσμικό πλαίσιο που διέπει τα οικεία ζητήματα εμφανίζει κενά, τα οποία συμβάλλουν με τη σειρά τους στην αδιαφάνεια και την αυθαιρεσία».*

Ο υπουργός αναγνωρίζει το πρόβλημα [*«Το πρόβλημα είναι ποιοι δικαιούνται φύλαξη, πόση φύλαξη, για πόσο καιρό, ποιο είναι το θεσμικό πλαίσιο που κατοχυρώνει την άσκηση του δικαιώματος με βέλτιστο τρόπο προς το συμφέρον της μεγάλης πλειοψηφίας»*] και ανακοινώνει πως τις επόμενες βδομάδες θα κατατεθεί νομοσχέδιο που να τροποποιεί το θεσμικό πλαίσιο (σ.σ.: τη στιγμή που γράφονται αυτές οι γραμμές δεν έχει κατατεθεί κάποιο νομοσχέδιο). Όπως ο ίδιος περιγράφει, το νομοσχέδιο α) θα θεσμοθετεί ειδικό σώμα της αστυνομίας, το οποίο θα έχει συνεχή εκπαίδευση, β) ο νόμος θα ορίζει ποιος θα είναι ο μέγιστος αριθμός, το πλήθος, αυτού του σώματος. Στη συνέχεια προσθέτει πως θα ακολουθηθούν οι βέλτιστες ευρωπαϊκές πρακτικές, με τον ίδιο να αναφέρει πως στην Ευρώπη *«η υπηρεσία φύλαξης αποφασίζει ποια πρόσωπα θα διατεθούν στη φύλαξη. Αποκλείεται δηλαδή η δυνατότητα επιλογής από τον αιτούντα (...) η διάθεση οχήματος για συνοδεία ορίζεται κατ' εξαίρεση (...) υπάρχει σαφέστατη διάκριση μεταξύ ολοήμερης και διακεκομμένης φύλαξης, που παρέχεται μόνο κατά την άσκηση των καθηκόντων αυτών που επωφελούνται τις υπηρεσίες».* Στο τέλος, ο υπουργός προσθέτει κάτι που αντιτίθεται πλήρως στη λογική που ο ίδιος ανέπτυξε, *«αφού η αστυνομία δεν αρκεί και δεν πρέπει να αναλώνεται σε αυτό τον στόχο, χρειάζεται να προσφύγουμε στην αγορά, σε υπηρεσίες φύλαξης, που παρέχουν και οι ιδιωτικές εταιρείες».*

4. Η επικείμενη μεταρρύθμιση, ο κοινωνικός έλεγχος και η διαφθορά

Καθ' ομολογίαν και της κυβέρνησης, το σύστημα φύλαξης ευπαθών προσώπων είναι διάτρητο. Δεν έχουν καθοριστεί κριτήρια επιλογής, ούτε έχει θεσμοθετηθεί ένα αυστηρά ορισμένο πλαίσιο. Αυτό πρέπει να διαμορφωθεί. Και σαφώς θα πρέπει να οριστούν και επιτροπές ελέγχου αυτής της υπηρεσίας. Το παραθυράκι που ανοίγεται για ιδιωτική φύλαξη, κατόπιν κρατικής απόφασης και εντολής, θα αφήσει νέα περιθώρια αδιαφάνειας και πελατειακών σχέσεων, ειδικά αφού η υπηρεσία θα χρηματοδοτείται

με δημόσιο χρήμα. Τέτοιου είδους υπηρεσίες πρέπει να είναι δημόσια αναρτημένες, τηρώντας φυσικά το απόρρητο για την προστασία των ευπαθών προσώπων, προκειμένου να μπορεί να υπάρχει ένας κοινωνικός έλεγχος.

Η θεατότητα είναι αυτή που προκαλεί την κοινωνική αντίδραση, όπως η θεατότητα είναι αυτή που ενεργοποίησε και στην περίπτωση του παρουσιαστή το σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης, το οποίο είχε σωρεύσει δικογραφίες που αφορούσαν το ίδιο πρόσωπο, αλλά έμεναν αδρανείς. Η θεατότητα είναι, τέλος, αυτή που ανέδειξε το ζήτημα ότι υπάρχουν κενά και περιθώρια ερμηνειών στη συγκεκριμένη νομοθεσία, η οποία χρήζει μεταρρύθμισης [Κοσμάτος, Λαμπάκης, 2019, σ. 185]. Εφόσον η νέα νομοθεσία γίνει με δημόσια διαβούλευση και χωρίς να αφήνονται «παραθυράκια», τότε ένας μηχανισμός διαφθοράς θα μπορέσει να καταστεί ανενεργός.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Κοσμάτος, Κ., Λαμπάκης, Χρ. (2019). «Εστίες διαφθοράς στο σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης». Στο Βιδάλη, Σ., Κουλούρης, Ν., Παπαχαραλάμπους, Χ., *Εγκλήματα των ισχυρών. Διαφθορά, οικονομικό και οργανωμένο έγκλημα,* Αθήνα: ΕΑΠ.

Κουντούρη, Φ. (2015). *Τα δημόσια προβλήματα στην πολιτική ατζέντα*, Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. (Διαθέσιμο στο http://hdl.handle.net/11419/4430).

Πλειός, Γ. (2020). «Ο "ιός της αλήθειας'', η ενημέρωση και τα Μέσα επικοινωνίας». Στο συλλογικό *Ενημέρωση & ΜΜΕ στην Ελλάδα σήμερα. Παθογένειες, τάσεις & προοπτικές* (Επιμέλεια – Εισαγωγή: Δανάη Κολτσίδα), Αθήνα: Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς. (Διαθέσιμο στο: https://poulantzas.gr/wp-content/uploads/2020/11/%CE%A3%CE%A5%CE%9B%CE%9B%CE%9F%CE%93%CE%97_%CE%A4%CE%95%CE%9B%CE%99%CE%9A%CE%9F.pdf).

Διαδικτυακές πηγές

Η ανακοίνωση Γ.Ε.Δ. Αττικής (2021, Μάρτιος, 24). (Ανακτήθηκε από: http://www.astynomia.gr/index.php?option=ozo_content&lang=%27..%27&perform=view&id=101194&Itemid=2611&lang=).

Μάνδρου, Ι. (2021, Απρίλιος, 29). *«Υπηρετικό προσωπικό» είχε τους αστυνομικούς ο Φουρθιώτης – Τι αναφέρει έγγραφο της ΕΛ.ΑΣ.»*, *Καθημερινή*. (Ανακτήθηκε από: https://www.kathimerini.gr/society/561349258/ypiretiko-prosopiko-eiche-toys-astynomikoys-o-foyrthiotis-ti-anaferei-eggrafo-tis-el-as/).

Newsroom (2021, Απρίλιος, 05). *Επιστολή της Παλαιτσάκη αποκαλύπτει τις αγαστές σχέσεις Φουρθιώτη με ΕΛ.ΑΣ. – Χρυσοχοΐδη*. (Διαθέσιμο στο: www.tvxs.gr. Ανακτήθηκε από https://tvxs.gr/news/ellada/foyrthiotis-gate-epistoli-tis-palaitsaki-apokalyptei-tis-sxeseis-foyrthioti-me-elas-xrys).

Newsroom (2021, Απρίλιος, 23). *Συμβόλαιο θανάτου κατά του Κώστα Βαξεβάνη – Τι καταγγέλ-*

λει με ανάρτησή του ο ίδιος. (Διαθέσιμο στο: www.2020.mag, Ανακτήθηκε από https://www.2020mag.gr/themata/1222-symvolaio-thanatou-kata-tou-kosta-vaksevaniti-kataggellei-me-anartisi-tou-o-idios).

Παπαδήμας, Α. (2021, Απρίλιος 05). *Γιάννης Βρούτσης: «Ήρθε με μπράβους, και απειλούσε για τα λεφτά που έχασε»*, *Documento*. (Ανακτήθηκε από: https://www.documentonews.gr/article/%ce%b3%ce%b9%ce%ac%ce%bd%ce%bd%ce%b7%cf%82-%ce%b2%cf%81%ce%bf%cf%8d%cf%84%cf%83%ce%b7%cf%82-%ce%b7%cf%81%ce%b8%ce%b5-%ce%bc%ce%b5-%ce%bc%cf%80%cf%81%ce%ac%ce%b2%ce%bf%cf%85%cf%82-%ce%ba%ce%b1/).

Συνεδρίαση Ολομέλειας Βουλής, ΡΙΒ΄ (2021, Απρίλιος, 09). (Ανακτήθηκε από: https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/ToKtirio/Fotografiko-Archeio/#88d25a27-2633-4944-86a7-ad0501056548).

Τερζής, Δ. (2021, Απρίλιος 08). *Τώρα τρέχουν και δεν φτάνουν. Εφημερίδα των Συντακτών*. (Ανακτήθηκε από: https://www.efsyn.gr/politiki/289038_tora-trehoyn-kai-den-ftanoyn).

Η χαμένη τιμή των «Σπιτιών του Παιδιού» και των ανήλικων θυμάτων

Όλγα Θεμελή
Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Εγκληματολογικής Ψυχολογίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης

Στη χώρα μας, τα ανήλικα θύματα σεξουαλικής κακοποίησης καλούνται να περιγράψουν αναρίθμητες φορές τα δεινά της παραβίασης που υπέστησαν σε επαγγελματίες των υπηρεσιών της ψυχικής υγείας και του Συστήματος Ποινικής Δικαιοσύνης. Προανάκριση, κύρια ανάκριση, ακροαματική διαδικασία, πραγματογνωμοσύνη, ιατροδικαστική εξέταση κ.ά. συνθέτουν ένα τρομακτικό σκηνικό. Ένα παιδί θύμα σεξουαλικής κακοποίησης μπορεί να κληθεί να καταθέσει αναρίθμητες φορές στο αστυνομικό τμήμα, να μιλήσει σε δεκάδες επαγγελματίες, να περιμένει ακόμα και οκτώ με δέκα χρόνια μέχρι να τελεσιδικήσει η υπόθεσή του. Επαναλήψεις και καθυστερήσεις διαδικασιών, εξοντωτικών ακόμα και για έναν ενήλικο. Ερωτήσεις ακατάλληλες από επαγγελματίες δίχως καμία εξειδίκευση στη δικανική συνέντευξη ("forensic interview'') ανήλικων θυμάτων κακοποίησης, άσκοπες και ψυχοφθόρες επαναλήψεις, διαρκής επανατραυματισμός και συστηματική απομάκρυνση από την ανεύρεση της ουσιαστικής αλήθειας.

Το πέρασμα μέσω του εχθρικού έως και σήμερα συστήματος ποινικού μηχανισμού, παρά τις επιταγές της νομοθεσίας για μια φιλική προς του ανηλίκους Δικαιοσύνη και τις θεμελιώδεις αρχές της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, ενέχει πολλούς κινδύνους για το ανήλικο θύμα, καθώς καλείται ξανά και ξανά να συναντήσει «τους Λαιστρυγόνες και τους Κύκλωπες» και να διέλθει αλώβητα μέσα από τις «Συμπληγάδες Πέτρες». *Έτσι αντιλαμβάνεται άραγε η Πολιτεία «το βέλτιστο συμφέρον του παιδιού»;*

Σε πλήθος άλλων ευνομούμενων πολιτειών, λειτουργούν ήδη από τη δεκαετία του '80 δομές στις οποίες λαμβάνονται –σε ειδικά διαμορφωμένο χώρο αυστηρών τεχνικών προδιαγραφών, με εξειδικευμένο πρωτόκολλο από ειδικά εκπαιδευμένους ψυχολόγους– οι καταθέσεις τόσο των ανήλικων θυμάτων κακοποίησης όσο και των ανήλικων μαρτύρων που ήταν παρόντες στη διάπραξη αξιόποινων πράξεων. Υπογραμμίζεται ότι οι εν λόγω καταθέσεις βιντεοσκοπούνται και τηρούνται σε ειδικό αρχείο. Έτσι, από τα περίφημα "Child Advocacy Centers" των ΗΠΑ και τα "*Barnahuses" των σκανδιναβικών χωρών*, από τις αντίστοιχες δομές στην Κούβα και την Κίνα μέχρι την Κροατία, τη Λετονία, τη Λιθουανία, την Τουρκία, τη Βουλγαρία, την Πορτογαλία, την Κύπρο και την Αγγλία έχει προβλεφθεί τόσο η προστασία των ανήλικων θυμάτων/

μαρτύρων από τη δευτερογενή τους κακοποίηση, όσο και η λήψη καταθέσεων υψηλής αξιοπιστίας σε ειδικά διαμορφωμένες δομές, σύμφωνα με τις διεθνείς καλές πρακτικές.

Σε άλλες δε χώρες, όπως η Ολλανδία, η Γαλλία και η Αυστρία, το Σύστημα Ποινικής Δικαιοσύνης έχει υιοθετήσει παρόμοιες πρακτικές, προστατευτικές έναντι της επαναθυματοποίησης των παιδιών και σεβασμού των δικαιωμάτων τους.

Το Κεντρικό Επιστημονικό Συμβούλιο για την Πρόληψη και την Αντιμετώπιση της Θυματοποίησης και της Εγκληματικότητας των Ανηλίκων (ΚΕΣΑΘΕΑ), το οποίο αποτελεί επιστημονικό και γνωμοδοτικό όργανο του Υπουργείου Δικαιοσύνης (Ν. 3860/2010), λαμβάνοντας υπόψη του τα όσα αναφέρθηκαν:

α) Θεσμοθέτησε ήδη το 2017, σε συνεργασία με τη Γενική Γραμματεία Αντεγκληματικής Πολιτικής και τη Γενική Γραμματεία Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του Υπουργείου Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, τη δομή Αυτοτελή Γραφεία Προστασίας Ανηλίκων Θυμάτων – «Σπίτι του Παιδιού» στις πόλεις της Αθήνας, Θεσσαλονίκης, Πειραιά, Πάτρας και Ηρακλείου.

β) Συνέταξε το 2019 το πρώτο στη δική μας έννομη τάξη πρωτόκολλο δικανικής συνέντευξης ανήλικων θυμάτων.

γ) Επέλεξε, με τη διαδικασία της κινητικότητας, το επιστημονικό προσωπικό (10 επιστήμονες) για τη στελέχωση των δομών.

δ) Εκπαίδευσε, με χορηγία του Ιδρύματος Σταύρος Νιάρχος, τόσο μια διεπιστημονική ομάδα όσο και το σύνολο των ψυχολόγων των Αυτοτελών Γραφείων Προστασίας Ανηλίκων Θυμάτων – «Σπίτι του Παιδιού» στο καλύτερο διεθνές κέντρο εκπαίδευσης σε θέματα δικανικής εξέτασης στις ΗΠΑ ("The National Children's Advocacy Center – Training Center", Huntsville – Alabama/USA).

ε) Επέλεξε και μίσθωσε, μετά από έρευνα, τα κατάλληλα προς στέγαση των εν λόγω δομών ακίνητα.

Τα παραπάνω αποτέλεσαν μια σημαντική τομή στο πεδίο της προστασίας της ανηλικότητας. «Το Σπίτι του Παιδιού» αποτελεί, με άλλα λόγια, μια δομή στην οποία θα λαμβάνονταν οι καταθέσεις των ανήλικων θυμάτων κακοποίησης, σύμφωνα με τα διεθνή πρότυπα, μία μόνο φορά και σε μία το πολύ ώρα, ελαχιστοποιώντας τον κίνδυνο επανατραυματισμού τους από το Σύστημα.

Ειδικότερα, σύμφωνα με τις διατάξεις των άρθρων 74, 75 και 76 του Κεφαλαίου Ε του Ν. 4478/2017 «Ενσωμάτωση της Οδηγίας 2012/29/ΕΕ για τη θέσπιση ελάχιστων προτύπων σχετικά με τα δικαιώματα, την υποστήριξη και την προστασία θυμάτων της εγκληματικότητας και για την αντικατάσταση της απόφασης-Πλαίσιο 2001/220/ΔΕΥ του Συμβουλίου» (ΦΕΚ 91Α΄), συστήθηκαν, αρχικά στις Υπηρεσίες Επιμελητών Ανηλίκων και Κοινωνικής Αρωγής (ΥΕΑ & ΚΑ) Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Πειραιά, Πατρών και Ηρακλείου, Αυτοτελή Γραφεία Προστασίας Ανήλικων Θυμάτων – «Σπίτι του Παιδιού». Στη συνέχεια, με το άρθρο 35 του Ν. 4640/2019 (ΦΕΚ 190 Α΄ /30.11.19), απέκτησαν αυτοτέλεια.

Σύμφωνα δε με την παρ. 1 του άρθρου 226Α του ΚΠΔ, όπως τροποποιήθηκε από τον ανωτέρω νόμο, *«κατά την εξέταση ως μάρτυρα του ανήλικου θύματος των πράξεων που αναφέρονται στα άρθρα 323Α παράγραφος 4, 323Β εδάφιο α΄, 324, 336, 337 παράγραφοι 3 και 4, 338, 339, 342, 343, 345, 346, 348, 348Α, 348Β, 348Γ, 349, 351, 351Α του Ποινικού Κώδικα, καθώς και στα άρθρα 29 παράγραφοι 5 και 6 και 30 του Ν. 4251/2014 διορίζεται και παρίσταται, ως πραγματογνώμων, ειδικά εκπαιδευμένος παιδοψυχολόγος ή παιδοψυχίατρος και σε περίπτωση έλλειψής τους, ψυχολόγος ή ψυχίατρος, που υπηρετεί στα Αυτοτελή Γραφεία Προστασίας Ανήλικων Θυμάτων ή που περιλαμβάνεται στον πίνακα πραγματογνωμόνων, όπου αυτά δεν λειτουργούν, χωρίς να εφαρμόζονται κατά τα λοιπά οι διατάξεις των άρθρων 204 έως 208. Η εξέταση ως μάρτυρα του ανήλικου θύματος* διενεργείται υποχρεωτικά *στα Αυτοτελή Γραφεία Προστασίας Ανήλικων Θυμάτων της Εφετειακής Περιφέρειας ή, όπου αυτά δεν λειτουργούν, σε χώρους ειδικά σχεδιασμένους και προσαρμοσμένους για τον σκοπό αυτόν, χωρίς υπαίτια καθυστέρηση και με όσο το δυνατόν περιορισμένο αριθμό συνεντεύξεων».*

Τέλος, το ΚΕΣΑΘΕΑ εκπόνησε και κατέθεσε Σχέδιο Υπουργικής Απόφασης για τη λεπτομερή ρύθμιση των αρμοδιοτήτων και των συνθηκών λειτουργίας των Αυτοτελών Γραφείων Προστασίας Ανηλίκων Θυμάτων – «Σπίτι του Παιδιού».

Συνέταξε δε πρωτόκολλο δικανικής εξέτασης (Υ.Α *7320/2019 – ΦΕΚ 2238*/Β/10.6.2019 *«Ρύθμιση θεμάτων λειτουργίας των Αυτοτελών Γραφείων Προστασίας Ανηλίκων Θυμάτων "Σπίτι του Παιδιού'' – Δομημένο πρωτόκολλο εξέτασης ως μάρτυρα του ανήλικου θύματος»),* σύμφωνα με τις διεθνείς καλές πρακτικές (όπως π.χ. το NICHD Investigative Interview Protocol, το Memorandum of Good Practice, CornerHouse forensic interview protocol κ.λπ.). Το εν λόγω πρωτόκολλο είναι αυστηρά δομημένο, καθώς αποτελείται από τρία συγκεκριμένα στάδια με επιμέρους υπο-στάδια, η τήρηση των οποίων είναι υποχρεωτική.

Δυστυχώς, σήμερα, παρά την εύρεση κατάλληλων κτιριακών εγκαταστάσεων για τη στέγαση της εν λόγω δομής, την επιλογή του επιστημονικού προσωπικού και την εξειδικευμένη του εκπαίδευση στο διεθνώς αναγνωρισμένο ως το καλύτερο στον κόσμο κέντρο στις ΗΠΑ ("The National Children's Advocacy Center – Training Center", Huntsville – Alabama" – https://www.nationalcac.org/training-opportunities/), τα ανήλικα θύματα κακοποίησης εξακολουθούν να καταθέτουν με τον ίδιο αναχρονιστικό τρόπο σε χώρους ακατάλληλους, σε επαγγελματίες δίχως καμία εκπαίδευση, χωρίς να εφαρμόζεται το Πρωτόκολλο δικανικής εξέτασης. Εξακολουθούν να επαναθυματοποιούνται σε πολύωρες καταθέσεις, οι οποίες επαναλαμβάνονται συχνά, καθώς εμπλέκεται μεγάλος αριθμός ατόμων όπου ο καθένας ακολουθεί τη δική του «μεθοδολογία» σε διαφορετικό τόπο και χώρο. Ο κίνδυνος του αυτοτραυματισμού, της διαμόρφωσης εσφαλμένης δικανικής κρίσης και της απομάκρυνσης από την εύρεση της ουσιαστικής αλήθειας είναι μεγάλος.

Δεν συνεπάγεται άραγε ακυρότητα της διαδικασίας η υιοθέτηση πρακτικών άλλων από αυτές που επιτάσσει ο νομοθέτης;

Τη στιγμή που σε άλλες χώρες πολλαπλασιάζονται οι βέλτιστες πρακτικές και δημιουργούνται ολοένα και περισσότερα «Κέντρα Συνηγορίας του Παιδιού» ("Child Advocacy Centers"), ενισχύονται οι εξειδικευμένες διεπιστημονικές δομές για την κακοποίηση και την παραμέληση των ανηλίκων και ενδυναμώνονται οι υπηρεσίες ψυχικής υγείας και ψυχοκοινωνικής μέριμνας, διαπιστώνει κανείς με θλίψη ότι στη δική μας Πολιτεία και μετά από όλα όσα προηγήθηκαν, δεν μπορεί να λειτουργήσει ούτε ένα Αυτοτελές Γραφείο Προστασίας Ανηλίκων – «Σπίτι του Παιδιού»!

Αν και το έργο παραδόθηκε σχεδόν έτοιμο, καθώς ελάχιστες διοικητικές εκκρεμότητες έπρεπε να διευθετηθούν από το επόμενο Υπουργείο Δικαιοσύνης προκειμένου να ολοκληρωθεί, δεν σημειώθηκε έως σήμερα η παραμικρή πρόοδος, παρά τις διαρκείς οχλήσεις. Αντίθετα, η δικαιοταξία μας οδεύει *ολοταχώς προς* τα *πίσω, θεωρώντας, μεταξύ άλλων, ότι το κτίριο, για παράδειγμα, της ΓΑΔΑ είναι ο κατάλληλος χώρος κατάθεσης των ανήλικων θυμάτων, παρά τις επιταγές του νομοθέτη* (παρ. 1 του άρθρου 226Α του ΚΠΔ).

Οι εξειδικευμένοι επιστήμονες περιμένουν την αξιοποίησή τους και τα άδεια κτίρια (καταβάλλονται μισθοί και ενοίκια) παραμένουν κλειδωμένα, τη στιγμή κατά την οποία η ανάγκη προστασίας των ανήλικων θυμάτων σεξουαλικής κακοποίησης είναι περισσότερο από επιτακτική. Ούτε η επίκληση της δραματικής αύξησης των περιστατικών ενδοοικογενειακής βίας, που επέφερε ο αναγκαστικός περιορισμός λόγω της πανδημίας, ούτε και ο κάκιστος χειρισμός περιπτώσεων σεξουαλικής κακοποίησης, που πρόσφατα δημοσιοποιήθηκαν, συγκίνησε κανέναν.

Χάθηκε δε πολύτιμος χρόνος, καθώς τα Αυτοτελή Γραφεία Προστασίας Ανηλίκων Θυμάτων – «Σπίτι του Παιδιού» μεταφέρθηκαν άστοχα (καθώς ανήκαν στη Γενική Γραμματεία Αντεγκληματικής Πολιτικής) αρχικά στο Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη, για να επιστρέψουν τελικά μετά από την παρέλευση μεγάλου χρονικού διαστήματος στο Υπουργείο Δικαιοσύνης, όπου για μερικούς ακόμα μήνες παρέμειναν σε «αχρήστευση», καθώς κανείς δεν προνόησε για την υπαγωγή τους σε μια συγκεκριμένη διεύθυνση. Και όταν βρέθηκε η «αρμόδια» διεύθυνση, και πάλι τίποτα δεν λειτούργησε, γιατί θα έπρεπε στη συνέχεια, σύμφωνα με τη Γενική Διεύθυνση Διοίκησης Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, να προβλεφθεί και να συσταθεί ειδικό τμήμα υπαγωγής τους!

Η Ανεξάρτητη Αρχή «Συνήγορος του Πολίτη» εξέδωσε τον Σεπτέμβριο του 2020 πόρισμα για τη μη λειτουργία των «Σπιτιών του Παιδιού» (Διαθέσιμο στο: https://www.synigoros.gr/?i=childrens-rights.el.kakopoiisi.701335), όπου μεταξύ άλλων *ζητά «τη διερεύνηση των διοικητικών παραλείψεων και λαθών που οδήγησαν στην παρούσα κατάσταση, καθώς και ενδεχόμενων πειθαρχικών ευθυνών»*, ενώ παράλληλα επισημαίνει *«τον κίνδυνο σοβαρής υπονόμευσης του ίδιου του σκοπού ίδρυσης των Αυτοτελών Γραφείων Προστασίας Ανήλικων Θυμάτων "Σπίτι του Παιδιού", σε περίπτωση που η έναρξη λειτουργίας τους δεν συνοδεύεται από μέριμνα της Πολιτείας για τήρηση όλων των αναγκαίων και προβλεπόμενων προϋποθέσεων και προδιαγραφών».*

Ωστόσο, παρά την έκδοση του πορίσματος, την κατάθεση τριών επερωτήσεων για το θέμα αυτό στη Βουλή και τα ερωτήματα για τους λόγους τής μη λειτουργίας τής εν λόγω δομής, που απηύθυνε με αυστηρότητα στη χώρα μας η Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού του ΟΗΕ, όχι μόνο δεν υπήρξε η παραμικρή εξέλιξη, αλλά η Πολιτεία προχώρησε σε μια πρωτοφανή ενέργεια.

Ένα μήνα μετά την έκδοση του πορίσματος της Ανεξάρτητης Αρχής, το Υπουργείο Δικαιοσύνης υπέγραψε με εταιρεία, έναντι αμοιβής, προγραμματική σύμβαση για τον εκσυγχρονισμό των Εταιρειών Προστασίας Ανηλίκων, συμπεριλαμβάνοντας παράλληλα σε αυτή και τα «Σπίτια του Παιδιού». Σύμφωνα μάλιστα με το άρθρο 1 της προγραμματικής σύμβασης μεταξύ του Υπουργείου Δικαιοσύνης και της Εταιρείας: *«Αντικείμενο της παρούσας προγραμματικής σύμβασης αποτελεί η συλλογή και έρευνα του νομοθετικού πλαισίου σχετικά με τις ΕΠΑ και τα "Σπίτια του Παιδιού", και τη διατύπωση σχεδίου νόμου και αιτιολογικής έκθεσης για την αναδιάρθωση των δύο αυτών θεσμών».* Υπογραμμίζεται ότι τα «Σπίτια του Παιδιού» διαθέτουν εδώ και χρόνια ολοκληρωμένο θεσμικό πλαίσιο. Ο δικαιολογητικός δε λόγος αυτής της σύμβασης ήταν, όπως υποστηρίχθηκε, η μεγάλη εμπειρία της συγκεκριμένης εταιρείας στην κοινωνική πολιτική!

Η απέκδυση κάθε ευθύνης του Υπουργείου Δικαιοσύνης για τα παιδιά θύματα κακοποίησης, αφενός μεν, με την εκχώρηση της προστασίας τους σε εταιρείες και σε φιλανθρωπικές ενώσεις, αφετέρου δε, η με την άνευ όρων και ορίων «ΜιΚιΟποίηση» της ανηλικότητας, βαθαίνει επικίνδυνα τις ρωγμές στα θεμέλια του κράτους δικαίου.

Παράλληλα, η ανυπαρξία τόσο ενός *Εθνικού Σχεδίου Δράσης* για τα *Δικαιώματα του Παιδιού όσο και* ενός Εθνικού Μητρώου καταγραφής περιστατικών κακοποίησης, καθώς και εξειδικευμένων δομών (με αποτέλεσμα την παραμονή δεκάδων παιδιών θυμάτων στα νοσοκομεία με εισαγγελική εντολή για «προστατευτική φύλαξη»), οδηγούν στην οικοδόμηση μιας ανομικής κοινωνίας δίχως καμία ασφάλεια δικαίου για τους ανηλίκους.

Δεν συνιστούν άραγε όλα τα παραπάνω κρατική κακοποίηση σε βάρος μάλιστα των πιο ευάλωτων παιδιών; Ποιος θα προασπιστεί τη χαμένη τιμή της ανηλικότητας;

Βιβλιογραφία

Baugerud, G. A. & Johnson, M. S. (2017). «The NICHD Protocol: Guide to Follow Recommended Investigative Interview Practices at the Barnahus?». In Stefansen, S. K., Bakketeig, E., Kaldal, A., *Collaborating against child abuse. Exploring the Nordic Barnahus model*. Palgrave Macmillan, pp. 121-143.

Connell, M. (2009). «The child advocacy center model». In Kuehnle, K. & Connell, M. (eds.). *The Evaluation of Child Sexual Abuse Allegations: A Comprehensive Guide to Assessment and Testimony* (pp.423-449). Hoboken, NJ: John Wile & Sons Inc.

Johansson, S., Stefansen, K., Bakketeig, E. & Kaldal, A. (2017). *Collaborating Against Child Abuse. Exploring the Nordic Barnahus Model.* Palgrave Macmillan.

Lamb, M. E., Hershkowitz, I., Orbach, Y. & Esplin, P. W. (2008). *Tell Me What Happened: Structured Investigative Interviews of Child Victims and Witnesses.* West Sussex, England: John Wiley & Sons.

Lyon, T. D. (2010). *Investigative interviewing of the child. In Child Welfare Law and Practice,* 2nd ed., edited by D. N. Duquette and A. M. Haralambie. Denver, CO: Bradford, pp. 87-109.

Διαδικτυακές πηγές (Δημοσιεύματα στον Τύπο)

https://www.efsyn.gr/themata/thema-tis-efsyn/282405_epiteliko-kratos-podopatise-ton-thesmo-spiti-toy-paidioy

https://www.efsyn.gr/ellada/koinonia/284983_plironoyn-xana-gia-tis-domes-anilikon

https://www.lifo.gr/articles/opinions/300081/o-tropos-poy-dinoyn-katathesi-ta-kakopoiimena-paidia-stin-ellada-prepei-na-allaksei

https://www.kathimerini.gr/society/561112399/kakopoiimenoi-anilikoi-to-martyrio-synechizetai/

https://tvxs.gr/news/ellada/synigoros-toy-politi-oi-kathysteriseis-toy-yp-dikaiosynis-gia-ta-spitia-kakopoiimenon-pa

https://www.news247.gr/koinonia/kakopoiimenoi-anilikoi-dikaiosynis-chrima-thesmiko-plaisio-yparchei-idi.9175810.html

https://www.news247.gr/koinonia/kakopoiisi-anilikon-kratos-skotonei-deyteri-paidia-kyvernitikes-eythynes.9120353.html

Οι πρόσφατες εξελίξεις στο πεδίο της ποινικής αντιμετώπισης των ανηλίκων

Ιωάννης Πέτσας
Δρ. Σωφρονιστικής πολιτικής

Περίληψη

Η αντιμετώπιση της παραβατικότητας των ανηλίκων, τουλάχιστον σε επίπεδο αρχών, προκρίνει την ελαχιστοποίηση του εγκλεισμού των ανηλίκων και των νεαρής ηλικίας ατόμων, καθώς η επιβολή του προτάσσεται μόνο ως έσχατο μέτρο. Ωστόσο, η επιβολή κυρώσεων ιδρυματικού χαρακτήρα παραμένουν πάντα ως πρακτική που διατηρεί άλλοτε μικρότερο και άλλοτε μεγαλύτερο ρόλο στο πεδίο του επίσημου κοινωνικού ελέγχου της παραβατικότητας των ανηλίκων. Στην Ελλάδα δεν έχει επικρατήσει μία σταθερή τάση αντιμετώπισης των ανήλικων παραβατών, καθώς παρά τις όποιες προηγούμενες νομοθετικές πρωτοβουλίες που στόχευαν στην αυστηροποίηση των προϋποθέσεων που πρέπει να συντρέχουν για την επιβολή περιορισμού σε κατάστημα κράτησης, οι πρόσφατες νομοθετικές εξελίξεις λειτουργούν ανατρεπτικά ως προς τη συγκεκριμένη κατεύθυνση.

Abstract

Dealing with juvenile delinquency, at least at a principles level, favors the minimization of the confinement of minors and young people, as its enforcement is proposed only as a last resort. However, institutional sanctions still remain as a practice that has a lesser and sometimes greater role in the field of formal social control of juvenile delinquency. In Greece, there has not been a steady trend in dealing with juvenile offenders, as despite the previous legislative initiatives aimed at tightening the conditions that must be met to impose a restriction in a detention facility, the recent legislative developments overturned this direction.

Η παραβατικότητα των ανηλίκων, οι ανησυχίες που αυτή προκαλεί και οι επίσημες και ανεπίσημες αντιδράσεις που υφίσταται, έχουν μακρά ιστορία. Μία ιστορία η οποία είναι ιδιαίτερα πολύπλοκη και σύνθετη, κυρίως γιατί χαρακτηρίζεται από μια δυαδική αντίληψη περί της παιδικής ηλικίας, καθώς τα παιδιά αντιμετωπίζονται ως «ευάλωτα θύματα» που χρήζουν φροντίδας και προστασίας, ενώ παράλληλα θεωρούνται και ως «πρώιμη απειλή», που πρέπει να τεθεί υπό έλεγχο και διόρθωση (Hendrick, 2003, σ. 8), με αποτέλεσμα τη δημιουργία αντιφάσεων και αμφισημιών ως προς την αντιμετώπισή τους (Αβδελά, 2013, σ. 21).

Οι δύο κυρίαρχες θεωρητικές τάσεις των τελευταίων δεκαετιών στο πεδίο της αντεγκληματικής πολιτικής για την παραβατικότητα των ανηλίκων παραμένουν ίδιες: η πρώτη τάση συνηγορεί υπέρ της προνοιακής μεταχείρισης των ανήλικων παραβατών, ενώ η δεύτερη τάση, η οποία φαίνεται να κερδίζει έδαφος έναντι της προνοιακής μεταχείρισης, δίδει έμφαση στην αποδοχή της ευθύνης για την παράνομη πράξη και την επιβολή ανάλογης τιμωρίας, με κύριο κριτήριο τη βαρύτητα της πράξης (Bishop & Feld, 2011, σ. 905). Σε διεθνές επίπεδο, η χάραξη αντεγκληματικής πολιτικής όσον αφορά τους ανήλικους παραβάτες χαρακτηρίζεται από την προσπάθεια αποδικαστηριοποίησης, αποεγκληματοποίησης, αποϊδρυματοποίησης και της ακριβοδίκαιης δίκης, ενώ κυριαρχεί η τάση αποφυγής της επαφής των ανηλίκων με το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης (Πιτσελά, 2013, σ. 118). Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια ενισχύεται η τάση της άμεσης κρατικής κατασταλτικής παρεμβατικότητας στο πλαίσιο διαχείρισης κινδύνων και η αντιμετώπιση των «επικίνδυνων» ανήλικων δραστών με πρακτικές μηδενικής ανοχής.[1]

Στη χώρα μας, ο Ν. 3860/2010 συνέβαλε σημαντικά στη μεταβολή των ποινικών και δικονομικών διατάξεων που αφορούν τον ανήλικο δράστη και τη μεταχείρισή του, και προέβη σε μια σειρά τροποποιήσεων στο ποινικό δίκαιο ανηλίκων, αποσκοπώντας στη συστηματικότερη αντιμετώπιση των νομοθετικών κενών (Κοσμάτος, 2010, σ. 804). Εισήγαγε αυστηρές προϋποθέσεις επιβολής περιορισμού σε ειδικό κατάστημα κράτησης νέων, μειώνοντας παράλληλα την ανώτατη διάρκειά του, ενώ προέταξε την επιβολή αναμορφωτικών και θεραπευτικών μέτρων έναντι του εγκλεισμού. Επικέντρωσε την προσοχή στο ποινικό δίκαιο της πράξης, καθώς η όποια παρέμβαση στην προσωπική ελευθερία του ανηλίκου στηρίζεται στη βαρύτητα της παράνομης πράξης και όχι στην προσωπικότητά του (Κοσμάτος, 2017, σ. 464). Στα μελανά σημεία του νόμου ωστόσο εντάσσονται οι διατάξεις του σχετικά με τη δυνατότητα παράλληλης επιβολής μέτρων από τον εισαγγελέα, καθώς και της τοποθέτησης του ανηλίκου σε κατάλληλο κρατικό ή δημοτικό ή ιδιωτικό ίδρυμα αγωγής ως αποτέλεσμα επιβολής

1. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση των ΗΠΑ, όπου ακόμα και οι μικροπαραβάσεις επιφέρουν δραστική αντιμετώπιση από πλευράς του κράτους (Κοσμάτος, 2020, σ. 35), αλλά και η Αγγλία, όπου πλέον παρατηρείται η απόσυρση της προσέγγισης της ελάχιστης παρέμβασης και η επικέντρωση στη συνειδητοποίηση της ευθύνης, την επανόρθωση και την επανένταξη, ακολουθώντας τη συνθηματική φράση: εγκλείω, διαπαιδαγωγώ και εκπαιδεύω (Πιτσελά, 2013, σ. 117).

περιοριστικών όρων, γεγονός που επί της ουσίας ισοδυναμεί με προσωρινή κράτηση (Κοσμάτος, 2010, σ. 806).

Το 2015, με τον Ν. 4322/2015, η πολιτεία προχώρησε σε περαιτέρω ελαχιστοποίηση του ποινικού σωφρονισμού των ανήλικων δραστών, αποσκοπώντας στην προώθηση εναλλακτικών της κράτησης μέτρων και στη μείωση των αρνητικών επιπτώσεων του εγκλεισμού (Κουλούρης, 2016, σ. 2.493). Οι πιο σημαντικές ρυθμίσεις του συγκεκριμένου νόμου ήταν η επέκταση της δυνατότητας επιβολής αναμορφωτικών μέτρων έως και το 25ο έτος του κατηγορούμενου και η περαιτέρω αύξηση των προϋποθέσεων για την επιβολή εγκλεισμού σε κατάστημα κράτησης. Συγκεκριμένα, προβλέπεται ότι περιορισμός σε κατάστημα κράτησης δύναται να επιβληθεί μόνο σε ανήλικο ο οποίος έχει συμπληρώσει το 15ο έτος της ηλικίας του και μόνο αν η τελεσθείσα πράξη απειλείται, αν τελούνταν από ενήλικο πρόσωπο, με την ποινή της ισόβιας κάθειρξης ή για την πράξη του βιασμού, εφόσον το θύμα είναι κάτω των 15 ετών. Ωστόσο, και πάλι παρατηρείται μια εναλλαγή μεταξύ πρόνοιας και τιμωρίας, καθώς το δικαστήριο μπορούσε να προβεί σε αντικατάσταση του αναμορφωτικού μέτρου της τοποθέτησης ανηλίκου σε ίδρυμα αγωγής, που έχει επιβληθεί σε ποινικά υπεύθυνο ανήλικο, με εγκλεισμό σε κατάστημα κράτησης, σε περίπτωση που ο ανήλικος διαφεύγει επανειλημμένως από ίδρυμα αγωγής και ο ποινικός σωφρονισμός του κρίνεται απολύτως αναγκαίος ή και εάν τελέσει εκ νέου πράξη που θα ήταν κακούργημα που εμπεριέχει στοιχεία βίας. Η συγκεκριμένη διάταξη αποτέλεσε αντικείμενο κριτικής, καθώς εξομοίωνε τη διαφυγή από το ίδρυμα με την τέλεση νέου εγκλήματος, παρά το γεγονός ότι αυτή δεν συνδέεται απαραίτητα με την πρόθεση διάπραξης νέων εγκληματικών πράξεων (Ζαγούρα και Πράνταλος, 2015, σ. 3).

Στη συνέχεια, με την ψήφιση του Ν. 4356/2015, ισχυροποιείται ακόμα περισσότερο ο χαρακτήρας της εξαίρεσης στην επιβολή ποινικού σωφρονισμού, ο οποίος μάλιστα προχώρησε στην κατάργηση της παραγράφου της διάταξης που προέβλεπε την αντικατάσταση του αναμορφωτικού μέτρου της τοποθέτησης σε ίδρυμα αγωγής με τον περιορισμό σε ΕΚΚΝ. Το πνεύμα των διατάξεων των δύο νόμων του 2015 αποτυπώνει μία τάση ανανέωσης του ποινικού δικαίου ανηλίκων (Παπαναστασίου, Νταφούλη και Κουρτίδου, 2016, σ. 17) και εναρμόνισής του με τις συστάσεις διεθνών οργανισμών, ενώ η εφαρμογή τους οδήγησε στην πραγματική μείωση των ανηλίκων που εγκλείονταν σε καταστήματα κράτησης νέων.

Η επόμενη και πιο πρόσφατη νομοθετική παρέμβαση έλαβε χώρα με τον Ν. 4637/2019, με τον οποίο αυξήθηκε το κατώτατο ηλικιακό όριο από το οποίο αρχίζουν να αποκτούν ποινικό ενδιαφέρον οι πράξεις των ανηλίκων. Ωστόσο, διεύρυνε και τις περιπτώσεις επιβολής περιορισμού των ανήλικων δραστών σε κατάστημα κράτησης νέων. Πλέον αυτός δύναται να επιβληθεί σε όσους έχουν συμπληρώσει το δέκατο πέμπτο έτος της ηλικίας τους, εφόσον η πράξη τους, που αν την τελούσε ενήλικος, θα είχε τον χαρακτήρα κακουργήματος, εμπεριέχει στοιχεία βίας ή στρέφεται κατά της ζωής ή της σωματικής ακεραιότητας, περιλαμβάνοντας κατά αυτόν

τον τρόπο περισσότερα εγκλήματα, για την τέλεση των οποίων μπορεί να επιβληθεί ποινικός σωφρονισμός και ουσιαστικά οπισθοδρομώντας στους όρους που έθετε ο Ν. 3860/2010, χωρίς την ύπαρξη αντίστοιχης τεκμηρίωσης με μετρήσιμα στοιχεία (Κοσμάτος, 2020, σ. 142· Γασπαρινάτου, 2021, σ. 319).

Ενώ λοιπόν και πάλι προτάσσεται η ανάγκη προστασίας των ανηλίκων, παράλληλα αυξάνονται τα αδικήματα για τα οποία επιβάλλεται περιορισμός σε καταστήματα κράτησης νέων, ο οποίος μοιραία αυξάνει τις πιθανότητες υποτροπής τους (Muncie, 2021, σ. 391) και την εσωτερίκευση της υποκουλτούρας και του στίγματος, ειδικά μάλιστα στις περιπτώσεις που οι χώροι εγκλεισμού χαρακτηρίζονται από ιδιαίτερα δυσμενείς συνθήκες διαβίωσης,[2] διόλου φιλικές προς την ηλικία των συγκεκριμένων ατόμων.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Αβδελά, Ε. (2013). *Νέοι εν κινδύνω: Επιτήρηση, αναμόρφωση και δικαιοσύνη ανηλίκων μετά τον πόλεμο*. Αθήνα: Πόλις.

Γασπαρινάτου, Μ. (2020). *Νεανική παραβατικότητα και αντεγκληματική πολιτική*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Ζαγούρα, Π. και Πράνταλος, Γ. (2015). «Επιστολή προς τον Υπουργό Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, καθηγητή κ. Νίκο Παρασκευόπουλο». *Επιμελούμαι*, τεύχος 8, σσ. 2-4.

Κοσμάτος, Κ. (2010). «Οι νέες τροποποιήσεις του ποινικού δικαίου των ανηλίκων με τον Ν. 3860/2010». *Ποινική Δικαιοσύνη* 7, σσ. 804-808.

Κοσμάτος, Κ. (2017). «Οι πρόσφατες τροποποιήσεις στο ποινικό δίκαιο των ανηλίκων στο πεδίο της επιβολής του ποινικού σωφρονισμού». Στο Λαμπροπούλου, Ε., Παπαμιχαήλ, Σ. και Σχίζας, Π. (επιμ.). *Σύγχρονες τάσεις αντεγκληματικής πολιτικής. Προς τιμήν του Ομότιμου Καθηγητή Εγκληματολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών κ. Αντώνη Δ. Μαγγανά* (σσ. 461-474). Αθήνα: Παπαζήσης.

Κοσμάτος, Κ. (2020). *Δίκαιο ανηλίκων. Θεωρία και πράξη*. Αθήνα: Νομική βιβλιοθήκη.

Κουλούρης, Ν. (2016). «Ο ακρωτηριασμός των σωφρονιστικών θεσμών και η επιστροφή στη σωφρονιστική "κανονικότητα'': "Ο σύντομος βίος των φυλακών "υψίστης ασφαλείας'' στην Ελλάδα». Στο Γασπαρινάτου, Μ. (επιμ.). *Έγκλημα και ποινική καταστολή σε εποχή κρίσης. Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Νέστορα Κουράκη*, (σσ. 2.468-2.495). Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλας.

2. Ενδεικτικές είναι οι ετήσιες ειδικές εκθέσεις για τα έτη 2018 και 2019 του Συνηγόρου του Πολίτη σχετικά με αυτοψίες που πραγματοποίησε, υπό τον ρόλο που φέρει ως Εθνικός Μηχανισμός Πρόληψης των Βασανιστηρίων και της Κακομεταχείρισης, σε καταστήματα κράτησης νέων, όπου μεταξύ άλλων διαπιστώνεται έλλειψη διεξόδων για απασχόληση, εκτόνωση και ψυχαγωγία, εικόνες παραμέλησης και φθοράς, αλλά και γενικότερο αρνητικό κλίμα. Επίσης, και το γεγονός ότι η συντριπτική πλειοψηφία των κρατουμένων είναι αλλοδαποί ή Ρομά συνεπάγεται τη δημιουργία μίας κατάστασης η οποία προσιδιάζει σε γκέτο (Συνήγορος του Πολίτη, 2018· Συνήγορος του Πολίτη, 2019).

Παπαναστασίου, Σ., Νταφούλη, Μ. και Κουρτίδου, Δ. (2016). Έκθεση: *Η κατάσταση των παιδιών στην Ελλάδα 2016. Παιδιά σε κίνδυνο*. Ελληνική Εθνική Επιτροπή UNICEF. (Διαθέσιμο στο https://thediplomat.gr/wp-content/uploads/2016/04/children-in-greece-2016.pdf).

Πιτσελά, Α. (2013). *Η ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων*, 7η έκδοση. Αθήνα – Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας Α.Ε.

Συνήγορος του Πολίτη (2019). *Εθνικός Μηχανισμός Πρόληψης των Βασανιστηρίων και της Κακομεταχείρισης. Ετήσια Ειδική Έκθεση 2018*. Αθήνα: Συνήγορος του Πολίτη.

Συνήγορος του Πολίτη (2020). *Εθνικός Μηχανισμός Πρόληψης των Βασανιστηρίων και της Κακομεταχείρισης. Ετήσια Ειδική Έκθεση 2019*. Αθήνα: Συνήγορος του Πολίτη.

Ξενόγλωσση

Bishop, D. M. & Feld, B. C. (2011). "Trends in Juvenile Justice Policy and Practice". In Feld, B. C. & Bishop, D. M. (eds.). *The Oxford Handbook of Juvenile Crime and Juvenile Justice* (σσ. 898-926). New York: Oxford University Press.

Hendrick, H. (2003). *Child Welfare: England 1872-1989*. London: Routledge.

Muncie, J. (2021). *Youth and crime*, 5th edition. London: Sage.

Scraton, P. & Haydon, D. (2002). "Challenging the Criminalization of Children and Young People: securing a rights-based agenda". In Muncie, J., Hughes, G. & McLaughlin, E. (eds.). *Youth Justice: Critical Readings* (pp. 311-328). London: Sage/Open University.

Από την αυτεπάγγελτη στην κατ' έγκληση διώξη της κακουργηματικής απιστίας κατά τραπεζών: σκέψεις σχετικά με την ποινική εξουσία και την αντεγκληματική πολιτική (με αφορμή και την υπ' αριθ. 158/2021 Αρείου Πάγου σε συμβούλιο)

Αθανάσιος Χουλιάρας
Δρ./Μτδρ. Ποινικού Δικαίου – Εγκληματολογίας, Δικηγόρος, ΣΕΠ ΕΑΠ

Δύσκολα θα διαφωνούσε κανείς με τη διαπίστωση ότι το πέρας του χρόνου σε συνδυασμό με τις αλλεπάλληλες αλλαγές και κυρίως τις συγκυριακές επεμβάσεις που επήλθαν στον προϊσχύσαντα ΠΚ (Ν. 1492/1950) υποδείκνυαν την ανάγκη εκσυχρονισμού αλλά και εξορθολογισμού ποινικών εννοιών και θεσμών (Αιτιολογική Έκθεση Ν. 4619/2019, σσ. 1-2). Η ψήφιση του νέου ΠΚ (Ν. 4619/2019) και οι τροποποιήσεις του με τους Ν. 4623/2019 και 4637/2019 πυροδότησαν συζητήσεις για μια σειρά νομοθετικών επιλογών, φέρνοντας πάλι στο προσκήνιο την ιδιαίτερη προβληματική της ποινικής νομοθέτησης.

Ένα από τα ζητήματα που ξεχώρισε έγκειται στον τρόπο δίωξης του εγκλήματος της απιστίας, η οποία αποτελεί την ποινική έκφανση της κακοδιαχείρισης που συντελείται μέσω της δόλιας παράβασης των κρατούντων κανόνων επιμελούς διαχείρισης της ξένης περιουσίας, δηλαδή της κατάχρησης της εξουσίας του διαχειριστή της. Στον προϊσχύσαντα ΠΚ, η απιστία στην υπηρεσία (άρθρο 256) αλλά και η κοινή απιστία (άρθρο 390) διώκονταν αυτεπαγγέλτως, τόσο στην πλημμεληματική όσο και στην κακουργηματική τους μορφή. Στον νέο ΠΚ επιλέχθηκε ορθώς μια ενιαία τυποποίηση (νέο άρθρο 390), ενώ μοναδικό κριτήριο για την επαπειλούμενη ποινική κύρωση αποτελεί το συνολικό ύψος της περιουσιακής ζημιάς που πράγματι επήλθε: αν αυτό ανέρχεται μέχρι τις 120.000€, πρόκειται για πλημμέλημα, ενώ αν το υπερβαίνει, αναβαθμίζεται σε κακούργημα.

Ζήτημα νομοθετικής αμφιταλάντευσης αποτέλεσε ο τρόπος δίωξης της απιστίας: α) στο Σχέδιο Νόμου ΠΚ που τέθηκε προς διαβούλευση, προβλέφθηκε η κατ' έγκληση δίωξη τόσο της πλημμεληματικής όσο και της κακουργηματικής απιστίας, ανεξαρτήτως αν στρέφονταν σε βάρος ιδιωτικής ή δημόσιας περιουσίας (άρθρο 405§1 ΣχΝΠΚ,

14.10.2019), β) ο Ν. 4619/2019, στο άρθρο 405§1, επέλεξε τη διατήρηση του κανόνα της αυτεπάγγελτης δίωξης της κακουργηματικής απιστίας λόγω «*των σοβαρών επιφυλάξεων που διατυπώθηκαν κατά τη διαβούλευση επί του Σχεδίου σε σχέση με το ενδεχόμενο καταχρηστικής μη υποβολής εγκλήσεως για την πράξη αυτή, ιδίως σε επιχειρηματικούς φορείς μεγάλου μεγέθους, εκ μέρους των οργάνων της διοίκησης των ιδίων*» (Αιτιολογική Έκθεση Ν. 4619/2019, σ. 72), θεσπίζοντας για πρώτη φορά στα ελληνικά ποινικά χρονικά την κατ' έγκληση δίωξη της πλημμεληματικής απιστίας, ανεξαρτήτως αν στρέφεται σε βάρος ιδιωτικής ή δημόσιας περιουσίας, γ) μετά τις εκλογές της 7.7.2019, τέθηκε προς διαβούλευση σειρά τροποποιήσεων στον νέο ΠΚ, ανάμεσα στις οποίες και ο διευρυμένος κανόνας τής κατ' έγκληση δίωξης της απιστίας, ανεξαρτήτως ύψους ζημίας, με μοναδική πλέον εξαίρεση την κακουργηματική απιστία σε βάρος της δημόσιας περιουσίας, η οποία παρέμεινε αυτεπάγγελτη, (ΣχΝΠΚ 14.10.2019, άρθρο 5§2), δ) τελικά, το Σχέδιο Νόμου τροποποιήσεων προέβλεψε την κατ' έγκληση δίωξη της κακουργηματικής απιστίας μόνο όταν στρέφεται άμεσα κατά τραπεζικού ιδρύματος, ρύθμιση ψηφισθείσα ως άρθρο 12§3 Ν. 4637/2019, καθώς προκρίθηκε η ανάγκη να «*προστατεύεται η ελευθερία άσκησης της οικονομικής δραστηριότητας, η οποία καταδεικνύει την αποτελεσματικότητα της δημοκρατικής λειτουργίας της εκτελεστικής εξουσίας στην άμεση και καθημερινή δραστηριότητά του*» (Αιτιολογική Έκθεση Ν. 4637/2019, σ. 5). Επομένως, το τοπίο διαμορφώνεται πλέον ως εξής: η πλημμεληματική απιστία διώκεται μόνο κατ' έγκληση (άρθρο 405§1 εδ. α ΠΚ), η κακουργηματική απιστία διώκεται αυτεπαγγέλτως, εξαιρουμένης μόνο εκείνης που στρέφεται κατά τραπεζικών ιδρυμάτων, για την οποία απαιτείται έγκληση (άρθρο 405§1 εδ. β ΠΚ).

Η θεσμοθέτηση της έγκλησης, η οποία αποτελεί συνάμα θεσμό του δικονομικού αλλά και του ουσιαστικού δικαίου, δεδομένου ότι η έλλειψή της εμποδίζει την κίνηση της ποινικής δίωξης αλλά και εξαλείφει το αξιόποινο σε οποιοδήποτε στάδιο της διαδικασίας, δημιούργησε την ανάγκη να ρυθμιστεί η περίπτωση ποινικών διώξεων για απιστία που είχαν ασκηθεί αυτεπαγγέλτως, αλλά πλέον απαιτούσαν την υποβολή έγκλησης. Έτσι, με το άρθρο 6§2 Ν. 4637/2019, προβλέφθηκε τετράμηνη προθεσμία για την υποβολή «δήλωσης επιθυμίας προόδου της διαδικασίας», η οποία έληξε στις 18.3.2020. Κατ' αυτόν τον τρόπο, τα δικαστικά συμβούλια κλήθηκαν να αποφασίσουν για το μέλλον δικογραφιών που αφορούσαν κακουργηματικές απιστίες σε βάρος τραπεζών που βρίσκονταν στην ανάκριση και για τις οποίες δεν υποβλήθηκε τελικά η σχετική δήλωση, μεταξύ των οποίων ξεχωρίζει η δανειοδότηση πολιτικών κομμάτων και ΜΜΕ (Πόρισμα, 2017).

Σειρά βουλευμάτων έκρινε αντισυνταγματική και ανίσχυρη την ως άνω διαφορετική νομοθετική μεταχείριση της απιστίας κατά τραπεζών, μεταξύ άλλων, λόγω παράβασης της αρχής της ισότητας (άρθρο 4§1 Σ).[1] Ο λόγος αυτός τελικά απορρίφθηκε από τον

1. Βλ. ΣυμβΠλημΑθ 2165/2020, 2147/2020, 2696/2020 και 3039/2020. Αντίθετα: ΣυμβΠλημΑθ 2758/2020.

ΑΠ με το σκεπτικό ότι: «*Ο δικαστικός έλεγχος της τήρησης της αρχής της ισότητας είναι έλεγχος ακραίων ορίων, δηλαδή της υπέρβασης, σε ακραίες περιπτώσεις, των ευρέων πλαισίων της διακριτικής ευχέρειας του νομοθέτη. Εξετάζεται, δηλαδή, αν ο νομοθέτης, κατά την άσκηση της ευρείας διακριτικής ευχέρειάς του, ως προς την εκτίμηση και την όμοια ή ανόμοια μεταχείριση όμοιων ή ανόμοιων, αντίστοιχα, ζητημάτων, υπερβαίνει εκείνα τα ακραία όρια αυτής, πέρα από τα οποία η ανόμοια μεταχείριση όμοιων ή η όμοια μεταχείριση ανόμοιων περιπτώσεων είναι τόσο αδικαιολόγητη, ώστε να καθίσταται προφανώς άνιση ρύθμιση. Δεν μπορεί, όμως, ο δικαστής να ελέγχει τις σκέψεις ή τα ελατήρια που οδήγησαν τον νομοθέτη στην ψήφιση του νόμου ούτε να αμφισβητεί την ειλικρίνεια του νομοθέτη, με το να δέχεται την άποψη ότι υπό τη συγκεκριμένη γραμματική διατύπωση ορισμένου νόμου υποκρύπτεται άλλου είδους ρύθμιση, διότι στην περίπτωση αυτή θα υπερέβαινε τα όρια του ελέγχου της συνταγματικότητας του νόμου και θα υποκαθιστούσε στον ρόλο του τον νομοθέτη (ΟλΑΠ 11/2001)...*» (ΣυμβΑΠ 158/2021).

Τα παραπάνω νομοθετικά και νομολογιακά δεδομένα έχουν ήδη προκαλέσει αντικρουόμενες αξιολογήσεις (Αναγνωστόπουλος, 2020· Τζαννετής, 2020· Βρούστης, 2020· Καϊάφα-Γκμπάντι, 2020, σσ. 173-174), στις οποίες θα μπορούσαν να προστεθούν ενδεικτικά και οι ακόλουθες σκέψεις. Κλειδί για την αποκωδικοποίησή τους δεν προσφέρει τόσο η έννοια του έννομου αγαθού όσο η συμπληρωματική έννοια του συμφέροντος, η οποία αναπτύχθηκε κυρίως από την κοινωνιολογία του ποινικού δικαίου. Μια απόφαση θεωρείται προς το συμφέρον μίας ομάδας ή ενός θεσμού, όταν συμβάλλει στη βελτίωση των συνθηκών ύπαρξής τους ή συνδράμει στη διατήρηση των συνθηκών που κρίνονται ως οι καλύτερες δυνατές. Το συμφέρον αποτελεί την κινητήρια δύναμη της ποινικής νομοθέτησης, δυνάμει της οποίας είτε (απ)εγκληματοποιείται μια συμπεριφορά είτε τίθενται επιπλέον όροι για τη δίωξή της, όπως στην υπό κρίση περίπτωση. Πρόκειται για μια διαδικασία που δεν είναι απλώς τεχνική αλλά εγγενώς πολιτική, δεδομένου ότι αρθρώνεται σε συγκεκριμένο πολιτικό, οικονομικό και ιδεολογικό πλαίσιο, που συγκαθορίζει τη στοχοθεσία της (Χουλιάρας, 2012, σσ. 849-852).

Οι εκάστοτε επιλογές του ποινικού νομοθέτη πρέπει να αιτιολογούνται διεξοδικά στο δημοκρατικό και κοινωνικό κράτος δικαίου, ως προϋπόθεση νομιμοποίησης της ποινικής εξουσίας (Χουλιάρας, 2014, σσ. 797-799). Αυτή δεν πρέπει να γίνεται νοητή μόνο στην τυπική της διάσταση, που εξαντλείται στο τυπικό ερώτημα των ορίων αρμοδιότητας των φορέων της εξουσίας, χωρίς να επεκτείνεται και στο ζήτημα του τρόπου που αυτοί τη χρησιμοποιούν (Πάσχος, 1981, σσ. 327-328). Αντιθέτως, πρέπει να προσεγγίζεται και στην αξιακή της διάσταση, που άπτεται του βαθμού που οι εκάστοτε νομοθετικές επιλογές ανταποκρίνονται στις κρατούσες ηθικοπολιτικές αξίες αλλά και τις θεμελιώδεις αρχές της έννομης τάξης που αποτυπώνονται στο Σύνταγμα (Μανιτάκης, 1994, σσ. 196-203· Καϊάφα-Γκμπάντι, 2020).

Η εξέταση της ιστορίας των ποινικών θεσμών, βάσει της διάκρισης μεταξύ των

διακηρυγμένων και λανθανουσών λειτουργιών που επιτελούν, στηρίζει το συμπέρασμα ότι μπορεί να έχουν αποτύχει ιστορικά στην επίτευξη των πρώτων, έχουν όμως υπάρξει συνεπείς σε σχέση με τις δεύτερες (Merton, 1968). Την αποκάλυψη δε των τελευταίων επέτρεψε η ανάλυση της πολιτικής οικονομίας της ποινής, η οποία έχει θεμελιώσει επαρκώς τη θέση ότι το τιμωρητικό σύστημα δεν αποτελεί άσκοπη βία, αλλά μέσο για την αναπαραγωγή του υφιστάμενου κοινωνικού συστήματος, για τη διατήρηση δηλαδή των υπαρχουσών σχέσεων ανισότητας και παραγωγής των αγαθών (Rusche & Kircheimer, 1968). Εν προκειμένω παρατηρείται υπέρβαση του εν λόγω σχήματος, καθώς πλέον η στοχοθεσία συνίσταται πράγματι στην επίσημα διακηρυγμένη «*ελευθερία άσκησης της οικονομική δραστηριότητας*» του χρηματοπιστωτικού τομέα, χωρίς πλέον τον κίνδυνο της αυτεπάγγελτης παρέμβασης του ποινικού ελέγχου, κάτι που περαιτέρω ερείδεται δογματικά στον «*ατομικό χαρακτήρα των πληττόμενων έννομων αγαθών*» και συνακόλουθα στην ελευθερία διάθεσής τους που αναγνωρίζεται στον φορέα τους.

Ωστόσο, δεν πρέπει να λησμονεί κανείς ότι η σχέση μεταξύ ποινικού δικαίου και εγκλήματος δεν είναι μόνο καταστατική, δεδομένου ότι το δεύτερο προϋποθέτει το πρώτο, αλλά και συμβιωτική, καθώς η νομιμότητα – παρανομία δομείται ως σημασιολογικά αντιθετικό αλλά και λειτουργικά αλληλεξαρτώμενο σχήμα (Chambliss, 2004). Αυτό περαιτέρω σημαίνει ότι στις σύγχρονες καπιταλιστικές κοινωνίες η εξέλιξη της ποινικής νομοθέτησης, καθώς και η επίρρωσή της μέσω της νομολογίας των ανώτατων δικαστηρίων, δεν συναρτάται *a priori* και αξιωματικά με το δημόσιο συμφέρον, αλλά μάλλον με εκείνο της οικονομικής εξουσίας (Chambiss, 1973), που σε αγαστή συνεργασία με το πολιτικό σύστημα ελέγχει την παραγωγή και τη διανομή των πόρων σε μια κοινωνία. Ανάμεσα στους τελευταίους συγκαταλέγεται και η εγκληματικότητα εν είδει «αρνητικού αγαθού», η κατανομή του οποίου γίνεται όπως και στα «θετικά αγαθά», δηλαδή άνισα. Κοντολογίς, η εγκληματικότητα αποτελεί το αντίθετο του προνομίου και αντιστρόφως. Αν τελικά θα πρόκειται για το ένα ή το άλλο, εξαρτάται εν προκειμένω από το ίδιο το θύμα-τράπεζα, που μέσω του θεσμού της έγκλησης αποκτά τη δυνατότητα να καθορίσει αν θα υπάρχει αντικείμενο ποινικής δίωξης, αλλά και να το διαθέσει ελεύθερα σε οποιοδήποτε στάδιο της διαδικασίας. Πρόκειται για σαφή ένδειξη ιδιωτικοποίησης του ποινικού δικαίου, το οποίο χάνει τη δημόσια αναφορά του, καθώς το αξιόποινο δεν συναρθρώνεται με το δημόσιο συμφέρον, δομώντας τελικά «την ποινική αξίωση της Πολιτείας», αλλά εξαρτάται εξ ολοκλήρου από την ιδιωτική βούληση. Το ζήτημα της ορθής χρήσης της διακριτικής ευχέρειας από τον νομοθέτη για την αναγνώριση ενός τέτοιου προνομίου στο θύμα-τράπεζα θέτει εκ προοιμίου τα ίδια ακριβώς προβλήματα που εγείρει η χρήση της από τους φορείς ποινικού ελέγχου (αστυνομία, εισαγγελία, δικαστικό σώμα, σωφρονιστικό σύστημα), καθώς ανοίγει την κερκόπορτα για την εισδοχή εξωθεσμικών/εξωνομικών παραγόντων, που τροφοδοτούν την επιλεκτικότητα, τη διακριτική μεταχείριση και τελικά την ίδια την αυθαιρεσία (Καρύδης, 2010, σσ. 193 κ.ε.· Βιδάλη, 2017, σσ. 61 κ.ε.).

Όπως προσφυώς παρατηρείται, «πόσο δημοκρατική μπορεί επιτέλους να είναι μια *μεροληπτική* δημοκρατία;» (Καϊάφα-Γκμπάντι, 2020, σ. 174).

Υπό αυτές τις σκέψεις, και ανεξαρτήτως από την εγκυρότητα της ποινικο-δογματικής θεμελίωσης της υπό κρίση νομοθετικής επιλογής, είναι λογικό να υποστηρίξει κανείς ότι η στοχοθεσία της έγκειται στο να τεθούν στο απυρόβλητο οι χρηματοοικονομικά επισφαλείς και ενδεχομένως ποινικά άπιστες επιλογές του χρηματοπιστωτικού τομέα, ο οποίος «ανταμείβεται» για τις υπηρεσίες του στο πολιτικό και μιντιακό σύστημα, επιβεβαιώνοντας έτσι τη σχέση αλληλεξάρτησης που τα συνδέει (Εφημερίδα *Documento*, 6.10.2020). Ενώ λοιπόν σε διάφορες μορφές εγκληματικότητας που αξιολογούνται ως απειλή για την καθεστηκυία τάξη καταγράφεται η ενίσχυση της προληπτικής λειτουργίας του ποινικού δικαίου, στοχεύουσας στη διαχείριση του κινδύνου (risk) και της ανασφάλειας (Chouliaras & Skandamis, 2020), στο προκείμενο, κατ' εξοχήν πεδίο κινδυνώδους δράσης, η πιθανότητα ποινικής παρέμβασης αδρανοποιείται ακόμα και *ex post*, σε επίπεδο δηλαδή καταστολής, δημιουργώντας την υποψία ανάδυσης ενός ποινικού δικαίου δύο ταχυτήτων. Αυτή είναι προφανώς η «*υποκρυπτόμενη ρύθμιση*» που εντοπίζει ο ΑΠ, κρίνοντας όμως συνάμα ότι δεν εμπίπτει στον δικαστικό έλεγχο, όχι μόνο γιατί η οικονομική ελευθερία αποτελεί το ευαγγέλιο του χρηματοπιστωτικού καπιταλισμού, αλλά και γιατί συνδέεται επίσημα και αναιτιολόγητα με την «*αποτελεσματικότητα της δημοκρατικής λειτουργίας της εκτελεστικής εξουσίας*», κατά τον ίδιο τρόπο που θεωρείται αυτονόητη η ιδιωτικοποίηση των κερδών αλλά και η κοινωνικοποίηση των απωλειών (π.χ. ανακεφαλαιοποίηση τραπεζών, Βασιλαντωνοπούλου, 2016). Το κρίσιμο ερώτημα «ποιος ωφελείται» από μια τέτοια ρύθμιση στρέφει αναπόδραστα το βλέμμα προς την οικονομική και πολιτική ελίτ, εκπρόσωποι των οποίων διώκονταν μέχρι σήμερα ως φυσικοί και ηθικοί αυτουργοί, αντιστοίχως, απιστίας σε βάρος τραπεζών (όπως στην παράνομη δανειοδότηση πολιτικών κομμάτων), αναδεικνύοντας τη διαχρονική επικαιρότητα της θεωρίας τόσο για την εγκληματικότητα του λευκού κολάρου (Βασιλαντωνοπούλου, 2014) όσο και εν γένει για την εγκληματικότητα των ισχυρών (Βιδάλη, Κουλούρης, Παπαχαραλάμπους, 2019· Κοσμάτος, 2020).

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Αναγνωστόπουλος, Η. (2020). «Η δίωξη της απιστίας μετά τον Ν. 4637/2019», *Ποινικά Χρονικά,* σσ. 490 κ.ε.

Βασιλαντωνοπούλου, Β. (2014). *Λευκά κολλάρα και οικονομικό έγκλημα. Κοινωνική βλάβη και αντεγκληματική πολιτική,* Αθήνα: Π. Ν. Σάκκουλας.

Βασιλαντωνοπούλου, Β. (2016). «Εγκληματικότητα των ισχυρών και επικινδυνότητα ως ζεύγος παραπληρωματικών εννοιών», *Εγκληματολογία*, σσ. 51-61.

Βιδάλη, Σ. (2017). *Πέρα από τα όρια. Η αντεγκληματική πολιτική σήμερα,* Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
Βιδάλη, Σ., Κουλούρης Ν. και Παπαχαραλάμπους, Χ. (2019) (επιμ.). *Εγκλήματα των ισχυρών. Διαφθορά, οικονομικό και οργανωμένο έγκλημα*, Αθήνα: Εκδόσεις ΕΑΠ.
Βρούστης, Χ. (2021). «Προβληματισμοί επί της διεύρυνσης της κατ' έγκληση δίωξης των εγκλημάτων κατά περιουσιακών εννόμων αγαθών», *Ποινικά Χρονικά,* σσ. 161-175.
Εφημερίδα Documento (6.10.2020), «Δικαστικό χαστούκι σε κυβέρνηση και Τράπεζες – Δεν πέρασε το ξέπλυμα για τα κομματικά θαλασσοδάνεια». (Διαθέσιμο στο: https://www.documentonews.gr/article/apokalypsh-dikastiko-xastoyki-se-kybernhsh-kai-trapezes-den-perase-to-xeplyma-gia-ta-kommatika-thalassodaneia [επίσκεψη: 15-05-2021]).
Καϊάφα-Γκμπάντι, Μ. (2020). «Βασικές αρχές του κράτους δικαίου, ο νέος Ποινικός Κώδικας και οι τροποποιήσεις του», *Ποινικά Χρονικά,* σσ. 161-177.
Καρύδης, Β. (2010). *Όψεις κοινωνικού ελέγχου στην Ελλάδα. Ηθικοί Πανικοί, Ποινική Δικαιοσύνη*, Αθήνα – Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας.
Κοσμάτος, Κ. (2020). «Οι πρόσφατες νομοθετικές τροποποιήσεις για το έγκλημα της απιστίας κατά των τραπεζικών ιδρυμάτων», *The Art of Crime*, τεύχος Μαΐου. (Διαθέσιμο στο: https://theartofcrime.gr/οι-πρόσφατες-νομοθετικές-τροποποιήσ/).
Μανιτάκης, Α. (1994). *Κράτος δικαίου και δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.
Πάσχος, Γ. (1981). *Πολιτική δημοκρατία και κοινωνική εξουσία*, 2η έκδ., Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.
Πόρισμα (2017). *Πόρισμα της Εξεταστικής Επιτροπής για τη διερεύνηση της νομιμότητας της δανειοδότησης των πολιτικών κομμάτων, καθώς και των ιδιοκτητριών εταιρειών μέσων μαζικής ενημέρωσης από τα τραπεζικά ιδρύματα της χώρας,* Τόμος Α΄, Αθήνα.
Τζαννετής, Α. (2020). «Ζητήματα της κατ' έγκληση δίωξης των περιουσιακών εγκλημάτων», *Ποινικά Χρονικά,* σσ. 641 κ.ε.
Χουλιάρας, Α. (2012). «Η λειτουργία του Ποινικού Δικαίου υπό την έποψη της συγκρουσιακής θεωρίας για το έγκλημα ("conflict criminology")». Στο Στράγγας, Ι., Χάνος, Α., Παπαχαραλάμπους, Χ. και Τσούκα, Χ. (επιμ.). *Αγαθό, συμφέρον και δίκαιο* (σσ. 849-892). Σάκκουλας – Nomos – L'Harmattan.
Χουλιάρας, Α. (2014). «Νομιμοποίηση και ποινική εξουσία: "Ελάχιστο ποινικό δίκαιο" και "Ποινικός εγγυητισμός"». Στο Στράγγας, Ι., Χάνος, Α., Παπαχαραλάμπους, Χ., Πυργάκης, Δ. και Τσαπόγας, Μ. (επιμ.). *Αιτιολόγηση, νομιμοποίηση και δίκαιο*, Τόμος 6Β (σσ. 797-836). Σάκκουλας – Nomos – L'Harmattan, 2014.

Ξενόγλωσση

Chambliss, W. (2004). "On the Symbiosis Between Criminal Law and Criminal Behavior", *Criminology,* 42/2, pp. 241-251.
Chambliss, W. (1973). "Elites and the Creation of Criminal Law". In Chambiss, W. (ed.). *Sociological Readings in the Conflict Perspective* (pp. 430-444), California: Addison-Wesley Publishing Company.
Chouliaras, A. & Skandamis, M. (2020). "The intensification of the preventive rationale in European criminal justice policies: the evolution of dangerousness and its transformation into risk". In Papacharalambous, C. (ed.). *The Aims of Punishment. Theoretical, International*

and Law Comparative Approaches (pp. 121-144), Sakkoulas Publications – Nomos.
Merton, R. K. (1968). "Manifest and Latent Functions: Toward the Codification of Functional Analysis in Sociology''. In Merton, R. K. *Social Theory and Social Structure* (pp. 73-138), New York: The Free Press.
Rusche, G. & Kircheimer O. (1968). *Punishment and Social Structure*, New York: Rusell and Russell [1939].

Νομολογία

ΣυμβΠλημΑθ 2165/2020, *ΠΧρ* 2020, σ. 539.
ΣυμβΠλημΑθ 2147/2020, *ΠΧρ* 2020, σ. 544.
ΣυμβΠλημΑθ 2758/2020, *ΠΧρ* 2020, σ. 536.
ΣυμβΠλημΑθ 2696/2020, αδημ.
ΣυμβΠλημΑθ 3039/2020, αδημ.
ΣυμβΑΠ 158/2021, *ΠΧρ* 2020, σ. 93 και *ΠοινΔικ* 2021, σ. 402 κ.ε. [με παρατηρήσεις Ν. Βασιλειάδη].

Νομοθεσία, Σχέδια νόμων κ.λπ.

ΣχΝΠΚ της 14.10.2019. Τροποποιήσεις του Ποινικού Κώδικα, του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας και συναφείς διατάξεις. (Διαθέσιμο στο: http://www.opengov.gr/ministryofjustice/?p=10894).
Αιτιολογική Έκθεση στο Σχέδιο Νόμου «Τροποποιήσεις Ποινικού Κώδικα, Κώδικα Ποινικής Δικονομίας και συναφείς διατάξεις», 16.10.2019. (Διαθέσιμο στο: https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/2f026f42-950c-4efc-b950-340c4fb76a24/poinikos-kodikas-synolo.pdf).